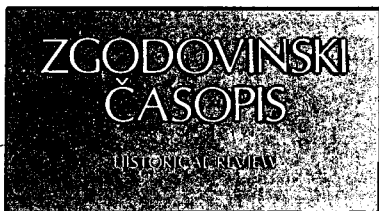

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1992 4 letnik 46

UDC 949.712(05)
UDK

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 11. 1992.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Madita Šetinc in Niko Hudelja (nemščina), Lidija Berden in Majda Kodrič (angleščina), Boris Gombač (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 150-001, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 1200 SIT, za društvene člane 900 SIT, za društvene člane-upokojnence 675 SIT, za društvene člane-štolente 450 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **400 SIT**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, december 1992

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

France M. Dolinar, Cerkevna organizacija ob današnji slovensko-avstrijski meji od jožefinskih reform do danes	429–435
Ecclesiastical Organization along the Present Slovene-Austrian Border from the Reforms of Joseph II until Today	
Jože Žontar, Zemljiško gospostvo Krumperk pri Domžalah v 17. in 18. stoletju	437–444
The Dominion Krumperk by Domžale in the 17 th and 18 th Century	
Angelos Baš, Posebnosti slovenske in nemške obleke na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne	445–449
Particularities of the Slovene and German Clothes in Slovenia from the Beginning of the 19 th Century till the Second World War	
Janez Cvirn, Celjsko nemštvo in problem nacionalne identitete	451–455
The German Nationality of Celje and the Problem of National Identity	
Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko (5. del)	457–468
Historical Society for Carniola (Part 5)	
Harald Heppner, Študenti iz slovenskih dežel na graški univerzi 1884–1914 (2. del)	469–478
Students from Slovene Lands at Graz University 1884–1914 (Part 2)	
Aleksej Kalc, Prekoceansko izseljevanje skozi Trst 1903–1914	479–496
International transatlantic Migrations through the port of Trieste/Trst in the period 1903–1914	
Vlasta Stavbar, Izjave v podporo Majniške deklaracije (2. del)	497–507
Statements to Support the May-Declaration (2 nd Part)	
Metka Gombač, Beneška Slovenija 1945–1946	509–517
Venetian Slovenia 1945–1946	

ZAPISI – NOTES

Peter Ribnikar, Slovenski doktorji, promovirani na Karlovi Univerzi v Pragi 1917–1939	519–537
Slovene Doctors, Promoted at the Karl University in Prague 1917–1939	
Neda Pagon, Plaidoyer za zgodovino žensk	539–545
Plaidoyer for History of Women	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

Opravičilo (Vasko Simoniti)	546
An Excuse	
Ocena in ocenjevalec (Matija Žargi)	546
Review and reviewer	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Mednarodni simpozij o Matiji Majarju-Ziljskem (Vasilij Melik)	547
International Symposium on Matija Majar-Ziljski	
Simpozij o lavantinskem škofu Mihaelu Napotniku v Rimu (Marjan Drnovšek)	547–549
Symposium on the Bishop of the Lavanttal Mihael Napotnik in Rome	

RAZSTAVE – EXHIBITIONS

Kmetje na Bavarskem – od rimskih časov do sedanjosti (Jože Maček)	550–552
Peasants in Bavaria-from the Roman times till nowadays	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Leila Avrin, Scribes, scripts and books : the book arts from antiquity to the Renaissance (Anja Dular)	553–554
Eduard Peričič, Sclavorum Regnum Grgura Barskog. Ljetopis popa Dukljanina (Peter Štih)	554–557

Antun Vramec, Kronika 1578. Alojz Jembrih, O Vramčevoj Kronici (Branko Reisp)	557–558
Alain Corbin, Pesthauch und Blütenduft : Eine Geschichte des Geruchs (Aleksander Žižek)	558–560
Ivan Pederin, Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima (Elizabeta Hriberšek)	560–562
Povijest XIX. i XX. st. u »Pregledu zgodovine Istre« Darka Darovca (Petar Strčić)	562–565
Maribor skozi stoletja (Stane Granda)	565–568
Rovte – Kolonkovec (Boris Gombač)	568
Zbornik ob tridesetletnici študija sociologije na Filozofski fakulteti (Univerze v Ljubljani) (Avgust Lešnik)	569

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 46, 1992, 3 in 46, 1992, 4	XV–XX
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 46, 1992, 3 and 46, 1992, 4	

France M. Dolinar

CERKVENA ORGANIZACIJA OB DANAŠNJI SLOVENSKO-AVSTRIJSKI MEJI OD JOŽEFINSKIH REFORM DO DANES

Predavanje na 26. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenjem Gradcu 28. septembra 1992

1. Mariborska škofija po reformah Jožefa II.

O nedorečenosti jožefinskih reform na področju cerkvene uprave v notranjeavstrijskih deželah je bilo v preteklosti že veliko napisanega.¹ Načela teh reform so bila teoretično gledano sicer jasna in nedvoumna: škofijske meje naj se uskladijo z deželnimi mejami. V praksi pa se je prav to načelo pokazalo za neuresničljivo. Tri dežele (Koroška, Kranjska in Štajerska) so imele namreč štiri škofije in sicer tri salzburške sufragane (krško-Gurk, lavantinsko in sekovsko škofijo), ter neposredno Svetemu sedežu podrejeno ljubljansko škofijo. Salzburški nadškof je odločno zahteval, da ostanejo njegove metropolitne pravice neokrnjene. Zato je nasprotoval ustanovitvi nove metropolije v Gradcu, prav tako pa ni bil pripravljen na svojem ozemlju odpovedati se nobenemu sufraganu, oziroma dopustiti ukinitve katere izmed njemu podrejenih škofij. Po dolgotrajnih pogajanjih so nato meje škofij prilagodili mejam političnih okrožij.² Ljubljanska škofija se je iz Štajerske in Koroške umaknila na Kranjsko, Štajerska je dobila še eno škofijo v Judenburgu, sekovska škofija je prevzela mariborsko okrožje, do tedaj majhna in s cerkveno upravnega vidika nepomembna lavatinska škofija pa je dobila velikovško okrožje na Koroškem in celjsko okrožje na Štajerskem. Sedež škofije pa je ostal v Št. Andražu v Labotski dolini, torej na skrajnem robu škofije (karta 1). Celotno Prekmurje je že leta 1777 prišlo pod jurisdikcijo novo ustanovljene somboteljske škofije.

2. Slomškova razmejitev škofijskih mej leta 1859

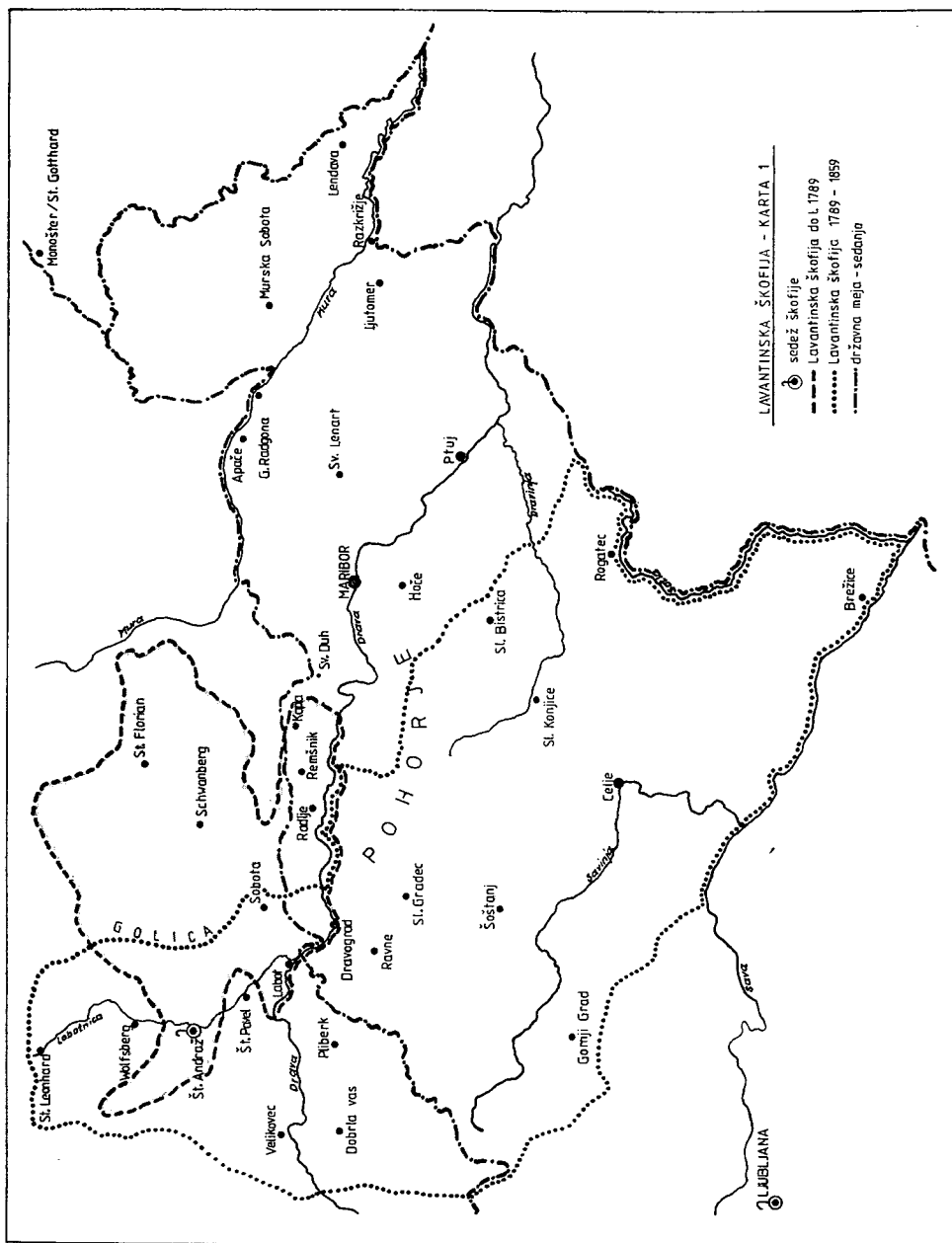
Takšna kompromisna rešitev ni zadovoljila nikogar. Lavatinsko škofijo sta mučila predvsem dva problema: prenos sedeža škofije v njeno osrčje in s tem v zvezi bolj smiselna in pastoralno bolj učinkovita zaokrožitev škofijskih meja. S tem problemom sta se aktivno soočala predvsem škofa Vincencij Jožef grof Schrattenbach (1777–90 in 1795–1800) in Leopold Maksimilijan grof Firmian (1800–1822). Škof Firmian se je odločil škofijski sedež prenesti v Maribor, zaradi vojne Avstrije s Francijo pa svojih načrtov ni mogel uresničiti. To se je posrečilo šele škofu Antonu Martinu Slomšku (1846–1862). S pomočjo salzburškega nadškofa Maksimilijana Jožefa Tarnoczyja je na Dunaju, oziroma v Gradcu (1854) in v Rimu (1857) dosegel, da je smel 1859 prenesti škofijski sedež v Maribor³ in v soglasju s sosednjimi škofi zaokrožiti meje praktično nove škofije na južnem Štajerskem (karta 2).

Za nove škofijske meje političnih okrožij sta se v soglasju z nadškofom Tarnoczyjem dogovorila lavatinski škof Slomšek in krški škof Adalbert Lidmanský (1842–58). Vendar je škof Lidmanský umrl pred uresnitvijo tega dogovora (23. julija 1858). Na sestanku v Salzburgu 22. novembra 1858 je na dogovorjene sklepe pristal tudi novi krški škof Valentin Wiery. Pri teh pogovorih ni sodeloval sekovski škof Otokar Marija grof Attems (1853–67), vendar je načelno salzburški dogovor sprejel. Lavatinska škofija je nato 1. junija 1859 odstopila krški škofiji velikovško okrožje na Koroškem (šest dekanij). Škofijske meje so se odslej na Koro-

¹ O problematiki je najtehnje pisal J.R. Kušej, *Joseph II. und die äussere Kirchenverfassung Innerösterreichs*, Stuttgart 1908. Prim. tudi *Zgodovina Cerkev na Slovenskem*, Celje 1991 in tam navedeno literaturo.

² Sergij Vilfan, *Območja okrožij in Lavantinske škofije v Slomškovem času*, v: *Zbornik ob 130-letnici visokega šolstva v Mariboru*, Maribor 1991, 44–54 (citirano: 130 let visokega šolstva).

³ Anton Ožinger, *Prenos škofijskega sedeža v Maribor*, v: *130 let visokega šolstva*, 65–72.

škem ujemale z mejami koroške dežele. Sekovska škofija je 1. septembra istega leta odstopila lavantinski škofiji župnije mariborskega okrožja. Lavantinski škofiji so bile tako priključene župnije v dekanijah Radlje ob Dravi (Marenberg), Maribor, Hoče, Slivnica pri Mariboru, Ptuj, Zavrč, Velika Nedelja, Ljutomer, Sv. Lenart v Slovenskih goricah in Jarenina.⁴

Nova razmejitev škofijskih meja je bila tudi tokrat začrtana po političnih mejah okrožij in ni upoštevala želja slovenskih vernikov, ki so v graškem okrožju ostali podrejeni sekovskemu,

⁴ France M. Dolinar, Načrti za reorganizacijo Lavantinske škofije od Jožefa II. do Slomška, v: 130 let visokega šolstva, 55–64 in tam navedena literatura; Isti, Slovenska cerkvena pokrajina (Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11), Ljubljana 1989, 30–31.

3. Lavantinska škofija po prvi svetovni vojni

Politične spremembe v srednji Evropi po obeh svetovnih vojnah so segle tudi na cerkveno področje. Z razpadom avstroogrške monarhije je dobršen del slovenskega ozemlja ostal zunaj meja Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. To je razumljivo vplivalo tudi na cerkvenoupravno ureditev slovenskega ozemlja v novi državi.

Novе državne meje so najbolj prizadele ljubljansko škofijo, ki je z njimi izgubila dekanije Idrija, Vipava, Postojna in Trnovo-Ilirska Bistrica. Lavantinska škofija je z novimi državnimi mejami pravzaprav pridobila in sicer slovensko Prekmurje in del župnij slovenske Koroške, najprej v upravo, leta 1964 pa so te župnije postale tudi sestavni del lavantinske škofije.

Prvi je na spremenjene razmere reagiral somboteljski škof, ki je takoj po vojni za jugoslovanski del svoje škofije imenoval dva generalna vikarja in sicer Janoša Slepec(a) za soboško in Florijana Strausz(a) za lendavsko dekanijo.

Leta 1923 je skušala Sveta stolica problem z državno mejo razdeljenih škofij urediti z ustanovitvijo tim. Apostolskih administratur. Na področju cerkvene uprave gre za neko vmesno rešitev. Apostolski administraturi so dodeljene tiste župnije, ki jih krajevni škof iz katerega koli vzroka ne more sam direktno upravljati. V takem primeru podeli Sveti sedež pooblaščenemu apostolskemu administratorju začasno vse pravice ordinarija, dokler trajajo za takšno pooblastilo dani pogoji.

Dne 27. septembra 1923 je beograjski nuncij sporočil mariborskemu škofu Andreju Karlinu (1923–1933), da je postal administrator tistih delov **sekovske škofije**, ki so po Saint Germainskem sporazumu z dne 10. septembra 1919 in Trianonskem sporazumu z dne 4. junija 1920 prišle v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in sicer Apače (5053 duš), del cmureške župnije, Kapla (1110 duš) in del župnije Sv. Duh na Ostrem vrhu. Istočasno je sekovski škof prevzel v upravo župnijo Sobota pri Radljah, ki je bila z novo državno mejo dodeljena Avstriji.

1. novembra 1923 je isti nuncij sporočil lavantinskemu škofu, da je Sveta stolica odločila, naj s 1. decembrom istega leta prevzame od **krške škofije** v upravo naslednje župnije Mežiške doline: Črneče, Libeliče, Ojstrica, Prevalje, Črna, Sv. Danijel nad Prevaljami (Šentanel), Ravne, Javorje, Koprivna, Kotlje, Mežica, Strojna in Dravograd (skupaj 13 župnij).

Z istim dopisom je lavantinski škof prevzel v upravo od **somboteljskega škofa** župnije prekmurskih dekanij Murska Sobota in Lendava⁷ in sicer v lendavskem dekanatu župnije: Lendava, Črenšovci, Beltinci, Bogojina, Dobrovnik, Kobilje in Turnišče, v soboškem dekanatu pa župnije: Murska Sobota, Tišina, Pertoča, Pečarovci, Martjanci, Markovci, Kančevci, Sv. Jurij v Prekmurju, Gornji Petrovci, Grad, Dolenci in Cankova.

Prvega maja 1924 je Sveti sedež lavantinsko škofijo izločil iz salzburške metropolije in jo neposredno podredil sebi.⁸

4. Poskus urejanja cerkvene uprave v kraljevini Jugoslaviji

Vse te spremembe so bile s cerkvenopravnega vidika še vedno začasne. Mariborski škof nad priključenimi deli ni bil v istem smislu ordinarij, kot v matičnem delu svoje škofije, ampak le njihov upravitelj (administrator). Cerkevne razmere v novi državi naj bi urejal konkordat, ki sta ga 25. julija 1935 sklenili Jugoslavija in Sveti sedež. S konkordatom bi naj bile dokončno urejene meje škofij in njihova medsebojna odvisnost. V Sloveniji je bila predvidena ustanovitev samostojne cerkvene pokrajine s sedežem v Ljubljani in sufraganom v Mariboru. Glede lavantinske škofije je v konkordatu zapisano, da »lavantinska škofija obsega vse ozemlje, ki leži v mejah Jugoslavije in dokončno se ji priključijo župnije ali deli župnij, ki so nekdaj spadali pod krško škofijo, pod sekovsko škofijo in somboteljsko škofijo, v katerih apostolski administrator je sedaj ordinarij lavantinski.«⁹ Kot je znano, tega konkordata Jugoslavija ni ratificirala. Zanimivo pa je, da je mariborski kapitelj ustanoviti samostojne slovenske cerk-

⁷ Franc Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije 1228–1928, Maribor 1928, 430.

⁸ Franc Kovačič, n. d., 430; Anton Ožinger, Zgodovina mariborske škofije, v: Tvoja in moja Cerkev, Ljubljana 1982, 94.

⁹ Rado Kušej, Konkordat. Ustava in verska ravnopravnost, Ljubljana 1937, 10–11; Sima Simič, Jugoslavija i Vatikan, Zagreb 1937, 147–148; Prim. tudi: France M. Dolinar, AES 11, 32.

vene pokrajine nasprotoval kljub nevarnosti, da bi bili Slovenci po prvotnem načrtu priključeni zagrebški cerkveni pokrajini.

5. Lavantinska škofija med drugo svetovno vojno

Takšna začasna ureditev škofijskih meja in cerkvenopravnih pristojnosti je med drugo svetovno vojno in še po njej povzročala škofom nemalo preglavic. Zlasti v **Prekmurju** so se narodno zavedni Slovenci čutili že tesno povezane s slovenskim škofom v Mariboru. Zato jih je madžarska okupacija 18. aprila 1941 posebej hudo prizadela. Mariborski škof Ivan Jožef Tomažič (1933–1949) je sicer takoj imenoval za svojega generalnega vikarja v Prekmurju lendavskega dekana Ivana Jeriča, vendar je že 1. junija 1941 ponovno prevzel cerkveno upravo nad slovenskim delom Prekmurja somboteljski škof Jožef Grösz, ki je bil pravno gledano še vedno njihov pravi ordinarij. Grösz je slovensko Prekmurje kot samostojno cerkvenoupravno enoto Murska krajina združil s svojo škofijo.¹⁰ prav tako so **koroške župnije** v Mežiški dolini in Dravogradu v vojnih letih ponovno prišle pod jurisdikcijo krškega škofa Andreja Rohrcherja, ki je tudi bil še vedno njihov pravi ordinarij.

6. Lavantinska škofija po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni je Prekmurje ostalo še eno leto pod upravo somboteljskega škofa, ki je za svojega generalnega vikarja v Prekmurju ponovno imenoval lendavskega dekana Ivana Jeriča. 1. septembra 1946 pa je beograjski nuncij mariborskemu škofu Tomažiču sporočil novo imenovanje za apostolskega administratorja krških, sekovskih in somboteljskih župnij v Sloveniji.¹¹ S tem je bilo na področju lavantinske škofije vzpostavljeno stanje, kot je bilo pred drugo svetovno vojno.

7. Prizadevanja za priključitev apostolskih administratur lavantinski škofiji

S takšno začasno ureditvijo pa niso bili zadovoljni Prekmurci, na katere se je vse od Jožefa II. večal madžarski raznarodovalni pritisk. Pod vodstvom soboškega dekana Štefana Bakana so prekmurški duhovniki leta 1947 začeli široko akcijo za priključitev slovenskega Prekmurja lavantinski škofiji. Za svoje pobude so želeli pridobiti tudi slovenske duhovnike na Koroškem, vendar so ti pobudo za priključitev koroških župnij v Sloveniji lavantinski škofiji zavrnil. Njihovo odločitev je pjasnil dravograjski prošt in dekan Matija Munda v pismu Štefanu Bakanu z dne 2. novembra 1958. Takole pravi: »Med Prekmurjem in Mežiško dolino z Dravogradom je razlika! Mi imamo v Slovencih na avstrijskem Koroškem mogočno vez enotnosti, oziroma obratno. Priključitev k Mariboru bi pomenila odreči se enotnosti koroških Slovencev, odreči se slovenski Koroški, zapustiti in prepustiti njihovi usodi vse koroške Slovence onstran državne meje. To ne bi bilo primerno v sedanjem času, ko koroški Slovenci bijejo trd boj za slovensko šolo. Vprašanje še ni zrelo in naj počaka.«¹²

Ta odklonilna izjava Prekmurcem ni vzela poguma. Svojo prošnjo za priključitev Prekmurja lavantinski škofiji so utemeljili s podrobnim zgodovinskim orisom cerkvenoupravnega položaja v Prekmurju, statističnim pregledom duhovnih poklicev in podrobnim zemljevidom Prekmurja, na katerem so bili označeni kraji s slovenskim prebivalstvom. Prošnjo, ki jo je podpisal 61 duhovnikov, so 12. januarja 1959 poslali pristojni kongregaciji v Rim. Žal prekmurški duhovniki za svojo prošnjo takrat niso pravočasno pridobili soglasja somboteljskega škofa, ki je bil cerkvenopravno še vedno njihov ordinarij. Zato Rim take prošnje pravzaprav ni mogel takoj ugodno rešiti.¹³

Toda prekmurški duhovniki niso odnehali. Na proslavi 1100-letnice prihoda Cirila in Metoda v Panonijo v Murski Soboti 7. julija 1963 je dekan Bakan mariborskemu škofu Mak-

¹⁰ Ivan Zelko, n.d. 116; Jože Smej, Priključitev delov somboteljske, krške in sekovske škofije mariborski škofiji leta 1964, v: Zbornik ob 750 letnici mariborski škofije 1228–1987, Maribor 1978, 20.

¹¹ Ivan Zelko, n.d. 116.

¹² Jože Smej, n.d. 21.

¹³ Jože Smej, n.d. 22.

similijanu Držečniku (1949–1978) izročil novo prošnjo prekmurskih duhovnikov za priključitev Prekmurja mariborski škofiji in ga prosil, naj njihovo prošnjo osebno podpre pri pristojnih vatikanskih uradih. Na Držečnikovo vlogo so na Državnem tajništvu v Vatikanu odgovorili, da bodo župnije krške in sekovske škofije v Sloveniji brez težav priključili mariborski škofiji. Zaradi neurejenih razmer na Madžarskem (primer nadškofa Jožefa Mindszentyja) pa bi bilo glede Prekmurja bolje počakati na ugodnejšo priliko.¹⁴

Vendar je bil tokrat mariborski škof odločen iti do konca. Prošnjo za priključitev tistih delov krške, sekovske in somboteljske škofije, ki so bili s pariško pogodbo februarja 1947, oziroma mirovno pogodbo med zavezniki in Avstrijo leta 1955 dodeljeni Jugoslaviji, je dal škof Držečnik podpisati najprej krškemu škofu Jožefu Köstnerju in sekovskemu škofu Jožefu Schoiswohlju, nato pa jo je brez ugovora podpisal tudi somboteljski škof Aleksander Kovacs.

Tokrat je bil odgovor iz Rima presenetljivo hiter. Z odlokom z dne 9. junija 1964 je Konzistorialna kongregacija v Rimu Držečnikovi prošnji ustregla. **Iz somboteljske škofije** je mariborski škofiji dodelila naslednje župnije: Lendava, Beltinci, Bogojina, Črenšovci, Dobrovnik, Dokležovje, Hotiza, Kobilje, Odranci, Turnišče, Velika Polana, Murska Sobota, Cankova, Grad, Gornji Petrovci, Sv. Jurij v Prekmurju, Kančevci, Kuzma, Markovci, Martjanci, Pečarovci, Pertoča, Tišina in Dolenci. **Iz sekovske škofije** so bile lavantinski škofiji dodeljene župnije Sv. Duh, Kapla in Apače, **iz krške škofije** pa župnije Dravograd, Črneče, Libeliče, Ojstrica, Prevalje, Črna, Sv. Danijel, Ravne, Javorje, Koprivna, Kotlje, Mežica in Strojna.¹⁵

Škof Držečnik je z dopisom dne 14. avgusta 1964 o izvršitvi odloka obvestil Konzistorialno kongregacijo v Rimu in prizadete škofo v Sombotelju, Gradcu in Celovcu. S tem so postale zgoraj navedene župnije tudi formalno pravno sestavni del mariborsko lavantinske škofije. Mariborska škofija je postala tako druga največja škofija v Sloveniji. Danes meri 7.340,18 km², šteje 827.734 prebivalcev in je razdeljena na 285 župnij.¹⁶ Njene meje se v odnosu do krške (Celovec), sekovske (Gradec), železne (Eisenstadt) in somboteljske (Szombathely) škofije v celoti pokrivajo z državnimi mejami med republikama Slovenijo in Avstrijo.¹⁷ To pa se žal še vedno ni posrečilo urediti z Republiko Hrvaško, oziroma z zagrebško nadškofijo (karta 3).¹⁸

Z ustanovitvijo slovenske cerkvene pokrajine dne 22. decembra 1968 s sedežem v Ljubljani, je mariborsko lavantinska škofija postala njen sestavni del.¹⁹

¹⁴ Jože Semej, n. d. 22–23.

¹⁵ Jože Semej, n. d. 24–26.

¹⁶ Največja slovenska škofija je Ljubljana, ki meri 8542 km², šteje 902.589 prebivalcev in je razdeljena na 301 župnijo.

¹⁷ Današnje mejne župnije **do krške škofije** so: Solčava, Koprivna, Mežica, Št. Danijel nad Prevaljami, Strojna, Libeliče, Dravograd in Ojstrica (na avstrijski strani: Železna kapla/Eisenkappel, Pliberk/Bleiburg, Suha/Neuhaus in Labot/Lavamünd); **do sekovske škofije**: Pernice, Sv. Jernej nad Muto, Radlje ob Dravi (prej Marenberg), Remšnik, Kapla, Sv. Duh na Ostrem vrhu, Sv. Križ nad Mariborom, Sv. Jurij ob Pesnici, Svečina, Šentilj v Slovenskih Goricah, Marija Snežna (Velka), Apače, Gornja Radgona, Radenci, Cankova, Pertoča in Sv. Jurij v Prekmurju (na avstrijski strani: Sobota/Soboth, St. Lorenzen in Eibiswald, Ivnik/Eibiswald, Arvež/Arnfels, Lučane/Leutschach, Gomilica/Gamlitz, Špilje/Spielfeld, Cmurek/Mureck, Halbenrain, Radgona/Bad Radkerburg in St. Anna an Aigen); **do škofije Železno** (Eisenstadt) župnje Kuzma (na avstrijski strani St. Martin a. d. Raab).

¹⁸ Gre za še vedno nerešen problem tistega dela župnije Razkrižje pri Ljutomeru, ki pripada Republikli Sloveniji in v civilnem območju predstavlja krajevno skupnost s sedmimi naselji.

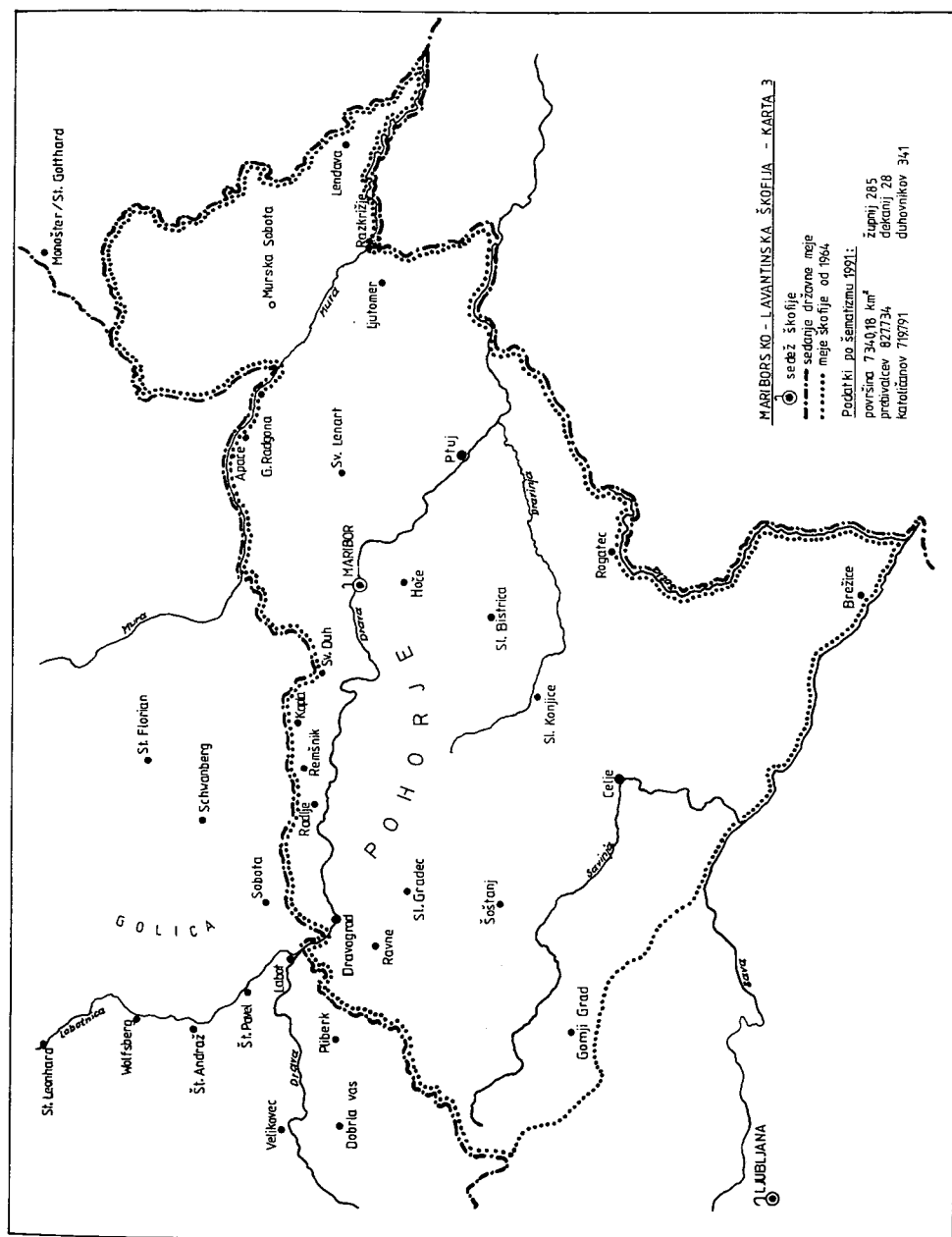
¹⁹ France M. Dolinar, Acta Ecclesiastica Sloveniae 11, Ljubljana 1989, 36–39.

Zusammenfassung

DIE KIRCHENORGANISATION AN DER HEUTIGEN SLOWENISCH-ÖSTERREICHISCHEN STAATSGRENZE VON DEN JOSEPHINISCHEN REFORMEN BIS HEUTE

France M. Dolinar

Durch die josephinischen Reformen wurde für das lavantinsche Bistum ein sehr unglückliches Territorium geschaffen. Der Kärnter Teil des Bistums mit dem Sitz in St. Andrä war verkehrsmäßig sehr schlecht mit dem steirischen Teil des Bistums im Bezirk Celje verbunden. Die Pläne zu

neuen Grenzen und der Verlegung des Bischofssitzes nach Maribor wurden schon vom Bischof Leopold M. Firmian (1800–1822) ausgearbeitet, aber erst Anton M. Slomšek (1846–1862) konnte sie in die Tat umsetzen.

Die politischen Veränderungen in Mitteleuropa nach den beiden Weltkriegen ließen auch die Kirche nicht unberührt. So wurde 1923 der lavantinsche Bischof Administrator jener Teile der Bistümer von Gurk, Seckau und Szombathely (Steinamanger), die durch die neuen Staatsgrenzen an Jugoslawien fielen. Die Zeit des Zweiten Weltkriegs ausgenommen, blieb es so bis 1964, als durch einen Erlaß der Konsistorialkongregation in Rom die Grenzen des lavantinschen Bistums den Staatsgrenzen zwischen Österreich, Ungarn und Jugoslawien angepaßt wurden.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: 061/150-001, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije – organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postfach 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 66000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Jože Žontar

ZEMLJIŠKO GOSPOSTVO KRUMPERK PRI DOMŽALAH V 17. IN 18. STOLETJU

Vzhodna Gorenjska, prvotno sklenjena posest kranjskih krajišnikov, je bila v 13. in 14. stoletju posejana z gradovi in dvorci ministerialov ter vitezov. Velik del majhne in razdrobljene posesti ministerialskih in viteških družin, ki so polagoma nazadovale, je v 14. in 15. stoletju prešel v roke močnejših plemiških družin in raznih cerkvenih ustanov. Tako se je v 14. stoletju začela v vzhodnem delu Gorenjske razvijati tudi posest Celjskih. Podobno kakor v dolini Savinje in Sotle so nakupovali tudi tu večje in manjše fevde. Na ta način so ustvarili smledniško gospostvo, pridobili so Turn pod Novim gradom v dolini Kokre, pa tudi gosposčino Krumperk pri Domžalah, nakar so jih oddajali v fevd.¹ Krumperk se tako prvič omenja v listini grofa Friderika Celjskega z dne 27. oktobra 1350 (Hertel Krumperški). Po časovnem zaporedju omemb je to osmi grad, ki smo jih imeli ob koncu srednjega veka na območju sedanje domžalske občine. Krumperk se omenja ponovno 8. oktobra 1353, nato dobrih petdeset let o njem ne izvemo ničesar. 25. avgusta 1410 pa so hčerke pokojnega Seibota Ruesbacha, Kristel poročena Liebensteiner, Margareta in Kundel der Andel, žena Hansa, sina Kristel, prodale Krumperk («Turen Chrawperg») Engelhardtu Zellenpergerju za 232 mark beneških šilingov. Istočasno so prosile svojega fevdnega gospoda Hermana grofa Celjskega, da podeli grad kupcu v fevd.²

Zellenpergerji so ostali posestniki Krumperka do začetka 16. stoletja. Krištof Zellenperger, ki mu je cesar Friderik III. leta 1490 in ponovno leta 1492, podelil Krumperk v fevd, ni imel naslednikov in na podlagi dednega dogovora, ki ga je sklenil njegov oče Hans s bratrancom Baltazarjem Ravbarjem, je prišla krumperška posest v roke starejše veje Ravbarjev, ki je imela že v posesti grad Kravjek (Weineg) na Dolenjskem južno od Stične. Leta 1517 je vladar Maksimilijan I. podelil vsa zemljišča in posesti, ki jih je nekoč imel Krištof Zellenperger, v fevd Krištofu Ravbarju. Habsburžani so namreč po smrti zadnjega Celjana (1456) postali fevdni gospodje tudi Krumperka.³ Ravbarji, ki so bili leta 1516 povzdignjeni v baronski stan in so bili v 15. in 16. stoletju med najpomembnejšimi plemiškimi družinami na Kranjskem, so zadržali Krumperk v posesti do začetka 17. stoletja. Novo grajsko poslopje, ki stoji še danes in katerega lepoto je Janez Vajkard Valvasor toliko hvalil, so zgradili leta 1580.⁴

Kakšna je bila zemljiška posest gosposčine Krumperk v zgodnjem času obstoja, ne vemo. Najstarejši ohranjeni urbar je šele iz let 1610–1615. Tedaj je bila posest zelo raztresena, največ jo je bilo v desetih krajih in sicer v okolici Domžal (Dob, Gorjuša, Ihan, Brdo, Pšata, Podgorica) in v okolici Lukovice (Zagorica, Vrba, Trnjava, Lašna). Z izjemo Podgorice so vsi navedeni kraji na ozemlju današnje domžalske občine. V omenjenih vaseh je imelo 23 krumperških podložnikov 18 celih hub in dva domca. Izven tega območja je imela gosposčina še tri podložnike v Dobrunjah (danes občina Ljubljana Moste-Polje) s celimi hubami in 14 podložnikov v okolici Kolovrata (danes večinoma na območju občine Zagorje) z 12 celimi hubami. Neskladje med številom podložnikov in hub izvira iz tega, ker so bile v Dobu tri kmetije, kjer sta imela po dva podložnika skupaj eno hubo (Sebastijan Rok in Gregor Šega, Pankracij Vrbar in Sebastijan Rok, Romaž in Jurij Judič) in v okolici Kolovrata dve taki kmetiji (Gregor in Matevž Lavše, Jernej in Simon v Kalcah). Datatve so skupni imetniki poračunavali vsak za svoj del.

¹ Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 28–33.

² ARS (Arhiv Republike Slovenije), celjske listine, I/109; mekinjske listine, repertorij 2; zbirka listin, 25. 8. 1410. – Ferdo Gestrin, Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine v luči zemljiškega gospostva Jablje, Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 24.

³ ARS, zbirka listin 25. 4. 1490, 26. 1. 1492. – Branko Reisp, Grad Krumperk in Tabor nad Ihanom, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov 83, str. 3–4.

⁴ Ignacij Voje, Odnosi med gospodom Kozmom Ravbarjem s Krumperka in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju, Zgodovinski časopis 45, 1991, 1, str. 33–40. – Slovenski biografski leksikon, 9. zv., Ljubljana 1960, Ravbar. – Mirina Zupančič – Majda Žontar, Gradovi na kamniško-domžalskem območju (Topografska študija), Kamniški zbornik XII, 1969, str. 76–77.

Podložniki so velike dajatve (činž) plačevali v denarju v različno visokem znesku, od 1 gld. (okrajšano za goldinar) in 20 krc. (okrajšano za krajcar) do 4 gld. Nekateri so dajali še dve vedri ovsa. Male dajatve, ki so se razlikovale od podložnika do podložnika, so obsegale piščance (od 3 do 8), jajca (25), ovco skupaj z jagnjetom ob sv. Juriju (v nekaterih krajih na območju Kolovrata), prejo (po 3 šope v vasi Trnjava). Na Brdu, v Pšati, Podgorici in Dobrunjah podložniki niso imeli malih dajatev v naravi. Tlake v naravi v urbarju ne najdemo, omenja se edino denarno nadomestilo zanjo, ki so ga plačevali podložniki v Dobrunjah v višini 7 gld. in podložniki v Pšati. Obveznost tovorjenja za potrebe gosposčine (v naravi) so imeli podložniki v šestih vaseh (Dob, Gorjuša, Ihan, Brdo, Zagorica in Vrba). Končno so morali ihanski farani plačevati še dajatev za tabor pri cerkvi sv. Kunigunde (Goričica v Domžalah), ki so ga zgradili v obrambo proti Turkom, v višini 1 gld. 20 krc., ter skrbeti za njegovo vzdrževanje, Jakob »de Zane« v Trnjavi pa še dajatev od mlina. Če k navedenim obveznostim dodamo še davek (znašal je od 1 gld. 8 krc. do 7 gld. 20 krc.) in hišni goldinar (kasneje imenovan hubni goldinar) ter desetino, potem bi bila podoba o obveznostih krumperških podložnikov iz začetka 17. stoletja nekako popolna. Kontribucije v tem času še niso plačevali.⁵ Sprašujemo pa se, ali se ni morda tudi položaj krumperških podložnikov proti koncu 16. stoletja poslabševal, kot je ugotovil Ferdo Gestrin za podložnike bližnjega gospostva Jablje (Habach).⁶ Tu so namreč tedaj Lambergi zelo povečali tlako, kar je bil močno razširjen pojav v deželi. Izgleda, da na Krumperku za časa Ravbarjev do takega razvoja še ni prišlo. Pri hubah z visokim denarnim nadomestilom za tlako pa je šlo zagotovo za kmetije, ki so bile pridobljene od drugih gospostev in ki so že uveljavila denarno nadomestilo za dnevno tlako. Sploh pa kažejo razlike pri obveznostih podložnikov, da je šlo pri Krumperku za precejšnje dokupovanje in zamenjavanje hub in so obdržali podložniki dotedanje obveznosti tudi pod novim zemljiškim gospodom. Dokupi in zamenjave hub so se nadaljevali tudi kasneje (prim. pogodbi Hansa Ludvika Raspa z Wolfom Jakobom Sigesdorfom in z bratom Erazmom Raspom iz leta 1635).⁷

Zapuščinski inventar, ki je bil napravljen po smrti Jurija Ravbarja, kranjskega deželnega glavnega prejemnika, leta 1624, daje podroben vpogled v krumperški graščini obrat. Ta je obsegal dve pristavi: pri gradu ter na Viru. Na Krumperku so redili 37 glav živine, največ krav in telet, na Viru 80, največ kostrunov, prašičev ter krav. V to številko niso bili všteti konji, ki so jih cenili v inventarju na 390 gld. Februarja meseca, ko so opravili cenitev, so imeli na zalogi okoli 300 starov različnih vrst žita, od katerega je bilo skoro polovica pšenice (1 star je obsegal 4 mernike, 1 ljubljanski mernik pa 26,5–27,5 litrov). Na pristavah so imeli 2 okovana voza, 2 pluga, 3 brane z železnimi klini ter 4 sekire.⁸

Wolf Daniel Ravbar je umrl leta 1631 neporočen. Krumperk je pripadel svaku Hansu Ludviku pl. Raspu, ki se je leta 1623 poročil z Regino Dorotejo pl. Ravbar. Na ta način je prišla gosposčina v posest podjetne plemiške družine Raspo.⁹

Oče Hansa Ludvika, Hans Seifrid Rasp, cesarski svetnik, deželni upravnik, to je stalni namestnik deželnega glavarja na Kranjskem ter predsednik urada deželnih poverjenikov na Kranjskem, je umrl eno leto pred sinovo poroko. Hans Ludvik je po njem podedoval gosposčino Dol (Lustthal). Dvorec Rocen (Gallenbüchel) pri Tacnu pod Šmarno goro, manjše imenje pri Laškem na Štajerskem ter gosposčino Jablje pa je nasledil mlajši sin Erazem. Oče je kupil Rocen leta 1612 od Wolfa Adama Wernegkha, imenje pri Laškem od Hansa Adama Gallenberga, v zastavi pa je imel gosposčino Jablje na račun obresti za 18.000 gld., ki jih je posodil leta 1620 ter nekaj časa tudi gosposčino Zaprice (Steinbüchel) pri Kamniku na račun 6.000 gld., ki jih je posodil Sebastijanu pl. Lambergu. Erazem je nato leta 1644 Jablje od Lambergov odkupil. Izgleda, da je obstajal med bratoma spor glede dediščine, ki pa sta ga leta

⁵ ARS, Gr.a. (Graščinski arhiv) XV, Krumperk, knjiga 12. – Peter Fister, Arhitektura slovenskih protiturskih taborov, Ljubljana 1975, str. 20, 30, 76, 81, 92, 112, 156.

⁶ Ferdo Gestrin, o.d., str. 33–34.

⁷ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 26, zapuščinski inventar 16. 12. 1666.

⁸ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 26, zapuščinski inventar 6. 2. 1624. – Vlado Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave X/4, Ljubljana 1976–1977, str. 353–354.

⁹ Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 246–247. – Slovenski biografski leksikon, 9. zv., Ljubljana 1960, Rasp.

1634 zgladila. Naslednje leto je Hans Ludvik posodil Erazmu 250 gld., za kar mu je ta najprej zastavil omenjeno imenje na Štajerskem, kasneje pa ga tudi odstopil. Na ta način je prišlo imenje v Laškem v povezavo s Krumperkom. Erazem je leta 1638 težko obolel. Kot zanimivost naj omenimo, da je v testamentu, ki ga je tedaj sestavil, opustil svoje podložnike v letu po svoji smrti vseh obveznosti, z izjemo davka in tlake. Glede imenja Rocen pa je posebej naročil, naj ničesar ne odtujijo, marveč naj na podlagi zamenjave hub izboljšujejo posest.¹⁰

Hans Ludvik je bil oktobra 1625 izvoljen za eno leto za prisednika kranjske deželne in dvorne pravde, kasneje pa je bil kranjski deželni glavni prejemnik ter kranjski stanovski poverjenik. Z denarnimi posli se ni ukvarjal v tolikšni meri kot njegov oče, pač pa je skupaj z ženo Regino Dorotejo, ki mu je prinesla v zakon Krumperk, kupil dvorec Perovo pri Kamniku ter zgradil dvorec Veselko (Freyenfeld). Pri Kamniku je dokupil še nekatera zemljišča in dvorec Šutno.¹¹

Veselka je bila kmetija ob poti med Gorjušo in Dolenjo vasjo ter je bila podložna župniji Dob. Župnija, s tem pa tudi njeno premoženje, je bila v lasti ljubljanskega stolnega kapitlja, ki je bil dejanski zemljiški gospod Veselke. Kmetijo sta imela v obliki kupnega prava Hans Martinic in žena Elizabeta in od njuju sta jo leta 1636 Hans Ludvik Rasp in njegova žena Regina Doroteja odkupila. Na nova lastnika so prešle zemljiškosposke obveznosti, ki so znašale leta 1638 8 gld. 59 krc. na račun davka, velike dajatve (činža) in tlake, 1 gld. 15 krc. na račun kontribucije, 2 stara ovsa, 6 kokoši, 25 jajc ter petelin ob pustu. Da bi bila prosta teh obveznosti, sta stolnemu kapitlju leta 1644 v zamenjavo izročila krumperško kmetijo v Soteski, ki sta jo imela Andrej Bazica in Blaž Pajer skupno. Pred tem pa je Hans Ludvik Rasp leta 1641 sklenil z mestnim zidarjem v Ljubljani Hansem Arklom pogodbo, da bo s svojimi pomočniki na Veselki sezidal dvorec, ki bo znotraj obokan, pri čemer bo dvorec dolg 13 sežnjev (t.j. 25,6 m) in širok 9 sežnjev (17,7 m). Za to mu je plačal 220 gld. kranjske deželne veljave, poleg tega pa se še obvezal, da bo dajal zidarjem hrano, zagotovil potrebno tlako ter dal 4 mernike črnega mešanega žita. Arklu je bil izplačan zadnji del dogovorjenega zneska v drugi polovici leta 1642, iz česar je mogoče sklepati na dokončanje del. Ko je Hans Ludvik Rasp 1646 umrl – v oporoki je naročil, da ga pokopljejo v cerkvi sv. Kunigunde na Taboru nad Krumperkom – je Regini Doroteji pripadel užitek dvorca Veselka skupaj z imenji, ki jih je pokojni mož Hans Ludvik kupil od grofov Lanthieri, poleg tega pa tudi pravica do stelje in paše v krumperških gozdovih. Nadalje je dobila vdova v užitek hišo z vrtom, po izbiri v Ljubljani ali Kamniku, ter za vzdrževanje 400 gld. letno. Že prvo leto po moževi smrti se je Regina Doroteja pri Hansu Ulriku Khobergerju za tri leta zadolžila za 3.200 gld., računanih po 15 reparjev ali 60 krajcarjev, na račun obresti pa zastavila dvorec Veselko, razen velikih dajatev, davka, kontribucije in vseh naklad, ki so jih bili dolžni podložniki.¹²

Po smrti Hansa Ludvika Raspa leta 1646 je mlajši sin Hans Avguštin podedoval Krumperk, skupaj z bratom Erazmom in Wolfom Ditrihom pa tudi Dol. Na podlagi dedne poravnave je prišel Dol v last sinov Hansa Avguština, s čemer je prenehala povezava med Krumperkom in Dolom, ki je obstajala več kot dve desetletji.¹³

Razmere na Krumperku pod novimi lastniki so našle svoj odraz v urbarju, ki zajema čas od 1646 do 1681. V primerjavi s stanjem iz začetka tega stoletja se je krajevna razširjenost zemljiškega gospostva na območju Domžal in Lukovice le malo spremenila. V Podgorici Krumperk ni imel več podložnikov, pridobil pa je nekaj podložnikov v treh drugih krajih (Vir, Šentvid pri Lukovici in Vrhpolje). Na območju Domžal in Lukovice je imela gosposčina v tem času skupno 59 podložnikov, ki so posedovali 21 celih hub, 8 polovičnih, 9 domceev, 18 kajž in mlin. Največ domceev je nastalo pri Ihanu, največ kajž na Gorjuši. Dve hubi v Trnjavi pa je imel upravitelj poštne postaje v Podpeči, ki je bila na poštni relaciji Ljubljana – Gradec in za katero imamo podatke že od leta 1584 dalje. Območji krumperških podložnikov v Dobrunjah in pri Kolovratu sta doživeli prav tako le neznatne spremembe (v Dobrunjah so bile ena cela

¹⁰ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 26, zapuščinska inventarja 22. 8. 1622 in 16. 12. 1666, testament 1. 10. 1638. – Majda Smole, o.d., str. 196, 423–424, 559.

¹¹ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 25, 3. 11. 1625. – Majda Smole, o.d., str. 344, 496, 522.

¹² ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 48, Raspop dvorec Veselka 1636–1690; fasc. 26, testament 2. 6. 1646, zapuščinski inventar 16. 12. 1666. – O denarnih veljavah prim. Vlado Valenčič, o.d., str. 343–350.

¹³ Majda Smole, o.d., str. 136.

in 3 polovične hube, na območju Kolovrata se je delila ena huba). V urbarju se nadalje omenjajo ribiška huba v Hotiču ob Savi – bila je do nedavnega pusta – ter 3 hube na Dolenjskem, v Radovljji pri Klevevžu. Posest gosposčine je bila torej močno raztresena.

Kar zadeva celoto (ne glede na število posameznih enot), ugotavljamo, da se je obseg krumperske gosposčine nekoliko povečal (na območju Domžal in Lukovice računsko od 18 na 27 hub, brez domcev in kajž). Glede same strukture enot pa ugotavljamo, da je prišlo do večje delitve kmetij in do povečanja števila domcev in kajž, kar je našlo svoj odraz tudi v notranji diferenciaciji vaškega prebivalstva.

Pri velikih in malih dajatvah sredi 17. stoletja skoraj ne opažamo sprememb. Podložnik v Hotiču je moral dajati poleg denarja še ribe – od tod ime ribiška huba. Od dolenskih kmetij je dobivala gosposčina vino, naizmenično 2 oziroma 3 tovore na leto. Pač pa je zemljiški gospod, kjer je bilo mogoče, uvajal oz. zviševal obveznost tlake. V treh krajih se v urbarju pri imetnikih celih ter polovičnih hub pojavlja tlaka, ki je v prej omenjenem urbarju ni bilo (Trnjava, Brdo, Kolovrat), deloma v obliki nadomestila (v Trnjava v obliki enega soda cvička). Predvsem pa je gosposčina dosledno zahtevala tlako od novonastalih domcev in kajž in to včasih kar dnevno tlako, včasih pa nekaj deset dni na leto.¹⁴

Za leto 1646 imamo prvič podrobne podatke o pridelku na graščinskem svetu. Na polju pri gradu so poželi 252, na Viru 210, na Perovem 129 in na Veselki 88 starov žita, pri čemer je bilo od celotne količine žita 1/6 rži, približno toliko pšenice, največ pa ajde, namreč skoro polovica vsega pridelka. Struktura pridelka, ki je bila natanko taka kot pri podložnikih in je ostala enaka vse do začetka 19. stoletja, je bila pač odraz takratnega stanja agrarne tehnike. K žitu, ki ga je krumperska gosposčina sama pridelala, je treba prišteti tudi žito, ki ga je dobila na račun desetine (od pšenice, rži, prosa, leče, boba in ovs) in je znašala 153 starov, to je skoro 2/3 celotnega pridelka na polju pri gradu. Desetino v Mengšu so prepustili oskrbniku. Žito za krušno moko, oves, ječmen in ajdo so predvsem porabili za hrano za hlapce in deklet ter za hrano, ki so jo dajali podložnikom, ko so prihajali na tlako, pa tudi za plačilo dninarjem. Glede pridelka s travnikov pa imamo podatek, da so na Veselki pokosili toliko trave, da so lahko redili 10 do 12 molznih krav ali 4 do 6 konj.¹⁵

Sredi 17. stoletja so se ponovno vneli hudi spori med Raspi in domžalsko sosesko. Soseska ni imela lastne gmajne za pašo živine, marveč le reber na zahodni strani vasi, kjer so se pasle svinje. Imeli pa so pravico, da so pasli živino, grabili steljo in sekali les na območju vzhodno od Domžal, ki je pripadalo Krumperku. Na račun tega je morala vsaka huba – v Domžalah jih je bilo 24 in so pripadale številnim zemljiškim gospodom – opraviti dva dni tlake na Krumperku. Spore, ki so se začeli že v sedemdesetih letih 16. stoletja, so Ravbarji, lastniki Krumperske in soseske za nekaj časa poravnali s sporazumom, ki je bil sklenjen dne 11. marca 1580 in dosežen s posredovanjem deželnega glavarstva in zemljiških gopodov, ki so imeli podložnike v Domžalah.¹⁶ Domžalčanom pa območje za pašo živine ni zadoščalo in so svoje pravice širili preko dogovorjenih meja, kar je imelo za posledico številne pravde. Spori so se pričeli za časa Hansa Ludvika Raspa, ko naj bi Domžalčani sekali v gozdu na hribu Velika ali Zgornja Gorjuša, kjer take pravice niso imeli (1645). Rasp je kaznoval sosesko z rubežem. Ko so Domžalčani naslednje leto ponovno sekali, je vdova Hansa Ludvika (že omenjena Regina Doro-teja) v mesecu avgustu dala od hiše do hiše napovedati svojim podložnikom, da se zberejo na gradu Krumperku zaradi tlake. Ko je prišlo tako okoli 50 podložnikov na grad, jim je ukazala, da gredo na hrib Velika Gorjuša, kjer so kmetje iz Domžal smeli grabiti steljo in pasti, ter pokosijo praprot. Ko so v Domžalah to zvedeli, so začeli biti plat zvona ter krumperske podložnike zaničevali in jih s sekirami in kamenjem ter raznim kmečkim orodjem pregnali z Velike Gorjuše.

Leta 1648 se je Raspova ponovno pritoževala na deželno glavarstvo, češ da Domžalčani še vedno sekajo na hribu Velika Gorjuša. V začetku maja tega leta so se ti z ženami in otroci

¹⁴ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, knjiga 14. – O poštni postaji v Podpeči prim. Majda Žontar, Razvoj poštnega prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne, PTT Arhiv, PTT Muzej, ZJ PTT, Beograd 1978/1979, str. 90.

¹⁵ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 48, knjiga beležk 1645–1680. – Glede žitnih mer prim. Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (XVI.–XIX. stoletje), Zgodovinski časopis VIII, 1954, 1–4, str. 65–66.

¹⁶ Ignacij Voje, o.d., str. 35–39.

zbrali na Veliki Gorjuši ter sekali kar od kraja, ljudi, ki jih je Raspova poslala, pa pregnali in jih zasramovali. Deželno glavarstvo je prosila, naj ukaže soseski, da povrne škodo, ki da je znašala okoli 600 dukatov v zlatu, prestopnike pa da zapreti. Naslednje leto se je najprej soseska pritoževala na deželno glavarstvo glede krumperške gospe, ki da grozi z rubežem, čeprav ji je bilo to prepovedano. Ko so namreč v tem letu prvič gnali živino na običajnem mestu na pašo, je Raspova opozorila pastirja, naj živino čimprej odžene proč, ker jo bo zarubila, če jo bo še enkrat gnal na pašo. Nato je pisala Raspova deželnemu glavarstvu, da je soseska v Domžalah naščuvala vojake, ki so bili tam nastanjeni, da so ji grozili, posebno še vojak z imenom Jurij Altinger in nek padar, češ da se bodo maščevali namesto kmetov. Če je ne bodo kmalu dobili, da bodo zažgali pristavo pri gradu na Krumperku in da bodo grad s celo četo oblegali. S temi grožnjami je povezovala tudi dogodek, ko je pogorel grajski mlin na Perovem in je bil eden izmed njenih ljudi, ki so tja peljali les, na poti ranjen in je za posledicami umrl. Stvari so se nadalje zaostrovale. Raspova je nek večer v septembru ukazala svojim podložnikom, ki so večinoma prišli v dvojnem številu na tlako, da so na 27 njivah, napravljenih v Krumperški gmajni – bile so posejane s prosom, ki je bilo že skoraj dozorelo – proso pokosili in ga večinoma z vozovi, ki so stali v bližnjem krumperškem gozdu, odpeljali domov, kar ga je ostalo, pa pustili za pašo živini. »Žalostno je, da se ravna z ubogimi in od svojih zemljiških gospodov zapuščenimi ljudmi tako neusmiljeno«, je zapisala domžalska soseska v pritožbi deželnemu glavarstvu. Od Regine Doroteje Rasp pa je zahteval odškodnino tudi župnik v Mengšu, ker da je na ta način ob žitno desetino, ki mu je pripadala od omenjenih njiv. Utrpel naj bi škode za 900 dukatov. Kot povračilni ukrep je soseska zasegla od 18 hub v Domžalah krumperško desetino, ki je bila last gospe Rasrove. V letu 1649 je bilo to mogoče le še od prosa in ajde, v naslednjem letu so zasegli celotno desetino in v letu 1651 še desetino od pšenice in rži. Žitna desetina enega leta naj bi bila vredna najmanj 60 gld., pri čemer naj bi imelo žito v letu 1649 precej visoko vrednost. Desetina od mladih živali pa naj bi bila vredna najmanj 12 gld.

Hans Avguštin Rasp, ki je prevzel Krumperk za materjo Regino Dorotejo, o kateri je zapisal, da se je branila proti predrznim nasprotnikom kot amazonke, je želel najprej prepričati, da bi podložniki v gmajni orali, si napravljali njive in senožeti. Trdil je, da mu pripada vse, kar se pridela na njegovi zemlji, sicer pa naj bi imeli Domžalčani pravico do stelje pač zato, ker so služili omenjene dni tlake. Če pa tlake ne bi zahteval, tudi soseska ne bi imela pravice do gmajne. Omenimo naj, da je bila soseska pripravljena dajati oves kot odvetščino. Rasp je v pismu deželnemu glavarstvu svoj srd do domžalske soseske izrazil z besedami: »berač, ki nima ničesar, ni upravičen s svojim ravnanjem kratiti moje pravice.« Spraševal se je, kaj narediti, če bodo pridobljene njive zopet pretvorjene v gmajno; ti kmetje s svojimi ženami in otroki nimajo ničesar za življenje, toda vzdrževati jih ni dolžan. Za sosesko so se tedaj potegnili zemljiški gospodje, ki so imeli podložnike v Domžalah, nakar je leta 1652 deželni glavar ukazal Hansu Avguštinu Raspu, da se vzdrži vseh nasilnih dejanj. Zaradi omenjenih njiv jim je namreč rubil gradbeni les in les za kurjavo. V letih 1659 in 1666 se je soseska ponovno pritožila; pritožbi sta šli do cesarja. Tik pred svojo smrtjo leta 1666 je Rasp sklenil z Domžalčani poravnavo in soseski izplačal 300 srebrnih kron. Komisija, ki jo je imenovalo deželno glavarstvo in so jo sestavljali predvsem bližnji zemljiški gospodje, je naslednje leto soseski potrdila pravice iz leta 1580, tlako zvišala na tri dni letno ter naložila, da na hribu Velika Gorjuša označijo mejo z velikimi mejniki. Ker od vdove Hansa Avguština, Johane Rosine Rasp kljub večkratni prošnji soseska ni dobila pismenega sklepa komisije, so se kmetje uprli tlaki ter zahtevali, da se natančneje uredijo sporna vprašanja. K pogodbi, ki je bila podpisana leta 1668, je bilo dodano, da morajo podložniki, ki bodo še nadalje na krumperški gmajni delali njive, dajati gosposčini od vsakega obdelanega zemljišča po 2 kokoši poleg običajne desetine. Tridnevno tlako so bili dolžni opravljati v času košnje in žetve, od tega dva dni ročne tlake, en dan pa z živino, pri čemer je podložnik, ki je prišel z vprego, odslužil v enem dnevu tlako za 3 hube. Da bi preprečili uhajanje soseskine živine preko meje, naj bi skupaj izkopali jarek. Nihče pa naj ne bi pasel svinj v gmajni, ker so rile in s tem povzročale škodo. V naslednjih desetletjih je bilo sprov manj, predvsem pa so se nanašali na pašo svinj na gmajni.¹⁷

¹⁷ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 26, zapuščinski inventar 16. 12. 1666; fasc. 79; fasc. 83.

Iz zapuščinskega inventurnega popisa, ki je bil napravljen po smrti Hansa Avguščina Raspa (umrl je leta 1666), je razvidno, da dvorec Perovo ni bil več v posesti Raspo, prodal ga je namreč tri leta pred smrtjo Francu Krištofu pl. Hochenwartu, pač pa je ostal pri Krumperku dvorec Veselka. Posebej se navajajo tudi vse desetine, ki so bile v lasti krumperških Raspo, in sicer v Domžalah, na Homcu (to desetino je pridobil Hans Seifrid Rasp), v Dobu in na Dolenjskem pri Slavini v župniji Šentrupert, ki pa so jo tedaj dajali v zakup za 16 gld. letno.¹⁸

Razvoj zemljiškega gospostva v naslednjem stoletju je privedel do stanja, ki je razvidno iz popisa, napravljenega za potrebe davčne rektifikacije v času Marije Terezije (1750). Tedaj je bila imetnica Krumperka Marija Ana, vdova po Hansu Adamu grafu Raspu, ki je umrl v Ljubljani leta 1748 in je bil nekaj časa tudi kranjski stanovski poverjenik. Njegov oče Hans Ludvik je bil leta 1707 povzdignjen v grofovski stan. Dominikalna polja pri gradu, na Viru in na Veselki so z okoli 170 merniki posevka (posevek so računali glede na rž) zavzemala površino, kot so znašala polja 5 do 7 kmetij v okolici. Za stanje tedanje agrarne tehnike je zanimiv podatek, da so sejali na grajskem polju že nekaj detelje, sicer pa so – kot v prejšnjih časih – pridelovali največ rži in pšenice, obojega približno enako. Ker so donos računali na približno trikratno količino posejanega žita, lahko upravičeno domnevamo, da se je v primerjavi s preteklim stoletjem občutno skrčil obseg dominikalnih polj. Veliko nazadovanje je opaziti tudi pri živini. Redili so vsega 4 konje, 8 volov, 10 krav in 6 telic. V obsežnem dominikalnem gozdu, ki je segal do Velike Gorjuše na eni in »Rastavca« na drugi strani, so prevladovalе smreke, v onem delu, ki je segel do reke Rače pri Dobu, pa je prevladoval hrastov gozd. Kot že vemo iz sporov med domžalsko sosesko in imetniki Krumperka, so smrekov gozd redno izkoriščali. V obravnavanem popisu se navaja, da so na leto posekali za povprečno 200 velikih voz lesa in nagrabili za okoli 30 vozov stelje. Krumperška gosposčina je imela gozdne deleže tudi na območju Kolovrata in Trojan, ki so jih uživali tamošnji podložniki, za kar so morali dajati odvetščino v ovsu. Nadalje je imela še nekaj pašnikov, Na mlaki pri Viru, V produ ob Kamniški Bistrici, »U souzam« pri Brdu, kjer so pasle bližnje soseske. Na Veselki se je skupaj z gosposčinsko pasla tudi živina soseske sv. Kancijana. Soseska iz Gorjuše je smela pasti na oza-rah graščinskega polja pri gradu, za kar so morali dajati Krumperku piščanca od vsake hube.

Krumperku sta pripadala še mlin in žaga na Rači v bližini gradu, ki so ju kupili leta 1691, v obravnavanem času pa so ju dajali v zakup za 21 starov črnega mešanega žita, 4 stare soržice in 1 star prosene kaše. Gosposčina ni imela pravice do lova, pač pa ribolov v Rači (od Laz do izliva v Bistrico sama, navzgor do mlina pri Moravčah pa skupaj z gosposčino Češnjico). Drugi del ribolova so dajali v zakup za 20 gld. Na Savi pri Hotiču pa so naložili okoli 20 funtov rib na leto. Tudi na Krumperku so imeli ribnike, v katerih so gojili krape. Tako kot druge gosposčine na domžalskem območju je imel tudi Krumperk manjši vinograd na Dolenjskem in sicer na Vinjem vrhu pri Beli cerkvi. Leta 1752 so ocenili za davčne namene njegov povprečni pridelek na 36 veder, od katerih je vsako držalo 24 bokalov (1 vedro je merilo 39,60 litra). Desetina od omenjenega vinograda je pripadala ljubljanskim jezuitom ter stiškemu samostanu, gorska pravica pa gospostvu Klevevž.¹⁹

Krumperško gosposčino so leta 1761 cenili na 40.000 gld. deželne, oz. 34.000 gld. nemške veljave. Hans Adam Rasp je zapustil še hišo v Ljubljani, ki je bila vredna 2.700 gld. nemške veljave, imenje ob Savi (imenovano tudi županija ali urad ob Savi), ki ga je podedovala njegova žena po očetu Wolfgangu Andreju Fürnpfeilu, ter travnike na Prulah pri Ljubljani v skupni vrednosti 3.720 gld. nemške veljave. Krumperško desetino so cenili na 830 gld. nemške veljave. Dajalo jo je tedaj že omenjenih 18 hub v Domžalah, 9 v Dobu ter 6 1/4 na Krtini in sicer tako v snopih kot od mladih živali. V Trnjavi so dajali desetino v zrnju.²⁰ Imenje ob Savi

¹⁸ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 26, zapuščinski inventar 16. 12. 1666 (omenja se tudi kupni dogovor z dne 22. 5. 1620 za žitno desetino pri Mengšu ter pogodba z dne 6. 7. 1615 za zastavo četrte žitne desetine pri Mekinjah in Godiču). – Majda Smole, o.d., str. 344.

¹⁹ Slovenski biografski leksikon, 9. zv., Ljubljana 1960, Rasp. – Majda Smole, o.d., str. 246. – Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer, str. 56. – ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 29, pogodba 29. 9. 1691. – ARS, Terezijanski kataster, rektifikacijski dominikalni akti, Ljubljanska kresija, št. 255; Bekantnuss Tabellen, Ljubljanska kresija, št. 255. – O agrarnem gospodarstvu na domžalskem območju prim. Jože Žontar, Domžalsko območje v prvi polovici 19. stoletja, Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 97.

²⁰ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 26, Ausweis der activa und pasiva nach Absterben des Herrn Hans Adam Grafen von Rasp, 1773.

je obsegalo 9 celih, 2 tričetrtinski in 5 polovičnih hub, 4 domce in 3 kajže v raznih krajih (Črnuče, Podboršt, Ježa, Nadgorica, Ježica, Zadobrova, Sostro). Na starem območju gospodstva pa je prišlo do srede 18. stoletja do malenkostnih sprememb. Struktura posestnih enot – 22 celih in 16 polovičnih hub, 30 domcev, 10 kajž in 2 mlina na območju Domžal in Lukovice – kaže predvsem na nadaljnjo notranjo kolonizacijo in na prevrednotenje kajž v domce, vendar pa do večje drobitve hub ni prišlo.²¹

Velike in male dajatve so tudi v obravnavanem času ostale v glavnem nespremenjene, glede tlake pa so krumperški gospodje ravnali kot večina ostalih zemljiških gospodov. Vsilili so dnevno tlako, za kar so podložniki večinoma plačevali denarno nadomestilo, od ene hube do 12 gld. 30 krc. Gospoščina si je pridržala tudi pravico, da lahko nadomestilo zvišuje. Edino podložniki z območja Kolovrata so še nadalje ostali pri 30 dneh ročne tlake na leto (od hube). Trije imetniki domcev iz Vasi (danes Dolenja vas) pri Gorjuši so imeli obveznost dnevne ročne tlake od sv. Jurija do sv. Martina, izven tega časa pa so morali iti na pot, če je bilo potrebno kaj nabaviti, četrti imetnik domca pa je imel obveznost dnevne tlake skozi vse leto.²² Nekaj podložnikov je moralo zagotavljati namesto tlake plačo graščinskima hlapcema, ki sta skrbela za volove ter kravjemu pastirju. Za to izvemo iz obračuna gospoščinskega oskrbnika za leto 1789, ko je moral za zadnje mesece tega leta sam izplačati hlapce ter pastirja, ker je ob uvedbi davčne in urbarijalne reforme (ki pa je bila že naslednje leto preklicana) podložnikom prenehala obveza tlake. Tako je tudi krumperška gospoščina uveljavila pravico do neodmerjene tlake. Povečanje tlake se je krilo za pravno formulacijo, da je neodmerjena ali dnevna tlaka v deželi običajna. Pri večini gospostev, tako tudi pri Krumperku, se je gmotni efekt zviševanja tlake pokazal v denarnem nadomestilu, ki ga je moral plačevati podložnik. V tem času je šlo gospostvom predvsem za denar in ne za resnične delovne storitve na dominikalnih zemljiščih. Na splošno je za zemljiška gospostva v drugi polovici 18. stoletja tudi v naših krajih značilno, da jim je šlo predvsem za ustvarjanje zemljiške rente. Tudi Raspi niso več prebivali na Krumperku, ampak v Ljubljani, upravo gospoščine pa so prepustili uradniku, upravniku. Dominikalni obrat so močno skrčili. Njive na Viru so prodali kmetom, njive na Veselki pa dali v zakup. Upravnik je dajatve, kolikor se je dalo, zahteval v denarju. Tako so tvorjenje nadomeščali z denarno dajatvijo, desetino od snopov so dajali v zakup, enako tudi pravico do lova ptičev. Odvetščino v obliki ovsja je nadomestila denarna dajatev v višini 6 gld. od hube (na območju Kolovrata in Trojan). Pobirali so pristojbino od voz, ki niso imeli pravico voziti po krumperških cestah. Podložniki iz Gorjuš so morali za pašo živine na ozarrah plačevati denarno pristojbino. Upravnik je prodajal vse, kar so pridelali in zredili, da bi ustvaril večji dohodek. Tako je prodajal tudi divje race, ribe ipd.²³

Opisano stanje krumperške gospoščine sredi 18. stoletja je iz časa pred reformami, ki so vendarle prinesle kmetu določene koristi in dvigale njegov položaj. Podlaga so jim bili državni nadzor nad obveznostmi podložnikov, nevoljniški patent o tlaki, prevedba kmetij iz zakupne v kupne, nov način obdavljenja, razdelitev soseskine zemlje in drugo. Še leta 1737 je gospoščina Krumperk zahtevala od mesta Ljubljane, da ji izroči podložnika Jožefa Reškega in Primoža Hodobivca, ki da sta se nastanila na zemljišču, podložnemu mestu pri tim. »Koscu« v »Uhelnikovi« hiši, nedaleč od cerkve sv. Petra.²⁴ Še vedno pa je v drugi polovici 18. stoletja krumperška gospoščina dosledno izterjavala obveznosti od podložnikov, če ni šlo drugače, pa z vojaško izvršbo.²⁵

Krumperk je imel v tem času pomembno vlogo tudi v sklopu potreb državne uprave kot okrajni komisariat v letih 1792 do 1811, oziroma okrajna gosposka v letih 1814 do 1840.²⁶ V letih 1785 do 1789 so Krumperku prepustili tudi upravo za 24 svobodnikov iz bližnjih krajev (Dob, Mengoš, Krašnja, Vrba, Senožeti, Hrib, Obrše, Negastrn, Studenec, Vir, Rača, Luko-

²¹ ARS, Terezijanski kataster, Rektifikacijski dominikalni akti, Ljubljanska kresija, št. 255; Bekantnuss Tabellen, Ljubljanska kresija, št. 255.

²² ARS, Terezijanski kataster, Rektifikacijski dominikalni akti, Ljubljanska kresija, št. 255; Bekantnuss Tabellen, Ljubljanska kresija, št. 255.

²³ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 51, obračun upravnika november 1786 – april 1791; knjiga 37.

²⁴ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 29, 6. 4. 1737.

²⁵ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, fasc. 51, obračun upravnika november 1786 – april 1791 (plačilo računa za prevoz obolelega vojaka, ki je bil na vojaški izvršbi, k zdravniku).

²⁶ Jože Žontar, Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1848, Zgodovinski časopis 34, 1980, 1–2, str. 146.

vica, Domžale ter Dravlje v župniji Šentvid nad Ljubljano), ki jo je do tedaj opravljal stanovski knjigovodja. Šlo je predvsem za pobiranje kontribucije, davka in drugih prispevkov ter za izvrševanje sodstva.²⁷

Krumperk ni bila velika gosposčina, dobro ohranjeni arhiv pa nam omogoča, da na tem primeru dovolj nazorno spoznamo glavne značilnosti v razvoju zemljiškega gospostva v obravnavanih stoletjih. Te pa so bile bolj ali manj skupne pri vseh gospostvih na Kranjskem.²⁸ Zato lahko preučevanje posameznih primerov bistveno prispeva k poznavanju splošnega razvoja.

Zusammenfassung

DIE GRUNDHERRSCHAFT KREUTBERG (KRUMPERK BEI DOMŽALE) IM 17. UND 18. JAHRHUNDERT

Jože Žontar

Gut Kreutberg/Krumperk wird erstmals erwähnt in einer Urkunde Friedrichs von Cilli vom 27. Oktober 1350. Zu Beginn des 15. Jahrhunderts kam das Lehen in die Hand der Familie Zellenberger, danach am Ende des Jahrhunderts in die der Rauber, eines der bedeutendsten Adelsgeschlechter in Krain. Die Rauber erbauten auch das neue Schloß, das noch heute steht. Der früheste Beleg für den Besitz Kreutberg stammt aus der Zeit von 1610 bis 1615, und zwar aus dem ältesten noch erhaltenen Urbar. Die Untertanen bezahlten bzw. entrichteten die üblichen Abgaben, die Unterschiede in der Höhe aber weisen auf häufig erfolgten Zukauf und Tausch von Huben. Das Verlassenschaftsinventar, das nach dem Tode von Georg Rauber im Jahre 1624 angelegt wurde, vermittelt einen detaillierten Einblick in die Schloßwirtschaft. Bald darauf kam Kreutberg in den Besitz der Familie Rasp, Hans Ludwig Rasp, dem Frau Regina Dorothea Kreutberg mit in die Ehe brachte, erbaute in der Nähe von Kreutberg das Schloß Veselka/Freyenhof. Der Vertrag mit dem Meister, der das Bauwerk errichtete, ist erhalten.

Das Urbar, das die Jahre von 1646 bis 1681 umfaßt, zeigt nur geringfügige Erweiterungen des Gutsbesitzes, das seine Untertanen an zahlreichen Orten hatte. Die Hubeneinteilungen und ein Anwachsen der Zahl von Hofstättern und Keuschlern sind auffällig. Für die betreffenden Jahre liegen auch Einzelheiten über den Ertrag auf den Schloßfeld vor. Von der Mitte des 17. Jahrhunderts an lassen sich heftige Auseinandersetzungen zwischen den Rasp und der Nachbarschaft Domžale verfolgen, die sich auf die Anrechte zum Sammeln von Streugut, zur Weide, zum Mähen, zum Holzschlag und zu Rodungen in der herrschaftlichen Gemein beziehen; die Auseinandersetzungen hatten bereits in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts begonnen. Da die Nachbarschaft mit ihrer Klage bei der Landeshauptmannschaft in Laibach/Ljubljana keinen Erfolg hatte, suchte sie ihr Recht beim Kaiser. Die Besitzerin von Kreutberg wollte nämlich mit allen Mitteln die Nutzung der Gemein durch die Nachbarschaft verhindern. Erst nach zwanzig Jahren wurde der Streit durch Vermittlung der benachbarten Grundherren beigelegt.

Der Zustand des Guts Kreutberg um die Mitte des 18. Jahrhunderts geht aus einer zur Zeit Maria Theresiens zum Zweck einer Steuerrekifikation vorgenommenen Erfassung hervor. Die Abgaben der Untertanen waren im wesentlichen unverändert geblieben, beim Frondienst verhielten sich die Rasp ebenso wie die meisten anderen Grundherren in Krain. Sie führten zwangsweise eine tägliche Robot ein, ersatzweise eine ziemlich hohe Ablösungssumme. Sie lebten von da an auch nicht mehr ständig in Kreutberg, sondern in Laibach und überließen die Verwaltung des Guts einem Beamten. Der wurde 1792 auch Bezirkskommissar, schon davor wurde er auch mit der Verwaltung der 24 Freisassen in den Benachbarorten betraut.

²⁷ ARS, Gr.a. XV, Krumperk, knjiga 37, Landschaftliche Freysassen so vom Gut Kreutberg 1785–1789 übernommen wurden. – Janko Polec, Svobodniki na Kranjskem, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XVII, 1936, 1–4, str. 67.

²⁸ Sergij Vilfan, Zemljiška gospostva, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana 1980, str. 75–239.

Angelos Baš

POSEBNOSTI SLOVENSKE IN NEMŠKE OBLEKE NA SLOVENSLEM OD ZAČETKA 19. STOLETJA DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Referat na znanstvenem posvetovanju Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne 31. oktobra 1990 v Ljubljani

Tisto kmečko obleko,¹ v kateri praviloma ni bilo industrijsko izdelanih materialov in ki ni oblikovala svojih sestavnih delov pod neposrednimi vplivi oblačilne mode, so na Slovenskem v 1. polovici in v 50. letih 19. stoletja povzemali z izrazi nacionalna(e) noša(e) ali obleka (v nemščini); narodska ali narodna obleka, obléc, kroj, nošnja, oprava ali oblačila; ljudska noša, obleka ali kroj (v nemščini in hrvaščini); deželna(e) noša(e) (v nemščini); kmečka noša (v nemščini).² Navedeni pomen tega izrazja je povečini razviden iz miselnih zvez, v katerih se to izrazje pojavlja, v nekaterih primerih so ti izrazi hkrati z omembami tudi neposredno razloženi.

F. W. Lippich je, 1834, sodil: »Glede obleke je kmet in zvečine tudi prebivalec tukajšnjih predmestij ostal domovinskemu rodu ne samo najbolj zvest, temveč se preprosti človek na Kranjskem celo odlikuje z zaničevanjem modernega francoskega ali angleškega oblačilnega kroja. Kmečka nacionalna obleka moškega spola sestoji iz . . . .«.³ V poročilu okrajne gosposke Ribnica, 1838, je bilo ugotovljeno, da »se je večina prebivalcev v tukajšnjem okraju prisiljena preživljati s trgovino v tujih deželah. S tem so se izgubile vse nacionalne posebnosti ali izvirnosti v noši, oblačilnem blagu in njegovih krojih; domače blago so nadomestili tuji tovarniški izdelki.«⁴ Po poročilu okrajne gosposke Ruperčvrh, 1838, je tamkajšnje »ljudstvo v svojem oblačenju tolikanj sprejelo mešano nošo, da ni mogoče natančno navesti nacionalne podobe njegovega izvirnega oblačenja.«⁵

V slovensčini sta bili napisani dve razlagi, obe v Novicah. Benkov Tone (pseudonim) je 1851 sodil: »Preklane suknje, fraki (škrici), svitice, ki okoli nog mahajo, niso národске obleke; te so začeli Slovenci od ptujcov posnemati; pravimu Slovincu se pa namest národne li nerodne zdé, da se jim posmehuje.«⁶ In Davorin Trstenjak je, 1857, poročal, da so bili »dravski Poljanci . . . edini Slovenci na Štajerskem, kateri še nosijo narodno obleko, akoravno tudi med njimi že najdeš kozje repce, kterim so 'pantalune' ljubše, kakor poštene berguše.«⁷

Kmečko obleko, ki je bila po vsem izviru kar najbolj domača, je največkrat označevala beseda »nacionalen(na)« (v nemščini). Nekaj manjkrat nahajamo slovensko označbo »narodski(a)« oziroma »naroden(na)«. Označba »ljudski(a)« (v nemščini) je resda najpogostnejša, toda njene omembe vsebujejo po veliki večini poročila, ki so jih za ljubljanski gubernij napisale okrajne gosposke v novomeškem in postojnskem okrožju, 1838, o posebnostih svojega prebivalstva. Podatki teh poročil o obleki so nastali kot odgovor na poslano vprašanje: »Kakšna ljudska noša je v vašem okraju pri moškem in ženskem prebivalstvu?«⁸ Edinole v teh

¹ Spis sledi sodobni slovenski etnologiji in uporablja za raziskovano kulturno prvino enotno ime »obleka«, ki je uporabno pri vseh plasteh prebivalstva in s katerim je mogoče označevati tako plemiško in meščansko kakor kmečko obleko. Izvzeti so seveda navedki virov.

² A. Baš, Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja (= Gradivo za narodopisje Slovencev 2), Ljubljana 1984, št. 8, 10, 12, 21, 22, 23, 41, 42, 55, 76, 78, 81, 91, 96, 98, 107, 111, 115, 116, 117, 118, 122, 123, 126, 134, 140, 143, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 158, 159, 160, 163, 165, 166, 168, 172, 179, 213; (nepodpisano) Adelsberg, v: Laibacher Zeitung 1818, št. 78, neotevilčene strani; (nepodpisano) Neumarkt, v: Laibacher Zeitung 1830, str. 179; Živkov (J. Muršec), Od s. Bolfanka med Višom in Ternovci, v: Slovenija II, Ljubljana 1849, str. 295.

³ F. W. Lippich, Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach, Laibach 1834, str. 106 d.

⁴ Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani (= A R S), deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516 (poročilo okrajne gosposke Ribnica).

⁵ A R S, deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516 (poročilo okrajne gosposke Ruperčvrh).

⁶ Benkov Tone, Národské starice, v: Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči IX, Ljubljana 1851, str. 12.

⁷ Vitomar (D. Trstenjak), Pisma o Slovencih in Slovenkah, v: Novice gospodarske, obertnijske in narodske XV, Ljubljana 1857, str. 394.

⁸ A R S, deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516 (poročilo okrajne gosposke Krupa) in spis 1512 (poročilo okrajne gosposke Bistra in Idrija).

poročilih je najti označbo »ljudska noša«, sicer pa je ta zapisana v nemščini samo še v Mihaela Heinka omembi za okraj Krupa, 1842, in v Kordeševem opisu obleke v trnovskem predmestju v Ljubljani, 1844.⁹ Druge in zelo redke označbe kmečke obleke z besedo »ljudska« so natisnjene v hrvaščini, 1841, 1847.¹⁰

Zato se ponuja mnenje, da je pogostno rabo označbe »ljudska noša« pobudilo navedeno vprašanje, kajti v drugih, tj. samostojno nastalih in v nemščini spisanih pričevanjih je bila ta označba izjemna, medtem ko v slovenščini sploh manjka. Slednje se ujema s sodbo, da sta besedi »ljudstvo« in »ljudski(a)« prišli v slovenskem besednjaku razmeroma pozno v pogostnejšo rabo, zdi se, da šele od srede 19. stoletja naprej.¹¹ Nemški označbi »deželna(e) noša(e)« in »kmečka noša« sta izjemni, beremo ju le dvakrat oziroma enkrat.

Kmečka obleka, ki je bila praviloma brez prvin neposrednega tujega izvira, je bila pravo nasprotje meščanske in plemiške obleke. Slednjo obleko je oblikovala oblačilna moda, ki je prihajala k nam od drugod, povečini prek nemškega severa. Podobno je bilo tudi z materiali v tem oblačilnem območju. Spričo tega je tedaj nekmečko prebivalstvo na Slovenskem videlo v opisani kmečki obleki nekaj izrecno domačega, v nekaterih primerih pa tudi več. Predvsem izobraženci, pa tudi drugi meščani slovenskega rodu, ki so bili narodno zavedni, so imeli tako kmečko obleko za slovensko kulturno prvino ali tudi za eno slovenskih značilnosti. Tako je bilo tudi zato, ker so nosilci opisane kmečke obleke pomenili največji del tistega prebivalstva pri nas, ki je bilo, če odmislimo nebstvene izjeme, takrat edino v celoti slovenskega rodu.

Krempl je, 1845, zapisal, da so tisti slovenještajerski kmetje, ki so nosili »narodski obléc«, bili »po slovensko oblečeni«,¹² medtem ko je Benkov Tone, kakor je bilo deloma povedano, 1851, menil, da po modi narejena meščanska oblačila »niso národске obleke«, pač pa je k tem prištel izrazite sestavine kmečke obleke,¹³ o kakršni je tu beseda. Prav tako so narodno zavedni Nemci ponekod na Slovenskem Štajerskem, 1846, šteli zadevno kmečko obleko za »nacionalno« in tudi zato za nasprotje »nemškemu mestnemu načinu«. ¹⁴ Nemškutarji so, 1850, opredeljevali meščansko modno oblačenje kot »nemško«, naš kmet pa jim je bil tudi zavoljo nasprotne obleke »Slovenec«. ¹⁵

Opisana kmečka obleka je neogibno morala priti v zvezo s slovenskim narodnim gibanjem.¹⁶ To se je zgodilo v 40. in 50. letih 19. stoletja. Prvi podatek o tem izvira iz 1846. Februarja tega leta so v ljubljanskem gledališču dvakrat »ploskali prizoru v slovenskih nošah«. Šlo je za prizor iz igrice Poskušnje krajnskih pesem, v katerem je nemški igralec govoril slovensko in so recitali Vodnikovega Zadovoljnega Kranjca in Moj spomenik in peli Potočnikovo Dolenjsko in Prešernovo Od železne ceste.¹⁷ V tem prizoru so »slovenske noše« dopolnjevale stvaritve slovenske besedne in glasbene umetnosti in skupaj z njimi rabile tudi kot pripomoček za uveljavljanje slovenske narodne zavesti. Mesec dni pozneje je podobno ravnanje izpričano tudi na Hrvaškem, in sicer v Zagrebu, tam so Vatroslava Lisinskega opero Ljubav i zloba uprizorili po upodobitvah »narodne noše«. ¹⁸

Sledilo je nadaljevanje. Leta 1847 je v nemški igri Ljubljana v drugem delu sveta igralka »v kranjski noši« pela »čedno kranjsko pesem«. ¹⁹ Leta 1849 je bilo v Ljubljani napovedano, da bo veliki monolog v četrtem dejanju Schillerjeve Device Orleanske (v prevodu Koseskega) igralka govorila »v slovenskem jeziku in kostumu«. ²⁰ Ugotovljeno dejavnost so začeli razvijati tudi v Celju. Leta 1851 so v tamkajšnji uprizoritvi slovenskega dela Dobro jutro igralka nosile

⁹ M. Heinko, Skizzen aus Krain III. Volkstrachten in Unterkrain, v: Carniolia V, Laibach 1842, str. 213 d, 221; L. Kordeš, Erklärung der heutigen Bilderbeigabe, v: Carniolia VI, Laibach 1844, str. 108.

¹⁰ S. Vraz, pismi Dragojli Štauduar 4. 4. in 18. 6. 1841, v: S. Vraz, Dëla V, Zagreb 1877, str. 215; M. Majer, Putovanje po Goričkom, Mletačkom i Târštjanskom, v: Kolo VI, Zagreb 1847, str. 32.

¹¹ A. Baš, O »ljudstvu« in »ljudskem« v slovenski etnologiji, v: Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, str. 84.

¹² A. Krempl, Dogodivšine štajerske zemle, v Gradci 1845, str. 235.

¹³ Benkov Tone, na nav. mestu.

¹⁴ Inštitut za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, Gôthova topografija, mapa 443, poročilo župnije Velika Nedelja, 1846.

¹⁵ (Nepodpisano) Narodove pesni, v: Slovenska Bčela-I, Celovec 1850, str. 91.

¹⁶ Prim. M. Kresz, Ungarische Bauertrachten (1820–1867), Budapest 1957, str. 9.

¹⁷ L. Legiša, Romantika, v: Zgodovina slovenskega slovstva II, ur. L. Legiša, Ljubljana 1959, str. 151 d.

¹⁸ S. Vraz, Prva izvorna ilirska opera »Ljubav i zloba« od Vatroslava Lisinskega 28. ožujka t. g., v: S. Vraz, Pjesnička djela III, ur. S. Ježić, Zagreb 1955, str. 388 d.

¹⁹ (Nepodpisano) Interessante Theater-Anzeige, v: Illyrisches Blatt, Laibach 1847, str. 16; L. Kordeš, Theater in Laibach, v: Illyrisches Blatt, Laibach 1847, str. 24.

²⁰ (Nepodpisano) Laibacher Theater-Notiz, v: Illyrisches Blatt, Laibach 1849, str. 395.

»lično narodsko obleko.«²¹ Leta 1852 je bila v Ljubljanskem gledališču pevka slovenskih pesmi Kje dom je moj in Pridi, Gorenc »zalo nališpana Krajnica v národni obleki.«²² In 1854 je v ponovni ljubljanski uprizoritvi nemške igre Ljubljana v drugem delu sveta pevka »prepevala v narodski obleki krajnski nektare slovenske pesmi.«²³

Slovensko narodno gibanje je torej opisano kmečko obleko ali »kranjsko nošo« oziroma »narodsko(no) obleko« uporabljalo najprej hkrati s slovensko glasbo in slovenskim slovstvom na kulturnem, posredno pa tudi na političnem torišču, saj so vse navedene kulturne prvine, kakor je bilo rečeno, tudi budile ali krepile slovensko narodno zavest. Ti vrsti nalog, ki jima je rabila zadevna kmečka obleka v 40. in 50. letih 19. stoletja, pa nista bili pogostnejši, vendar jima ne kaže odrekati pomembnosti, čeprav je ta daleč zaostajala za pomembnostjo, ki sta jo na kulturnem in političnem torišču dosegali slovenska glasba in slovensko slovstvo. Slednjemu od teh torišč, se pravi uveljavljanju slovenske narodne zavesti, so morda »nacionalne noše« kmalu rabile, čeprav le redko, tudi v povezavi s trgovino.

Ob tem ne mislimo na tiskanje pratike, ki so bili na njenem ovitku od 1839 naprej upodobljeni kmetje v obleki, kakršna je v tistem času pri njih prevladovala, saj beremo, 1846, da je bila pratika »za nar prostejšiga kmeta namenjena.«²⁴ Pač pa imamo v razvidu, da so 1848 v Ljubljani prodajali pipe, ki so bile poslikane tudi »s kranjskimi nacionalnimi nošami«,²⁵ in da je 1853 oče Janeza Bleiweisa naročil pri slikarju Mihaelu Stroju »lično podobo Krajnice« »za kazalo prodajavnice«; upodobljenka je bila »v prazni obleki, kakoršna je v Ljubljani in okolici ljubljanski navadna.«²⁶ (Strojeva slika predstavlja nekoliko meščansko vplivano praznjo obleko, ki pa obsega v poglavitem izrazite kmečke sestavine.)

Bleiweisov oče je to sliko izobesil nemara pod vplivom svojega sina, voditelja Slovencev v tistem obdobju, in je s tem številnim mimoidočim poudarjal neko slovensko kulturno prvino ali eno slovenskih značilnosti. Prav tako pa je mogoče, da si je Jožef Pleiweis s sliko domače prebivalke obetal vsaj pri delu javnosti učinkovito reklamo za prodajo v svoji trgovini. Načelno enaki razlagi prihajata v poštev tudi za poslikavanje pip »s kranjskimi nacionalnimi nošami«, saj je bilo to v revolucijskem letu 1848 (kakor tudi za morebitna nadaljnja podobna dejanja naših trgovcev, o katerih pa ni dosegljivih poročil). Če bi v obeh (in morebitnih nadaljnjih podobnih) primerih obveljala samo druga razlaga, bi to za obravnavano kmečko obleko pomenilo tudi še neko gospodarsko nalogo v slovenskem narodnem gibanju.

Bistveni korak naprej glede uporabe opisane kmečke obleke je bil v slovenskem narodnem gibanju storjen v revolucijskem letu 1848 z naslednjo zahtevo. Takrat »je neki Marx priporočal in zaklinjal v (ljubljanški) reduti naše gospe in gospodične, naj strgajo s sebe 'die fremden Fetzen' in naj se oblačijo raje po kmečki!«²⁷ To je bila prva zahteva, naj bi naši meščani v svoji obleki pokazali po kmečki predlogi svojo narodno pripadnost in tako tudi narodno zavest. Ta zahteva se je začela uresničevati čez desetletja, najprej pa se je omejevala samo na nekatere slovenske meščane, in to ob določenih političnih in verskih priložnostih.

Pač pa so 1848 nekateri ljubljčanji sprejeli dve oblačilni prvini s Hrvaškega, predvsem so bile to surke,²⁸ ki sta izrecno izpričevali slovensko narodno pripadnost in zavest njunih nosilcev. Janez Trdina poroča, da je v Ljubljani 1848 »mnogo učencev . . . začelo nositi surke, nekateri tudi rdeče kape.«²⁹ In: neki sedmošolec »je prinesel (v Ljubljano) s sabo hrvaško surko . . . Surko si je omislilo potem še več drugih dijakov. Začele so se prikazovati na mladih glavah tudi rdeče kape naših hrvaških in srbskih bratov.«³⁰ Na vzhodnem Slovenskem Štajerskem se je to dogajalo že malce prej.³¹

²¹ (Nepodpisano) Iz Celja, v: Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči IX, Ljubljana 1851, str. 249.

²² (Nepodpisano) Iz Ljubljane, v: Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči X, Ljubljana 1852, str. 48.

²³ (Nepodpisano) Iz Ljubljane, v: Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči XII, Ljubljana 1854, str. 32.

²⁴ J. Blaznik, Oznanilo, v: Kmetijske in rokodelske novice IV, Ljubljana 1846, Doklada 22.

²⁵ (Nepodpisano) Anzeige, v: Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung št. 11, 1848, str. 51.

²⁶ (Nepodpisano) Iz Ljubljane, v: Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči XI, Ljubljana 1853, str. 216.

²⁷ J. Trdina, Spomini I, v: J. Trdina, Zbrano delo I, ur. J. Logar, Ljubljana 1946, str. 181.

²⁸ Surke so bile krajši ali daljši suknjiči, ki so bili spredaj počez izvezeni po vsej površini.

²⁹ J. Trdina, nav. delo, str. 186.

³⁰ J. Trdina, Moje življenje, v: J. Trdina, Zbrano delo III, ur. J. Logar, Ljubljana 1951, str. 515.

³¹ F. Hešič, Korespondenca iz dobe našega preporoda, v: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XIX, Ljubljana 1909, str.

Na Hrvaškem so začeli surke nositi privrženci Ljudevita Gaja ob zagrebških manifestacijah,³² kmalu pa marsikdaj tudi sicer.³³ Podoba je, da je del slovenske študirajoče mladine, ki je bil privržen slovenskemu narodnemu gibanju, prevzel od hrvaških ilircev surke kot oblačilno znamenje svoje omenjene usmeritve. Surke in rdeče kape so nato še istega, 1848. leta začeli nositi tudi nekateri drugi slovenski meščani,³⁴ to sta bili prvi prvini, ki sta pri nas v obleki izpovedovali zavest o povezanosti Slovencev z drugimi Južnimi Slovani. Sčasoma, zlasti pa v čitalniškem obdobju so na Slovenskem postale surke pogostnejša oblačilna značilnost pri meščanskih pripadnikih slovenskega narodnega gibanja, vendar niso bile tukaj nikoli tolikanj v navadi kakor pri Hrvatih.³⁵

V zvezi s tem naj bo še omenjeno pričevanje Frana Levstika, 1863, po katerem so bile surke primerne celo na dvoru, saj so jih oblačili tudi za sprejeme pri cesarju,³⁶ in mnenje Antona Slodnjaka, po katerem je bil v tistem času frak »uradno in slovesno oblačilo nemških birokratov in liberalcev«,³⁷ kar pa ni natančno, saj niso samo ti tedaj nosili frakov, temveč so jih deloma nosili tudi zavedni Slovenci.³⁸

V 70. in 80. letih 19. stoletja se je kmečka obleka skoraj povsod na Slovenskem tako zelo spremenila, da odtlej ne moremo več govoriti o posameznih pokrajinskih oblačilnih tipih, tj. o alpskem, panonskem in primorskem, kakršni so bili značilni še za sredo 19. stoletja, temveč le o manj ali bolj poenotenem videzu kmečke obleke. Predvsem v pražnjo kmečko obleko so nenehno prihajale značilne modne oblike, vendar z večjo ali manjšo zamudo. Tako je proti koncu 19. stoletja postajala naša kmečka obleka čedalje bolj enotna in je obsegala zmerom več značilnih potez meščanske obleke, vendar je takrat in vse do nedavnega ohranila svoje kmečke prvine.³⁹

Proti koncu 19. stoletja je začel del narodno zavednega meščanskega prebivalstva pri Slovencih nositi ob določenih slavnostnih priložnostih kmečko obleko, kakršna je bila dotlej v navadi in za katero se je na splošno uveljavilo ime »narodna noša«, saj se je z njo, kakor je bilo povedano, izrecno kazala pripadnost k slovenstvu. Kmetje so svojo pražnjo obleko nosili nespremenjeno najpozneje do zadnjega desetletja 19. stoletja, nato pa so jo po meščanskem zgledu takšno ponekod uporabljali za nekatere slavnosti še naprej in jo prav kakor meščani na splošno imenovali »narodna noša«. Ta pojav, ki se je ohranil do druge svetovne vojne, po njej pa zlasti le v t. im. folklornih skupinah, še ni raziskan; o njem poznamo samo nekaj podatkov, ki jih je zbrala Marija Makarovič.⁴⁰

»Narodna noša«, ki ima deloma enako ime, kakor ga je imela slovenska kmečka obleka v prvih šestih desetletjih 19. stoletja, je ohranila v bistvu enako funkcijo, kakor jo je ta obleka opravljala v slovenskem narodnem gibanju v 40. in 50. letih 19. stoletja in kakor je bila o njej zgoraj beseda. Vendar je od zadnjega obdobja 19. stoletja naprej ta funkcija zajela v dosti večjem obsegu kakor prej meščanstvo, največ ženske, posebej še v času med svetovnjima vojnama. Kmečko prebivalstvo je od konca 19. stoletja naprej v manjši meri kakor prej nosilo »narodno nošo« ali svojo dotedanjo pražnjo obleko. Zlasti velja to za revnejši del kmečkega prebivalstva, saj je bila zanj »narodna noša«, ki je v resnici največkrat bila dotedanja pražnja obleka premožnejših kmetov, razmeroma draga.⁴¹

V predvojni Jugoslaviji so Slovenci prvič v novi zgodovini dobili svojo državo, s to so se predvsem predstavniki njihove vrhnje plasti radi identificirali in poudarjali delež svoje kulture in politike v njej. »Narodna noša« je bila eden od izrazov te identifikacije in poudarjanja slovenskega dela kulture in politike v tej državi, s katero je bila odpravljena stoletna avstroogrška nadoblast. Medtem ko so Slovenci v zadnjem obdobju avstroogrške monarhije nosili tisto »narodno nošo«, kakršna je prej obstajala na posameznih območjih slovenskega alpskega

³² F. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849), Ljubljana 1939, str. 202.

³³ L. Pesjakova, Iz mojega detinstva, v: Ljubljanski zvon VI, Ljubljana 1886, str. 680.

³⁴ J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928–1939, str. 828.

³⁵ A. Baš, Iz pričevanj Janeza Trdine o noši, v: Janez Trdina-etnolog, Ljubljana 1980, str. 31; isti, Pričevanja Frana Levstika o noši, v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva XXII, Ljubljana 1982, str. 7.

³⁶ F. Levstik, Iz Ljubljane, 31. januarja, v: F. Levstik, Zbrano delo VIII, ur. A. Slodnjak, Ljubljana 1959, str. 216 d.

³⁷ A. Slodnjak, opomba k navedenemu Levstikovemu besedilu, v: F. Levstik, Zbrano delo VIII, str. 405.

³⁸ A. Baš, Pričevanja Frana Levstika o noši, str. 7.

³⁹ M. Makarovič – A. Baš, Noša, v: Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 127 d.

⁴⁰ M. Makarovič, Narodna noša, v: Slovenski etnograf XXIII–XXIV, Ljubljana 1970–71, str. 53 d.

⁴¹ M. Makarovič, nav. delo, str. 56.

ozemlja in v okolici Trsta, so med svetovnjima vojnama nosili tudi še tisto, ki jo je oblikovalo oblačilno izročilo v Beli krajini in Prekmurju. V mestih je bila tedaj »narodna noša« najbolj uveljavljena v Ljubljani, Kranju, Novem mestu in Metliki.⁴²

Obravnavana kmečka obleka pri Slovencih oziroma njihova »narodna noša« je rabila za namene določene politične propagande.⁴³ Kako je bilo v tem pogledu z Nemci, ki so živeli na Slovenskem? Ti so praviloma živeli v mestih in so tako videz svoje obleke uravnavali po modi, prav kakor slovensko meščansko prebivalstvo. V razloček od slovenskih pa nemški meščani niso uporabljali kot »narodno nošo« kmečke obleke, v njihovem primeru kmečke obleke na Kočevskem, ki je pomenilo edino kmečko območje Nemcev na Slovenskem. Kajti kočevska kmečka obleka je bila do srede 19. stoletja v marsičem podobna slovenski kmečki obleki,⁴⁴ pozneje pa se je v poglavitnem z njo poenotila.

Pač pa so Nemci na Slovenskem po prvi svetovni vojni neredko nosili kot »narodno nošo« sestavine »štajerske noše«. Nadvojvoda Janez (1782–1859), mlajši brat avstrijskega cesarja Franca I., se je začel nositi po kmečko, v njegovih krogih so ga posnemali, tako da je odtlej bila v Avstriji kmečka obleka ali, natančneje, »štajerska obleka« »zmerom do določene stopnje primerna za salon, zmerom na neki način 'moderna'«. ⁴⁵ V času med svetovnjima vojnoma je ta obleka dobila izrazito politično konotacijo. Ingeborg Weber-Kellermann je ugotovila, da sta Adolf Hitler in Hermann Göring štela npr. irhaste hlače za določen izraz pripadnosti k nemštvu,⁴⁶ podobno je v nacističnih vrhovih veljalo za »Dirndlkleid«; oba kriterija so prevzeli sudetski Nemci⁴⁷ prav kakor Nemci na Koroškem in Štajerskem. Ta pojav na Slovenskem še ni raziskan; jaz se ga spominjam iz svojih gimnazijskih let na Slovenskem Štajerskem.

»Štajerska obleka« je pri slovenještajerskih Nemcih prišla v modo predvsem z vse večjim mednarodnim uveljavljanjem Hitlerjeve Nemčije sredi in v drugi polovici 30. let. Tedaj so slovenještajerski Nemci čedalje pogosteje nosili »štajersko obleko« in so s tem hoteli poudarjati svojo pripadnost k nemštvu in svojo privrženost k Tretjemu Reichu. Slovenci so včasih imeli to za izzivanje in so včasih tudi temu ustrezno reagirali. Na krajih, na katerih se je zbiralo več ljudi, se pravi na javnih prireditvah ipd., so skušali iz naliveh peres kar najbolj neopazno brizgati črnilo na irhaste hlače, še bolj pa na bele dokolenske nogavice. K enaki politični konotaciji je pri moških sodila tudi izredno kratka pričeska, ki pa je bila pruskega, ne zgornještajerskega izvira.

⁴² Prim. M. Makarovič, nav. delo, str. 57 d.

⁴³ Prim. S. Walther, Die Mode im Spiegelbild gesellschaftlicher Verhältnisse, v: 200 Jahre Mode in Wien, Wien 1976, str. 12.

⁴⁴ A. Baš, Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja, št. 133–139.

⁴⁵ I. Weber-Kellermann, Beobachtungen zu Tradition, Mode und Innovation am Beispiel eines Trachtstückes, v: Ethnologia Europaea IV, Arnhem 1970, str. 182.

⁴⁶ I. Weber-Kellermann, nav. delo, str. 183.

⁴⁷ I. Weber-Kellermann, nav. delo, str. 184.

Zusammenfassung

DIE EIGENHEITEN DER SLOWENISCHEN UND DEUTSCHEN KLEIDUNG IN SLOWENIEN VOM ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS BIS ZUM ZWEITEN WELTKRIEG

Angelos Baš

Jene bäuerliche Kleidung, in der es in der Regel keine industriell erzeugten Stoffe gab und die ihre Kleidungsstücke nicht unter unmittelbarer Einwirkung der Kleidermode gestaltete, betrachtete in Slowenien in der ersten Hälfte und in den 50er Jahren des 19. Jahrhunderts die nicht-bäuerliche Bevölkerung als etwas ausgesprochen Einheimisches, in einigen Fällen jedoch auch als etwas mehr. Vor allem die Gebildeten, jedoch auch andere Bürger slowenischer Abstammung, die nationalbewußt waren, hielten die Kleidung der Bauern für ein slowenisches Kulturelement oder auch für ein Charakteristikum der Slowenen.

Gegen Ende des 19. Jahrhunderts begann ein kleiner Teil der nationalbewußten bürgerlichen Bevölkerung bei den Slowenen zu bestimmten festlichen Anlässen die bis dahin übliche bäuerliche Kleidung zu tragen, für die sich allgemein der Name »Nationaltracht« durchsetzte. Die Bauern tru-

gen ihre Feiertagskleidung unverändert bis spätestens zum letzten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts, dann verwendeten sie sie nach dem bürgerlichen Vorbild hier und da für einige festliche Anlässe noch weiter und nannten sie gerade so wie die Bürger allgemein »Nationaltracht«.

Im Vorkriegsjugoslawien erhielten die Slowenen erstmals in der neueren Geschichte ihren eigenen Staat, mit welchem sich vor allem die Vertreter der Oberschicht gerne identifizierten und den Beitrag ihrer Kultur und Politik zu diesem betonten. Die »Nationaltracht« war ein Ausdrucksmittel dieser Identifikation und dieser Betonung des slowenischen Anteils an Kultur und Politik in diesem Staat, durch den die hundertjährige österreichische Oberherrschaft beseitigt worden war.

Die Deutschen in Slowenien trugen nach dem ersten Weltkrieg nicht selten Bestandteile der »Steirertracht« als »Nationaltracht«. Die »Steirertracht« kam zumal bei den untersteirischen Deutschen vor allem mit der immer stärkeren internationalen Geltung Hitlerdeutschlands in der zweiten Hälfte der 30er Jahre in Mode. Damals trugen diese die »Steirertracht« immer häufiger und wollten damit ihre Zugehörigkeit zum Deutschtum und ihre Bindung an das Dritte Reich hervorheben. Die Slowenen betrachteten das gelegentlich als Herausforderung und reagierten manchmal auch dementsprechend.

Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, Ljubljana

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo (Zbornik za zgodovino šolstva – šolska kronika), razstavne kataloge, bibliografije in druge publikacije s področja zgodovine šolstva. Od leta 1948 je izšlo 51 razstavnih katalogov in od teh so nekateri še na voljo:

Razstavniki katalogi

- Vincenc Žnidar: Življenje in delo J. H. Pestalozija. 1970
 Tatjana Hojan: Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem. 1970
 Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. 1970
 Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici šolskih uradnih tiskov. 1972
 Šolske stavbe Ljubljane. 1974
 Tatjana Hojan: Izobraževanje odrasle mladine. 1975
 Slavica Pavlič: Dijaški in študentski domovi. 1976
 Andrej Vovko: Prekmursko šolstvo skozi stoletja. 1977
 Andrej Vovko: Popotnik-sodobna pedagogik 1880–1950–1980. 1980
 Jože Ciperle: Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do 1918. 1981
 Tatjana Hojan: Sodelovanje osnovnošolcev pri mladinskih listih in šolskih glasilih pred letom 1941. 1982
 Od risanja do likovne vzgoje: zgodovina in razvoj likovnega pouka. 1982
 Razstava učbenikov za pouk slovenskega jezika do leta 1918. 1983
 Tatjana Hojan: Prešeren v čitankah do leta 1941. 1984
 Minka Pahor: Ukinitev slovenskih in hrvaških šol na Primorskem. 1984
 Jože Ciperle-Vinko Skalar: Vzgojni zavodi. 1987
 Jože Ciperle-Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I. 1988
 Odprta šola – o. š. Podčetrtek. 1989
 Tatjana Hojan: 100 let učiteljske organizacije. 1989
 Jože Ciperle: Šolska spričevala. 1991
 Branko Šuštar (ured.): Šola za sestre – zdravstveno šolstvo na Slovenskem 1753–1992. 1992

Druge publikacije

- Jože Ciperle – Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. 1987
 Tatjana Hojan: Bibliografija Slovenskega učitelja 1872–1877. 1988
 Tatjana Hojan – Marisa Škerk-Kosmina: Učiteljski list, Trst 1920–1926. Bibliografsko kazalo, razprava. 1991
 Slavica Pavlič: Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945. 1991

Navedene publikacije lahko po sprejemljivih cenah dobite ali naročite v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani (061/213-024).

Janez Cvirn

CELJSKO NEMŠTVO IN PROBLEM NACIONALNE IDENTITETE

Referat na znanstvenem posvetovanju Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do 2. svetovne vojne, 30. okt. 1990

V drugi polovici prejšnjega stoletja se v nemških diasporah na Spodnjem Štajerskem srečujemo s pojavom, ki ga sociologija označuje s pojmom **etnične stratifikacije**.¹ V njej gre za hierarhično razporeditev etničnih skupin, ki povzroča družbeno neenakost na podlagi različnega etničnega izvora ali, bolje rečeno, etnične pripadnosti. Prekrivanje razrednih in etničnih linij, v katerih je večina članov etnične manjšine vključena v socialno podrejen razred, medtem ko so v dominantni etnični skupini skoncentrirani sloji zgornjega, nadrejenega razreda, moramo seveda razumeti kot kontinuum. Gre za to, da se pripadniki določene etnične skupine raztezajo čez vse stopnje družbene lestvice, pri tem pa je večina osredotočena okrog določene stopnje, ki jo lahko uporabimo kot kriterij za njeno klasifikacijo. Povedano na primeru Celja: kljub temu, da je vse do razpada dvojne monarhije celjsko nemštvo dominantna skupina, ki obvladuje dogajanje na gospodarskem, kulturnem in političnem področju in ki svojo družbeno moč uporablja za segregacijske ukrepe zoper Slovence, se slovensko meščanstvo v mestu nezadržno krepi in posega tudi na tista področja, ki so bila predtem v domeni nemštva. Uspehi slovenskega meščanstva na gospodarskem, kulturnem in političnem področju, ki rahljajo obstoječa razmerja družbene moči, sprožajo na eni strani ostre nacionalne konflikte in tekmovanje med etnično manjšino in večino, na drugi strani pa seveda tudi procese akomodacije, adaptacije, asimilacije in transformacije etnične identitete. Medtem ko je osnova nacionalne identifikacije Slovencev od vsega začetka izvor, je glavni element nacionalne identitete celjskega nemštva **kultura**, razumljena kot razločevalni element med posameznimi nacionalnimi skupinami.

Preden se dotaknemo problema nacionalne identitete nemštva v Celju, bi veljalo opozoriti na vprašanje, ali lahko v nemških diasporah na Slovenskem govorimo o neki **samostojni nemški in slovenski kulturi**, ki se razlikujeta druga od druge in sta celo v hierarhičnem odnosu. Gre za vprašanje, ali lokalno-administrativna skupnost (mesto) ni identična s kulturno, in, ali lahko govorimo o soobstoju dveh različnih kulturnih tipov, ki se med seboj jasno razlikujeta. Analiza posameznih kulturnih elementov in njihove strukture (konfiguracije) bi ob upoštevanju dejstva, da kulturna celota ni statičen organizem, vsekakor odkrila (zlasti v sferi kolektivne zavesti) nekaj razlik, ki govore v prid tezi o obstoju relativno močnih kulturnih pregrad. Vendar, če kulturo razumemo v smislu »popisa vseh dejstev vsakdanjega življenja« ali »načina vsakdanjega življenja nasploh«,² in če se strinjamo s trditvijo, da so različni kulturni tipi le različni odgovori na ista vprašanja, na zastavljena vprašanja ne moremo odgovoriti pritrdilno. Še toliko bolj, ker ni pravih pogojev za razvijanje razlik, za to, da bi bili pragovi, ki omogočajo ločevanje kulture od sosednjih kultur, zadosti jasni.³

Slovensko in nemško meščanstvo, ki živita v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v koeksistenci, od nastopa Taaffejeve vlade pa se hitro polarizirata, se po načinu vsakdanjega življenja v ničemer ne razlikujeta. V šestdesetih in sedemdesetih letih so Slovenci člani nemških društev in Nemci člani slovenskih, do leta 1867 najdemo vodilne slovenske meščane tudi v občinskem odboru, dijaki na celjski gimnaziji pa brez obzira na nacionalnost tvorijo enoten korpus. Po ostri nacionalni diferenciaciji v osemdesetih letih, ki kmalu pripelje do tega, da postane Celje sinonim za najbolj zanikrno mesto v monarhiji, kar se nacionalnih odnosov tiče, o koeksistenci sicer ne moremo več govoriti, vendar se vsakdanjost nemškega in

¹ Na splošno o tem: Peter Klinar, *Mednarodne migracije*, Maribor 1976.

² Eduard Kale, *Uvod u znanost o kulturi*, Zagreb 1982, str. 40.

³ Claude Lévi-Strauss, *Oddaljeni pogled*, Ljubljana 1985, str. 37.

slovenskega meščanstva v ničemer ne loči. Oboji obiskujejo iste šole, študirajo na istih univerzah, hodijo v iste gostilne, se organizirajo v enaka (vendar sedaj enonacionalna) društva, s podobnimi metodami politično delujejo med ljudmi, berejo iste časopise in knjige in imajo tudi v nekaterih ideoloških vprašanjih na las podobne ideje.

Če torej na nivoju vsakdanjega življenja ne najdemo jasnih razločevalnih elementov, sta na ideološkem področju **kultura in jezik** (kot njen znak) dolgo časa najpomembnejša elementa nacionalne identite celjskega nemštva. S povečanim občutkom ogroženosti, ki ga povzroča spreminjanje obstoječih razmerij družbene moči na škodo še vedno dominantnega nemštva, pa prihajajo vedno bolj v ospredje nekateri drugi elementi (izvor, zgodovina), ki prej ne igrajo vidnejše vloge.

Značilno nemško gledanje na male, »nezgodovinske« narode, v Celju prvič srečamo že med polemikami glede učnega jezika na celjski glavni šoli v drugi polovici šestdesetih let, ki privedejo do občinskega sklepa o nemščini kot izključnem jeziku poučevanja na celjskih ljudskih šolah.⁴ V svojem prvem nastopu v državnem zboru ga izrazi tudi celjski poslanec dr. Richard Foregger, ko pravi, da so ga slovenski volilci izvolili predvsem zaradi »kulture, nemške kulture«, ki jih bo vodila naprednejše kakor slovenska, saj spoznavajo, da »morajo še piti na materinskih prsih nemške kulture, dokler ne bo njihov narod tako razvit, da bo lahko upravičeno zahteval avtonomijo.«⁵ Še lepše pa je to razvidno iz dolgega Foreggerjevega govora v državnem zboru ob sprejetju dveh Vošnjakovih resolucij v proračunskem odboru aprila 1880, ko poudari, da ne gre zamenjevati slovenskega vprašanja s češkim, kajti »pri Čehih je stvar popolnoma drugačna. Čehi so narod (Nation), ki si lahko s polno pravico lasti to ime. Oni so narod, ki tudi v sedanosti ustvarjalno posega v kulturno življenje, ki lahko kaže na bogato preteklost. Kdor zahteva, da se ga šteje za polnoveljavni narod, mora pokazati na samosvoje nacionalno delo, nacionalne pridobitve, na prispevke h kulturnemu razvoju. Čehi to zmorejo. Slovenci pa lahko pokažejo le na svoj lasten jezik. Vendar pa je jezik le znamenje, ne pa pridobitev ali delo nekega naroda. bolj kot pri posamezniku se značaj naroda izraža skozi to, kar je storjenega, in narod, ki ne more pokazati originalnih prispevkov k razvoju kulture, nima pravice do priznanja narodne samostojnosti (volkstümliche Selbständigkeit). S tem ničesar ne očitam slovenskemu narodu, ne zasramujem ga zaradi tega, ker ni v srečnem položaju, da bi lahko pokazal takšne lastnosti, ki bi mu zagotavljale samostojen, trajen narodni značaj (Volkspersönlichkeit). Podlegel je pač naravnemu zakonu, ki ga je Julius Braun izrazil z naslednjimi besedami: Vsak narod kopira od svojega kulturno naprednejšega soseda kolikor le more, vendar originalna kultura nikoli ne more nastati tam, kjer je poleg nje že druga bolj razvita. Tako je bilo pred tisočletji in tako bo tudi v prihodnosti. Nauki zgodovine govore o tem povsem jasno. Tako je bilo v obdobju preseljevanja ljudstev in tako je bilo do današnjih dni. Kje so Bretonci, Irci, Baski in druga ljudstva, ki so nekoč igrala veliko vlogo? Kaj je nastalo iz severnoameriških Indijancev, ki so se stopili pod dihom belega človeka? Kaj je ta dihljaj drugega kot moč kulture? In, gospoda moja, da to ponazorim na Slovanskem primeru: kaj je nastalo iz tistega velikega plemena Vendov, ki so pred stoletji gospodovali celotnemu področju do Rena, na začetku srednjega veka kot trgovci obhodili celo Evropo in bili eno izmed najmočnejših ljudstev Evrope? Pred 25 leti jih je bilo v Lužicah le še 200.000 in so imeli svojo izvirno narodnost; danes, po 25 letih, kaj so postali? Obstaja le še več malih rudimentov, obstaja komaj 30.000 ljudi, ki se ukvarjajo s kmetijstvom in drobno obrtjo.« . . . Tudi »Slovenci niso sprejeli od nemškega kulturnega naroda le fizičnih elementov, temveč zlasti nemško omiko. To je pač usoda tega naroda, da se ne more izogniti in se ne bo izognil neizprosному zakonu. Končno gre le za to: narod, ki je močnejši, bolj zdrav in kulturno sposobnejši, bo drugega brezpogojno pogoltnil.«⁶

Redukcija nacionalnega vprašanja na kulturno vprašanje, ki ji lahko sledimo vse do prve svetovne vojne, izvira iz (v tem času močno razširjenega) evlucijskega pojmovanja kulture kot premočrtnega razvoja od nižjega k višjemu,⁷ pri čemer višje pomeni »nemško«, nižje in

⁴ Thomas Fürstbauer, Cilli 1867–1892. Fünfundzwanzig Jahre selbständigen Gemeindewesens, Celje 1892, str. 119.

⁵ Vasilij Melik, Razcep med staroslovenci in mladostovenci, ZC, 1972/1–2, str. 96.

⁶ Cillinder Zeitung, 9. 5. 1880, 13. 5. 1880.

⁷ E. Kale, n. d., str. 24–25.

zaostalo pa »slovensko«.⁸ Celjsko nemštvo na podlagi nerazvite kulture in jezika poudarja, da Slovenci niso polnopraven in formiran narod, temveč etnija (kot Irci, Bretonci ali Baski), in kot taki obsojeni na propad. Čeprav celjski poslanec dr. Foregger pravi, da je jezik le znak in ne izraz neke kulture, pa se pojavi tudi gledanje, po katerem narod ni le kulturna, temveč predvsem **jezikovna skupnost**,⁹ saj si celjsko nemštvo drugače ne more razložiti, od kod izvira nacionalna zavest nekulturnih Slovencev. Zato igra pri ocenjevanju kulturne (ne)razvitosti slovenskega naroda največjo vlogo prav jezik, ki je po mnenju Nemcev še zelo daleč od knjižnega jezika.

Takšno izhodišče pri presojanju stalnih slovenskih zahtev po enakopravnosti slovenskega jezika v šolah, uradih in javnem življenju, ki se ga celjsko nemštvo trdovratno drži vse do razpada monarhije, pa dopušča samo en samcat sklep, namreč, da slovenski jezik ne more biti enakovreden (enakopraven) nemškemu. V reakciji na Ferjančičevo zahtevo po polni enakopravnosti slovenskega jezika z nemškim celjski poslanec dr. Foregger v državnem zboru takšno stališče izrazi z duhovitimi besedami: »Wenn er (Ferjančič) gesagt hat, die Slovenen verlangen nur das gleiche Recht für ihre Sprache wie für die anderen Sprachen, so fällt mir da Kaiser Caligula ein, welcher bekanntlich sein Reitpferd zum Consul ernannt hat. Er konnte decretiren, daß sein Pferd Consul wurde, aber niemals konnte er es zum Menschen machen . . . Ebenso kann man hundertmal erklären, die und die Sprache ist gleichberechtigt mit den anderen; den gleichen Werth werden wir ihr aber damit nicht geben können.«¹⁰

Po mnenju celjskega nemštva je nemški jezik Slovincem (Slovanom) most, ki jih povezuje s centralnoevropsko kulturo, zato so zahteve po enakopravnosti jezikov, ki so se zlasti okrepile s Taaffejevo vladavino, »nezaslišano nepravilne«. Kaj na svetu naj Nemcu koristi učenje slovenskega jezika, nedokončanega idioma, ki ga nikjer ne potrebuje? Za Nemce je učenje slovensčine balast in bila bi krivica, če bi se je morala učiti nemška mladina v šolah. Slovenski jezik je v najboljšem primeru dialekt, poln germanizmov, ki so posledica tisočletnega skupnega življenja z Nemci, nikakor pa ne razvit knjižni jezik. Slovenski, ali bolje rečeno, vindišarski jezik, je jezik kmetov, ki so že od nekdaj živeli v slogi z Nemci po mestih in trgih, medtem ko je »novoslovenski jezik«, ki ga govorijo odvetniki in inteligenca (prvaki), umetno ustvarjena tvorba, ki je nihče ne razume. Sploh pa je po mnenju celjskega nemštva »spremičanje slovenskih narečij v knjižni jezik« fenomen, ki ga ne morejo pojasniti niti najboljši filologi.¹¹

Takšno gledanje na Slovence in slovenski jezik je v Celju prisotno tudi v desetletju pred prvo svetovno vojno, torej v času, ko je slovenski kulturni in nasploh nacionalni razvoj uspešno dokazal, da smo Slovenci narod z vsemi atributi. Vendar se že leta 1903 v stališčih celjskega nemštva pojavilo ostrejšje distinkcije, ki pomenijo zgodnjo obliko vindišarske teorije. Po mnenju Deutsche Wacht je namreč zgrešeno, če se slovenski ljudski in novoslovenski jezik pojmuje kot narečje in knjižni jezik. Med njima je bistveno večja razlika. Slovenski ljudski jezik, ki ga na Koroškem (pa tudi na Štajerskem) imenujejo »vindišarski jezik«, je zgodovinsko oblikovani jezik Slovencev ali Vindišarjev, kot so Nemci že od nekdaj imenovali Slovence, in kot tak izraz kulturne zgodovine (stopnje) Slovencev. Seveda pa je po mnenju Deutsche Wacht tudi izraz Slovenec popolnoma zgrešen (o eksistenci »slovenskega naroda« ne vedo veliko povedati niti najboljši geografi), saj so Nemci južnoslovansko pleme, ki se je naselilo v vzhodnih Alpah, vedno imenovali Vinde.¹²

Iz povedanega je torej razvidno, da gleda celjsko nemštvo na (slovensko) nacionalno vprašanje kot na kulturno vprašanje in odreka Slovincem status polnopravnega naroda. V slovenskem gospodarskem in kulturnem napredovanju vidi organiziran in načrten proces osvajanja »starodavnega nemškega posestnega stanja«, ki so ga v Celje in na Spodnjo Štajersko zanesli iz Kranjske in ki se odvija po češkem vzoru. Glavni argument pri dokazovanju slovenske »nezrelosti« je nerazvitost slovenskega jezika. **Kulturna in zlasti jezikovna pripadnost**

⁸ Po mnenju Deutsche Wacht (22. 6. 1884) sta evropska kultura, katere nosilci so Nemci, in slovanstvo za večne čase nezdruljiva, ker se Slovani ne morejo otresti naravnih surovosti.

⁹ Deutsche Wacht, 15. 11. 1885; »Die Sprache gehört somit zum Begriffe der Nationalität, sie ist das stärkste Bindemittel, denn was dieselbe Sprache redet, ist durch die bloße Natur, durch eine Menge von unsichtbaren Banden an einander geknüpft«.

¹⁰ Deutsche Wacht, 29. 5. 1887.

¹¹ Deutsche Wacht, 23. 6. 1887.

¹² Deutsche Wacht, 26. 2. 1903, 26. 7. 1903, 30. 7. 1903, 18. 10. 1903.

pa je za celjsko nemštvo tudi najpomembnejši element, ki določa nacionalno pripadnost posameznika. Takšno stališče zasledimo že v komentarju rezultatov ljudskega štetja leta 1880, ko Cillier Zeitung zapiše, da se je lahko vsak svobodno opredelil tako kot je čutil (Jedermann ist das, als was er sich fühlt),¹³ še bolj pa v člankih, ki zavračajo stalne slovenske očitke o renegatstvu: »Das Wort »Renegat« ist also gegenüber den untersteirischen Deutschen nicht am Platze, auch dann nicht, wenn sie slavisch klingende Namen tragen, und zwar umso weniger, als ja, die slovenische Bevölkerung des Unterlandes, wie wir es in diesen Blättern schon des Oeffteren klargelegt haben, keineswegs rein slavischen Ursprunges ist, sondern ein Gemisch von Kelten, Germanen, Römern und Slaven.¹⁴ Stališče, da nacionalna pripadnost ni odvisna od izvora, temveč od svobodne odločitve »za eno ali drugo nacionalnost«, je lepo razvidno tudi iz Quellgruberjevega spisa o Celju: »Denn wenn die Nationalität von der Abstammung allein abhänge, so müssten alle Städte in Ungarn, Budapest und Szathmar Nemeti eingeschlossen, heute noch als deutsche bezeichnet werden, dann sind Bischof Strossmayer und der ehemalige Landespräsident Krains, Baron Winkler, vollwichtige Deutsche, dann ist der Zar von Russland ein Deutscher, die Russen selbst aber gehören als Nachkommen der Finnen zur mongolischen Rasse. – Auf die Bestimmung der Nationalität oder richtiger die Zugehörigkeit eines Menschen zu diesem oder jenem Volke, üben so vielerlei Umstände Einfluss, dass es bei ernstlichem Denken und Prüfen nicht so leicht ist, diesem wegen der Abstrammung seiner Mutter, jenen wegen der des Vaters, kurzweg nach theoretischen Auffassungen, den Deutschen, Italienern, Tschechen oder Slovenen zuzuzählen. – Zweifellos aber bildet die Sprache das grösste Unterscheidungsmerkmal . . . Die Sprache, in welcher der Mensch denken lernt, in der er erzogen wurde – den Begriff Erziehung im weitesten Sinne genommen – wird immer von der allergrössten Bedeutung für die Volkszugehörigkeit sein.¹⁵

Sredi prvega desetletja dvajsetega stoletja, istočasno z zaostrevanjem distinkcije med slovenskim ljudskim (vindišarskim) in novoslovenskim jezikom, opazimo določene spremembe v razumevanju nacionalnega vprašanja. Pri nacionalnom opredeljevanju ne zadošča le »svobodna izbira« na podlagi kulturnih (jezikovnih) argumentov, temveč postaja vedno pomembnejši tudi izvor. **Ideologija nacionalne enotnosti in socialnega miru**, ki postane v desetletju pred prvo svetovno vojno osnova političnega in ideološkega nastopanja celjskega nemštva, operira vedno bolj s krvjo. Za pripadnost tej ali oni nacionalnosti ni več dovolj »osebna odločitev«, temveč predvsem izvor (kri). Zato dobi v tem času tudi očitek renegatstva bistveno večjo težo.¹⁶ Pri dokazovanju izvora si celjsko nemštvo pomaga predvsem z »zgodovino«. Z njeno pomočjo poskuša dokazovati »kontinuiteto« nemške pristonosti v Celju in na Spodnjem Štajerskem od zgodnjega srednjega veka dalje. Seveda je v tej optiki znanstven pristop popolnoma odveč. Na njegovo mesto stopi najpomembnejši instrument nacionalizma – zgodovinski mit, ki postane argument dokazovanja nemškega značaja Celja od pozne antike dalje in orožje proti slovenskim nacionalnim zahtevam. (Z zgodovinsko zavestjo se ideološko potrjuje pač vsak nacionalizem). Zlasti pomembno vlogo igrajo v tem mitu Celjski grofje, ki jih celjsko nemštvo predstavlja kot nemške kneze, ki so bili nosilci nemške kulture na vzhod. (Na drugi strani vidijo Sloenci v interesu Celjskih grofov za širjenje vpliva na Balkanu težnjo po ustvaritvi jugoslovanske države). Seveda pa celjsko nemštvo dokazuje nemško kontinuiteto v Celju in na Spodnjem Štajerskem (Cilli ist eine urdeutsche Stadt) še z različnimi drugimi historičnimi argumenti, ki so usmerjeni v dokazovanje nemške »kulturne misije« na vzhodu od konca antike dalje. Kot je ugotovil že Max Weber, so nosilci nacionalizma vedno v tesnem odnosu z interesi »prestiza«, zato ideja nacije vedno vsebuje tudi idejo »misije«, ki se opravičuje kot kulturna misija.¹⁷ Vendar je treba dodati, da daje nacionalni zavesti v zadnji instanci pomembno noto **skupna politična usoda, skupna politična borba na življenje in smrt**. V takšni situaciji se zgodovinska zavest ne postavlja le v službo naroda, temveč celo v službo dnevne politike. Ilustrirano s celjskim primerom: celjska mestna občina leta 1904 zavrne prošnjo

¹³ Cillier Zeitung, 13. 2. 1881.

¹⁴ Deutsche Wacht, 2. 12. 1886.

¹⁵ Veit Quellgruber, Cilli, Celje 1895, str. 26.

¹⁶ To se najbolje vidi v času deželnozbornih volitev leta 1909, ko Hans Woschnagg odloži poslanski mandat zaradi očitka političnih nasprotnikov, da je bil v mladosti član sokolskega društva in da je torej slovenski renegat.

¹⁷ Dušan Janjić, Država i nacija, Zagreb 1987, str. 38–39.

Kluba slovenskih kolesarjev za potrditev celjskega grba kot klubovega znaka z obrazložitvijo, da se grb nemškega mesta ne more uporabljati za simbol slovenskega nacionalnega društva.¹⁸

¹⁸ Zgodovinski arhiv Celje, Mestna občina Celje, fasc. 100, št. 243/1904.

Zusammenfassung

DAS DEUTSCHTUM IN CILLI (CELJE) UND DAS PROBLEM DER NATIONALEN IDENTITÄT

Janez Cvirn

Obzwar das Deutschtum in Cilli (Celje) bis zum Zerfall der Doppelmonarchie eine dominante Gruppe bildet, die das Geschehen auf dem wirtschaftlichen, kulturellen und politischen Gebiet beherrscht und die gesellschaftliche Macht zu Segregationsmaßnahmen gegen die Slowenen einsetzt, erstarkt das slowenische Bürgertum in der Stadt unaufhaltsam und eignet sich auch früher dem Deutschtum vorbehaltene Bereiche an. Die Erfolge des slowenischen Bürgertums, die die bestehenden gesellschaftlichen Verhältnisse erschüttern, setzen einerseits scharfe nationale Konflikte und einen Wettbewerb zwischen der ethnischen Minderheit und Mehrheit, andererseits aber auch Prozesse der Akkomodation, Adaption, Assimilation und Transformation der ethnischen Identität in Gang. Wenn auch auf dem Niveau des Alltagslebens von der Existenz einer eigenständigen deutschen und einer slowenischen Kultur, die sich klar voneinander unterscheiden und sogar in einem hierarchischen Verhältnis zueinander stehen, keine Rede sein kann, sind auf ideologischem Gebiet die Kultur und die Sprache (als ihr Zeichen) lange Zeit die beiden wichtigsten Elemente der nationalen Identität des Cillier Deutschtums.

Mit einem wachsenden Gefühl des Bedrohtseins, das durch die Veränderung der bestehenden Verhältnisse der gesellschaftlichen Vormachtstellung zuungunsten des noch immer dominanten Deutschtums bewirkt wird, geraten immer mehr andere Elemente (Abstammung, Geschichte), die vorher keine sichtbare Rolle spielten, in den Vordergrund. Die Ideologie der nationalen Einheit und des sozialen Friedens, die im Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg die Grundlage des politischen und ideologischen Auftretens des Cillier Deutschtums bildet, beruft sich immer stärker auf das Blut. Für die Zugehörigkeit zu dieser oder jener Nationalität genügt nicht mehr die »persönliche Entscheidung« (Kultur), sondern die Abstammung (Blut). Beim Abstammungsnachweis hilft sich das Cillier Deutschtum vor allem mit der Geschichte, mit deren Hilfe es die Kontinuität der deutschen Präsenz in Cilli und der Untersteiermark vom frühen Mittelalter an zu beweisen sucht.

GORIŠKI LETNIK – ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo devetnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SI-65001 Nova Gorica.

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

»Sto let že krajevna ali upravna (politična) občina v svojih različnih razvojnih stopnjah kot osnovna upravna edinica zelo močno vpliva na upravno in politično življenje tudi slovenskega naroda. Občina je ena maloštevilnih javnopravnih ustanov, ki je, globoko zakoreninjena, kljubovala v svojih osnovah vsem viharjem svetovnega dogajanja, vsem spremembam državnih oblik zadnjih sto let. Postala je ustanova, če ne svetovnega, pa vsaj evropskega značaja.«

(Janko Polenc, Uvedba občin na Kranjskem, ZČ 6/1952, str. 686)

. . . pred tremi desetletji?

»Nemški zgodovinarji so še pred nedavnim oglašali zadržno družbenost Slovanov za zvrst germanskopravne hišne skupnosti (Hausverband). Zadrug, ki jim dajejo Nemci ime die Hausgenossenschaft in die Hauskommunion, Slovenci že zdavnaj nimamo več. Propadle so v času med 10. in 12. stoletjem, ko je ob nastajanju novih agrarnih razmer stopila na mesto domače ali nadanje (bodenständig) zadruge nemška kmetija, die Hube, mansus, ki je bila last posamezne rodbine. Zadržna družbenost pa se je ohranila pri ostalih južnih Slovanov, ki imajo zanjo posebno zadržno pravo.«

(Francè Goršič, O rodbinski zadrugi kot izrazoslovnem problemu, ZČ 16/1962, str. 209)

. . . pred dvema desetletjema?

»Velja pripomniti pri tem, da za Slovence ideja jugoslovanstva ni bila tako absolutna in nepreklicna kot ideja zedinjene Slovenije. Od časa do časa je jugoslovanstvo izgubljalo pomen in vpliv, da bi spet oživel in doseglo močno uveljavitev, kakor se je zgodilo med prvo svetovno vojno. Prav tako je treba opozoriti, da so si Slovenci vsebino jugoslovanstva včasih razlagali po svoje; tako npr. so vanj vključevali Bolgare.«

(France Klopčič, Mali narodi in socializem, ZČ 26/1972, št. 3–4, str. 383)

. . . pred desetletjem?

»Leta 1866 so beneški Slovenci prišli pod suverenost Kraljevine Italije. Beneška Slovenija je bila v bistvu konzervativna in zaostala dežela, naprednejše ideje so se le počasi in težko uveljavljale. O nacionalnih idejah in zahtevah v tem času še ne moremo govoriti, saj se je zavest o nacionalni pripadnosti komaj pričenjala porajati. Edini, ki so se politično angažirali, so bili duhovniki in redki drugi intelektualci. Prebivalstvo se je v glavnem ukvarjalo s kmetijstvom in živinorejo, prevladovali so mali in srednji kmetje, višek prebivalstva pa je odhajal na delo v tujino. Prebivalstvo Beneške Slovenije ni bilo naklonjeno Avstriji, in to ne zaradi tega, ker bi bila le-ta absolutistična (Italija pa liberalna), ampak bolj zato, ker so v njej videli sovražnika, s katerim so se v prejšnjih stoletjih večkrat borili.«

(Metka Gombač, Slovensko časopisje o beneških Slovencih med prvo svetovno vojno, ZČ 36/1982, št. 4, str. 339)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Olga Janša-Zorn

HISTORIČNO DRUŠTVO ZA KRANJSKO (5. nadaljevanje)

VIII. MESEČNI SESTANKI

Mnogostranska dejavnost Historičnega društva se kaže pri pregledu poročil o mesečnih sestankih. Ker marsikatero predavanje v *Mittheilungen* ni bilo objavljeno, ampak drugod (*Laibacher Zeitung*, *Blätter aus Krain*, gimnazijska izvestja ipd.) in ker tudi Graczyjev *Reperitorium zur 50-jährigen Geschichtsschreibung Krains* vseh obravnavanih tem ne upošteva, se mi zdi prav, da se ob vsebini mesečnih sestankov pomudimo malo dlje.

Vsebinsko najbolj bogati so sestanki let 1856 in 1857. Preseneča tudi število udeležencev (30 in celo 40, v šestdesetih letih okrog 20) in število predavateljev, povprečno 4–5 na enem sestanku (v šestdesetih letih 2–3). Seveda podajajo le povzetke svojih razprav in člankov, ki jih glasilo po navadi objavi že takoj v naslednji številki. Sestanki so bili vsak prvi četrtek v mesecu v društvenih prostorih in jih je vodil tajnik društva. Mesečni sestanki so se pričeli leta 1856, prej pa so posamezna predavanja uvrščali na letne občne zборе. Mesečne sestanke je prirejalo tudi Muzejsko društvo, in sicer vsako prvo sredo v mesecu, vendar je bila tematika na teh sestankih skoraj izključno prirodoslovna, medtem ko je pri Historičnem društvu filološka, zgodovinska in literarno zgodovinska.

Leta 1856 imamo kar devet vsebinsko pestrih mesečnih zborov (*Monats-Versammlung*). Poleg obeh tajnikov dr. Kluna in dr. E. H. Coste je najbolj pogosto predaval prof. Metelko, in sicer kar sedemkrat, sledijo Rebič, Nečasek, Jelovšek, Konšek, Egger, Elze. Izstopajo problemi v zvezi z avtohtonostjo Slovanov, vprašanje slovanstva Skitov in Sarmatov, Metelkova predavanja o slovenstvu in slovanstvu, Nečaskovi prispevki o zgodovini šolstva itd.

Sestanek je **4. 4. 1856**¹ pričel tedanji tajnik dr. V. F. Klun s predavanjem o dosedanjem delovanju zgodovinopisja na Kranjskem ter segel do Valvasorjeve smrti. Prof. Konšek je govoril o trgu Motniku, o njegovih privilegijih, grbu ipd.² H. Costa je obravnaval izvor imena Triglav in menil, da je vprašanje še vedno odprto.³ Kot zadnji je nastopil prof. Egger s prvim delom obsežnega predavanja o sedemletni vojni.

15. 5. 1856⁴ je Egger končal sedemletno vojno, ki v *Mittheilungen* ni bila objavljena; Klun je nadaljeval s temo o zgodovinopisju na Kranjskem od Valvasorjeve smrti do srede petdesetih let 19. stoletja. Klunovo predavanje je bilo objavljeno v *Mittheilungen* 1857, še prej pa na Dunaju.⁵ O omenjenem Klunovem tekstu govorim podrobneje v poglavju o vsebini *Mittheilungen*. Gimnazijski ravnatelj Nečasek je govoril o zgodovini ljubljanske gimnazije v zadnjih osemdesetih letih. Prof. Konšek je prebral opis rimskih vrat na Trojanah, ki so, kot je rekel, »blizu razpada«, podobno kot Fürstentafel (firštova miza)⁶ v Kamniških Alpah. Sklenjeno je bilo, da se bo Historično društvo pri centralni komisiji za raziskovanje in ohranitev stavbnih spomenikov Avstrije zavzelo za obnovo rimskih vrat na Trojanah. Kustos Jelovšek je govoril o Škofji Loki in nemških priseljencih v župniji Sorica.⁷

¹ MHK 1856, str. 45.

² MHK 1856, str. 69–70.

³ MHK 1856, str. 23.*

⁴ MHK 1856, str. 45.

⁵ *Osterreichische Blätter für Literatur und Kunst, Beilage zur Österr. Kaiserlichen Wiener Zeitung*, 1857, št. 2 je uredil Leopold Schweinzer. Tu je Klun še istega leta objavil *Die Habsburger in Rapperswil* (št. 17, 18, 19) in Rojenice, *die Schicksalstättchen der Slowenen* (št. 47). J. Bergmann je pisal o propadu Celjanov (1856, št. 46), tu je izšla zelo ugodna ocena Klunovega *Diplomatarium Carniolicum* (1856, št. 11), ocena MHK in drugih glasil podobnih društev. Poleg tega je tu izhajala *Allgemeine Bibliographie für das Kaiserthum Österreich*, tekoča bibliografija, kakršno je v MHK uvedel E. H. Costa.

⁶ Fürstentafel omenja tudi H. Costa v svojem delu *Reiseerinnerungen aus Krain*, str. 238–239 in napis na kamnu: Anno 1564. Die 29. Aprilis Carl. Archidux Austriae hic transit. V *Krajevem leksikonu Slovenije* (II, str. 184) najdemo podatek, da je Predoslju (pri Kamniški Bistrici) stala knežja miza, kjer so v 16. stoletju obedovale visoke osebnosti (tudi nadvojvoda Karl 1564), ker so bila tu obširna lovišča. Mizo so 1826 vojni skrivavci, nasledniki rokovnjačev vrgli v rečno strugo; kraj se še vedno imenuje Pri firštovi mizi.

⁷ MHK 1856, str. 45–47.

5. 6. 1856⁸ je imel Klun spominski govor o pravkar umrlem dr. Richterju, sodelavcu Mittheilungen v prvih letih. Obsežnejši članek o njem je objavil 1857 v *Blätter aus Krain*. Gimnazijski prefekt Rebič je predaval o ustanovitvi Emone,⁹ prof. Metelko pa o najstarejših jezikovnih spomenikih slovanskih dialektov (o brižinskih spomenikih)¹⁰ H. Costa je opozoril na tri zanimive spise:¹¹ rodovnik podeželskega pevca na Kranjskem Hansa Döllerja iz leta 1587, na idilo Soča in Ljubljaniča grofa Edlinga iz leta 1781 ter na Valentinellijevo Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro. Podal je tudi prispevek k statistiki Kranjske v letu 1780 v primerjavi s sodobnostjo¹². Prof. Konšek je podal prispevek k opisu gora na Kranjskem (neobjavljeno), medtem ko je Th. Elze predaval o numizmatiki.¹³

Na četrtem mesečnem sestanku **3. 7. 1856¹⁴**, so predavali prof. Egger o habsburški pridobitvi Koroške¹⁵; prof. Weichselmann o Jazonovi pripovedki in današnji znanosti;¹⁶ Klun o cerkveni zgodovini Kranjske v 16. stoletju. Ob koncu sestanka je še prof. Melzer opozoril na v Ljubljani tiskano *Tabellarische Darstellung der territorialen Entwicklung des österreichischen Kaiserstaates*.

7. 8. 1856¹⁷ je bilo na sestanku rekordno število udeležencev. Prefekt Rebič je govoril o prazgodovini Slovanov in o Skitih, ki naj bi po njegovem bili njihovi neposredni predniki. Rebič je o tem govoril še večkrat, vendar se v glavnem poslušalci niso z njim strinjali. Prof. Metelko je bral svoj prispevek o najstarejšem slovanskem evangeliju, na katerega naj bi prisegali francoski kralji. Objavil ga je v *Laibacher Zeitung*.¹⁸ Kustos Jelovešek je podal izvleček iz svoje za tisk pripravljene zgodovinsko-topografske študije o Dolenjskih Toplicah, ki je temeljila na virih, dodal pa je tudi genealogijo Auerspergov od 11. stoletja dalje.¹⁹ H. Costa je govoril o zgodovini trgovske zakonodaje in poudaril, da je v nasprotju z liberalnoekonomskimi zakoni novejšega časa starejša avstrijska zakonodaja prestopke v zvezi s preprodajo žita kaznovala z najstrožjimi kaznimi, celo s smrtjo.²⁰ E. H. Costa je predstavil praznoverje na Kranjskem konec 17. stoletja in se pri tem v glavnem opiral na Valvasorja; objavil pa je predavanje v *Zeitschrift für deutsche Culturgeschichte*.²¹ Klun je prebral odgovor M. Kochu na napad v knjigi *Ueber die älteste Bevölkerung Oesterreichs und Bayerns (Leipzig 1856)*, ki je, kot je zapisal poročevalec v *Mittheilungen*, napad na Slovence sploh in še posebej na Kluna in Trstenjaka . . . »M. Koch – ein enragirter Vertheidiger des Deutschthums, sowohl den Wälschen als den Slaven gegenüber – hat in der Hitze des Gefechtes zu Waffen gegriffen, die in einem wissenschaftlichen Kampfe besser wegbleiben. Verdächtigungen der politischen Gesinnung und Unterschiebung von Behauptungen, die man nie gemacht hat, sind Waffen, deren sich nach Klun's Ausführungen M. Koch bedient hat und die mit Leichtigkeit gegen den gekehrt werden können, der sich derselben bediente.«²² Ob zaključku sestanka je bila soglasno izrečena zahvala Klunu za njegovo dolgoletno in uspešno delovanje v Historičnem društvu. Morda je bil prav Klunov odhod iz Ljubljane vzrok za izjemno veliko udeležbo.

11. 9. 1856²³ je Rebič nadaljeval s predavanjem o Slovanih in Skitih, prof. Metelko je govoril o nekem napisu v kraju Obrne med Bledom in Bohinjem, ki ga omenja tudi H. Costa v svojih *Reiseerinnerungen* (str. 178) in ga je Metelko pred časom pokazal tudi prof. I. V. Grigoroviču z univerze v Harkovu, ko je na poti iz Srbije, Bolgarije in Makedonije prišel v Ljubljano. Prof. Weichselmann je predaval o grškem gledališču, H. Costa pa je ocenjeval *Jahresheft des Vereines des krainischen Landes-Museums*. Ocena je objavljena v *Laibacher*

⁸ MHK 1856, str. 45.

⁹ MHK 1856, str. 85–87.

¹⁰ MHK 1856, str. 97–99.

¹¹ MHK 1856, str. 99–100.

¹² Objavljeno MHK 1857, str. 12–13.

¹³ MHK 1856, str. 73–76.

¹⁴ MHK 1856, str. 55–56.

¹⁵ Predavanje ni objavljeno.

¹⁶ MHK 1856, str. 88–91.

¹⁷ MHK 1856, str. 71–72.

¹⁸ LZtg 1856, 13 avg.

¹⁹ MHK 1857, str. 23–31.

²⁰ MHK 1857, str. 77–78.

²¹ 1. Bd., str. 113–131.

²² MHK 1856, str. 72.

²³ MHK 1856, str. 80–82.

Zeitung.²⁴ E. H. Costa je dal o Starejših pravnih predpisih Germanov le kratko pojasnilo (predavanje ni bilo objavljeno). Costa je poudaril, da je pravna izobrazba in kultura pri nas nastala pretežno na nemški osnovi, da pa obstajajo med starejšimi slovanskimi in german-skimi pravnimi nazori mnoge podobnosti.

9. 10. 1856²⁵ je E. H. Costa opozoril na Hicingerjeve raziskave v idrijskih arhivih, ki so dale pomembne rezultate za zgodovino idrijskega rudnika. Hicinger je kasneje objavil daljši članek o idrijskem rudniku v *Blätter aus Krain*.²⁶ Ravnatelj Nečasek je podal statistiko ljubljanske gimnazije v letih 1770–1857. Računski svetnik J. Steska je govoril o dvorni špitalski ustanovi v Idriji, ki jo je ustanovil cesar Ferdinand I. z darilnim pismom 8. 3. 1553 in je bila namenjena preskrbi za delo nezmožnih idrijskih rudarjev.²⁷ Rebič je spet razvijal teorijo, da so Skiti in Sarmati Slovani; tega *Mittheilungen* niso več objavljale. Metelko je podal zgodovinski pregled delovanja bratov Cirila in Metoda glede na Kranjsko. Posebej se je dotaknil Nestorjeve kronike, dela, ki bi moralo biti Slovcem zanimivo iz treh razlogov: bil naj bi prvi slovanski zgodovinopisec; ohranil je sporočilo, da so se Slovani prej imenovali Noriki; njegovo delo je pred 298 leti (1558) našel naš rojak Žiga Herberstein v Moskvi.²⁸

6. 11. 1856²⁹ je E. H. Costa nastopil proti Rebičevi teoriji o Skitih; podprli so ga še Egger, Miteis, Metelko, Nečasek, Elze.³⁰ E. H. Costa je podal skrajšano vsebino društvu poslanega dela graškega zgodovinarja dr. Franza Ilwofa *Beiträge zur Geschichte der Alpen- und Donauländer. I. Ueber die ältesten Bewohner Noricums* (Graz 1856). Sicer ga je pohvalil, menil pa je, da niso bili Kelti najstarejši prebivalci Norika.³¹ Costa je prebral še odgovor anonimnemu kritiku v leipziškem *Literarisches Zentralblatt für Deutschland*.³² Bibliotekarski skriptor Kosmač je dal podroben oris licejske biblioteke.³³ Dr. H. Costa je poročal o delu J. Löwenthal: *Geschichte der Stadt Triest*, ki je pravkar izšlo. Posebej je opozoril na Löwenthalovo biografsko skico papeža Pija II (Aeneas Sylvius Piccolomini). Prof. Metelko je govoril o členu zlate bule, ki določa, da se morajo sinovi volivnih knezov učiti slovanskih jezikov, in o Piccolominijevem opisu dolžnosti koroških vojvod, da pravde razsojajo v slovenskem jeziku.³⁴

4. 12. 1856³⁵ je Nečasek poročal o delu ljubljanske gimnazije v letih 1810–13, Kosmač pa nadaljeval poročilo o stanju licejske biblioteke. Ponovno se je oglašil Rebič s svojo skitsko teorijo, vendar ni dobil podpore. Kljub temu je predaval o ustanovitvi in usodi Amazonskega kraljestva kot izvoru slovanske veje Vendov. Tega predavanja društveno glasilo ni objavilo, je pa v poročilu tajnika o mesečnih sestankih navedena nekoliko daljša vsebina. Metelko je govoril o gori Atos in dragocenih slovanskih rokopisih (objavil v *Laibacher Zeitung*).

Leta 1857 je bilo poleg občnega zbora še osem mesečnih zborov. Velikokrat je bil navzoč deželni namestnik Chorinsky. Večkrat je prišlo do burne diskusije.

8. 1. 1857³⁶ je prof. Egger predaval o šolski drami v Celovcu glede na igralni program iz leta 1692, najden v ljubljanski biblioteki. Zajemala je snov iz križarskih vojn. Opozoril je na bogastvo kmečkih iger na Koroškem, ki se pogosto navezujejo na šolske drame. E. H. Costa je razpravljal o potrebi kritičnega pretresa v zgodovinskem raziskovanju in zgodovinopisju. Razlikoval je dve vrsti kritike, in sicer »visoko« in »nizko«. Zadnja se ne pogloblja v preiskave resničnosti, medtem ko se visoka kritika loteva vprašanja resničnosti posameznih dejstev. Nečasek je nadaljeval o gimnaziji v času Ilirskih provinc, posebej o predpisu o pouku in disciplini 10. 8. 1810. Od omenjenih predavanj je bilo le Nečaskovo objavljeno v društvenem

²⁴ LZtg 1856, št. 219.

²⁵ MHK 1856, str. 93–94.

²⁶ Pod naslovom *Das Quecksilber -Berkwerk Idria von seinem Beginne bis zur Gegenwart* je izšla Hicingerjeva razprava v *Blätter aus Krain* leta 1860 v več nadaljevanjih.

²⁷ MHK 1857, str. 14–16.

²⁸ MHK 1857, str. 92–94.

²⁹ MHK 1856, str. 104–109.

³⁰ MHK 1856, str. 107.

³¹ Glej ZČ 46, 1992, str. 54.

³² Glej tam str. 53.

³³ MHK 1857, str. 61–66.

³⁴ MHK 1857, str. 45–46.

³⁵ MHK 1856, str. 106–109.

³⁶ MHK 1857, str. 9–10.

glasilu.³⁷ Metelko je govoril o ruskem učenjaku patru Maksimu in ga imenoval borca za slovansko slovnico v 16. stoletju.³⁸ Kosmač je podal biografsko skico pred dvaindvajset leti umrlega Matije Čopa; bila je tudi objavljena.³⁹

5. 2. 1857⁴⁰ je prof. Metelko govoril o cirilici. Zelo jo je hvalil, ker ima za vsak glas svoj znak, in menil, da v nasprotju z njo Trubarjev črkopis ni popoln. Poudaril je, da sta cirilico hvalila že Popovič in Kopitar in tudi Čop se je podpisoval s cirilskim č.⁴¹ Nečasek je spet govoril o zgodovini gimnazije v francoski dobi, zdaj na podlagi korespondence med ravnateljem gimnazije v Ljubljani in onimi v Novem mestu, Kranju in Postojni, ki kaže na velike težave, ki jih je prinesla nova organizacija šolstva. E. H. Costa je govoril o 1852. leta ustanovljenem germanskem muzeju v Nürnbergu, ter pozval na podporo te ustanove s strani članov društva v denarju ali predmetih. Omenil je še tri razprave, ki jih je društvo prejelo, Hicingerjevo o Mitrovi jami pri Črnomlju,⁴² Ilwofovo o Prinzingerevem pisanju starejše zgodovine avstrijskih ljudstev⁴³ in Trstenjakovo kritiko o Monetovih keltskih raziskavah.⁴⁴

2. 4. 1857⁴⁵ je E. H. Costa prebral zahvalno pismo sekcijskega svetnika in častnega člana društva W. Haidingerja in sporočil, da je Jernej Lenček poslal za Mittheilungen bibliografijo 85 slovenskih tiskanih del, največ religiozne in slovnične vsebine, iz let 1583–1820.⁴⁶

Ob tem je Dežman opozoril na Čopovo bibliografijo, ki je vsebovala vse, kar se je slovenskega nahajalo v licejski knjižnici.⁴⁷ Sledil je poziv društva podeželskim duhovnikom, naj posnemajo Lenčka, saj bodo tako rešili pred uničenjem marsikatero delo.

Tajnik je prebral razpravo D. Trstenjaka o dveh besedah iz jezika starih Panoncev. V poročilu o mesečnem zboru je Costa ponatisnil celotno vsebino Trstenjakovega pisanja.⁴⁸ Prof. Egger je govoril o pridigi, ki jo je imel pater Abraham a Santa Clara o Kranjski in Kranjcih 30. 8. 1705 na Dunaju v avguštinski cerkvi.⁴⁹ Društveni kustos Jelovšek je opisal v ljubljanski stolnici ohranjeni nagrobnik škofa Martina iz Pična (Pedenca) iz leta 1456.⁵⁰ Metelko je govoril o uspehih slovanske filologije, zlasti o Miklošiču, pa tudi Šafařiku in Kopitarju.

Maja 1857⁵¹ je E. H. Costa prebral sestavek P. Hicingerja o škofih iz Emone.⁵² Potem je Nečasek govoril o vzgoji akademskih novincev od starih Grkov dalje. H. Costa je predaval o pasijonski igri, ki je bila zadnjič uprizorjena 1730 v Kranju in je ohranjena v Reigersfeld-Busetovi zapuščini. Metelko je nadaljeval temo o slovanski filologiji in o Miklošiču. Trstenjakova razprava o napisu Laburo ex voto . . . je bila prebrana, potem pa tudi tiskana v Mittheilungen.⁵³ E. H. Costa je podal kritiko statističnih tabel avstrijskega cesarstva, ki je bila objavljena v 19. št. Blätter aus Krain.

Junija 1857⁵⁴ je E. H. Costa seznanil navzoče z darili, ki jih je društvo prejelo v zadnjem času. Prof. Melzer je prebral predlog vikarja Hueberja iz Stare Oselice, naj bi v okviru društva ustanovili galerijo znamenitih mož (zbirko oljnih slik). Prisotni so se s predlogom strinjali. Nečasek je podal zgodovino ljubljanske gimnazije. Ta predavanja je objavil v gimnazijskih Izvestjih 1859, 1860, 1861. Župnik Elze je podal opombe v zvezi s Costovim razpravljanjem v Blätter aus Krain k statističnim tabelam, posebej h kranjski statistiki. Tu se že

³⁷ MHK 1861, str. 29–31.

³⁸ Maksim Grk (1475–1556) je bil ruski cerkveni pisec, grškega rodu, od 1506. leta menih na Atosu. Leta 1518 je bil poklican v Rusijo, da bi iz grščine prevajal teološka dela. Zaradi kritike razmer v ruski cerkvi je bil obsojen kot heretik in vržen v ječo. Od 18. stoletja dalje ga v Rusiji častijo kot svetnika. MHK 1857, str. 78–79.

³⁹ MHK 1857, str. 129–131.

⁴⁰ MHK 1857, str. 19.

⁴¹ MHK 1857, str. 132–133.

⁴² MHK 1857, str. 11–12; 32–33.

⁴³ MHK 1857, str. 41–44.

⁴⁴ Trstenjak večkrat omenja Monetove članke v Österr. Blätter für Literatur und Kunst.

⁴⁵ MHK 1857, str. 55–58.

⁴⁶ MHK 1857, str. 89.

⁴⁷ Ta bibliografija je bila v rokah Kastelica, pozneje E. H. Coste.

⁴⁸ MHK 1857, str. 55–57.

⁴⁹ Egger je ta govor objavil v Schulprogramm der Unterrealschule, 1857 in v gimnazijskih izvestjih za leto 1857.

⁵⁰ MHK 1857, str. 124–125.

⁵¹ MHK 1857, str. 68–70.

⁵² MHK 1857, str. 105–108, 117–124.

⁵³ MHK 1857, str. 79–81.

⁵⁴ MHK 1857, str. 85–86.

čuti nasprotovanje skupine okrog Elzeja E. H. Costi. Sam Costa v poročilu o sestanku, ki ga je napisal za Novice, Elzejeve kritike sploh ne omenja.⁵⁵ Metelko je, sklicujoč se na Kopitarjevo Wirklichkeit der Völker-Familien- und Ortsnamen für Geschichte und Sprachkunde, opozoril, kako so mnoga krajevna imena pri nas popolnoma napačno prevedena v nemščino (npr. Sinja gorica v Schweinbüchl, Ježica v Igelsdorf, Mirna peč v Hönigstein).

2. 7. 1857⁵⁶ je tajnik Costa podal več obvestil o darovanih predmetih in opozoril na delo vojnogeografskega inštituta na Dunaju. Henrik Costa je govoril o procesijah velikega petka v Ljubljani. O predavanju imamo le daljši povzetek.⁵⁷ Nečasek je nadaljeval z zgodovino ljubljanske gimnazije. Trstenjak je poslal razpravo o bogu Jarmogiusu (objavljena v Mittheilungen).⁵⁸

3. 9. 1857⁵⁹ je tajnik opozoril na 2. zvezek 1. dela Monumenta Habsburgica (Dunaj 1855), in na nemškega zgodovinarja Th. Mommsena in priprave na izdajo Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL). Mommsen, ki je bil tudi na obisku v Ljubljani, je po Costovih besedah menda mimogrede ošvrknil svoje predhodnike med drugim tudi sicer zaslužnega Richterja. Metelko je govoril o družbah za razširjanje sv. pisma, predavanju sv. pisma in nekaterih filoloških problemih. Rebič se je ponovno dotaknil Indo-Skitov. Kustos Jelovšek je govoril o pogodbi med prednikom V. Vodnika in Valvasorjem glede nakupa hiše v Krškem (1693).

Oktober 1857.⁶⁰ Nečasek je nadaljeval poročilo o ljubljanski gimnaziji za leta 1654–1660. Metelko je govoril o Slavinu Dobrovskega.⁶¹ Nato je tajnik prebral še Trstenjakovi razpravi o boginji Noreji in boginji Adsaluti.⁶²

5. 11. 1857⁶³ je Urbas podajal kritičen pregled doslej narejenega na področju geografije in topografije Kranjske. Poleg del jezuita Kircherja in Valvasorja je zlasti poudaril pomen Steinbergerjevega opisa Cerkniskega jezera. Urbasova razprava naj bi bila natisnjena v Mittheilungen 1858, vendar se to ni zgodilo, prav tako nisem zasledila, da bi bila objavljena kje drugje.⁶⁴ H. Costa je govoril o nekem rimskem spomeniku v Ljubljani. Prof. Metelko je potem prebral prispevek, ki ga je poslal župnik Namrè, zgodovinsko-topografsko monografijo o Strugi, ki je bila še isto leto objavljena.⁶⁵ Metelko je na to navezal nekaj filoloških razmišljanj. Ob koncu je spregovoril še dr. V. Klun, ki se je med povratkom iz Zadra ustavil v Ljubljani in povedal, da uživa kranjsko historično društvo v Nemčiji velik ugled.⁶⁶

3. 12. 1857⁶⁷ je Metelko nadaljeval svoja razmišljanja o Slavinu, Urbas pa svojo geografsko-topografsko študijo o Kranjski. Društveni arhivar Germonig je precej obširno poročal o med društvenimi papirji najdenem rokopisu, ki opisuje navzočnost cesarja Jožefa II. v Ljubljani 20. in 21. marca 1784.⁶⁸

Suplent prof. Mur je nato podal sestavek o Wallensteinu in tridesetletni vojni.⁶⁹ Tajnik je ob koncu sporočil, da je prof. Mommsen po vrnitvi iz Istre obljubil, da bo za Mittheilungen napisal članek o rimskem spomeniku v Straži pri Krškem.

V letu 1858 so objavljena poročila o petih mesečnih sestankih, vendar jih je moralo biti več, kar sklepom iz poročila občnega zbora, kjer so našete poleg tem, obravnavanih na petih sestankih, še nekatere druge. Skupaj je bilo v tem letu prebranih okrog 25 večjih ali manjših predavanj. Zlasti v drugi polovici leta so poročila o mesečnih sestankih bolj redka, pa tudi število predavateljev upada. Med predavatelji se najbolj pogosto pojavljajo Jelovšek (štirikrat),

⁵⁵ Novice 1857. str. 215.

⁵⁶ MHK 1857, str. 100–102.

⁵⁷ MHK 1857, str. 100–101.

⁵⁸ MHK 1857, str. 108–113.

⁵⁹ MHK 1857, str. 113–115.

⁶⁰ MHK 1857, str. 133–140.

⁶¹ MHK 1857, str. 135 (poročilo mesečnega zbora).

⁶² MHK 1857, str. 135–140.

⁶³ MHK 1857, str. 146.

⁶⁴ Morda ima to kakšno zvezo s Costovim odstopom s tajniškega in uredniškega mesta. Urbas je namreč kasneje napisal knjigo o E. H. Costi in je bil očitno njegov dober prijatelj.

⁶⁵ MHK 1857, str. 149–150.

⁶⁶ MHK 1857, str. 146.

⁶⁷ MHK 1857, str. 146–147.

⁶⁸ MHK 1857, str. 146.

⁶⁹ Zanimivo je, da je sorazmerno dosti predavanj na temo o Wallensteinu in tridesetletni vojni. Tema se pojavlja pogosto tudi v drugih avstrijskih revijah. Kot primer naj navedem Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, ki je leta 1856 prav tako prinesla serijo člankov o Wallensteinu.

Rebič in Hicinger (po trikrat,), Metelko, Urbas, Nečasek (po dvakrat), E. H. Costa, Germonig idr.

7. 1. 1858⁷⁰ je Nečasek nadaljeval z zgodovino ljubljanske gimnazije z izvlečki iz latinsko pisanega dnevnika iz let 1661–1670.⁷¹ Metelko je podal v zvezi s knjigo dr. Ginzla *Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method* (1857) prispevek k zgodovini slovanske liturgije, pri čemer je posebej dokazoval, da je Metodova liturgija bolj blizu rimski cerkvi kakor grški. Viljem Urbas je nadaljeval s svojim pregledom dotedanjih prizadevanj na področju topografije Kranjske. Tokrat je govoril o vrsti del iz 18. in prve polovice 19. stoletja in zaključil svoja razmišljanja z delom H. Coste iz leta 1848. J. Mur je znova govoril o Wallensteinu.

4. 2. 1858⁷² je tajnik E. H. Costa prebral poročilo ing. Leinmüllerja o ruševinah pri Krškem, ki jih je ta označil kot starorimske grobove⁷³ ter dve notici, ki ju je poslal P. Hicinger. Prva govori o škofu Andreju Craniensis (ali Craynensis),⁷⁴ druga pa se nanaša na nagrobnik vojvodinje Viride, hčere milanskega vojvode B. Viscontija, ki je bila leta 1425 pokopana v samostanski cerkvi v Stični. Metelko je prebral še sestavek o slovanski liturgiji v Primorju,⁷⁵ tajnik pa je navzoče seznanil z darilom S. J. Heimanna z Dunaja.

4. 3. 1858⁷⁶ je na mesečnem sestanku V. Urbas nadaljeval ter zaključil svoje predavanje o dosednji geografski literaturi o Kranjski.⁷⁷ Kustos Jelovšek je govoril o ljubljanskem škofijskem patronatu in predmestni fari sv. Petra, ki je leta 1702 obsegala 69 krajev, 1663 hiš in 10.873 duš.⁷⁸ Prof. Konšek je prebral razpravo župnika Orožna o Mihaelu Tiffernusu, kjer je v nasprotju s splošnim mnenjem, da je bil ta znani protestant Kranjec (Carniola 1839, št. 13), Orožen postavil trditve, da je bil doma iz Laškega (Tüffer), da si je nadel ime svojega kraja in da je bil njegov vzgojitelj Erasmus Stich, meščan iz Laškega in ne iz Devina.⁷⁹

Germonig je poročal o dosednji ureditvi društvenega arhiva,⁸⁰ tajnik pa o ureditvi biblioteke. Tajnik je prebral prispevek dopisnega člana na Dunaju dr. Fickerja, ki je poslal oceno dela kranjskega rojaka dr. J. Čižmana *Die Unions-Verhandlungen zwischen der griechischen und römischen Kirche seit dem Anfange des 15. Jahrhunderts bis zum Concil von Ferrara*, ter Hicingerjev dopis o doslej odkritih glagolskih rokopisih.⁸¹

To je bil zadnji sestanek, ki ga je vodil kot tajnik dr. E. H. Costa, potem je namreč zaradi vzrokov, ki sem jih že omenil v prejšnjih poglavjih, s tega mesta odstopil. Začasno je prevzel tajniške posle E. Rebič, ki je tudi pisal poročila o naslednjih sestankih, obenem pa se je kot predavatelj zelo aktivno vključil v delo društva. Pod njim je bil velik poudarek na starejši zgodovini.

10. 6. 1858⁸² je Rebič predaval o starejši zgodovini Kranjske in zajel tudi področja od Gorice do Trsta v času cesarja Avgusta.⁸³

1. 7. 1858⁸⁴ je kustos Jelovšek govoril o zgodovini ljubljanske deželne hiše (lontovž) na Novem trgu v letih 1467–1774.⁸⁵ Rebič je prebral sestavek, ki ga je poslal polkovnik Anton Valenčič (vsebina ni navedena).

V naslednjih mesecih rednih poročil o mesečnih sestankih ne objavljajo več, vendar pa iz poročila o občnem zboru Historičnega društva za Kranjsko 17. 3. 1859 lahko sklepamo, da je nekaj sestankov še bilo. Poročilo namreč navaja, da je Rebič v letu 1858 nadaljeval s predavanji o usodi Kranjske pod rimskimi cesarji, kar je tudi objavil,⁸⁶ govoril o bivališčih in

⁷⁰ MHK 1858, str. 11.

⁷¹ Deloma objavljeno v *Programm und Jahresbericht des k.k. Obergymnasiums zu Laibach für das Schuljahr 1860*.

⁷² Poročilo o tem sestanku v MHK 1858, str. 19.

⁷³ MHK 1858, str. 48–49.

⁷⁴ MHK 1858, str. 24–26.

⁷⁵ MHK 1858, str. 40–41.

⁷⁶ Poročilo o tem sestanku v MHK 1858, str. 19–20.

⁷⁷ MHK 1857, str. 46–53.

⁷⁸ MHK 1858, str. 45–48.

⁷⁹ MHK 1858, str. 21–22.

⁸⁰ MHK 1858, str. 23–24.

⁸¹ MHK 1858, str. 42–43.

⁸² MHK 1858, str. 50–51.

⁸³ MHK 1858, str. 53–56.

⁸⁴ MHK 1858, str. 50–51.

⁸⁵ MHK 1858, str. 61–62.

⁸⁶ MHK 1858, str. 77–78, 85–87; 1859, str. 1–3, 9–12.

dejavnosti Senonov v Italiji in današnji Kranjski⁸⁷ ter o žalostni usodi arhivov tedanjega časa. Predaval je tudi suplent Radič o utrditvi Ljubljane na osnovi podatkov nekega rokopisa dunajske dvorne biblioteke. Nečasek je podal biografijo ljubljanskega gimnazijskega prefekta Inocenca Tauffererja.⁸⁸ Jelovšek je govoril o zgodovini ljubljanske šentjakobske cerkve⁸⁹ in o Hicingerjevi Zgodovini Novega mesta, glasbeni učitelj Kamilo Mašek pa o slovenskih ljudskih običajih.

Novoizvoljeni tajnik A. Dimitz je že marca 1859 objavil vabilo k sodelovanju tako pri društvenem glasilu (pozival je tudi druge člane društva, živeče zunaj Kranjske) kot pri mesečnih sestankih, ureditvi zbirk ipd. Takole je zapisal: »Durch Dr. Klun's eifrige Bemühung wurden monatliche Versammlungen des Vereines in's Leben gerufen, welche zur Anregung des Sinnes für vaterländische Geschichte durch Vorträge über allgemein interessante Stoffe dienen sollten. Sie haben längere Zeit hindurch lebhaft Theilnahme gefunden und es ist lebhaft zu wünschen, dass diese Theilnahme sich erneuere. Mögen patriotische Mitglieder diesem Zwecke ihre Mitwirkung zuwenden durch Spendung kleinerer Vorträge und Skizzen über allgemein interessante Stellen der vaterländischen Geschichte und möge diesen Versammlungen ein zahlreicher Besuch werden, der dann gewiss nicht unbefriedigt bleiben wird.«⁹⁰ Krog predavateljev je v letu 1859 v glavnem omejen na šest ljudi. To so L. Germonig (šest predavanj), E. H. Costa (štiri predavanja), P. Radič (tri predavanja), Nečasek (dve predavanji), Dimitz (dve predavanji), Jelovšek (eno predavanje). E. H. Costa se je torej zelo hitro spet vključil v delo društva, prav tako je med diskutanti večkrat njegov oče Henrik.

Prvi mesečni zbor je bil 7. 4. 1859.⁹¹ Na njem je govoril Nečasek o obisku cesarja Jozefa II. pri kranjskem stanovskem odboru 20. 4. 1787, ko so razpravljali o vzpostavitvi filozofskega študija v Ljubljani. Ta zanimivi prispevek so Mittheilungen objavile že v aprilski številki.⁹² P. Radič je govoril o zaroki nadvojvode Ferdinanda II. z Marijo Ano Bavarsko leta 1600.⁹³ E. H. Costa je, prvič po odstopu s taqjniškega mesta, govoril o ureditvi moravskega arhiva, ki naj bi bila zgled za ureditev kranjskega deželnega arhiva. Meseca maja je sestanek izostal zaradi vojne v Italiji.

9. 6. 1859⁹⁴ je Nečasek predaval o temi Errichtung eines Studienconsesses am Laibacher Lyceum, E. H. Costa o zgodovini stanovstva na Kranjskem,⁹⁵ L. Germonig o italijanskih karbonarjih in ljubljanskem kongresu 1821 (predavanje ni bilo objavljeno).

7. 7. 1859⁹⁶ je govoril P. Radič o Juriju Lenkoviću, deželnem glavarju Kranjske in generalu hrvatske vojne krajine, ki je umrl 1601.⁹⁷ Kustos Jelovšek je podal historiat cerkve sv. Florijana v Ljubljani, L. Germonig izspregovoril o pesnitvi A. Grūna Nachruf an Prešeren in Vodnikovem spomeniku. V naslednjih dveh mesecih ni bilo mesečnih sestankov, kar je Dimitz pojasnil s šolskimi počitnicami in vojno.

6. 10. 1859⁹⁸ je predaval A. Dimitz o italijanski korespondenci ljubljanskega škofa Otona Friderika grofa Puchheima (1641–1664), najdeni v društvenem arhivu,⁹⁹ L. Germonig o letu 1797, času prve francoske invazije na Kranjsko (neobjavljeno), E. H. Costa, o brošuri Josefa Lehmana Deutschland, Oesterreich und Italien, Erinnerungblätter an die in September 1858 in Triest stattgefundene Conferenz der deutschen Eisenbahne-Verwaltungen (Leipzig 1859), ki se dotika tudi Kranjske, vendar z napakami. Costa pravi: »So hat L. von den wahren sprachlichen und nationalen Verhältnissen keine Ahnung und die einzige richtige Bemerkung betrifft die »Novice«, deren nachhaltiger Einfluss auf die Volksbildung hervorgehoben wird. Ebenso irrthümlich sind einige Angaben in Betreff der Gottscheewerer (eine unglücklichere

⁸⁷ MHK 1858, str. 73.

⁸⁸ MHK 1858, str. 97–98.

⁸⁹ MHK 1858, str. 69–73.

⁹⁰ MHK 1859, str. 24.

⁹¹ MHK 1859, str. 72.

⁹² MHK 1859, str. 25–27.

⁹³ MHK 1859, str. 27–29.

⁹⁴ MHK 1859, str. 72.

⁹⁵ MHK 1859, str. 29–31, 35–39, 45–52.

⁹⁶ MHK 1859, str. 72.

⁹⁷ MHK 1859, str. 81–82.

⁹⁸ MHK 1859, str. 82–83.

⁹⁹ MHK 1859, str. 65–70.

Wortbildung lässt sich nicht leicht denken) u. dgl., sowie auch Gottschee kaum unter die »in der Nähe von Laibach liegenden Orte« gezählt werden kann.«¹⁰⁰

3. 11. 1859¹⁰¹ je govoril P. Radič ob stoletnici Schillerjevoga rojstva.¹⁰² Spregovoril je o prevajanju Schillerjevih del v slovenščino ter obsežno obravnaval prevode iz raznih literatur v slovenščino. H. Costa je dopolnil celotno sliko Schillerjevoga vpliva na našo literaturo z mislijo, da je študirajočo mladino ljubljanske gimnazije s Schillerjem seznanjal predvsem prof. F. X. Richter, ki je posebej predaval o trilogiji Wallenstein in o tridesetletni vojni, čemur je po Costovem mnenju sledil pravi Schillerjev kult. Poleg tega se je Costa ponovno dotaknil vprašanja procesij na veliki petek v 18. stoletju, o čemer je govoril in pisal že leta 1857. Sledil je razgovor o prispevku J. Zahna o privilegijski knjigi mesta Loke, ki je bil objavljen v *Mittheilungen*¹⁰³ – o tem je poročal E. H. Costa. L. Germonig je podal sliko o zadržanju kranjskih stanov nasproti reformacijski cerkvi (neobjavljeno).

1. 12. 1859¹⁰⁴ je imel Dimitz predavanje o tridesetletni vojni, zlasti o bitki pri Leipzigu 1642. leta. Tega predavanja ni posebej objavil, je pa v tajniškem poročilu o tem mesečnem sestanku precej na dolgo poročal o tej temi, ki je sicer bila dokaj priljubljena tudi v drugih avstrijskih revijah. Dimitz se je te teme lotil, ker je imel na razpolago pisane vire na levem krilu poveljujočega grofa Hannsa Christopha Puchheima (brat ljubljanskega škofa Otona Ferdinanda). Germonig je govoril o nalogah zgodovinske komisije v Münchnu in o vlogi deželnih društev. E. H. Costa je opozoril na Schillerbuch, ki jo je pripravil kranjski rojak dr. Constantin Wurzbach.

5. 1. 1860¹⁰⁵ je kustos Jelovšek predstavil obsežni historični atlas dr. Carla Hopla, ki je izšel v Gothi leta 1858, ter opozoril na rodovnike ter vrstne rede škofov, opatov idr. v tem delu,¹⁰⁶ ki so pomembni tudi za slovensko zgodovino. Še posebej je opozoril npr. na seznam freisinških škofov, štajerskih mejnih grofov in vojvod, na koroške vojvode, na celjske in goriške grofe, goriške nadškofe, briksenške škofe, tržaške škofe itd. Za posamezne osebe, pomembne za našo zgodovino, je Jelovšek dodal nekaj podatkov, zlasti glede posesti. Ob koncu je Jelovšek zapisal, da ob sicer temeljito opravljenem delu pogreša krajše biografske podatke za najbolj pomembne osebe. Dimitz je na podlagi starih kronik in novejših zgodovinskih raziskav, predvsem Hammerjeve *Geschichte des osmanischen Reiches* podal pregled turških vpadov na Kranjsko v 15. stoletju.

Prispevka ni posebej objavil, je pa v poročilu o mesečnem sestanku povzel vsebino.¹⁰⁷ E. H. Costa je opozoril na Ilwofovo razpravo o turških vpadih na Štajersko.¹⁰⁸

Nečasek je opozoril na letake, ki jih je našel pri študiju zgodovine ljubljanske gimnazije in so iz biblioteke avguštinskega samostana 17. in 18. stoletja.

9. 2. 1860¹⁰⁹ je tajnik Dimitz glede na pozornost, ki jo je namenil zadnji občni zbor vprašanju ureditve deželnega arhiva, prikazal, kakšna preddela so na razpolago. Nekaj dela je opravil že Fr. v. Hermannsthal leta 1845.¹¹⁰ E. H. Costa je govoril o dopolnilu k Valvasorjevi Topografiji Kranjske. V biblioteki umrlega V. Schildenfelda je bil med drugim ohranjen rokopis, ki je imel na 127 paginiranih strahih tekst, na 50 nepaginiranih pa nalepljene slike. Vsebina naj bi bila dopolnilo k XI. knjigi Valvasorjeve *Slave*.¹¹¹ Po tem predavanju je muzejski kustos Dežman izročil E. H. Costi fascikel iz zapuščine prof. Richterja, ki jo je hranil muzej. Tu je Costa našel še en dodatek in nadaljevanje omenjenega rokopisa. Sestavljalec sicer ni nikjer omenjen, vendar je že H. Costa domneval, da bi bil to lahko Franc Anton

¹⁰⁰ MHK 1859, str. 83.

¹⁰¹ MHK 1859, str. 92.

¹⁰² MHK 1859, str. 85–88.

¹⁰³ MHK 1859, str. 73–80.

¹⁰⁴ MHK 1859, str. 104–107.

¹⁰⁵ MHK 1860, str. 13–14.

¹⁰⁶ MHK 1860, str. 8–13.

¹⁰⁷ MHK 1860, str. 13–14.

¹⁰⁸ MHVSt, 9. letnik, 1859.

¹⁰⁹ MHK 1860, str. 20–22.

¹¹⁰ O tem glej poglavje o društvenem arhivu (ZČ, 1991, 581 ss).

¹¹¹ MHK 1860, str. 15–18.

Breckerfeld,¹¹² lastnik Starega gradu (Altenburg) pri Otočcu; s to domnevo se je strinjal tudi Dežman.

3. 5. 1860¹¹³ je tajnik opozoril na darila društvu. E. H. Costa je komentiral popotno skico iz Lombardije in Benečije Adolfa Senonerja (izšlo v Moskvi 1860). A. Senoner je bil namreč v stalni povezavi s prirodoslovnim društvom v Moskvi, ki je v svojem glasilu objavilo njegova pisma sekretarju ruskega cesarskega državnega sveta dr. Renardu. Tako je nastalo 70 strani obsegajoče delo, katerega separaten odtis je prejel Costa. Predvsem je komentiral tisti del, ki se nanaša na Kranjsko. O južni železnici je Senoner napisal, da je bila zgrajena neprimerno in z velikimi stroški. Zelo pa je hvalil zanimanje za naravoslovje v Ljubljani, kjer je obiskal F. Schmidta in si ogledal njegove bogate zbirke žuželk in jamskih živali. Omenja tudi deželni muzej, K. Dežmana in njegove zasluge za raziskovanje deželne favne in flore, navaja Zoisovo, Hladnikovo in druge zbirke.¹¹⁴ H. Costa je spregovoril o novem spomeniku Radeckemu v Ljubljani.¹¹⁵

14. 6. 1860¹¹⁶ je Jelovšek predaval o Ljubljani med julijem 1815 in koncem leta 1818. Podal je vsebino dnevnika Ljubljančana – gospoda S. (iz njega so črpali že Legat in drugi, ko so pisali o Francozih na Kranjskem).¹¹⁷ E. H. Costa je predstavil Klunovo knjigo *Handelsgeographie* ki je izšla 1860 in vodnik Dzimskega: *Laibach und seine Umgebungen* (1860). R. Schrei, ki se je prvokrat pojavil kot predavatelj, je govoril o samostanih klarisinj na Kranjskem, zlasti v Ljubljani.¹¹⁸ Učitelj jezikov Teubel je predložil zboru različna darila, med katerimi je bil popoln seznam članov vseh avstrijskih jezuitskih kolegijev v letu 1773. Cantoni je predal društvu delo o najbolj znanih vrtovih Evrope v 18. stoletju, kar je bila pomembna pridobitev za knjižnico.

5. 7. 1860¹¹⁹ je Nečasek prebral *Haupttabelle über den Zustand der Unterrichtsanstalten im Herzogthum Krain*, ki jo je 1792 sestavil Fr. Wilde.¹²⁰ H. Costa je predaval o razvoju uprave na Kranjskem in v sosednjih deželah od leta 1522 do 1853, kar je objavil na Dunaju,¹²¹ v *Mittheilungen* pa je le povzetek.¹²² H. Costa je opozoril na štiristoletnico ustanovitve ljubljanske škofije, ki bo decembra 1861. P. Radič je spregovoril o dveh cesarskih listinah iz 11. stoletja, ki se nanašata na Bled (1004, 1040).

4. 9. 1860¹²³ je E. H. Costa predstavil delo Bede Dudika o zgodovini Moravske, poudaril, da se Dudiku ne zdi nemogoče, da bi Slovani bili avtohtoni na tem ozemlju oziroma da so prišli že v 4. in 5. stoletju pred n. št. v Evropo, opozoril na poglavja o temeljih slovanske državnosti, o pokristjanjevanju v času Cirila in Metoda. Zaključil je z vprašanjem, kdaj bo dobila Kranjska svojega historiografa, in izrazil željo, da bi se to zgodilo, predno bo prepozno.¹²⁴ Tajnik Dimitz je prebral iz svojega dnevnika, kaj vse je ob pomoči društvenih poverjenikov videl na svojih potovanjih po deželi. Zlasti je hvalil prizadevanja dekana Grašiča iz Bistrice na Notranjskem. Precej se je razpisal o Loki in obžaloval, da so bile mnoge listine uničene s prodajo Terpinčevi tovarni papirja. Vendar je društvo prejelo precej novih. Opisal je nekatera arheološka izkopavanja zadnjega časa, predvsem na področju trebanjskega okraja in pri Moravčah. Muzejski kustos Dežman je omenil, da je neki pastir v Kamniških Alpah najdeno zlato fibulo prodal za 200 ft na Dunaj.

8. 11. 1860¹²⁵ je A. Jelovšek predaval o šolskih stavbah in učnih zavodih v Ljubljani. Predavanje ni bilo posebej objavljeno, je pa precej podrobno povzeto v rubriki o mesečnih

¹¹² Franc Anton Breckerfeld je bil Linhartov sodobnik in z njim si je tudi dopisoval. Breckerfeld se je odzval prošnji Družbe za poljedelstvo v Ljubljani, naj člani pomagajo zbirati zgodovinsko gradivo in ga dajo na razpolago, da ga bo Linhart uporabil v svojem znanstvenem delu (o tem glej A. T. Linhart: *Zbrano delo*, 1. knjiga, str. 517).

¹¹³ MHK 1860, str. 46.

¹¹⁴ MHK 1860, str. 42–45.

¹¹⁵ MHK 1860, str. 41–42.

¹¹⁶ MHK 1860, str. 52–53.

¹¹⁷ MHK 1860, str. 55–59.

¹¹⁸ MHK 1860, str. 59–61.

¹¹⁹ MHK 1860, str. 61–62.

¹²⁰ MHK 1860, str. 65–72.

¹²¹ *Wanderer* 3. 6. 1860.

¹²² MHK 1860, str. 61.

¹²³ MHK 1860, str. 85–88.

¹²⁴ MHK 1860, str. 77–79.

¹²⁵ MHK 1860, str. 93–96.

sestankih. Zdi se mi, da je ostalo precej neopazeno, saj ga današnji raziskovalci ne navajajo, čeprav prinaša mnogo zanimivega iz zgodovine šolstva. Tajnik Dimitz je predstavil novo delo P. Hicingerja *Das Quecksilber Bergwerk Idria*. Spregovoril je še o Krasu (po objavah v *Laibacher in Triester Zeitung*, po podatkih starih antičnih piscev in srednjeveških virih) ter poudaril naravno povezavo Krasa in Trsta s Kranjsko. E. H. Costa je opozoril na nekaj literarnih novosti in na zbirko centralnega arhiva za zakonodajo, upravo in statistiko na Dunaju, ki da ima marsikaj uporabnega tudi za našo zgodovino.

6. 12. 1860¹²⁶ je Dimitz prebral dve pismi Dobrovskega Valentinu Vodniku iz let 1806 in 1808.¹²⁷ Predstavil je tudi dvanajst Kopitarjevih pisem iz let 1809–1813, pisana delno v slovenščini, delno v latinskem jeziku. E. H. Costa je znova opozoril na podobnost razvoja Kranjske in Moravske ter menil, da bi Kranjcem na področju zgodovinopisja morala Moravska biti za zgled. Hvalil je dejavnost moravskega stanovskega odbora in zgodovinsko-statistične sekcije Moravsko-šlezjske družbe in nekaterih posameznikov. Za konkretno predstavitev je izbral II. del 7. knjige *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (1854). Nato je predstavil še delo založnika Edvarda Hölzla iz Olomouca o kronovinah avstrijske monarhije. V prvi knjigi sta Moravska in Šlezija, druga knjiga pa naj bi zajela Češko in južne slovanske dežele (Kranjsko, Istro, Hrvatsko, Slavonijo, Dalmacijo).

Leta 1860 je bilo osem sestankov, na njih pa so nastopili povprečno po trije predavatelji. Predavali so E. H. Costa (sedemkrat), A. Dimitz (petkrat), Jelovšek (trikrat), Nečasek in H. Costa (po dvakrat), Radič, Schrei in Teubel. Vse manj je pravih predavanj, vse bolj se uveljavljajo poročila o literarnih dosežkih na področju zgodovine in geografije. Videti je precejšnje zanimanje za slovansko problematiko (pisma Dobrovski – Vodnik), za zgodovino šolstva, problem arhivov, turških vpádov ipd.

3. 1. 1861¹²⁸ je imel ravnatelj Nečasek spominski govor ob smrti Franca Metelka.

Tajnik Dimitz je govoril o 16 pismih J. N. Primica, prvega profesorja za slovenski jezik v Gradcu, Valentinu Vodniku iz let 1808–1813.

7. 2. 1861¹²⁹ je Dimitz nadaljeval s Primčevimi pismi. **7. 3. 1861**¹³⁰ je H. Costa kot se mi zdi, prvič imel nekakšen političen govor, in sicer o razmerah na Kranjskem, po vsej verjetnosti v zvezi z objavo februarskega patenta. Predlagal je, kaj naj bi bodoči deželni zbori razpravljali, predlagal vzpostavitev starih mejá vojvodine, kot so po zgodovinskem pravu že stoletja obstajale in kot jih je on sam predstavil v *Freihafen von Triest* 1849 (pred kratkim pa Hicinger v *Laibacher Zeitung*). Prebrali so Leinmüllerjevo pismo o izkopavanjih pri Krškem, kustos Dežman pa je govoril o zbirki grobnih svetilk, ki jih hrani muzej.

Naslednji mesečni sestanek je bil šele **1. 8. 1861**.¹³¹ Zakaj taka zamuda, ni nikjer pojasnjeno, vendar menim, da je primanjkovalo predavateljev, saj je zadnje čase v glavnem predaval le Dimitz. Dimitz je obširno govoril o vsebini gimnazijskih izvestij¹³² oziroma o razpravah v njih.

Mnogo prostora in časa je posvetil dvema slovensko pisanim Marnovima člankoma v gimnazijskih izvestjih in sicer *Slovnice slovenskega jezika* (1861) in *Slovenskega cerkvenega jezika* pravo ime, prvotno domovina in razmere proti sedanjim slovanskim jezikom (1860).

E. H. Costa je spregovoril o treh novih zgodovinopisnih delih, ki so bila zanimiva tudi za »našo deželo«, o drugem delu Ilwofove razprave o turških vpadih na Štajersko¹³³ o knjižici H. C. Wilh. Sillema o Primožu Trubarju¹³⁴ in o Klunovi *Allgemeine Geographie*.¹³⁵

¹²⁶ MHK 1860, str. 106–107.

¹²⁷ objavljeno v MHK 1861, str. 9–11, 17–19.

¹²⁸ MHK 1861, str. 15–16.

¹²⁹ MHK 1861, str. 23.

¹³⁰ MHK 1861, str. 23–24.

¹³¹ MHK 1861, str. 64; 69–70.

¹³² *Programm und Jahresbericht des kaiserl. Obergymnasiums zu Laibach*, 1860, 1861.

¹³³ Fr. Ilwof: *Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark*, MHVSt 10. zv. 1861. Prvi del tega dela je ocenjen že v MHK 1860, str. 6.

¹³⁴ H. C. W. Sillem: *Primus Truber, der Reformator Krain's. Ein Beitrag zur Reformations-Geschichte Oesterreich's*. Erlangen 1861. XII + 98 str. MHK omenjajo, da je avtor te knjižice šolski ravnatelj v kraju Oberschützen na Madžarskem (MHK 1861, str. 69–70).

¹³⁵ *Allgemeine Geographie, mit besonderer Rücksicht auf das Kaiserthum Oesterreich*. Wien 1861, 290 str. MHK 1861, str. 71.

5. 9. 1861¹³⁶ je E. H. Costa podal predlog o združitvi Historičnega in Muzejskega društva. Spomnil je na spomenico prof. Richterja iz leta 1840 in tedanji načrt o vnovični oživitvi Poljedeljske družbe za Kranjsko, ki bi imela šest sekcij, od teh eno za domoznanstvo, govoril tudi o sedanjih odnosih med društvoma o zbirkah, o pogojih za združitev, ipd. Kot glavni pogoj za združitev muzejske in društvene zbirke je predlagal nastavitve kustosa za zgodovinsko (arhivsko) in bibliotekarsko zbirko. Obe naj bi bili odprti dvakrat tedensko za obiskovalce, tako kakor je to že pri naravoslovni zbirki. L. Germonig je precej obširno spregovoril o Marmontovih spominih, ki so izšli v nemščini.¹³⁷

7. 11. 1861¹³⁸ sta mesečnemu sestanku prisostvovala oba najvišja predstavnika na Kranjskem, deželni glavar A. Codelli, ki je bil obenem ravnatelj društva, in deželni predsednik dr. Karel Ulepič, nekdanji tajnik društva. Dimitz je predaval o kranjskem rojaku jezuitu Hallersteinu,¹³⁹ ki je umrl v Pekingju 1775, kjer je bil prefekt astronomske akademije in ga primerjal z Barago in Knobleharjem. P. Radič je govoril o delu Antona Vramca Kronika vezda, ki je izšlo 1578 pri Mandelcu v Ljubljani in o Mandelčevi tiskarni na sploh.¹⁴⁰ E. H. Costa je podal oris cesarske biblioteke v Petrogradu po publikaciji M. Korfa iz leta 1859. Korf je bil namreč častni član Historičnega društva za Kranjsko in tako je ta publikacija prišla v Ljubljano.

5. 12. 1861¹⁴¹ je tajnik Dimitz govoril o zgodovini ljubljanske škofije; predavanja pa ni posebej objavil. Nato je predstavil še mladega in talentiranega štajerskega Slovenca Janka Purkmeistra-Vijanskega oziroma njegov almanah Nanos – slovenski zabavnik za leto 1862.

P. Radič je spregovoril o nekrologih ob smrti nemškega zgodovinarja Friedricha Christopha Schlosserja.

V letu 1861 se zdi kriza glede predavateljev še večja kot prej. Hicinger se je manj oglašal, Trstenjak pa sploh ne več. Tako kot predavatelje srečujemo le še Dimitza (šestkrat), E. H. Costo (trikrat), Radiča (dvakrat), po eno predavanje pa so imeli Germonig, H. Costa in Dežman. Kljub temu je bilo sestankov še vedno sedem, na enem sestanku imamo po dva predavatelja. Še manj kot v letu 1860 bi mogli v letu 1861 reči, da gre za predavanja, ki slonijo na raziskovalnem delu oziroma delu na virih. V pretežni meri namreč prevladujejo teme, ki navzoče seznanjajo z novejšo historiografsko literaturo doma in v tujini. Takih ocen se v glavnem loteva E. H. Costa, ki mu je treba priznati široko poznavanje tedanje evropske literature. Dimitz pa je v glavnem povzegal zanimivejše članke o Kranjski, ki so izšli v sorodnih revijah. Leta 1861 je bilo veliko zanimanje za slovenstvo in slovanstvo (hvala Metalka, Primca, Trubarja, Vramca, Marnovih člankov, petrograjske biblioteke). Velike simpatije do Slovanov in še posebej do Rusov, ki se v tem času kažejo pri nas, so torej prodrle tudi v kranjsko historično društvo, čeprav jih najbrž vsi niso odobraval.

¹³⁶ MHK 1861, str. 71–72.

¹³⁷ Delo ima v nemščini naslov Denkwürdigkeiten; pripravil jih je dr. Burkhardt, izšlo v Halleju 1857.

¹³⁸ MHK 1861, str. 81–89.

¹³⁹ J. Zupan je o njem napisal epigram, ki je bil objavljen v Čbelici (1830) »Mat Krajna rodila, Jezuiti dobe, Pekinga častila, Kam Krajnic ne gre?«

¹⁴⁰ MHK 1861, str. 84–89.

¹⁴¹ MHK 1861, str. 96–98.

Zusammenfassung

DER HISTORISCHE VEREIN FÜR KRAIN (5. Teil)

Olga Janša-Zorn

Monatliche Treffen wurden im Historischen Verein für Krain im Jahre 1856 eingeführt und fanden jeden ersten Donnerstag des Monats in den Vereinsräumen statt. Am erfolgreichsten und vielfältigsten waren sie vor allem in den Jahren 1856 und 1857, wo sich zwischen 30 bis 40 Hörer daran beteiligten. Hier kamen Beamte und Handwerker, Priester, Professoren u.a. zusammen. Anfangs wurden für ein Treffen 4 bis 5 Vorträge vorbereitet, und zwar in zusammengefaßter Form,

um mehr Zeit der Diskussion widmen zu können. Es muß aber betont werden, daß diese Beiträge gewöhnlich sehr schnell zur Veröffentlichung kamen, im Vereinsblatt oder auch in anderen Zeitschriften. Überraschend ist das große Interesse für die Vereinstätigkeit zur Zeit des Neoabsolutismus und es scheint, daß ein großes Bedürfnis nach Zusammenkünften und Meinungsaustausch vorhanden war, und da es keine anderen Möglichkeiten gab, traf man sich im Historischen Verein. Später in der Verfassungszeit ließ dieser Eifer nach.

Die in den »Mittheilungen« veröffentlichten Berichte über die monatlichen Treffen zeigen eine große inhaltliche Vielfalt. Neben philologischen Fragen, mit denen sich vorwiegend Metelko befaßte, wurde über Geschichtsschreibung im allgemeinen und in Krain (E. H. Costa, V. F. Klun) im besonderen gesprochen, über Ortsgeschichte, berühmte Adelsfamilien in Krain; kirchengeschichtliche Beiträge behandelten die Geschichte des Bistums Laibach / Ljubljana, der einzelnen Kirchen und Klöster. Verhältnismäßig häufig war die Rede von der Geschichte des Schulwesens der Reformation, auch von den Bauernaufständen, von Türkeneinfällen und Türkenabwehr, auch von Kämpfen mit den Franzosen und von den italienischen Karbonari. Heftige Diskussionen löste Trstenjaks Theorie über das autochthone Wesen der Slawen aus. Aus der Wirtschaftsgeschichte sollen die Themen über die Geschichte des Bergwerks in Idrija und teilweise noch über die Geschichte von Handel und Verkehr erwähnt werden. Die Vortragenden beschäftigten sich vorwiegend mit dem Krainer Gebiet, nur in Ausnahmefällen auch mit Begebenheiten außerhalb von dessen Grenzen. Oftmals gedachte man bedeutender Ereignisse der europäischen historischen und literarhistorischen Vergangenheit, besonders bei Jubiläumsdaten.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo – »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kronika« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

Harald Heppner

ŠTUDENTI IZ SLOVENSКИH DEŽEL NA GRAŠKI UNIVERZI 1884–1914

2. del: Narodnostno in socialno poreklo

Za zgodovino akademskih izobražencev kot tudi za razvoj visokih šol in za tista področja, iz katerih so študenti prišli, ni vseeno, iz katerih družbenih slojev so izvirali visokošolci. V prvem primeru se denimo postavlja vprašanje, v kolikšni meri so se akademske poklicne skupine same dopolnjevale s svojim naraščanjem ali v kolikšni meri je bil socialni vzpon povezan s študijem. V drugem primeru gre za profil posamezne izobraževalne ustanove, v tretjem pa za zanimivo vprašanje, ali obstaja povezava med izobrazbo in geografskim okoljem.

Za razumevanje rezultatov je pomembno pojasniti vprašanje, v kolikšni meri nam viri omogočajo vpogled v zastavljeno vprašanje. Glede narodnostne pripadnosti obstaja problem, da podatkov o jeziku ni mogoče avtomatično enačiti z nacionalno identiteto. Ker nam niso na voljo nobeni drugi podatki, nam ne ostane nič drugega, kot da se poslužimo podatkov o materinem jeziku. Podatki na vpisnih formularjih (Nationale) imajo v primerjavi z izidi štetja prebivalstva tega obdobja trojno prednost: 1. V pisnih formularjih je postavljeno vprašanje po materinem in ne pogovornem jeziku;¹ 2. Od leta 1884 dalje so morali študenti te vpisne formularje izpolnjevati sami; 3. Nič ne kaže na to, da bi bil pri tem na inkskribente izvajan kakšenkoli pritisk. Prav nasprotno: dejstvo, da so nekateri vpisni listi izpolnjeni celo izredno pomanjkljivo, kaže na odsotnost kontrole univerzitetnih uradnikov.

Viri so glede socialnega izvora manj natančni kot glede narodnostnega. Za to obstaja več vzrokov. Na majhen odstotek študentov pri rubriki »Poklic in bivališče očeta« ni navedel ničesar – v mnogih primerih, ker je le-ta že umrl, včasih ker tega enostavno niso hoteli navesti. Naslednjo težavo predstavljajo nenatančni, izpreminjajoči se ali dvojni podatki o očetu skozi semestre. Podatki o očetu – tiste o skrbniku smo sicer registrirali, kot nadomestilo pa jih nismo statistično obdelali – sicer dopuščajo uvrstitev med določene poklicne skupine, ne dajejo pa jasne opredelitve glede socialnega položaja: »uradnik« ali »posesnik« sta zelo relativna pojma v raznovrstnosti premoženjskih razmerij in socialnega prestiža. Pridobljene številke in razmerja ponazarjajo torej le približno sliko.

Čeprav so slovenske dežele neposredno gravitirale k univerzi v Gradcu, bi bilo nesmotno, če bi celotno območje smatrali za celoto. Da bi lahko ugotovili razlike med posameznimi področji izvora, nismo ločeno obravnavali le kronovin oz. delov kronovin, temveč smo upoštevali tudi manjša področja, na katera se delijo (sodni okraji). Šele takrat je možno ugotoviti, kakšno vlogo je igrala pri študiju narodnostna oz. socialna pripadnost. Pričujoča študija ima dvojni cilj: 1. Pomagala naj bi odkriti zgodovinske vezi med Gradcem in njegovo jugozahodno sosesčino; 2. Vprašanje o socialni in narodnostni pripadnosti študentov naj bi pomagalo odgovoriti, kateri družbeni sloji so ob prelomu stoletja na tem prostoru pošiljali otroke na visoke šole.

Tabela 1: Nacionalno poreklo – Slovenska Štajerska

Sodni okraj	Nem.	Slov.	Dvojno	Brez podatka	Skupaj
Maribor - mesto	198	21	1	1	221
Maribor - okolica	27	28	1	1	57
Celje - mesto	138	20	2	–	160
Celje - okolica	26	61	1	3	91
Ptuj - mesto	83	12	1	1	97
Ptuj - okolica	7	52	–	–	59
Ormož	16	46	–	2	64

¹ Na ta problem sta opozorila Emil Brix in Vladimir Klemenčič v zborniku: Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941. Wien–München 1988

Sodni okraj	Nem.	Slov.	Dvojno	Brez podatka	Skupaj
(Slovenske) Konjice	39	23	–	–	62
Ljutomer	11	37	–	–	48
Laško	29	18	–	–	47
Brežice	19	22	–	–	41
Gornji Grad	7	33	–	–	40
Slovenj Gradec	26	13	–	–	39
Slovenska Bistrica	19	18	2	–	39
Sv. Lenart	23	14	–	1	38
Vransko	7	25	1	1	34
Šoštanj	16	17	–	–	33
Šmarje	7	25	–	–	32
Kozje	7	19	1	–	27
Marenberg (Radlje)	21	3	1	–	25
Gornja Radgona	3	19	–	–	22
Sevnica	8	12	–	–	20
Rogatec	9	5	–	–	14
Vprašljivo ²	13	19	–	1	33
Vsota	759	562	11	11	1343

Tabela št. 1 kaže, da je bil materin jezik dobre polovice (56,51 %) vseh študentov iz slovenske Štajerske nemščina, medtem ko je bil le pri 41,48 % študentov materin jezik slovenščina. K temu je treba prišteti še 11 oseb, ki so navedle istočasno ali izmenoma oba jezika kot materin jezik, in prav toliko, ki se jih v vpisnih listinah o jeziku ni izreklo. Rezultat dokazuje, da so dominirala večja mesta Maribor, Celje in Ptuj in s tem prevlada Nemcev. Sicer pa kažejo večino nemških študentov še sodni okraji Konjice, Laško, Marenberg (Radlje), Sv. Lenart in Slovenj Gradec. V ostalih sodnih okrajih (predvsem podeželska področja) pa je bil slovenski delež višji. Različne frekvence temeljijo na dejstvu, da so Nemci izvirali predvsem iz mestnih območij,³ ki so bila samo po sebi močnejše zastopana, čeprav je podeželsko področje slovenske Štajerske v primerjavi z ostalimi kronovinami dajal večje število študentov.

Tabela 2: Nacionalno poreklo – Kranjska

Sodni okraj	Nem.	Slov.	Dvojno	Brez podatka	Skupaj
Ljubljana - mesto	153	114	3	3	276
Ljubljana	8	12	–	–	20
Kočevje	54	7	–	–	61
Kranj	8	24	–	–	33
Postojna	17	15	–	–	32
Litija	16	16	–	–	32
Novo mesto	15	17	–	–	32
Škofja Loka	–	23	–	1	24
Radovljica	5	14	–	–	20
Vipava	2	13	1	–	16
Krško	6	9	–	–	15
Idrija	11	3	–	–	15
Brdo	6	9	–	–	15
Metlika	2	12	–	–	15
Tržič	10	4	–	–	14
Črnomelj	5	8	–	1	14
Kamnik	2	10	–	1	13
Vrhnika	4	9	–	–	13
Žužemberk	5	7	–	–	12
Kranjska Gora	4	4	–	1	9
Logatec	1	8	–	–	9
Ribnica	1	8	–	–	9
Ilirska Bistrica	–	8	–	–	8

² »Vprašljivi« so kraji istega imena v več okrajih, ki jih ni mogoče natančno lokalizirati

³ Primerjaj: Othmar Pickl: Das Deutschtum in der ehemaligen Untersteiermark. V: Deutsche in der Habsburger monarchie. Köln–Wien 1989. Str. 21

Sodni okraj	Nem.	Slov.	Dvojno	Brez podatka	Skupaj
Kostanjevica	2	6	–	–	8
Višnja Gora	4	4	–	–	8
Trebnje	3	5	–	–	8
Lož	1	6	–	–	7
Senožeče	4	2	–	–	6
Mokronog	1	5	–	–	6
Radeče	5	1	–	–	6
Cerknica	–	5	–	–	5
Velike Lašče	–	4	–	–	4
Vprašljivo ⁴	9	23	–	1	33
Vsota	364	415	4	8	798

Primerjava tabel 1 in 2 kaže po eni strani različne frekvence, po drugi pa obratno razmerje med Nemci in Slovenci (na Kranjskem 52% Slovencev). K temu je treba prišteti še 7 študentov drugih materinih jezikov, ki jih nismo upoštevali v tabeli 2, pač pa pri skupnem številu posameznih sodnih okrajev. Verjetno so bili po naključju rojeni na Kranjskem. Število tistih, ki so navedli nemški in slovenski jezik kot materin jezik, je prav tako nepomembno kot število tistih brez podatkov. Za razliko od Štajerske se nemška manjšina na Kranjskem omejuje na glavno mesto Ljubljano in na jezikovni otok Kočevje. Določen pomen so imela tudi malomestna industrijska središča Litija, Postojna, Novo mesto, Idrija in Trzič. Če se vprašamo po izvoru Slovencev, vidimo, da je večina prihajala iz tistih sodnih okrajev, ki so vendarle predstavljala tudi majhna urbana okolja (Kranj, Vipava, Radovljica, Kamnik in Metlika).

Tabela 3: Nacionalno poreklo – Goriško-Gradiščanska

Sodni okraj	Ital.	Slov.	Nem.	Brez podatka	Skupaj
Gorica-mesto	122	15	23	3	164
Gorica-okolica	10	27	2	–	39
Cervignano	38	–	1	–	39
Gradisca	31	1	1	–	33
Cormons (Krmin)	28	4	1	–	33
Monfalcone (Trzič)	16	5	1	–	22
Komen	3	10	3	–	16
Ajdovščina	–	14	–	–	14
Tolmin	–	12	–	–	13
Sežana	–	6	1	–	7
Kobarid	–	6	–	–	6
Bovec	1	4	–	–	5
Kanal	–	5	–	–	5
Cerkno	–	–	1	–	1
Vprašljivo ⁵	–	1	–	–	1
Vsota	249	110	34	3	398

Iz tabele 3 lahko razberemo, da sta bili skoraj dve tretjini študentov te kronovine (62,56%) z italijanskim maternim jezikom, medtem ko so si Slovenci delili z Nemci ostalo tretjino v razmerju približno 3 : 1. Še razločneje kot v zgoraj navedenih kronovinah se tu odražajo naselitvena razmerja: v mestu Gorici in jugozahodno od nje je dominiral italijanski mestni element, medtem ko so Slovenci prihajali večinoma iz vzhodnih in severnih delov dežele, ki so imeli podeželski značaj. Realne številke tu še bolj ostro kot pri Kranjski in slovenski Štajerski kažejo prevlado urbanega okolja. V skupno število sta vključena 2 študenta z drugim materinim jezikom.

⁴ Glej opombo št. 2!

⁵ Prav tam

Tabela 4: Nacionalno poreklo – Trst

	Ital.	Slov.	Nem.	Drugi	Brez podatka	Skupaj
Trst-mesto	584	31	126	20	4	765
Trst-predmestja	–	6	2	–	–	8
Trst-okolica	–	7	3	–	–	10
Vsota	584	44	131	20	4	783

Frekvence velikega pristaniškega mesta Trst nazorno ponazarjajo takratno situacijo: okoli tri četrtine (74,58%) študentov je navedlo italijanščino kot materin jezik; Nemci so s 16,73% kljub relativno manjšemu odstotku prebivalstva* prehiteli tržaške Slovence (5,61%). V ilustraciji te slike pa je treba dodati, da imena »italijanskih« študentov niso bila izključno romanskega izvora: okoli tretjina med njimi so bile očitno osebe slovanskega ali nemškega izvora, ki so navedle italijanščino kot materin jezik!

Interpretacija objavljenih števil bi bila nepopolna, če podatkov o narodnosti pripadnosti ne bi primerjali tudi s podatki o socialnem izvoru. Zato je potrebno slednje najprej predstaviti.

Na problem, da viri ne omogočajo popolnega vpogleda v dejanske socialne razmere, smo opozorili že zgoraj. Podatki v vpisnih formularjih so narekovali razporeditev poklicev v osem kategorij, ki jih je treba smatrati kot zbirne pojme.⁶ 1. kategorija obsega tako imenovane svobodne poklice kot so notarji, odvetniki, zdravniki, apotekarji in podobno. Pri tem gre za akademske poklice, pri katerih v vpisnih formularjih ni mogoče popolnoma izključiti, da posamezni oče vendarle ni opravljal svojega poklica v javni službi. 2. kategorija obsega javno službo v najširšem smislu besede, to pomeni v splošni državni, deželni in lokalni upravi, pri pošti, železnici, eksekutivi, financah in sodstvu. Zaradi nedoslednosti pri navajanju podatkov nismo mogli izvesti natančne razdelitve. 3. kategorija zadeva trgovino in bančništvo, ne glede na vodilni ali podrejeni položaj. 4. kategorija se nanaša na rokodelce in obrtnike, ki se pojavljajo predvsem v mestnem okolju. Na deželi so se ti poklici pogosto prepletali s posestništvom oz. obdelovanjem zemlje. 5. kategorija pokriva le deloma področje »industrije«, ker po eni strani obsega tako podjetnike kot tudi delavce, po drugi strani pa so v 2. kategoriji skriti delavci (na primer na železnici). Nič manj problematična ni 6. kategorija, ker je v njej združena zemljiška posest pretežno na agrarnem področju. Ob vsej nenatančnosti zaradi deloma nejasnih podatkov v vpisnih formularjih ni bilo mogoče narediti bolj ostrih razmejitev, zato so tu zastopani graščinski posestniki in kmetje kot tudi lastniki zemlje, ki so živeli v mestu. Med kategorijama 6 in 7 obstaja tekoč prehod, ki se mu ni bilo moč izogniti, vendar pa otežkoča interpretacijo: 7. kategorija se nanaša na tiste očete (v mestu !?), ki so bili v virih navedeni kot »posestnik«, »privatnik«, »rentnik« in podobno. V 8. kategorijo smo uvrstili tiste očete, o katerih študenti niso navedli nobenih podatkov. Zato za analizo niso dali nič bistvenega.

Tabela 5: Socialno poreklo – Slovenska Štajerska

Sodni okraj	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Maribor-mesto	16	105	21	10	8	3	17	41
Maribor-okolica	1	12	1	5	5	16	1	16
Celje-mesto	21	56	17	12	6	5	6	37
Celje-okolica	6	13	4	11	5	33	3	16
Ptuj-mesto	15	38	14	3	–	–	4	23
Ptuj-okolica	–	5	1	3	1	38	–	11
Ormož	6	8	3	2	–	33	–	12
(Slovenske) Konjice	6	14	5	6	–	15	1	15
Ljutomer	5	7	3	5	1	17	1	9
Laško	1	18	2	3	6	5	1	11
Brežice	5	13	3	2	–	11	–	7
Gornji Grad	3	12	2	2	–	14	–	7
Slovenj Gradec	5	13	1	4	2	5	2	7

⁶ Glede splošnih informacij o poklicnih strukturah v slovenskih deželah glej: Birgit Bolognese–Leuchtenmüller: Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750–1918, Wien, 1978, posebej tabele 52 in 56

Sodni okraj	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Slovenska Bistrica	3	15	1	2	—	10	2	6
Sv. Lenart	6	10	2	4	1	7	—	8
Vransko	1	10	1	—	—	16	—	6
Šoštanj	3	8	2	5	1	4	—	10
Šmarje	4	6	2	3	1	11	—	5
Kozje	2	6	—	1	—	15	—	3
Marenberg (Radlje)	1	15	1	1	2	3	—	2
Gornja Radgona	—	2	—	1	—	15	1	3
Sevnica	2	11	—	3	1	1	—	2
Rogatec	1	4	—	3	—	3	1	2
Vprašljivo ⁷	3	7	1	3	—	11	—	8
Vsota	116	408	87	94	40	291	40	267

Razporeditev v osem kategorij kaže naslednjo sliko: 1. kategorija je z 8,63% relativno slabo zastopana in igra zlasti »na deželi«, torej izven Maribora, Celja in Ptuja izredno obrobno vlogo. Javne službe pa so v zgoraj definiranem smislu dajale v desetletjih ob prelomu stoletja približno 30% vseh študentov in so tako pomenile največji delež. 3. in 4. kategorija sta igrali še manjšo vlogo kot svobodni poklici. Močno sta zastopani obe kategoriji »posestnikov«, ki predstavljata skupaj približno četrtino očetov študentov. Izhajati bomo morali iz tega, da je bila dobra polovica pravih kmetov, ostali pa so bili le lastniki zemlje. Prav tako dosega dokajšen delež 8. kategorija (19,88%), ki kot siva lisa prispeva k nenatančnosti.

Tabela 6: Socialno poreklo – Kranjska

Sodni okraj	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Ljubljana - mesto	28	129	34	10	11	—	17	47
Ljubljana - okolica	—	6	1	1	2	4	1	5
Kočevje	2	5	5	4	2	30	—	13
Kranj	4	4	4	1	1	9	2	8
Postojna	9	12	—	2	1	1	1	6
Litija	5	10	3	1	2	7	1	3
Novo Mesto	3	12	4	—	—	4	2	7
Škofja Loka	2	4	1	2	1	11	—	3
Radovljica	3	4	—	1	1	6	—	5
Vipava	—	3	—	1	—	6	1	5
Krško	1	4	—	—	1	4	2	3
Idrija	5	3	—	1	—	1	1	4
Brdo	—	6	—	—	—	5	—	4
Metlika	—	5	2	—	—	7	—	1
Trzinč	1	4	—	1	1	1	4	2
Črnomelj	1	8	1	1	—	1	1	1
Kamnik	3	2	2	2	1	1	1	1
Vrhnika	—	4	2	—	—	3	—	4
Zužemberk	—	4	1	—	—	2	—	5
Kranjska Gora	—	5	—	—	1	1	—	2
Logatec	—	2	2	—	—	2	1	2
Ribnica	1	2	—	—	—	4	—	2
Ilirska Bistrica	—	3	1	—	—	—	2	2
Kostanjevica	—	4	—	—	1	1	—	2
Višnja Gora	—	5	—	—	—	3	—	—
Trebnje	—	2	—	—	—	3	—	3
Lož	—	4	—	—	—	2	1	1
Senožeče	—	3	1	—	—	1	—	1
Mokronog	—	2	—	—	—	1	—	3
Radeče	3	1	—	—	—	1	1	—
Cerknica	—	1	2	—	—	1	—	1
Velike Lašče	—	2	—	—	—	1	—	1
Vprašljivo ⁸	—	5	1	3	2	12	1	9
Vsota	71	270	67	31	28	136	39	156

⁷ Glej opombo št. 2!

⁸ Prav tam

Številke o Kranjski ponazarjajo zelo podobne razmere kot na slovenskem Štajerskem. Tudi tu svobodni poklici predstavljajo manj kot 10%, medtem ko je 2. kategorija preseгла delež Štajerske (33,83%). Zanimivo je, da je bila potreba po visokošolskih absolventih pri trgovskem sloju na Kranjskem nekoliko višja kot v sosednjem področju na vzhodu, medtem ko sta rokodelstvo in obrt pri tem močno zaostajala. To je bilo verjetno povezano z geografsko lego te kronovine. 6. in 7. kategorija v glavnem ustrežata odstotku Štajerske, ko obsegata slabo četrtino pri socialnem izvoru. Skoraj identična razmerja nastopajo pri 5. in 8. kategoriji. Pri tem pa je treba upoštevati, da je realna vsota štajerskih študentov okoli 70% višja od kranjskih.

Tabela 7: Socialno poreklo – Goriško-Gradišćanska

Sodni okraj	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Gorica - mesto	24	58	20	14	8	3	10	27
Gorica - okolica	–	6	–	3	4	15	1	10
Cervignano	6	7	3	6	2	9	1	5
Gradisca	4	10	2	9	–	2	1	5
Cormons (Krmin)	1	8	4	5	–	8	–	7
Monfalcone (Tržič)	–	8	3	3	2	3	–	3
Komen	1	4	–	2	–	5	–	4
Ajdovščina	–	–	–	4	–	10	–	–
Tolmin	–	3	1	3	–	6	–	–
Sežana	–	3	–	–	–	2	–	2
Kobarid	–	1	–	1	–	4	–	–
Bovec	–	2	–	–	–	–	1	2
Kanal	–	2	–	–	–	1	–	2
Cerkno	–	1	–	–	–	–	–	–
Vprašljivo ⁹	–	–	–	–	–	1	–	–
Vsota	36	113	33	50	16	69	14	67

Če pogledamo rezultate Goriško-Gradišćanske, opazimo majhne razlike med Primorsko in zaledjem. Pri poklicnih kategorijah 1, 2, 5, 6 in 7 slika ni bistveno drugačna kot pri Kranjski in Štajerski, kar govori o veljavnosti te slike. Manjši odstotek pri 8. kategoriji je verjetno slučajen in brez globljega pomena. Zanimivo je, da obstajajo jasne razlike pri 4. kategoriji. Večja urbana gostota prebivalstva priobalnega področja te kronovine je igrala očitno upoštevavanja vredno vlogo. Čudno pa je, da 3. kategorija ni močneje zastopana.

Tabela 8: Socialno poreklo – Trst

Sodni okraj	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Trst - mesto	80	270	156	42	26	–	46	145
Trst - predm. in okolica	1	3	–	2	1	–	7	4
Vsota	81	273	156	44	27	–	53	149

Dejstvo, da je imel Trst kot pristaniško in trgovsko mesto visoko stopnjo urbanizacije, je seveda vplivalo tudi na strukturo socialnega izvora študentov. S tem je prišlo do precejšnje proporcionalne prerazporeditve kategorij. Poklicne skupine 4, 5 in 8 ostanejo približno enako močne kot v drugih raziskanih področjih. Samo po sebi je umevno, da izpade 6. kategorija, saj je Trstu kljub njegovi upravno priključeni neposredni okolici primanjkovalo kmetijskih površin. Gostota mestnih dejavnosti pa je imela za posledico, da so svobodni poklici nekoliko močneje zastopani, da so tukaj javne službe prevzele največji delež od vseh omenjenih dežel (34,86% skupaj s pristaniškimi uradi, Lloydovim arsenalom in podobnim), da je 3. kategorija (19,92%) predstavljala precejšen potencial za študente in da je bila 7. kategorija zaradi gospodarskega kapitala nekoliko bolje zastopana. Relativno velik delež tržaškega trgovskega sloja in bančništva je približno ustrezal deležu rokodelstva in obrti v goriški sosesčini.

Do kakšnih ugotovitev lahko pridemo na podlagi tabel? Podatke označujejo štirje faktorji: narodnostna struktura prebivalstva v omenjenih deželah, socialna struktura tega prebi-

⁹ Prav tam

valstva, geografsko in zgodovinsko pogojene razlike in enakosti raziskanih področij in naključje, ki je lahko prav pri statistikah z deloma majhnimi realnimi števili precejšnje. Natančneje si bomo ogledali šest aspektov.

Prvi aspekt – Pri tem gre za ustrežno uvrstitev deleža slovenskih študentov. Statistični podatki kažejo, da je bil odstotek Slovencev iz velikih mest (razen iz Ljubljane) precej majhen. Na podlagi tega bi lahko logično sklepali, da so večino študentov s podeželskih področij predstavljali Slovenci. Značilno pa je, da je precejšnje število slovenskih študentov izviralo iz malih mest in okolice mest. To lahko razberemo iz števil o »gostotnih središčih« kot Maribor, Celje, Ptuj, Kranj, Škofja Loka ali Gorica. Takšna slika temelji na demografskih razmerah in socialni strukturi. Preseneča pa, da je delež slovenskih študentov iz Trsta nesorazmerno majhen: le 44 študentov (v Gradcu!) v tridesetih letih pri naraščajočem deležu prebivalstva (po občevalnem jeziku), ki se je dvignilo do slabe tretjine prebivalcev Trsta!¹⁰ Predstava, da so bili zaradi v celoti majhne prisotnosti Slovencev v samem mestu študenti skorajda izključno kmečki otroci, je zmotna, če pogledamo številke o večjih mestih glede na narodnostni vidik. Res je, da moramo slovenske študente, ki izvirajo s podeželja, v glavnem uvrstiti v kategorijo 6 in 7, v primeru Maribora, Celja, Ptuja, Ljubljane, Gorice in Trsta pa vidimo, da so očetje slovenskih študentov pripadali prav tako višjemu in srednjemu sloju: svobodnim poklicom, javnim službam (zlasti učitelji), v Ljubljani tudi trgovskemu sloju in bančništvu.¹¹

2. aspekt – V središču tega aspekta je delež nemških študentov iz slovenskih dežel na univerzi v Gradcu. Pogled na tabelo 1 do 4 kaže, da so nemški študenti dominirali pri velikih mestnih naseljih slovenske Štajerske in Kranjske (Maribor, Celje, Ptuj, Ljubljana), pa tudi na drugih področjih kažejo precejšnjo frekvenco: na eni strani v večjih podeželskih krajih kot Slovenj Gradec, Marenbar (Radlje), Laško, Konjice, Brežice, Trzič, Litija, Postojna in Novo mesto kot tudi v Trstu, po drugi strani pa na podeželju (sodna okraja Kočevje, sv. Lenart). Ta fenomen ima dva vzroka. Prvi vzrok je tudi tu demografska situacija. Čeprav razlikovanje prebivalstva na podlagi občevalnega jezika daje le približno sliko, je mogoče iz rezultatov ljudskega štetja razbrati, da je bil delež nemškega prebivalstva v urbanih naseljih slovenske Štajerske in tudi v Ljubljani precej visok.¹² Drugi vzrok temelji na tem, da je nemško prebivalstvo socialno in gospodarsko v glavnem pripadalo višjemu in srednjemu sloju. To lahko jasno razberemo, če številke o večjih mestih v tabelah 5 do 8 preučimo z zornega kota narodnostne pripadnosti. Pri tem se pokaže, da so bili v Mariboru, Celju, Ptuju, Ljubljani, deloma tudi v Trstu in Gorici v 2. kategoriji (javne službe) ljudje z nemškim materinim jezikom, nadalje, da so tudi v 3. kategoriji (trgovina, banka) močno zastopani Nemci (manj v Trstu in Gorici) in končno, da imajo tudi v okviru svobodnih poklicov Nemci pomembno vlogo. Gre torej za poklicne skupine, ki so študij na visoki šoli povezovale z ohranjanjem socialnega položaja, zagotovitvijo socialne varnosti v okviru javne nastavitve in z interesom vsedržavne povezanosti.

3. aspekt – Tretja pomembna narodnostna skupina so italijanski študenti. Kot je razvidno, izvirajo predvsem iz Trsta in iz mesta Gorice in iz jugozahodnega dela Goriške. To ustreza demografskim razmerjem na Primorskem. Primerjava tabel 3 in 4 kot tudi 7 in 8 kaže na to, da so italijanski študenti izvirali iz vseh socialnih slojev oz. poklicnih skupin:¹³ med njimi niso bili le otroci iz mestnih višjih slojev, temveč tudi iz srednjih in nižjih mestnih in podeželskih slojev. Pri narodnostni razporeditvi na socialne kategorije I do VIII v Trstu in na Goriškem lahko ugotovimo, da so javne službe, svobodni poklici ter poklici v trgovini in financah Italijane (in tiste ki so to postali) najbolj spodbujali za študij.

4. aspekt – Naslednji aspekt ihaja iz nasprotja med mestom in podeželjem. Na drugem mestu smo že pojasnili, kako odločilno je bilo pri odločitvi za študij področje, iz katerega je

¹⁰ Pregled daje Jože Pirjevec: Die Slowenen in Triest. V: Das gemeinsame Kärnten 9. Klagenfurt 1980, str. 66–73. O rezultatih ljudskega štetja in tozadevnih diskusijah izžrpnoročja Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu leta 1910. V: Anali Jadranskega inštituta II, Zagreb, 1958, str. 7–51

¹¹ Primerjaj Rüdiger Malli: Die Sozialstruktur und das nationale Erwachen der Slowenen. V: Österreichische Osthefte 20, Wien 1978, str. 284–291

¹² Zdjaj Emil Brix: Die zahlenmäßige Präsenz des Deutschtums in den südslawischen Kronländern Cisleithaniens 1848–1918, (glej opombo št. 31) v opombi 1 navedenem zborniku str. 43–42

¹³ Umberto Corsini: Die Italiener. V: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Teil III/2 Die Völker des Reiches. Wien 1980, str. 856; Stefan Malfer: Italiensche Studenten in Wien, Graz und Innsbruck 1848–1918. V: Wegenetz europäischen Geistes II. Universitäten und Studenten. Wien 1987, str. 183–195

študent prihajal:¹⁴ medtem ko geografska distanca med krajem izvora in Gradcem ni imela omembe vrednega pomena, pa je delež študentov iz mestnega področja prevladoval nad tistim s podeželja toliko bolj, kolikor bolj zahodno proti obali so ležali kraji izvora. Le iz slovenske Štajerske je med 1884 in 1914 prišlo znatnejše število študentov s podeželja. Kot kažejo podatki, so bili v višjih slojih v mestih prisotni predvsem Nemci in Italijani; Slovencem se je do prve svetovne vojne le deloma uspelo zasidrati v višjih socialnih slojih.¹⁵ Relativno veliko število slovenskih študentov s podeželja govori v prid temu, da so si Slovenci prizadevali nadoknaditi ta zaostanek – proces, ki je šele po letu 1918 pokazal vidnejše rezultate. Seveda pride pri tem v poštev dva motiva: po eni strani je zmanjševanje zaostanka služilo lastnemu, t.j. osebnemu ali družinskemu socialnemu napredovanju, po drugi strani pa je to koristilo tudi nacionalni emancipaciji, saj je absoluten lahko pričakoval, da bo postal del nacionalne elite. Odhod v mesto¹⁶ – iz poklicnih razlogov ali zaradi obiskovanja gimnazije in kasneje visoke šole – pa je v sebi skrival nevarnost narodnostne asimilacije. Socialni vzpon v vodilne kroge, ustrežna gostota prebivalstva s spremljajočim vplivom mesta kot tudi družinske vezi so lahko privedle do spremembe narodnostne pripadnosti. Ta fenomen se odraža v primerjavi osebnih imen s podatki o narodnostnem in socialnem izvoru študentov. Poklicna področja z močnejšim asimilacijskim učinkom so bile državne službe¹⁷ in mestno gospodarstvo. Podatki o večjih urbanih središčih kažejo, da so se tisti, ki so prišli v mesto, nujno približali nemštvu oz. italijanstvu. Nekaj primerov: od 83 nemških študentov iz Ptuja jih je imelo 26 čisto slovanska imena, od 198 nemških študentov iz Maribora 65, od 138 nemških študentov iz Celja 48, od 153 nemških študentov iz Ljubljane pa 58. Podobno je bilo stanje na Primorskem. Od 584 tržaških Italijanov jih je imelo le 381 čisto italijanska imena, 126 čisto slovanska in 72 nemška imena (deloma Židje). Od 122 Italijanov iz Gorice je imelo le 63 italijanska, 40 pa slovanska in 19 nemška imena. Prav obratno pa so lahko službovanje na deželi (uprava, šole) kot tudi družinske vezi povzročili prehod k slovenstvu.

5. aspekt – Naj bi s primerom mikropodročja ugotovil, v kakšni meri je bila v tridesetletnem obdobju, ki je predmet raziskave, pri prihajanju študentov časovna razporeditev med narodnostnimi in socialnimi skupinami. Namenoma smo – kljub majhnim realnim številom – izbrali kot vzorčna primera dve bolj podeželski področji, pri katerih si v statistiki stojita nasproti dve približno enako močni narodnostni skupini. Prvi primer se nanaša na sodni okraj Slovenska Bistrica (primerjaj tabeli 1 in 5!). Časovni potek začetka študija kaže razmeroma enakomerno frekvenco med 1884 in 1914 z določenim povečanjem v letih okoli 1900. 19 Nemcev in 18 Slovencev je časovno in tudi po poklicnih skupinah enakomerno razporejeno. Mikropodročje ne kaže nobene prednosti ali zaostajanja katere narodnostnih ali socialnih skupin pri zastopanosti študentov. Kot primerjava služi drugi primer – sodni okraj Litija. Tudi tu ni mogoče priti do drugačnih stališč: Časovna razporeditev začetka študija je precej identična, obe narodnostni skupini sta od vsega začetka precej enakomerno zastopani, pojavljajo se sinovi tako iz višjih kot tudi nižjih slojev. Ti primeri potrjujejo na drugem mestu¹⁸ podano ugotovitev, da podeželsko področje sicer ni dajalo toliko študentov kot mestno, časovno pa vsaj od 80-tih let devetnajstega stoletja ni zaostajalo, temveč je glede izvora študentov prisotno od začetka.

6. aspekt – Zadnji aspekt, o katerem bomo tu spregovorili, se nanaša na dejstvo, da je bil delež slovenskih študentov manjši, kot bi to ustrezalo populacijskim razmeram. Postavlja

¹⁴ Harald Heppner: Študenti iz slovenskih dežel na univerzi Gradec 1884–1914, I. del: Geografsko poreklo. V: *Zgodovinski časopis* 46, 1992, str. 343–355

¹⁵ Primerjaj Vasilij Melik: *Demographische und ethnische Entwicklung der Städte in Slowenien im 19. Jahrhundert*. V: *Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion Mogyersdorf 1972 (Internationales kulturhistorisches Symposium Mogyersdorf)*. Szombathely 1974, str. 237–248 in Jasna Fischer: *Die Industrialisierung und die Veränderung der Sozialstruktur in den slowenischen Gebieten 1870–1914*. V: *Österreichische Osthefte* 26, Wien 1984, str. 49–57

¹⁶ Posebno bogat je prispevek Marie Cataruzza: *Die Migration nach Triest von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg*. V: *Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie 1830–1918*. Stuttgart 1987, str. 273–304

¹⁷ Primerjaj: Karl Megner: *Beamte, Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Aspekte des k.k. Beamtenums*. Wien 1986, predvsem str. 245 ss

¹⁸ Glej opombo št. 14!

¹⁹ Gerald Stourzh: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*. Wien 1985

²⁰ Janko Pleterski: *Die Slowenen*. V: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Teil III/2 Die Völker des Reiches*. Wien 1980, str. 821 in Corsini: *Die Italiener*. Prav tam, str. 872 s

se vprašanje, ali so bili Slovenci dejansko v slabšem položaju ali ne. S čisto pravnega stališča ni argumenta, po katerem bi lahko Slovence postavili v slabši položaj, kajti imeli so enak dostop do visokih šol kot vse druge narodnosti Habsburške monarhije.¹⁹ Z institucionalnega stališča so bili nedvomno prikrajšani, ker do leta 1918 ni prišlo do ustanovitve slovenske univerze v Ljubljani; tako so ostale neizpolnjene tudi želje Italijanov v Trstu.²⁰ Čeprav so bili Slovenci v višjih slojih slabše zastopani kot v srednjih in nižjih, je le deloma mogoče govoriti o socialnem zaviranju možnosti študija. Dejstvo, da je večina slovenskih študentov izhajala iz podeželskih krogov in da so bile na voljo številne štipendije, v veliki meri spodbija argument o manjših možnostih. Ne smemo pozabiti, da tisti, ki svojega študija niso povezovali s socialnim vzponom ali nacionalnim interesom, za svoje poklicno življenje večinoma niso potrebovali študija. V takratni družbi – bodisi nemški, slovenski ali italijanski – je bilo več možnosti za študij kot pa potrebe po njem. Vtis, ki nastane na podlagi števil, da so nemški študenti prevladovali na slovenskem Štajerskem in Kranjskem, je potrebno omiliti in sicer zato, ker nima del tistih očetov, katerih sinovi in hčere so študirali v Gradcu, v času njihovega študija iz poklicnih vzrokov ali upokojitve sploh ni več živel v slovenskih deželah, temveč je spremenil kraj bivališča (večinoma so se naselili na področju Gradca). Končno je potrebno upoštevati, da tukaj predstavljenih števil ne smemo izenačevati s celotnim številom študentske populacije te regije, saj gre tu le za frekvence, ki odpadejo na Univerzo v Gradcu. Da bi raziskali kapacitete Slovencev, bi potrebovali primerjalno gradivo o drugih visokih šolah na Štajerskem in izven nje.²¹

V zborniku o študentih, ki je izšel leta 1987, sta slovenska zgodovinarja Vasilij Melik in Peter Vodopivec ugotovila, da še ni natančne analize socialnega izvora slovenskih študentov.²² Pričujoča študija je nekoliko osvetlila to vprašanje, ker: 1. obstajajo realne številke, ki jih doslej ni bilo; 2. je zajet velik del s Slovenci naseljenega področja in prikazan v njegovih več ali manj zgodovinsko zraslih nižjih enotah; 3. Slovenci niso predstavljeni izolirano, temveč v družbeni skupnosti skupaj z Nemci in Italijani. Statistični podatki so dopuščali številne sklepe, za množico števil pa se skriva 3322 posameznih usod, ki so vsaka po svoje oblikovale zgodovino, usode, ki pa jih samo s statistiko ni mogoče odkriti.

(se nadaljuje)

Prevedel Niko Hudelja

²¹ O tem glej: Vasilij Melik, Peter Vodopivec: Die slowenische Intelligenz und die österreichischen Hochschulen. V: *Wege-netz europäischen Geistes II* Wien 1987, zlasti str. 138 s

²² Prav tam, str. 143

Zusammenfassung

DIE STUDENTEN AUS DEN SLOWENISCHEN LÄNDERN AN DER UNIVERSITÄT GRAZ 1884–1914

2. Teil: Die nationale und soziale Herkunft

Harald Heppner

Sowohl für die Geschichte der akademisch Gebildeten als auch für den Werdegang der Hochschulen als auch für jene Gebiete, von denen Studenten gekommen sind, ist es nicht einerlei zu wissen, aus welchen gesellschaftlichen Kreisen die Lernwilligen stammten. Im ersten Fall stellt sich z.B. die Frage, inwieweit akademische Berufsgruppen sich mittels ihres Nachwuchses selbst ergänzen oder inwieweit sich sozialer Aufstieg mit einem Studium verbindet; im zweiten Fall handelt es sich um das Profil der jeweiligen Ausbildungsstätte; im dritten Fall geht es um den anregenden Gedanken, ob ein Zusammenhang zwischen Bildung und geographischem Umfeld besteht.

Für das Verständnis der Ergebnisse wichtig ist die Klärung der Frage, inwieweit die Quellen über das Gesuchte Auskunft geben. Hinsichtlich der nationalen Zugehörigkeit besteht das Problem, daß sprachliche Angaben mit nationaler Identität nicht automatisch gleichzusetzen sind. Da keine anderen Angaben vorliegen, bleibt trotz dieser Unschärfe nichts anderes übrig, als mit den Daten zur Muttersprache zu operieren. Dreierlei Vorteile haben die »Nationale«-Daten gegenüber den Volkszählungsergebnissen dieser Epoche: 1. fragten die »Nationale« nach der Mutter- und nicht nach der Umgangssprache;¹ 2. hätten die Studenten diese Inskriptionsformulare ab 1884 selbst

auszufüllen; 3. weist nichts darauf hin, daß dabei auf die Inskribenten irgendein Druck ausgeübt worden sei, ganz im Gegenteil: die Tatsache, daß etliche Formularblätter sogar äußerst mangelhaft ausgefüllt sind, zeugt von fehlender Kontrolle der Universitätsbeamten.

Über die soziale Herkunft geben die Quellen ungenauere Auskunft als über die nationale Herkunft. Dafür gibt es mehrere Gründe. Ein nicht geringer Anteil der Studenten gab bei der Rubrik »Stand und Wohnort des Vaters« gar nichts an – in vielen Fällen, weil dieser schon gestorben war, zuweilen vielleicht auch aus Unwillen. Weitere Erschwernis sind ungenaue, wechselnde oder doppelte Daten zum Vater im Vergleich zwischen den Semestern. Schließlich lassen die Angaben zum Vater – jene zum Vormund, so vorhanden, wurden zwar registriert, aber als Ersatz statistisch nicht verwertbar Zuordnungen zu bestimmten Berufsfeldern zu, geben aber keine klare Auskunft über den sozialen Rang: »Beamter« oder »Besitzer« sind sehr relative Begriffe in der Vielfalt von Vermögensverhältnissen und Sozialprestige. Die erarbeiteten Zahlen und Proportionen geben also nur ein ungefähres Bild wieder.

Die statistischen Daten geben an, daß der Zuzug der Slowenen aus dem großstädtischen Milieu (außer aus Ljubljana) ziemlich gering war. Logisch abgeleitet zieht dies nach sich, daß den Hauptanteil der Studenten aus ländlichen Gebieten die Slowenen ausmachten. Bemerkenswert ist jedoch, daß eine beachtliche Zahl der slowenischen Studenten aus kleinstädtischen und stadtnahen Zonen stammte. Der Blick auf die Tabelle 1 bis 4 zeigt, daß die deutschen Studenten bei den großen städtischen Siedlungen der slowenischen Steiermark und Krains dominierten (Maribor, Celje, Ptuj, Ljubljana) und auch in anderen Bereichen immerhin beachtliche Frequenzen entwickelten. Die Gegenüberstellung der Tabellen 3 und 4 sowie 7 und 8 weist darauf hin, daß die italienischen Studenten aus allen sozialen Schichten bzw. Berufsgruppen hervorgingen. Die Oberschichten im städtische Bereich waren, wie die Daten zeigen, vor allem von Deutschen oder Italienern »besetzt«; es gelang den Slowenen bis zum Ersten Weltkrieg nur teilweise, sich in den oberen sozialen Rängen zu verankern. Schließlich muß man bedenken, daß die hier vorgelegten Zahlen nicht mit dem gesamten studentischen Ausstoß dieser Region gleichzusetzen sind, denn es handelt sich hier ja nur um die auf die Universität Graz entfallenden Frequenzen; um die Kapazitäten auch der Slowenen auszuloten, bedürfte es des Vergleichsmaterials über andere Hochschulen in und außerhalb der Steiermark.

Die vorliegende Studie vermag einiges Licht auf die Frage des sozialen Ursprungs der slowenischen Studenten zu werfen: 1. liegen nun Realzahlen vor, derer es bis jetzt weitgehend mangelte; 2. ist ein großer Teil des slowenischen Siedlungsgebietes erfaßt und dieser in seiner mehr oder weniger historisch gewachsenen Kleinkammerung dargestellt worden; 3. sind die Slowenen nicht isoliert, sondern in ihrem gesellschaftlichen Zusammenhang mit den Deutschen und Italienern gesehen worden. Das Zahlenmaterial gestattet zahlreiche Schlüsse; hinter den vielen Ziffern verbergen sich aber 3322 historisch irgendwie wirksame Einzelschicksale, die sich allein auf statistischem Wege allerdings nicht ergründen lassen.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1992 izhaja že njen 63. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SI-62001 Maribor, Partizanska 5.

Aleksej Kalc

PREKOOCEANSKO IZSELJEVANJE SKOZI TRST 1903–1914

Prekomorsko izseljevanje skozi Trst in vloga, ki jo je odigralo tržaško pristanišče v okviru mednarodnih selitvenih gibanj, še nista bila celovito proučena. Razen redkih specifičnih obravnav, ki so zaobjele nekatere njene posamezne aspekte,¹ se tema pojavlja tako v študijah o izseljenstvu kot v bogati literaturi o tržaški pomorski, ekonomski in drugi zgodovini le kot obrobna in skopo prikazana problematika. Če je po eni strani za to odgovorno zgodovinopisje, ki je privilegiralo druga, objektivno gledano sicer veliko pomembnejša vprašanja tržaške zgodovine, je po drugi strani res, da je podrobnejše obravnavanje Trsta kot izseljenskega pristanišča vsaj za obdobje Avstroogrske monarhije močno pogojeno od fragmentarnosti virov oziroma od njihovega pomanjkanja. Dejstvo, da Avstrija ni imela zakona, ki bi kot v večini evropskih držav in tudi v ogrski polovici monarhije kolikor toliko celovito urejal zadeve in določal kompetence v zvezi z izseljevanjem, je nedvomno pripomoglo k dokaj razpršeni sedimentaciji arhivskega gradiva za zgodovino migracij po raznih ministrstvih in oblastvih.²

Kar se tiče Trsta samega, pa je treba razloge za to iskati v veliki meri tudi v njegovi burni politično-upravni zgodovini po razpadu Avstro-Ogrske in v času druge svetovne vojne ter po njej, ko se je mnogo materialov izgubilo ali bilo uničenih. Tako sta se od izseljenskih aktov Pomorskega gubernija v Trstu (K.K. Seebehöre in Triest – I.R. Governo Marittimo in Trieste), ki je bil neposredno odvisen od trgovskega ministrstva in pristojen za avstrijske pomorske zadeve, ohranila le dva fascikla, od arhivov tržaškega Pristaniškega kapitanata in pomorske zdravstvene službe (K.K. Hafen- und Seesaniättskapitanat – I.R. Capitaneria di Porto e Sanità Marittima) ter tržaškega Lazareta (K.K. Lazarett in Triest – I.R. Lazzaretto in Trieste) pa ni ostalo ničesar. Zelo pomanjkljiva je tudi dokumentacija Tržaškega namestništva (K.K. Statthaltereii in Triest – I.R. Luogotenenza per il Litorale in Trieste), Policijske direkcije (K.K. Polizeidirektion in Triest – I.R. Direzione di Polizia in Trieste) in še nekaterih drugih, manj pomembnih fondov. Ob vsem tem je torej jasno, da je kolikor toliko popolna slika Trsta kot izseljenskega pristanišča odvisna od dolgoročnega in dokaj zamudnega zbiranja in sestavljanja fragmentov. Zato se pričujoči prispevek omejuje na kvantitativni oris izseljevanja skozi Trst, obenem pa želi nakazati predvsem zgodovinski okvir in pogloblitve razsežnosti te problematike.

I.

V razvoju Trsta kot vozlišča velikih selitvenih tokov med Evropo in prekomorskimi deželami je mogoče zaznati tri faze, katerih ločnice sovpadajo z osnovnimi mejniki tržaške zgodovine zadnjega stoletja. Prva faza spada v čas pred prvo svetovno vojno, t.j. v leta največjega razcveta Trsta kot industrijskega središča, predvsem pa kot pomorskega emporija velike avstrijske države in celotnega podonavskega prostora. Ob podpori pospeševalne vladne politike, ki je sledila ukinitvi proste luke leta 1891, se je Trst tisti čas iz drugorazrednega izhoda na morje povzpел med vodilna evropska pristanišča.³ To obdobje se hkrati ujema z množičnim odlivom prebivalstva iz vzhodne in jugovzhodne Evrope, kamor se je po letu 1880 premaknilo težišče izseljevanja iz starega kontinenta proti Novemu Svetu. Med vsemi tremi je bila ta faza,

¹ Mišljena so predvsem sledeča dela: Giorgio Valussi, *Le migrazioni transoceaniche europee attraverso il porto di Trieste nel periodo 1903–1914*, v: *Quaderni* (a cura del Centro Studi Economico-Politici »E. Vanoni« di Trieste), 2, 1971, str. 34–38, poglavje o avstrijskem izseljenskem prometu v evropskih pristaniščih v knjigi Hans Chmelar, *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1905–1914*, Wien, 1914, str. 66–85, in študija dunajskega policijskega nadkomisarja Franz Markitan, *Triest als Auswandererhafen*, Wien, 1911. Tem gre dodati še študijo Tullia Catalan o judovskem izseljevanju prek Trsta *L'emigrazione ebraica in Palestina attraverso il porto di Trieste (1908–1938)*, v: *Qualestoria*, 2–3, Trieste, 1991, str. 57–107, ki je izšla, ko je bil pričujoči sestavek že napisan.

² Prim.: H. Chmelar, op. cit., str. 7.

³ Marina Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*, Torino, 1979, str. 5.

vsaj kar se tiče čezoceanskega tranzita, najuspešnejša, čeprav ne številčne, ne gospodarske dimenzije izseljenskega prometa skozi Trst niso dosegle stopnje, ki bi se skladala z njegovo vlogo primarnega pristanišča.

Druga faza zaobjema čas med obema svetovnjima vojnama, ko je Trst po vojaški zasedbi in nato dokončni aneksiji leta 1921 prišel skupaj z Julijsko krajino pod Italijo in iz osrednjega pristanišča Avstro-Ogrske postal eno izmed mnogih italijanskih luk. Njegov gospodarski obstoj je vsekakor ostajal še vedno odvisen od tradicionalnega, naravnega zaledja, v katerem pa se je vsled nove politične delitve Evrope moral soočati s spremenjenimi gospodarskimi mehanizmi in nenazadnje tudi s težnjami novonastalih držav po uveljavljanju lastnih izhodov na morje.⁴ Kot v prvem obdobju so tudi v drugi fazi prek Trsta držali izseljenski tokovi iz vzhodne in jugovzhodne Evrope, ki so številčno presejali sicer povečano italijansko izseljevanje skozi to pristanišče. Linije za Severno Ameriko so bile po letu 1921 zaradi restriktivnih posegov vlade ZDA nekaj časa slabše obiskane, živahnejši pa je bil promet, namenjen v Južno Ameriko. Čezoceanski izseljenski promet je v primerjavi s preteklostjo vsekakor upadel, posebnost te faze pa je bilo znatno povečano judovsko izseljevanje, ki je bilo usmerjeno večinoma v Palestino. Ti tokovi, ki so dosegli višek v tridesetih letih, ko so predstavljali večino vsega izseljenskega tranzita skozi Trst, so prihajali predvsem s Poljske, a tudi iz drugih vzhodnih in jugovzhodnih evropskih držav.

Z vzponom nacizma pa se je znatno povečal tranzit izseljencev oziroma beguncev iz Nemčije in z uvedbo zakona o rasni diskriminaciji leta 1938 tudi iz Italije.⁵ Tako je Trst vsled svojega ugodnega geografskega položaja in tradicionalnih trgovskih in pomorskih zvez z Bližnjim vzhodom odigral eminentno vlogo kot pristanišče za izseljevanje v Palestino, ki je po uvedbi omejitev priseljevanja v Severni Ameriki postala za judovske skupnosti nov varnostni izhod iz gospodarsko neugodnih razmer in vse bolj sovražno razpoloženega okolja. Od leta 1920 pa vse do leta 1943 je v Trstu deloval Italijanski odbor za pomoč judovskim izseljencem (Comitato italiano di assistenza agli emigranti ebrei), ki je s pooblastilom italijanskih organov, pristojnih za emigrantske zadeve, skrbel za organizacijo tega prometa. Odbor je bil naslednik organizacije Comitato pro emigranti ebrei, ki je že od leta 1908 bila v oporo dokaj močnemu, pretežno ruskemu in poljskemu judovskemu izseljenstvu, namenjenemu v Ameriko.

Zadnja izseljenska faza je nastopila po drugi svetovni vojni in je povezana z vprašanjem razmejitve med Italijo in Jugoslavijo ter s specifičnimi socialnimi, ekonomskimi in političnimi problemi Trsta, do neke mere pa se uokvirja tudi v širši kontekst selitev, ki jih je sprožila blokovska delitev Evrope. V tem času je bil namreč Trst priča izseljenskemu tranzitu političnih beguncev iz komunističnih držav, njegova vloga izseljenskega pristanišča pa je prišla do izraza najbolj v petdesetih letih in na začetku šestdesetih let, ko je sovpadala s pojavom množičnega izseljevanja v Avstralijo. Za prehod na ta kontinent so se naslanjali na Trst izseljenci širšega območja. Vendar je tranzit v veliki meri sestavljalo samo lokalno prebivalstvo, ki se je po ukinitvi Tržaškega svobodnega ozemlja pod anglo-ameriško vojaško upravo in s prehodom Trsta pod Italijo znašlo v globoki gospodarski krizi, in predvsem begunsko, pretežno italijansko prebivalstvo iz Istre in teritorijev, ki so z razmejitvijo prešli pod Jugoslavijo. Ta faza je bila časovno najkrajša, a v Trstu samem najbolj občutena, ker jo je mesto za razliko od prejšnjih obdobj, ko je šlo večinoma za prehod tujih izseljencev, doživljalo tudi kot svoj problem.

Skozi tržaško pristanišče se je že vse prejšnje stoletje odvijal živahen potniški promet, ki je potekal v glavnem v okviru rednih prog poštne mornarice znotraj Jadranskega morja, zadnjih dvajset let pa vse bolj tudi na daljših relacijah. Sredozemske kot tudi preoceanske proge so bile, kot je razumljivo, obiskane tudi s strani potnikov, ki so kot izseljenci zapuščali Evropo in odhajali na druge kontinente. Med njimi je bil leta 1837 tudi slovenski utopist Andrej Bernard Smolnikar.⁶ Vendar je izseljenski promet v smislu redne organizirane službe

⁴ Fulvio Babudieri, *I porti di Trieste e della Regione Giulia, 1815–1918*, (Archivio Economico dell'Unificazione italiana, vol. XIV), Roma–Torino, 1965, str. 121.

⁵ Comitato italiano di assistenza agli emigranti ebrei, *Cenni sull'Emigrazione Ebraica nell'ultimo cinquantennio. Relazione sull'attività del Comitato negli anni 1924–1927*, Trieste, 1928; *Relazione sull'attività del Comitato negli anni 1928–1930*, Trieste, 1931; *Relazione sull'attività del Comitato negli anni 1931–1934*, Trieste, 1935; *Riassunto aggiornato sull'attività del Comitato negli anni 1938–1943*, v: *La Rassegna Mensile di Israel*, Fasc. 10–11, Roma, 1965; T. Catalan, op. cit.

⁶ Janez Stanonik, Andrej Bernard Smolnikar, v: *Slovenski izseljenski koledar 1962*, Ljubljana, 1961, str. 173.

ostal Trstu vse do desetletja pred prvo svetovno vojno popolnoma tuj. To je bila velika zamuda, upoštevaajoč številčnost izseljevanja iz Avstro-Ogrske monarhije, ki je v 90-ih letih 19. stoletja doseglo množične razsežnosti, tako da se je ta država uvrščala med najizrazitejša izseljenska območja v Evropi.⁷ Veliki izseljenski tokovi iz Avstro-Ogrske, ki so bili večinoma usmerjeni v ZDA, so potekali čez severnoevropska pristanišča. Rotterdam, Antwerpen, predvsem pa Bremen in Hamburg, kamor se je v obliki plačila za prevoze in vsega, kar so potrebovali izseljenci na poti v Novi Svet, stekal tudi ogromen avstrijski kapital. Poleg neposredne škode, ki jo je utrpelo narodno gospodarstvo, je šlo pri tem tudi za zamujene priložnosti razvoja, ki jih je nudil čezoceanski izseljenski promet, s tem da je spodbujal mednarodne blagovne izmenjave in prispeval k razvoju ladjarstva, civilnega kot tudi vojaškega, kar je imelo v dobi pospešene oboroževalne tekme še poseben političen pomen. Odvisnost avstrijskega prekomorskega izseljevanja od tujih pristanišč pa je negativno učinkovala predvsem na same emigrantske procese. Ti so bili praktično v rokah organizacijskega aparata, ki so ga upravljale tuje paroplovne družbe, in so uhajali kontroli države, ki ni mogla svojih izseljencev primerno zaščititi, še manj pa tokove usmerjati v prid lastnim interesom in interesom emigrantov.

Šele na začetku tega stoletja se je v izseljenski ali tako imenovani medpalubni⁸ potniški promet vključil tudi Trst. Novembra in decembra 1903 so iz tržaškega pristanišča s parnikom Aurania in Carpathia paroplovne družbe Cunard Line odpelni prvi izseljenci prek Reke, Palerma in Neaplja v New York.⁹ Vožnji sta spadali v okvir redne štirinajstdnevne tovorne in potniške službe z uradnim nazivom »Cunard Hungarian American Line« (madž.: Cunard Magyar Amerikai Vonal), ki jo je angleška družba dvakrat vzpostavila na Reki predvsem zaradi izseljenskega prometa, s tem da je na podlagi pogodbe z ogrsko vlado pridobila leta 1904 tudi izrecno pravico za prevažanje izseljencev iz tega pristanišča. Družba si je od avstrijske vlade, ki se je vse bolj zavedala potrebe po preusmerjanju avstrijskih izseljenskih tokov skozi domača pristanišča, izposlovala koncesijo za prevzemanje izseljencev tudi v Trstu in ga tako uvrstila v vmesne postaje svoje proge.¹⁰ Sredi leta 1904 pa je bila vzpostavljena direktna proga za izseljence med Trstom in ZDA, ki jo je vzdrževala tržaška družba Vereinigte österreichische Schiffsverkehrsengesellschaft. To je bilo mlado, a izredno ambiciozno podjetje, ki se je pod vodstvom lošinjskih podjetnikov Cosulichov prek prodornih iniciativ v nekaj letih povzpelo v sam vrh avstrijskega ladjarstva, takoj za Avstrijskim Lloydom.

Cosulich, ki so se na domačem otoku ponašali z zelo staro pomorsko tradicijo, so se leta 1890 preselili v Trst in v kratkem povečali svoje posle. Njihov nezadržen gospodarski vzpon pa se je začel leta 1900, ko so od angleških podjetnikov Burrellov odkupili delniški paket družbe Austro-Americana, ki je vzdrževala trgovsko linijo za uvažanje bombaža Trst-New Orleans, in se vključili v prekoceansko plovbo. Naslednje leto so družinsko tvrdko in Austro-Americano združili v podjetje Austro-Americana – Fratelli Cosulich, leta 1903 pa ga spremenili v delniško družbo Vereinigte österreichische Schiffsverkehrsengesellschaft. (Unione Austriaca di Navigazione), ki je še dalje ostala splošno znana z imenom Austro-Americana.¹¹ Družba je progo odprla v sodelovanju z nemškima paroplovnima koncernoma Hamburg-America Linie in Norddeutscher Lloyd, združenima še z drugimi družbami v ladjarskem kartelu

⁷ H. Chmelar, op. cit., str. 30.

⁸ Po medpalubju ali medkrovju (nem. Zwischendeck, ang. steerage ali tween deck, it. interponte ali sottoponte), t.j. »nadstropju« v trupu ladje, ki je bilo namenjeno potnikom najnižjega, navadno tretjega razreda. Ta prostor je bil razdeljen na več delov (medkrovje št. 1, 2, 3 itd.) in je za razliko od višjih potovalnih razredov, kjer so bili potniki nastanjeni v kajutah, razpolagal le s skupnimi ležišči. V nekaterih ladjah pa so bila tudi medkrovja pregrajena v manjše, kajutam podobne prostore. Medpalubni potniški promet je bil sinonim izseljenskega prometa, toliko je res, da je takratna izseljenska zakonodaja v definicijah izseljenca enačila čezoceanskega emigranta z medpalubnim potnikom. Njemu je bila namenjena tudi zakonska zaščita.

⁹ Il Piccolo, Trieste, 11. 11. 1903, 15. 12. 1903.

¹⁰ Richard Riedl, Die Organisation der Auswanderung in Österreich. Bericht über die vorläufige Ergebnisse der im k.k. Handelsministerium durchgeführten Untersuchung, Wien, 1913, str. 11. Pogodba med Cunard Line in ogrsko vlado je bila podpisana marca 1904 za dobo 10 let in se je sklicevala na postavke ogrskega izseljenskega zakona, ki je stopil v veljavo meseca aprila istega leta. Ta zakon je bil izraz pozitivne izseljenske politike, ki se jo je lotila ogrska država v zaščito izseljenstva, interesov svojega pristanišča in narodnega gospodarstva. S pogodbo se je družba podredila pogojem, ki so oblastem omogočali boljše nadzorstvo nad izseljenskim procesom, v zameno pa ji je vlada garantirala prevoz 30.000 ogrskih odraslih izseljencev na leto.

¹¹ Silvano Benvenuti, Il cantiere: storia e memoria, v: In cantiere. Tecnica, arte, lavoro. 80-anni di attività dello Stabimento di Monfalcone, Monfalcone, 1988, str. 34–37; F. Babudieri, L'industria armatoriale di Trieste e della Regione Giulia dal 1815 ali 1918, Roma–Torino, 1964, (Archivio economico dell'Unificazione italiana, vol. XIII/2), str. 144–145. Za zgodovino Cosulichove rodbine glej: geslo Cosulich, v: Dizionario biografico degli Italiani, vol. XXX, str. 419–436; Bruno Coceani, I Cosulich, Trieste, 1975; Alberto Cosulich, Venti generazioni di attività marinare 1480–1980. La mia famiglia ed il mare, Lussinpiccolo–Venezia, 1980.

Nordatlantischer Dampfer Linien Verband (NDLV). Ta kartel, imenovan tudi Zwischendeckpool, je obvladoval srednje- in vzhodnoevropski kontinentalni izseljenski promet v Severno Ameriko. Na podlagi pogodb, podpisanih junija in novembra 1904 na Dunaju in v Berlinu, so nemški partnerji vstopili v Austro-Americano s svojim kapitalom in si zagotovili kontrolo večinskega deleža družbene glavnice. Austro-Americani pa so bili dodeljeni 4% od celotnega medpalubnega izseljenskega prometa (Westwärtsverkehr) NDLV in njegovih zunanjih partnerjev, t.j. družb, ki kot tržaška formalno niso spadale v pool, so pa bile nanj vezane s pogodbami. Sporazum o delitvi prometa, katerega trajanje je bilo kasneje podaljšano od 5 na 10 let, je stopil v veljavo z letom 1905 in je obvezoval Austro-Americano, da vzdržuje redno štirinajstdnevno progo za okvirnih 26 letnih voženj. Leta 1908 pa je bil ob obnovi poola dopolnjen z določili, ki so tržaški družbi zagotavljali 4% delež medpalubnega posla tudi na relaciji iz Amerike v Evropo (Ostwärtsverkehr).¹²

Oktober 1907, ko je bil promet v ZDA že dobro vpeljan, je Austro-Americana z odprtjem nove tovarne in potniške linije vzpostavila emigrantsko službo tudi za Južno Ameriko. Ta linija ni bila vezana na pogodbo z NDLV in je držala mimo Neaplja, Las Palmasa in Montevidea v Buenos Aires. Že na začetku je naletela na ugoden odziv in je bila nato razširjena na Brazilijo s postanki v Riu de Janeiru in Santosu. Marca 1913 je bila končno odprta še redna mesečna izseljenska proga za Kanado s postanki v Quebecu in Montrealu oziroma St. Johnu, ki jo je vzpostavil kanadski železniški in ladjarski koncern Canadian Pacific Railway Company (CPR), potem ko je zaradi spora glede delitve kvot v kanadskem prometu prekinil večletno sodelovanje z NDLV. Austro-Americana, za katero je stal NDLV, je na to odgovorila z lastno kanadsko progo, ki je mesečno povezovala Trst s Quebecom oziroma Portlandom in Halifaxom. Vendar jo je po sedmih opravljenih vožnjah decembra meseca ukinila, potem ko so odpadli konkurenčni razlogi, katerim je služila, in se je same po sebi in brez državne subvencije ni splačalo vzdrževati. CPR se je namreč jeseni znašla v središču afere, ki jo je proti njej sprožila nemška konkurenca in ki je zadobila široke politične razsežnosti. Z ostro propagandno kampanjo je bila kanadska družba prikazana kot edini krivec množičnega ilegalnega odhajanja avstrijskih vojaških obveznikov, ki pa so ga s protizakonitim delovanjem omogočile in se z njim okoristile v večji ali manjši meri vse v Avstriji delujoče družbe. S sodnim pregonom njenih avstrijskih zastopnikov in prepovedjo postavljanja agencij je z novembrom 1913 izseljenski promet CPR čez Trst skoraj docela usahnil. Tako je družba februarja 1914 umaknila svoje ladje in jih vrnila liniji prek Antwerpna.¹³

Konfrontacija v zvezi s kanadskim prometom, v kateri je Austro-Americana odigrala vlogo prve braniteljice interesov severnoatlantskega ladjarskega poola, je s povečanjem emigrantskega prometa čez tržaško pristanišče izboljšala položaj avstrijske družbe v razmerju s kartelom. K temu je pripomogel tudi spor med dominantnima članicama NDLV Hamburg Amerika Linie in Norddeutscher Lloyd, ki je bil zglajen z obnovo poola na podlagi na novo definirane razmerja kvot. Ob podpori avstrijskega ministrstva za trgovino, s katerim je podpisala posebno konvencijo v zvezi z avstrijskim izseljevanjem, si je Austro-Americana pri pogajanjih za obnovo kartela zagotovila od 1. 1. 1915 za dobo petih let 7% delež, za nadaljnjih deset let pa 10% kontinentalnega izseljenskega prometa NDLV. Obenem se je v tem ugodnem trenutku s pomočjo nekaterih avstrijskih bank, ki so pristopile namesto dotlej večinskih nemških finančnih partnerjev Hamburg Amerika Linie in Norddeutscher Lloyd, družba rešila ingerence tujega kapitala in utrdila svoj avstrijski značaj.¹⁴ Vse te pridobitve, ki so predstavljale pomembno izhodišče za širši pomorski in gospodarski razvoj Trsta, pa je izničil izbruh prve svetovne vojne. Prekooceanski izseljenski tok čez tržaško pristanišče se je tako pretrgal in avgusta 1914 je Austro-Americana najavila prekinitve delovanja ter infrastrukture, v katerih je sprejemala svoje potnike v pričakovanju odhoda, dala na razpolago Rdečemu križu.¹⁵ Jeseni 1914 je družba v časopisju sicer napovedovala odprtje nove izseljenske proge

¹² R. Riedl, op. cit., p. 15; Erich Murken, *Die grossen transatlantischen Linienreederei-Verbände, Pools und Interessengemeinschaften bis zum Ausbruch des Weltkrieges*, Jena, 1922, str. 259–262.

¹³ H. Chmelar, op. cit., str. 144–151; E. Murken, op. cit., str. 515.

¹⁴ Camera di Commercio e d'Industria in Trieste, *Relazione sulle condizioni economiche a Trieste nell'anno 1913*, Trieste, 1913, str. 58–59, 67–68.

¹⁵ *Il Piccolo*, 5. 8. 1914, 19. 8. 1915; *Eidinost*, Trst, 5. 8. 1914, 8. 8. 1914.

za Čile,¹⁶ vendar sta Austro-Americana in Cunard Line opravili zadnje transporte izseljencev v ZDA in Južno Ameriko meseca julija, povratne vožnje v Trst pa avgusta.¹⁷ Zdi pa se, da izseljenski tranzit čez Trst ob izbruhu vojne ni popolnoma zamrl. Nadaljeval se je sicer v zmanjšanem obsegu prehod izseljencev, ki so z železnico potovali v druga pristanišča. Na začetku 1915 pa je ladjarska družba Holland Amerika Linie najavljala celo vzpostavitev redne tedenske proge za izseljence iz Trsta do nevtralnega pristanišča Rotterdam in dalje v New York.¹⁸

II.

O preokceanskih selitvenih procesih prek tržaškega pristanišča v obdobju pred prvo svetovno vojno so na razpolago razne statistike, priobčene v publikacijah avstrijskih statističnih organov in v rednih ter priložnostnih poročilih oblastev in ustanov, ki so iz upravno-političnih, gospodarskih, asistencialnih in drugih razlogov sledili izseljenski problematiki. Kljub temu, da slonijo te statistike na enem samem viru, t.j. na podatkih c.kr. Pomorskega gubernija, se med sabo pogostokrat nezanemarljivo razhajajo. Poleg tega se statistični prikazi, v kolikor se ne razlikujejo že po grupiranju podatkov in časovnem razponu, nanašajo v glavnem le na izseljensko gibanje in samo v nekaterih primerih ter za določena obdobja na dovolj točen in nedvoumen način tudi na povratne selitve. Zaradi tega je mogoče govoriti o kvantifikaciji izseljenskega prometa le v zelo aproksimativnem smislu. Na podlagi podatkov, ki jih v svoji študiji prinaša G. Valussi, naj bi ta promet znašal skupno okrog 370.000 prehodov in sicer 252.000 v smeri proti Novemu svetu, 118.000 pa na povratni relaciji.¹⁹ Statistika c.kr. Avstrijske centralne statistične komisije, ki se nanaša samo na promet v izhodu, prinaša znatno nižje vrednosti in sicer okrog 200.000 prehodov.²⁰ Po podatkih naše statistike pa je čez tržaško pristanišče odšlo približno 220.000 emigrantov, medtem ko za povratno gibanje razpolagamo samo s serijo podatkov za leto 1910–1914, katerih vrednosti dajejo v skupnem številu približno 63.000 prehodov.²¹

Splošni potek izseljenskega gibanja se v glavnih obrisih ujema s trendi, ki jim z različnimi poudarki a z vzporednimi premiki sledi promet v drugih evropskih pristaniščih. Na nekaterih mestih pa zaradi vpliva specifičnih faktorjev tržaška krivulja odstopa od splošne dinamike in dobiva nekoliko svojevrstne oblike. Do leta 1907, to je čas, ki ga lahko označimo za uvodno fazo, je promet precej hitro naraščal in na koncu dosegel kvoto 20.000 prehodov, kar odvarja letnemu povprečju celotnega obdobja 1904–1914. Ta čas so tudi druga pristanišča zabe-

¹⁶ Il Piccolo, 20. 10. 1914.

¹⁷ Archivio di Stato di Trieste (AST), I. R. Governo Marittimo in Trieste, Atti generali, fasc. 11/7, b. 876, 30247 (1914): Ergebnisse der Aus- und Rückwanderung nach, von Nord- und Südamerika im Jahre 1914, Tabellen I.–VIII.

¹⁸ Edinost, 28. 2. 1915.

¹⁹ G. Valussi, op. cit., str. 36.

²⁰ Österreichisches Statistisches Handbuch, XXVII./1908, Wien, 1909, str. 50.; XXXIII./1914, 1916, str. 62.

²¹ Statistika je sestavljena iz različnih serij podatkov. Za leta 1905 in 1912–14 smo se poslužili izvorne arhivske statistične dokumentacije c.kr. Pomorskega gubernija (Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Allgemeine Registratur, 8. (in genere), Karton 125, 4481 (1906): Auswanderung mit den Dampfern der Cunard Line im Jahre 1905; 8543 (1906): Übersichtstabelle der im Jahre 1905 von Triest nach New York mit den Dampfern der Vereinigte österreichische Schiffsahrtsaktiengesellschaft abgegangenen Emigranten und Klassenpassagiere. Ibidem, 8.4. Auswanderung, Fasz. 320 15484 (1913): Ergebnisse der transatlantischen Aus- und Rückwanderung über Triest im Jahre 1912, Tabellen I.–IV.; AST, I.R. Governo Marittimo in Trieste, Atti generali, fasc. 11/7, b. 876, 6556 (1914): Ergebnisse der Aus- und Rückwanderung nach und von Nord- und Südamerika im Jahre 1913, Tabellen I.–X.; 30247 (1914): Ergebnisse der Aus- und Rückwanderung nach, von Nord- und Südamerika im Jahre 1914, Tabellen I.–VIII.). Ta vir prinaša najpodrobnejšo razčlenitev podatkov glede na državo oziroma deželo, iz katere so izseljenci prihajali, glede na pristanišče, v katerega so bili namenjeni, in na paroplovno družbo, s katero so potovali. Za leta 1912–1914 velja podobno tudi za statistiko povratnega selitvenega gibanja, pri čemer je poleg države, iz katere so se izseljenci vračali, in države oziroma dežele, v katero so bili namenjeni, mogoče ugotoviti še število izseljencev, ki jim je bil zabranjen vstop v priseljenjske dežele, in razlog zavrnitve. Podatki o izseljenskem in povratnem gibanju za leto 1911 so povzeti po glasilu avstrijske družbe sv. Rafaela Der Auswanderer (III., 1912, st. 6/7, str. 95), ki ravno tako prinaša statistiko glede na paroplovne družbe, na cilj ter na izvor selitev. Podatki za leta 1903 in 1904 so črpani iz publikacije Statistische Monatschrift, Neue Folge, XI., Wien, 1906, str. 495, za leta 1906–1910 pa iz statistike ministrstva za trgovino, objavljene v študiji R. Riedl., op. cit., str. 96–99. Na podlagi primerjave s podatki, objavljenimi v delu H. Chmelar, op. cit., str. 80–81, ki pa ne prinašajo tako podrobne členitve, je mogoče ugotoviti, da se Riedlova statistika za leta 1909 in 1910 v glavnem krije z izvorno statistiko tržaškega Pomorskega gubernija. S to oziroma s statistiko v publikaciji Der Auswanderer se z malenkostnimi razlikami ujema tudi za leta 1912 oziroma 1911. Riedlova statistika upošteva glede izvora izseljencev le štiri kategorije in sicer Avstrijo, Ogrsko, Bosno-Hercegovino in tujce. Zato smo se za podrobnejši prikaz izseljenskega gibanja po posameznih državah in avstroogrskih deželah v letih 1906–1909, kljub velikim razlikam, poslužili podatkov iz publikacije Statistische Monatschrift, Neue Folge, XV., 1910, str. 722. Za leto 1910 pa smo uporabili podatke iz publikacije F. Markitan, op. cit., str. 31. Podatki o povratnem gibanju v leto 1910 so povzeti po publikaciji Camera di Commercio e d'Industria in Trieste, Relazione sulle condizioni economiche di Trieste nell'anno 1910, Trieste, 1911, str. 116. Prikaz izseljevanja v Južno Ameriko se začneja z letom 1908, ker podatki za leto 1907 niso znani.

ležila prirastek, ki pa je bil dosti bolj izrazit in je leta 1906 ter v rekordnem letu 1907 dosegel zlasti v Bremnu, Hamburgu in Antwerpnu daleč nadpovprečne vrednosti. Leta 1908 se je kot posledica vsesplošnega padca izseljevanja zaradi ekonomske krize v ZDA tudi promet čez Trst zmanjšal za 50%. Za naslednje leto pa se je z več kot 21.000 prehodi dvignil nad raven, doseženo leta 1907. Za razliko od drugih pristanišč, ki so leta 1910 zabeležila novo špico, takoj za tem pa občuten padec, je v Trstu v tem času tranzit najprej stagniral in nato zmerno naraščal. Leta 1913 pa je z absolutnim prirastkom 24.360 izseljencev poskočil od približno 26.000 na več kot 50.000 prehodov. S tem je tik pred koncem obdobja, ki se je leta 1914 zaključilo z nazadovanjem na raven povprečnih letnih vrednosti, dosegel zgodovinski višek.

Tabela 1: Izseljensko gibanje prek tržaškega pristanišča v letih 1903–1914 po cilju izselitve*

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Skupno
ZDA	19	6.599	13.837	17.687	20.097	5.470	16.020	14.932	10.993	14.014	33.837	8.416	161.921
Južna Amerika	0	0	0	0	0	4.744	5.445	6.218	11.474	12.319	7.172	1.311	48.683
Kanada	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9.684	24	9.708
Skupno	19	6.599	13.837	17.687	20.097	10.214	21.465	21.150	22.467	26.333	50.693	9.751	220.312

Glavnina izseljenskega prometa (73,5%) je bila usmerjena v ZDA, vendar je po začetni fazi izseljevanje v Severno Ameriko zaradi tamkajšnjih negotovih ekonomskih razmer nazadovalo. Na uspešen razvoj tranzita v obdobju po letu 1908, na katerega je odpadlo več kot 70% vsega izseljevanja, je torej vsaj do leta 1912 odločilno vplival promet na južnoameriških progah. To izseljevanje (30% tranzita v obdobju 1908–1914) je omililo padec, do katerega je prišlo leta 1908, in nato kompenziralo negativne težnje izseljevanja v ZDA. Izstopalo pa je predvsem v letih 1911 in 1912, ko se je v primerjavi s prejšnjim obdobjem podvojilo in predstavljalo skoraj polovico vsega južnoameriškega prometa. Leta 1911 je celo preseгло izseljevanje v Severno Ameriko (51,1 proti 48,9%), nakar je po višku, doseženem leta 1912, prav v rekordnem letu izseljevanja skozi Trst občutno upadlo. Na sunek, ki ga je tranzit zabeležil leta 1913 in ki je bil močnejši do prirastkov v drugih pristaniščih (92,5% proti 43,6% Hamburga, 41% Bremna, 38,1% Genove in 42,8% Neaplja), je vplival močan porast izseljevanja v ZDA (+19.823 izseljencev ali +141,4%). Dodatni poudarek pa mu je dalo odprtje kanadskih prog, na katere je odpadel skoraj peti del prometa.

Tabela 2: Izseljensko gibanje prek tržaškega pristanišča v letih 1903–1914 po izvoru izseljencev

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Skupno
Avstrija	19	1.981	8.593	8.151	8.136	3.751	10.450	9.568	8.415	9.062	16.512	3.761	88.399
Ogrska	0	525	1.732	3.780	5.779	1.791	4.774	4.446	2.887	3.856	4.698	1.353	35.621
Bosna in Hercegov.	0	0	445	1.134	1.642	97	605	1.193	726	857	761	132	7.592
AVSTRO-OGRSKA	19	2.506	10.770	13.065	15.557	5.639	15.829	15.207	12.028	13.775	21.971	5.246	131.612
TUJCI	0	4.093	3.067	4.622	4.540	4.575	5.636	5.943	10.439	12.558	28.722	4.505	88.700
Skupno	19	6.599	13.837	17.687	20.097	10.214	21.465	21.150	22.467	26.333	50.693	9.751	220.312

Večino izseljenskega prometa čez tržaško pristanišče so predstavljali avstroogrski državljani. Vendar so pomembno vlogo odigrali tudi izseljenci iz drugih držav, saj je njihov delež znašal 40,3% vsega izseljenskega tranzita. Do leta 1910 število tujcev ni bilo izrazito, čeprav je v zadnjih dveh letih nekoliko naraslo. Močno pa se je povečalo v naslednjem obdobju in še posebno leta 1913, ko je znatno preseгло število izseljencev iz Avstro-Ogrske. Na to leto je odpadlo kar 32%, na obdobje 1911–1913 pa 60% vsega tujega tranzita. Pri tujem izseljenskem prometu je značilno še to, da leta 1908 ni doživel padca, kar gre pripisati dejstvu, da se je v dobri meri preusmeril v Južno Ameriko. Če je promet iz tujine že na samem začetku stekel tako rekoč v polnem toku, kot se je obdržal do leta 1910, se je tok iz Monarhije začel bolj postopoma, najprej z izseljenci iz dežel avstrijske polovice, nato še s tistimi iz Ogrske ter

* Za računalniško obdelavo podatkov in oblikovanje preglednic je poskrbela Norina Bogatec s Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu. Tako njej kot ustanovi gre za nudeno pomoč na tem mestu iskrena zahvala.

iz Bosne in Hercegovine. Tok iz Monarhije je leta 1908 upadel za kar 63,7%, nižje vrednosti pa je v naslednjem obdobju beležil še v letih 1911 in 1912, preden je leta 1913 dosegel višek.

Tabela 3: Izseljensko gibanje prek tržaškega pristanišča v letih 1905–1914 po avstroogrskih deželah in tujih državah²²

	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Skupno
Galicija	6.433	4.888	2.902	1.497	3.907	2.862	2.622	2.175	4.875	1.028	33.189
Dalmacija	1.216	2.069	3.194	699	1.597	3.327	2.349	2.745	3.944	1.111	22.251
Primorska	255	521	1.599	238	912	1.876	1.651	1.232	2.003	390	10.677
Kranjska	152	257	505	229	1.035	876	638	1.372	3.534	723	9.321
Bukovina	300	254	361	218	137	88	350	319	736	68	2.831
Štajerska	25	46	135	84	70	108	145	349	449	143	1.554
Spodnja Avstrija	55	37	91	55	27	105	179	236	346	104	1.235
Tirolska	6	15	0	9	16	152	311	297	229	50	1.085
Ostale av. dežele	151	178	105	56	72	118	170	337	396	144	1.727
Avstrija	8.593	8.265	8.892	3.085	7.773	9.512	8.415	9.062	16.512	3.761	83.870
Ogrska	1.333	1.654	3.147	1.320	2.021	1.428	1.497	1.757	917	686	15.760
Hrvaška	399	1.967	2.370	485	2.713	3.029	1.390	2.099	3.781	667	18.900
Ogrska	1.732	3.621	5.517	1.805	4.734	4.457	2.887	3.856	4.698	1.353	34.660
Bosna in Herceg.	445	1.124	2.436	58	607	1.156	726	857	761	132	8.302
AVSTRO-OGRSKA	10.770	13.010	16.845	4.948	13.114	15.125	12.028	13.775	21.971	5.246	126.832
Rusija	2.145	2.036	2.160	2.451	2.526	3.506	5.036	6.802	18.043	2.741	47.446
Turčija	87	187	83	24	58	717	2.646	2.159	2.871	134	8.966
Grčija	125	128	134	40	8	738	710	333	4.039	391	6.646
Italija	37	44	66	56	29	303	1.071	2.364	2.032	307	6.309
Romunija	442	1.610	1.038	67	112	169	473	365	339	444	5.059
Bolgarija	100	370	906	2	31	37	29	37	196	322	2.030
Nemčija	2	12	18	8	18	145	393	369	604	28	1.597
Druge države	129	393	393	292	212	151	81	129	598	138	2.516
TUJCI	3.067	4.780	4.798	2.940	2.994	5.766	10.439	12.558	28.722	4.505	80.569
Skupno	13.837	17.790	21.643	7.888	16.108	20.891	22.467	26.333	50.693	9.751	207.401

Večina izseljencev iz Avstro-Ogrske je prihajala iz avstrijskih dežel (67,1%), 27,1% iz ogrskih, preostalih 5,8% pa iz Bosne in Hercegovine. Glavni izhodišči avstrijskega toka sta bili skozi celotno obdobje Galicija in Dalmacija z 39,6% oziroma 26,5% vsega prometa avstrijske polovice. Galicija je bila najbolj obljudena avstrijska dežela in hkrati tudi najbolj izrazito izseljenska, tako v absolutnem kot v relativnem smislu. Dalmacija pa je bila za Bukovino tretji izseljenski center v avstrijski polovici Monarhije.²³ Izseljenci iz Galicije in Dalmacije so do leta 1908 predstavljali do 89% avstrijskega izseljenskega tranzita čez Trst, v obdobju 1908–1910 od 65 do 71%, v letih od 1911 dalje pa od 53 do 59%. Sprva je močno prevladoval promet iz Galicije, saj so se tamkajšnji izseljenci že na začetku v velikem številu odzvali na odprtje tržaških prog. Za razliko od večine dežel, katerih tranzit je dosegel višek leta 1913, je promet iz Galicije zabeležil najvišje vrednosti v prvih letih, z rekordom leta 1905. V obdobju 1910–1914 sta bila tokova iz Galicije in Dalmacije, ne glede na nihanja v posameznih letih, izenačena, s povprečno po 28% avstrijskega izseljevanja.

Če je izseljenski tok iz Galicije predstavljal le del izseljevanja iz te dežele, ki je držalo večinoma čez severnoevropska pristanišča, je izseljevanje iz Dalmacije potekalo pretežno čez Trst. Za Dalmatince je bila Reka, ki so se je v manjši meri sicer tudi posluževali, bližja, vendar je Trst, tako zaradi politično-upravnih razlogov, kot tudi zaradi tradicionalne navezanosti in gravitacije predstavljal zanje »naravno« izhodišče za prekooceansko pot. Na tretjem in četrtem mestu so bili izseljenci iz Primorske in iz Kranjske, na katere je odpadlo 12,7% oziroma 11,1% prometa iz avstrijske polovice. Število teh izseljencev se je okrepilo v času od leta 1910, ko je odšlo 67% oziroma 79,6% vsega izseljenskega tranzita iz Primorske in Kranjske. Za te izseljence je predstavljal Trst še bolj kot za Dalmatince »naravno« izhodišče

²² Zaradi pomanjkanja podatkov se prikaz po posameznih avstroogrskih deželah in drugih državah začneja z letom 1905. Na obdobje 1905–1914 se nanašajo tudi relativni podatki, ki so navedeni v besedilu. Pri tem naj zopet opozorimo na razlike v skupnih seštevkih med to tabelo in tabelo 2, ki so posebno poudarjene v letih 1908 in 1909.

²³ Prim.: H. Chmelar, op. cit., str. 96–108.

za prekomorsko izselitev. Kljub temu pa so se predvsem izseljenci iz Kranjske v večji meri posluževali severnoevropskih pristanišč. Na Galicijo, Dalmacijo, Primorsko in Kranjsko je odpadlo skoraj 90% vsega tranzita iz Avstrije. Preostalih 10% izseljencev je bilo večinoma iz Bukovine (3,4%), Štajerske (1,9%), Spodnje Avstrije (1,5%) in Tirolske (1,3%).

Od izseljencev iz Ogrske polovice monarhije je bilo 54,5% iz Hrvaške proti 45,5% iz Ogrske. Tudi tokova iz Ogrske in iz Bosne in Hercegovine sta zabeležila največje vrednosti v prvi fazi in sicer leta 1907. Za prvega pa je značilno, da je prav leta 1913 padel precej pod povprečje. Od izseljevanja iz ogrskega dela Monarhije, ki je držalo čez tuja pristanišča, je Trst pritegnil le majhen, a za avstrijsko pristanišče zelo pomemben del. Obratno pa ni veljalo za Reko. Avstrijsko izseljevanje prek reškega pristanišča je bilo razen v prvih letih zelo skromno. V obdobju 1906–13 je znašalo komaj 6916 prehodov,²⁴ to pa ni bilo niti 3% vsega reškega izseljenskega tranzita. Značilno je, da se Reke niso posluževali niti izseljenci iz tujih držav in je torej služila skoraj izključno ogrskemu izseljevanju.

Med izseljenci iz drugih držav so bili najštevilnejši tisti iz Rusije, na katere je odpadlo skoraj 60% vsega tujega tranzita. Tok iz Rusije je bil ves čas precej močen, največji razmah pa je doživel v obdobju 1911–1913 in še posebno leta 1913, ko je v največji meri prispeval k zgodovinskemu višku izseljevanja čez Trst. Tega leta je odšlo kar 38% vseh ruskih izseljencev, v triletju pa skoraj 63%. Daleč za ruskim, a pomembni, so bili tokovi iz Turčije, Italije in Grčije, na katere je odpadlo 11,1%, 7,8% oziroma 8,2% tujega prometa. Prehodi iz prvih dveh držav so se koncentrirali v obdobju 1911–1913, ko je odšlo 85,5% oziroma 86,7% vsega turškega in italijanskega tranzita, medtem ko je bil tok iz Grčije osredotočen v letih 1910–1911, predvsem pa leta 1913, ko je odšlo več kot 60% grških izseljencev. Važen doprinos k tujemu izseljevanju čez tržaško pristanišče je dala tudi Črna Gora, posebno v letih 1906 in 1907, ko je odšlo več kot 52% črnogorskega prometa. Ta je v celoti predstavljal 6,3% tujega tranzita. Od ostalih držav sta omembe vredna še tokova iz Bolgarije in Romunije, ki sta prišla najbolj do izraza v prvi fazi, v letih 1911–1913 pa tok iz Nemčije.

Tudi po odprtju proge za Južno Ameriko je izseljevanje iz Monarhije čez tržaško pristanišče ostalo pretežno usmerjeno proti Severni Ameriki. Od avstroogrškega tranzita v obdobju 1908–14 je kar 72,8% odšlo v ZDA in le 22,2% v južnoameriške države, medtem ko je preostalih 5% odpadlo na Kanado. V posameznih letih so se razmerja sicer precej spremi-

Tabela 4: Izseljenski tranzit iz Avstro-ogrške in tujine v letih 1903–1914 po cilju izselitve

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Skupno
AVSTRO-OGRSKA													
ZDA	19	2.506	10.770	13.065	15.557	3.833	13.046	12.350	7.797	10.484	15.596	4.739	109.762
Južna Amerika	0	0	0	0	0	1.806	2.783	2.857	4.231	3.291	2.354	500	17.822
Kanada	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4.021	7	4.028
Skupno	19	2.506	10.770	13.065	15.557	5.639	15.829	15.207	12.028	13.775	21.971	5.246	131.612
AVSTRIJA													
ZDA	19	1.981	8.593	8.151	8.136	2.078	7.827	7.063	4.753	6.424	10.981	3.331	69.274
Južna Amerika	0	0	0	0	0	1.673	2.623	2.505	3.662	2.638	1.834	423	15.358
Kanada	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3.760	7	3.767
OGRSKA													
ZDA	0	525	1.732	3.780	5.779	1.681	4.624	4.102	2.374	3.230	3.998	1.276	33.101
Južna Amerika	0	0	0	0	0	110	150	344	513	626	491	77	2.311
Kanada	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	209	0	209
BOSNA-HERCEG.													
ZDA	0	0	445	1.134	1.642	74	595	1.185	670	830	680	132	7.387
Južna Amerika	0	0	0	0	0	23	10	8	56	27	29	0	153
Kanada	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	52	0	52
TUJCI													
ZDA	0	4.093	3.067	4.622	4.540	1.637	2.974	2.582	3.196	3.530	18.241	3.677	52.159
Južna Amerika	0	0	0	0	0	2.938	2.662	3.361	7.243	9.028	4.818	811	30.861
Kanada	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5.663	17	5.680
Skupno	0	4.093	3.067	4.622	4.540	4.575	5.636	5.943	10.439	12.558	28.722	4.505	88.700

²⁴ Ibidem, op. cit., str. 72.

njala, vendar deleži izseljencev, namenjenih v Južno Ameriko, niso nikoli preseгли meje 36%. Veliko večino (86%) avstroogrškega tranzita za Južno Ameriko so vsekakor predstavljali izseljenci iz Avstrije, ki so se pogosteje odločali za ta cilj kot pa tisti iz Ogrske in Bosne in Hercegovine (25% tranzita iz Avstrije v letih 1908–14 proti 9,7% iz Ogrske in 3,5% iz Bosne in Hercegovine). V obdobju 1910–14, za katerega imamo na razpolago podrobnejše podatke, so največje kontingente prispevale:

Dalmacija	2632	20,0%	19,5% tranz. iz Dalmacije
Galicija	2534	19,2%	18,5% tranz. iz Galicije
Primorska	2399	18,2%	33,5% tranz. iz Primorske
Hrvaška	1404	10,6%	8,1% tranz. iz Hrvaške
Tirolska	985	7,4%	94,8% tranz. iz Tirolske

Največje kontingente avstroogrškega toka, namenjenega v ZDA, pa so v istem času prispevale:

Dalmacija	10804	21,2%	80,2% tranz. iz Dalmacije
Hrvaška	9434	18,5%	86,0% tranz. iz Hrvaške
Galicija	7974	15,6%	58,8% tranz. iz Galicije
Kranjska	6740	13,2%	94,3% tranz. iz Kranjske
Ogrska	5563	10,3%	88,5% tranz. iz Ogrske
Primorska	4722	9,3%	66,0% tranz. iz Primorske
Bosna-Herc.	3460	6,8%	95,2% tranz. iz Bosne-Herc.

Izseljenski tok v Kanado je skoraj v celoti prihajal iz Galicije (3054 izseljencev ali 81% tranzita za Kanado oziroma 22,5% izseljevanja iz Galicije) in v veliko manjši meri iz Bukovine (460 ali 12,2% izseljencev iz Bukovine). Za ostale avstroogrške dežele je bil cilj nepomemben.

Razporeditev tujega tranzita glede na severnoameriški oziroma južnoameriški cilj je bila bolj enakomerna. V obdobju 1908–14 je 49,5% tujih izseljencev odšlo v ZDA, 42,6% v Južno Ameriko in 7,9% v Kanado. Vendar so v posameznih letih ravno tako kot pri izseljevanju iz Monarhije razmerja močno nihala. Po »navadnem« letu 1908 sta bila v obdobju 1909–10 tokova kolikor toliko uravnovešena, nakar se je južnoameriški tok močno okreplil in predstavljal okrog 70% vsega tujega tranzita. Leta 1913 pa je prišlo do popolnega preobrata, ko se je 65,5% tujcev usmerilo proti ZDA, 19,7% pa proti Kanadi, medtem ko se je promet proti Južni Ameriki zmanjšal skoraj za polovico in predstavljal le 16,8% tujega tranzita.

V obdobju 1910–14 so tuji izseljenci, namenjeni v ZDA, prihajali večinoma iz sledečih držav:

Rusija	20274	65,0%	56,1% tranz. iz Rusije
Grčija	4721	15,1%	76,0% tranz. iz Grčije
Turčija	4045	12,9%	47,4% tranz. iz Turčije
Črna Gora	747	2,3%	41,7% tranz. iz. Črne Gore

Tujci, namenjeni v Južno Ameriko, pa iz sledečih držav:

Rusija	11814	47,0%	32,7% tranz. iz Rusije
Italija	5399	21,5%	88,8% tranz. iz Italije
Turčija	4343	17,3%	50,9% tranz. iz Turčije
Nemčija	1499	5,9%	97,4% tranz. iz Nemčije
Črna Gora	1040	4,1%	58,1% tranz. iz Črne Gore

Tuji izseljenci, namenjeni v Kanado, so bili večinoma iz Rusije (4040 izs. 71,1%) in Grčije (860 ali 15,1%).

Tabela 5: Povratno selitveno gibanje iz ZDA, Južne Amerike in Kanade prek tržaškega pristanišča v letih 1910–1914

	1910	1911	1912	1913	1914	Skupno
ZDA	9.264	10.496	11.809	12.841	10.056	54.466
Južna Amerika	824	1.237	1.929	1.814	2.343	8.147
Kanada				639	38	677
Skupno	10.088	11.733	13.738	15.294	12.437	63.290

Tabela 6: Povratno selitveno gibanje prek tržaškega pristanišča v letih 1910–1914 po cilju povratka

	1910	1911	1912	1913	1914	Skupno
Avstrija	3.142	5.487	5.318	4.761	3.959	22.667
Ogrska	6.391	4.949	4.906	9.148	6.829	32.223
Bosna in Hercegovina	80	185	222	185	128	800
AVSTRO-OGRSKA	9.613	10.621	10.446	14.094	10.916	55.690
TUJCI	475	1.112	3.292	1.200	1.521	7.600
Skupno	10.088	11.733	13.738	15.294	12.437	63.290

Pri povratnem selitvenem prometu izstopata že na prvi pogled dve značilnosti in sicer, da je v glavnem prihajal iz ZDA (1910–14 več kot 86%) in da je večina povratnikov bila iz Avstroogrske monarhije (v istem obdobju skoraj 88%). Razmeroma visoke razsežnosti povratnega gibanja izseljencev iz Avstro-ogrske gre delno pripisati dejstvu, da so se avstrijski izseljenci posluževali domačega pristanišča za povratek v domovino v večji meri kot pa za izselitev. V precejšnji meri pa je k številčnosti povratniškega tranzita pripomogel vozni red družbe Cunard Line, katere parniki so se na poti iz Amerike ustavljali najprej v Trstu, kje so vkrcali tržaške potnike za naslednjo vožnjo, še prej pa so izkrcali povratnike, ki jih je v kolikor so bili namenjeni na Reko, družba tja prepeljala na svoje stroške z železnice.²⁵ Zaradi tega je bilo med povratniki tako veliko ogrskih državljanov, tako iz Ogrske kot iz Hrvaške, ki so predstavljali v letih 1910–14 50,1% vseh potnikov, medtem ko je bilo Avstrijcev 38,8%, Bosancev in Hercegovcev 1,2%, tujcev pa 12%. Sicer pa je bilo tudi glede na to število povratnikov iz ogrske polovice monarhije dokaj visoko.

Med avstroogrskimi povratniki iz ZDA jih je bilo v letih 1911–14 največ namenjenih v:²⁶

Ogrsko	14761	35,5%	97,2% povr. iz Ogrske
Hrvaško	9967	24,0%	93,5% povr. iz Hrvaške
Kranjsko	4578	11,0%	98,9% povr. iz Kranjske
Dalmacijo	4456	10,7%	85,1% povr. iz Dalmacije
Primorsko	3641	8,7%	80,2% povr. iz Primorske
Galicijo	1521	3,6%	71,8% povr. iz Galicije

Največji povratniški kontingenti iz Južne Amerike pa so bili namenjeni v:

Primorsko	886	22,3%	19,5% povr. iz Primorske
Dalmacijo	773	19,4%	14,7% povr. iz Dalmacije
Hrvaško	663	16,7%	6,2% povr. iz Hrvaške

Sicer zelo šibak povratniški tok iz Kanade so predstavljali skoraj v celoti izseljenci, namenjeni v Galicijo, Bukovino in Ogrsko.

Kar se tiče avstrijske polovice monarhije, je iz zgoraj navedenih podatkov razvidno, da so se na povratnih voznjah posluževali tržaškega pristanišča predvsem izseljenci, namenjeni na Primorsko, Kranjsko in v Dalmacijo, torej v neposredno in nekoliko širše tržaško zaledje.

²⁵ Ibidem, op. cit., str. 81.

²⁶ Podatki preglednice se v skladu s statistiko o povratnih selitvah nanašajo na dežele oziroma države, v katere so bili povratniki namenjeni; te pa lahko smatramo za območja, iz katerih so se bili izselili.

Zelo malo pa je bilo povratnikov, namenjenih v oddaljeno Galicijo. Glede izseljencev iz Ogrske in Hrvaške bi rekli, da so mnogi imeli v Trstu ugodnejše izhodišče za pot do doma kot pa na Reki. Vsekakor pa je pri tolmačenju vrednosti o povratnem tranzitu treba na splošno upoštevati poleg praktičnih razlogov, ki so lahko vplivali na izbiro povratnega itinerarja, tudi stopnjo vračanja izseljencev, ki je bila od območja do območja oziroma pri raznih narodnostih lahko zelo različna. Tako je bilo na primer v letih pred prvo svetovno vojno razmerje povratnega gibanja glede na izseljensko pri Slovencih in Hrvatih 23 odstotno, pri Rutenih pa komaj 11 odstotno.²⁷

Za razliko od avstroogrskih sta bila tuja povratna tokova iz Severne in Južne Amerike številčno bolj uravnovešena, saj se je v letih 1910–14 vrnilo iz ZDA prek Trsta 3952 tujih izseljencev, iz Južne Amerike pa 3556, medtem ko je bil tok iz Kanade neznaten. Kot pri izseljen-skem tranzitu so bili tudi na povratni relaciji najštevilnejši ruski državljani (2241 povratnikov), od katerih je 44,2% prihajalo iz ZDA, 54,4% pa iz Južne Amerike. Sledili so Italijani (1170), ki so prav tako v večini (78%) prihajali iz južnoameriških držav, in Turki (863), pri katerih pa sta bila tokova številčno skoraj enaka. Za temi so z nekoliko manjšimi in precej izenačenimi vrednostmi bili še Črnogorci, Grki, Srbi in Bolgari (skupno 2207 povratnikov), ki so prihajali pretežno iz ZDA.

Med povratniki je bilo precejšnje število izseljencev, ki so bili v priseljskih državah zaradi neskladja s priseljskimi predpisi zavrtnjeni in odposlani nazaj v domovino. Ti povratniki – v obdobju 1912–14 jih je bilo 2026 – so prihajali skoraj izključno iz Severne Amerike. To pa ne samo v sorazmerju z veliko večjim priseljskim prometom, temveč tudi, ker so bili tam pogoji za vstop in bivanje strožji kot v južnoameriških državah. Od tod se je v omenjenem obdobju prek Trsta vrnilo le 13 zavrtnjenih izseljencev, iz ZDA pa jih je leta 1912 prišlo 283 ali 2,4% povratnega tranzita iz ZDA v tistem letu. V naslednjem obdobju je njihovo število močno naraslo: leta 1913 jih je bilo 857 oziroma 6,7% povratnikov iz ZDA, leta 1914 pa 803 ali 8%. Leta 1913 je 70 zavrtnjenih povratnikov prišlo tudi iz Kanade, kar je predstavljalo 10,9% kanadskega povratnega prometa. Statistike sicer ne navajajo, kolikšen delež teh zavrtnjenih povratnikov je prišel v Ameriko prek tržaškega pristanišča, zaradi česar je omenjene podatke težko interpretirati. Ravno tako ni jasno, če in koliko je bilo med zavrtnjenimi takih, ki so že bivali v priseljskih deželah, a so jih oblasti odposlale v domovino, ker so zaradi takšnega ali drugačnega razloga padli v breme države.

Največ zavrtnjenih in prek Trsta repatriiranih avstroogrskih povratnikov je bilo vsekakor namenjenih v Ogrsko (550 ali 4,2% povratnikov iz te kronovine), nato v Hrvaško (142 ali 1,8%), Galicijo (112 ali 6,7%), Dalmacijo (109 ali 3,1%), Kranjsko (50 ali 1,4%) in Primorsko (46 ali 1,6%). V več kot 80% zavrtnjeni priseljenci niso razpolagali s potrebnimi denarnimi sredstvi. Ostali najpogostejši razlogi zavrtnitve pa so bili telesne in duševne bolezni (3,2 oziroma 3,4%), telesne hibe (2,4%) in v naprej sklenjene delovne pogodbe (3,5%).

Tabela 7: Izseljenski promet Austro-Americane in Cunard Line iz Trsta v ZDA v letih 1903–1914 po izvoru izseljencev

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Skupno
AVSTRO-AMERICANA													
Avstrija	0	1.161	7.481	6.974	7.548	1.884	7.123	5.980	3.944	5.699	9.324	2.804	59.922
Ogrska	0	342	1.578	3.573	5.222	1.671	4.588	4.069	2.374	3.217	3.954	1.261	31.849
Bosna in Hercegovina	0	0	397	703	1.618	54	487	1.042	604	733	595	83	6.316
Avstro-Ogrska	0	1.503	9.456	11.250	14.388	3.609	12.198	11.091	6.922	9.649	13.873	4.148	98.087
tujci	0	2.727	2.556	4.120	4.127	1.522	2.712	1.808	1.376	2.322	5.733	2.476	31.479
Skupno	0	4.230	12.012	15.370	18.515	5.131	14.910	12.899	8.298	11.971	19.606	6.624	129.566
CUNARD LINE													
Avstrija	19	820	1.112	1.177	588	194	704	1.083	809	725	1.594	527	9.352
Ogrska	0	183	154	207	557	10	36	33	0	13	44	15	1.252
Bosna in Hercegovina	0	0	48	431	24	20	108	143	66	97	85	49	1.071
Avstro-Ogrska	19	1.003	1.314	1.815	1.169	224	848	1.259	875	835	1.723	591	11.675
tujci	0	1.366	511	502	413	115	262	774	1.820	1.208	12.508	1.201	20.680
Skupno	19	2.369	1.825	2.317	1.582	339	1.110	2.033	2.695	2.043	14.231	1.792	32.355

²⁷ H. Chmelar, op. cit., str. 60.

Med paroplovnimi družbami, ki so vzdrževale izseljenske proge čez tržaško pristanišče, je poglavitno vlogo odigrala Austro-Americana. Kot avstrijska družba je za razliko od ostalih uživala posebne privilegije, ki jih je vlada dodelila, da bi družba uspešneje kljubovala tuji konkurenci in da bi se avstrijski izseljenski tokovi v čim večji meri usmerili čez domače pristanišče. Austro-Americana je imela namreč pravico vzpostaviti svoje agenture ter imeti zastopnike v vseh avstrijskih občinah,²⁸ medtem ko je bilo ostalim podjetjem, koncesioniranim za opravljanje izseljenskih poslov, dovoljena prisotnost samo v deželnih glavnih mestih. S tem je Austro-Americana s svojim organizacijskim aparatom kapilarno prodrla v najbolj izrazita izseljenska območja v Avstriji.

Avstrijska družba je bila tudi edina, ki je razpolagala z lastnimi in primerno urejenimi infrastrukturami za sprejemanje in nastanitev potnikov, čakajočih na odhod, potem ko je leta 1905 prevzela in preuredila v te namene nekdanji Pomorski hospic (Asilo marittimo). V kompleksu je bilo prostora za 800 oseb in je zadoščal vsem potrebam izseljencev. Potniki Cunard Line pa so prenočevali v mestnem javnem prenočišču (Alloggio popolare), pri družinah v privatnih stanovanjih in s posredovanjem podružnice Rafaelove družbe v nekaterih verskih zavodih, medtem ko jim je bilo glede hrane preskrbljeno v ljudski menzi (Cucina popolare).²⁹ Predvsem leta 1913, ob močnem porastu izseljenskega prometa, pa sta tako Cunard Line kot CPR razmeščala svoje potnike po sobah in penzionih nižjega ranga v starem delu mesta. Tu so vladale zelo negotove higijenske in sanitarne razmere, nastajali pa so tudi problemi javnega reda, saj so se izseljenci zaradi pomanjkanja primernih prostorov čez dan zadrževali na ulicah.³⁰

Parniki Austro-Americane so v obdobju 1904–14 prepeljali iz Trsta v Ameriko več kot 183.000 izseljencev. To je bilo približno 83% vsega tržaškega izseljenskega tranzita. 26,6% potnikov je potovalo na progah za Južno Ameriko, nad katerimi je imela družba monopol, 2,7% v Kanado, 70,7% pa v ZDA. Izseljenski promet v ZDA je bil porazdeljen med Austro-Americano in Cunard Line v povprečnem razmerju 80% proti 20%. Podčrtati pa velja, da je bil večino obdobja delež Cunard Line veliko bolj skromen in v določenih letih ni znašal niti 7%. Močno pa se je povečal leta 1913 (42,1%), ko je promet te družbe od prejšnjega letnega povprečja okrog 2000 izseljencev poskočil na več kot 14.000. Tem je botroval v glavnem naval tujcev, ki so se tega leta v večini usmerili v ZDA prek proge Cunard Line (68,6%), medtem ko se je dotlej, razen leta 1911, promet iz tujine odvijal pretežno na progah avstrijske družbe. Ta je prevozila 60,4% vseh tujih izseljencev v ZDA, sorazmerno pa se je s temi več okoristila angleška družba, saj so predstavljali 67,8% njenega prometa nasproti 24,3% prometa Austro-Americane.

Pri izseljencih iz Avstroogrške monarhije – ti so se skoraj v 90% podali v ZDA z ladjami Austro-Americane – je vredno opozoriti predvsem na to, da so ogrski državljani potovali skoraj izključno z avstrijsko družbo (96,2%), saj je Cunard Line usmerjala svoje ogrske potnike na Reko, v Trstu pa je pobirala večinoma avstrijske izseljence. S tem se tudi razume, zakaj je bilo avstrijsko izseljevanje čez Reko tako skromno. Austro-Americana je imela vsekakor veliko več koristi od izseljevanja iz ogrske polovice monarhije kot Cunard Line od tistega iz avstrijske. Austro-Americana je namreč prepeljala iz Trsta dvakrat toliko ogrskih izseljencev kot Cunard Line avstrijskih iz Trsta in Reke. Podčrtati pa je treba, da je Cunard Line na podlagi sporazuma z ogrsko vlado smela v Trstu sprejemati le omejeno število potnikov.³¹

Izseljenski promet v Kanado je bil enakomerno porazdeljen med Austro-Americano (4981 oseb ali 51,3%) in CPR (4727 ali 48,7%), vendar izstopajo tudi tu nekatere značilnosti. Večina izseljencev iz Monarhije (3113 ali 79%) je potovala z Austro-Americano, tujci pa so se pretežno poslužili proge CPR (3888 oseb ali 68,3%). Razmerji med Avstroogrskimi in tujimi izseljenci sta bili torej pri avstrijski družbi 63,9% proti 36,1%, pri kanadski pa 17,9% proti 82,1%.

Pri povratnem selitvenem gibanju je bilo zaradi že znanih razlogov razmerje med prometom na progah Austro-Americane in Cunard Line bolj uravnoteženo. Austro-Americana je v

²⁸ R. Riedl, op. cit., p. 64; Austro-Americana, *Prospetto per passeggeri di terza classe*, Trieste, s.a., str. 3.

²⁹ F. Markitan, op. cit., str. 17.

³⁰ AST, I.R. Governo Marittimo in Trieste, *Atti generali*, fasc. 11/7, b. 876, 14616 (1914).

³¹ F. Markitan, op. cit., str. 16.

obdobju 1911–14, za katerega razpolagamo s podatki, razvrščenimi po posameznih družbah, prepeljala 61% vseh povratnikov, Cunard Line 37,8%, CPR pa 1,2%. Povratno gibanje iz ZDA je bilo glede na proge sledeče:

	Austro-Americana		Cunard Line		Skupno	
		%		%		%
Avstrija	10950	67,9	5179	32,1	16129	100
Ogrska	11508	46,5	13220	53,5	24728	100
Bosna-Herc.	515	78,0	145	22,0	660	100
Tujci	2108	57,2	1577	42,8	3685	100
Skupno	25081	55,5	20121	44,5	45202	100

Razvidno je, da je bil ogrski promet med družbama precej enakomerno razporejen, medtem ko so se avstrijski povratniki v večji meri vračali z domačo paroplovno družbo. Tako je tudi na povratnih relacijah Austro-Americana imela večji profit od ogrskih izseljencev, ki so predstavljali polovico njenega avstroogrškega prometa, kot Cunard Line od avstrijskih. Teh je bilo le 28% potnikov angleške družbe. Povratnike iz Kanade je razen nekaj izjem prepeljala v celoti CPR.

V selitvenem gibanju čez tržaško pristanišče je od leta do leta mogoče zaznati precej različno sezonsko dinamiko. Ob splošnih trendih prihajajo do izraza razlike med tokovi glede na njihovo usmerjenost v Severno oziroma Južno Ameriko, kot tudi glede na deželo oziroma državo, od koder so prihajali. Kot opozarjajo poročila tržaške trgovinske zbornice, ki je poblizje sledila poteku selitvenega tranzita, so bili premiki vsaj do neke mere povezani s spreminjanjem gospodarskih in zaposlitvenih razmer v priseljskih državah. To je vidno še posebno pri selitvenih procesih v ZDA in iz ZDA. Vendar so na to dinamiko vplivali še mnogi drugi bolj ali manj kontingentni dejavniki, zaradi česar si je brez dodatnih elementov podatke težko razlagati.

Podobno nam za sedaj ni mogoče podati podrobnejše in celovitejšje slike o strukturi izseljenskih tokov, ki jo lahko razberemo iz seznamov ladijskih potnikov. Ta vrsta analize sodi sicer že na področje proučevanja selitvenih procesov kot takih, vendar je zanimiva tudi v našem primeru, saj nam omogoča, da se bolje zživimo v potek in značilnost gibanja, v trenutku, ko so se izseljenci iz širokega območja združili v en sam strnjen tok, ki se je onkraj oceana zopet razpršil v razne smeri. Že s splošnim pregledom seznamov je mogoče ugotoviti, da so izseljenci iz nekaterih območij oziroma krajev potovali v večjih skupinah, od drugod posamezno, da je bilo družinsko izseljevanje bolj značilno za ene etnične skupnosti in da je šlo pri nekaterih, kot na primer pri Italijanih, navadno za cele družine, pri drugih pa večinoma za ženske z otroki, katerih moški so bili očitno že v tujini. Nenazadnje izstopa iz seznamov tudi izredna etnična raznolikost izseljenskih tokov, ki iz prikazov izseljevanja po upravno-političnih področjih pride le delno do izraza.

III.

Če po prikazu poteka in značilnosti selitvenega tranzita spregovorimo sedaj o položaju glavnega avstrijskega pristanišča v širšem kontekstu čezoceanskih migracij, lahko rečemo, da je bil Trst drugorazredno izseljensko pristanišče, ki je v velikih izseljenskih procesih iz vzhodne in jugovzhodne Evrope odigralo le obrobno prometno vlogo. S povprečnim letnim prehodom okrog 20.000 izseljencev – razlike, ki se v obsegu prometa kažejo v raznih statističnih virih, pri tej primerjavi niso bistvene – je Trst močno zaostajal za velikimi pristanišči kot so Bremen, Hamburg in Antwerpen, kjer je bil povprečni letni izseljenski promet do osemkrat večji. V Trstu se je na pomembnejšo raven dvignil samo leta 1913, toda prej iz kontingentnih razlogov, kot pa zaradi dejanske rasti vloge tega pristanišča. Do izboljšanja položaja na lestvici izseljenskih pristanišč bi morale priti, kot smo videli, v naslednjih letih, to pa je preprečila svetovna vojna, ki je z radikalno spremembo evropske politične geografije kompromitirala tudi nadaljnji razvoj in pomorski pomen Trsta.

Razmeroma še bolj obrobna in podrejena pa je bila vloga Trsta kot nacionalnega izseljenskega pristanišča, to se pravi enega temeljnih elementov pri uspešnem uveljavljanju pozitivne

izseljske politike. Temu namenu je v mnogo večji meri služila Reka, čeprav je 75% izseljevanja iz ogrske polovice monarhije še vedno držalo prek drugih pristanišč. Ne glede na to lahko Reko označimo za nacionalno pristanišče v najožjem pomenu besede, saj je, kot smo videli, njen izseljski promet živel skoraj izključno od državne pogodbe z angleško ladjarsko družbo Cunard Line in torej od aktivne usmerjevalne politike ogrske vlade. Čez tržaško pristanišče pa se je izselilo približno le 7% vsega avstrijskega izseljevanja v desetletju pred prvo svetovno vojno.³² Preostali del je v čezoceanske dežele odhajal večinoma prek severnoevropskih pristanišč, še posebno prek Bremna in Hamburga, pa tudi Antwerpna in Rotterdam, kjer so v letih 1906–12 izseljenci iz Avstroogrške monarhije predstavljali od 45 do malo manj kot 54% tamkajšnjega izseljskega prometa, sami avstrijski izseljenci pa od 25 do 31%.³³

Nenazadnje so v Trstu prišli samo delno do izraza tudi gospodarski učinki, ki jih je imel potniški promet na razvoj ladjarstva in pospeševanje pomorstva. Odprtje prekooceanskih prog za izseljence je nedvomno v veliki meri pripomoglo k rasti tržaške pomorske in trgovske ekonomije. Austro-Americana, ki je od tega imela največji dobiček, je v desetih letih obnovila in znatno povečala svojo floto, ki je leta 1913 štela 71 plovil, od katerih je bilo 29 velikih prekooceanskih parnikov, 5 prekoceank pa je družba imela v gradnji.³⁴ Leta 1908, potem ko je stopil v veljavo zakon za pospeševanje ladjedelništva, so namreč Cosulich s pomočjo državnih subvencij odprli v Trziču (Monfalcone) svojo ladjedelnico. Tako je družba sama skrbela za gradnjo in vzdrževanje ladjev, medtem ko se je dotlej opirala na angleške ladjedelnice.

Vendar je bil ta hiter vzpon le delno odvisen od tržaškega izseljskega tranzita, ki sam po sebi ni zadoščal za optimalno izrabo ladjarskih zmogljivosti družbe. Zaradi tega se je Austro-Americana za vzdrževanje svojih prog vključila v izseljski promet iz Italije (iz Palerma in Neaplja), Grčije, kjer si je v Patrasu kmalu zagotovila zelo ugoden položaj, in iz španskega pristanišča Almeira. Tu so parniki Austro-Americane, namenjeni v Južno Ameriko, sprejemali večino svojih potnikov, tako da je špansko izseljenstvo bilo za južnoameriške proge tržaške družbe gospodarsko bolj pomembno kot kontingenti iz Trsta.³⁵ Sploh pa so na progah Austro-Americane predstavljali več kot polovico vsega prometa potniki, ki so se na voznjah v Ameriko ali iz nje vkrcali oziroma izkrcali v vmesnih postajališčih.³⁶ Zadnja leta je bilo med njimi tudi precejšnje število potnikov 1. in 2. razreda, ki so jim zlasti od same družbe zgrajeni parniki nudili vse bolj udobno prekooceansko potovanje. Pri vsem tem pa zveni paradoksalno dejstvo, da je ves ta čas prehajalo čez Trst po železnici in po morskih zvezah veliko število avstrijskih, ogrskih in tujih izseljencev, na poti v druga izseljska pristanišča. Od leta 1903 do polovice 1910 jih je bilo več kot 31.000. Večina je bila namenjena v Le Havre, preostali pa v glavnem v Genovo in v nemške luke.³⁷

Razvoju avstrijske paroplovne družbe je potemtakem v veliki meri pripomoglo njeno vključevanje v promet iz drugih držav. Zato ni mogla ostati ravnodušna, ko je bila leta 1910 skoraj docela izrinjena najprej iz izseljskega, nato še iz povratniškega prometa v italijanskih pristaniščih. Vodstvo Austro-Americane, ki je v zvezi s tem apeliralo in iskalo zaščite pri najvišjih avstrijskih forumih, je dolžilo italijanske oblasti, da so pod krinko zakonskih in administrativnih ukrepov za izboljšanje pogojev izseljevanja in za zaščito izseljencev dejansko hotele izločiti tujo ladjarsko konkurenco in to v veliki meri tudi dosegle. Šlo je za nekatera dopolnila, vnesena v italijanski izseljski zakon iz leta 1901, ki iz higijenskih in sanitarnih razlogov niso dovoljevala vzdrževanja izseljske potniške službe na italijanskem ozemlju, če ni šlo za proge, ki so imele kot izhodišče eno od italijanskih pristanišč. Ta ukrep je bil po mnenju vodstva Austro-Americane namenjen izrecno proti avstrijski družbi in Cunard Line, ki sta se tako na voznjah za Ameriko morali odreči potnikom iz italijanskih pristanišč.

Druga, še bolj sporna določila, so se nanašala na tehnične značilnosti plovil in prepuščala k čezoceanskemu potniškemu prometu le ladje z dvojnimi vijakom. S tem so bile izločene iz

³² H. Chmelar, op. cit., str. 77.

³³ Prim.: R. Riedl, op. cit., str. 98–99.

³⁴ Rapporto della Unione Austriaca di Navigazione in Trieste per il Congresso Generale Ordinario indetto addì 18. 4. 1914. Decimo anno sociale – 1913, Trieste, 1914, str. 23.

³⁵ F. Markitan, op. cit., str. 10; AST, I.R. Governo Marittimo, Atti generali, fasc. 11/7, b. 876, 2354 (1914).

³⁶ Rapporto della Unione Austriaca di Navigazione in Trieste per il Congresso Generale Ordinario, Trieste, za poslovna leta 1908, 1909, 1910, 1911, 1912 e 1913.

³⁷ Statistische Monatschrift, Neue Folge, XI., Wien, 1906, str. 496; XIV., 1909, str. 240; XV., 1910, str. 722.

italijanskega prometa mnoge ladje Austro-Americane tudi na povratnih relacijah iz Amerike. Do tega naj bi vsekakor prišlo zaradi nepravilnega in pristranskega izvajanja zakonskih predpisov s strani italijanskih oblasti, kajti izločeni parniki Austro-Americane naj bi sodili v kategorijo ladij, ki jim je bilo v skladu s postopnim uvajanjem določil še dovoljeno službovati. Italijanski organi pa naj bi, ko je šlo za tuje družbe, prehodna določila spregledali, medtem ko naj bi domačim družbam dopuščali uporabo ladij, ki na noben način niso zadoščale zakonskim predpisom. Vrh vsega naj bi bila avstrijska družba podvržena še drugim šikanam in veksacijam, še posebno pri preverjanju higijensko-sanitarnih pogojev in bivalnih razmer na ladjah. Z vsem tem so po mnenju vodstva Austro-Americane italijanske oblasti kršile načelo o enakopravnosti paroplovnih družb, ki so sodelovale pri italijanskem izseljenskem prometu.³⁸

Po izključitvi iz italijanskega prometa se je leta 1912 Austro-Americana bala podobnih razpletov tudi v Grčiji. Tu je bil v pripravi nov izseljenski zakon, v katerem je vodstvo avstrijske družbe razpoznavalo pravne elemente, ki bi grškim oblastem dopuščali, da s samovoljnim izvajanjem določil onesposobijo tuje ladjarske družbe. Zaradi velike konkurence, ki se je razvnela med grškimi družbami in Austro-Americano, je slednja opozarjala avstrijske kompetentne organe na možnost, da se grška država posluži vseh sredstev za privilegiranje svojih družb, tudi v nasprotju z načelom enakopravnosti, ki naj bi ga jamčili meddržavni gospodarski sporazumi. Sklicujoč se na mednarodne obveze, naj bi si torej avstrijska vlada prizadevala za spremembo spornih določil v grškem zakonskem načrtu.³⁹ Dodatno skrb v zvezi s poslovanjem v Grčiji so pri Austro-Americani vzbudili glasovi, da se namerava v grški izseljenski promet vključiti tudi Hamburg Amerika Linie. Ta naj bi se po prekinitvi finančnega partnerstva pri Austro-Americani pripravljala na oster konkurenčni boj proti avstrijski družbi.⁴⁰ V resnici pa je konkurenčna nevarnost v Grčiji pretela Austro-Americani samo s strani grških ladjarskih podjetij.

Po vsem tem se končno samo po sebi vsiljuje vprašanje, zakaj se avstrijska paroplovna družba kljub državni protekciji in privilegijem ni v večji meri okoristila z izseljenskim prometom na domačih tleh in kako to, da se Trstu kot pomorskemu emporiju ni uspelo v večji meri uveljaviti tudi v vlogi izseljenskega pristanišča? Temu so nedvomno botrovali razlogi geografskega značaja. Trst je v svojstvu pomorskega središča velikega geografskega prostora mogel svojo naravno lego izkoristiti predvsem v zvezah prek Sueškega prekopa. Za izseljenski promet je bilo to pristanišče precej ugodno izhodišče na relacijah z južnim delom ameriškega kontinenta. V zvezah s Severno Ameriko pa so imela severnoevropska pristanišča veliko prednost, saj so morale ladje na progah iz Trsta v New York prepluti 4850 milj, medtem ko je na primer pot iz Hamburga merila približno 3600 milj.

Poleg tega je treba računati, da avstrijsko izseljevanje ni kazalo velikega zanimanja za južnoameriški kontinent in da so bila njegova najizrazitejša območja, v Galiciji in Bukovini, prav toliko ali še bolj oddaljena od Trsta kot od nemških pristanišč. Vendar gre poudariti, da so tudi iz Trstu bližjih dežel močni izseljenski tokovi bili usmerjeni proti severnoevropskim pristaniščem in da so zaradi dolge in tudi naporne vožnje po kopnem izseljenci končno porabili za pot v Ameriko ravno toliko časa kot če bi se poslužili tržaških prog.⁴¹ Odgovora na zastavljeno vprašanje potemtakem ni mogoče najti le v praktičnih razlogih in v geografski legi tržaškega pristanišča. Iskati ga gre tudi v kontekstu vseevropske organizacije čezoceanskega izseljevanja in v velikih interesih, ki so jo pogojevali. Pri tem pa je treba upoštevati posebno vlogo, ki jo je v tem okviru odigral Trst, in sam način, kako je prišlo do vključitve tržaškega pristanišča v mednarodni izseljenski promet.

O usmerjanju izseljenskih tokov čez domače pristanišče se je v avstrijskih državnih krogih začelo konkretnije razmišljati potem, ko je izseljevanje iz Avstrije že doživelo močan vzpon. Leta 1900 je vlada skušala zainteresirati najznamenitejšo avstrijsko ladjarsko družbo, Avstrijski Lloyd, za vzpostavitev službe za izseljence v Trstu, vendar družba ni kazala za to velike dovezetnosti. Bila je pripravljena opravljati kvečjemu le čezoceanske transporte izseljen-

³⁸ AST, I.R. Governo Marittimo, Atti generali, fasc. 11/7, b. 876, 2354 (1914).

³⁹ AST, Ibidem, 23801 (1913).

⁴⁰ AST, Ibidem, 30550 (1914).

⁴¹ Prim.: H. Chmelar, op. cit., str. 70; E. Murken, op. cit., str. 258; F. Markitan, op. cit., str. 18.

cev, in še to samo pod določenimi pogoji, nikakor pa ni hotela prevzeti organizacije prometa na teritoriju in skrbeti za potnike pred vkrcanjem na ladje.

Leta 1901 pa se je za izseljenski pomorski posel začela vse bolj zavzemati Austro-Americana. Ta je v njem videla možnost za utrditev in boljše izkoriščanje svojih severnoameriških prog, ki družbi, kljub temu, da je služila tudi reškemu tovornemu prometu z ZDA, zaradi šibkega izvoza iz Avstroogrške monarhije, niso nudile ustreznega profita. Družba je začela iskati sovlagatelje in se obrnila tudi na avstrijsko vlado, s prošnjo za državno subvencijo. Vendar se zdi, da za banke zaradi geografskih značilnosti in sploh neurejenih razmer v avstrijskem izseljevanju ni bilo zadostnih garancij za investicijo v izseljenski pomorski posel. V vladi pa so nekateri krogi poudarjali potrebo, da se vprašanje državnega finansiranja izseljenskih prog temeljito prouči v kontekstu široko zastavljene izseljenske politike.⁴² Tako se okoliščine, ki so končno privedle do odprtja tržaškega izseljenskega pristanišča, dozorele, ko je prišla Cunard Line na Reko in je svojo proggo speljala mimo Trsta. S tem se je Austro-Americana znašla v kritični situaciji, ker jo je angleška družba prehitela in ogrozila tudi njene interese na področju tovornega prometa. Družba se je tako odločila, da se tudi sama čimprej vključi v izseljenski posel in dve ladji, ki jih je imela v gradnji, dala opremiti za medpalubni potniški promet.⁴³

Prihod Cunard Line na Reko pa je privedel do močnih pretresov tudi v celotni evropski organizaciji čezoceanskega izseljenskega prometa in izzval ostre reakcije NDLV. Kartel, ki je, kot že rečeno, kontroliral celotno izseljensko področje celinske vzhodne Evrope in v katerem sta zasedala dominantne položaje nemška ladjarska koncerna Norddeutscher Lloyd in Hamburg Amerika Linie, je nastal leta 1891, z namenom, da se s porazdelitvijo kvot medpalubnega potniškega prometa med družbe preprečijo vojne cen in njih kvarni gospodarski učinki. Drugi namen pa je bila racionalnejša organizacija izseljenskih prevozov. Kmalu pa je postal glavni cilj te organizacije, ohranjevati vzhodnoevropski izseljenski promet v svojih rokah in ga zagotavljati severnonemškim pristaniščem ter Antwerpnu in Rotterdamu. Pri tem je moral kartel preprečevati vpadanje angleške konkurence na vzhodnoevropsko območje in razvijanje izseljenskih pristanišč v samih izseljenskih državah. Pogodba med Cunard Line in ogrsko vlado leta 1904, zaradi katere se je lep del ogrskega izseljevanja usmeril čez Reko, je potemtakem za NDLV pomenil velik izziv.

Kartel je na to reagiral najprej s propagandno kampanjo zoper angleško družbo, pri čemer je med drugim skušal vplivati na ameriške oblasti, tako da je potnike Cunard Line prikazoval za priseljence, ki kršijo priseljensko zakonodajo ZDA. Ko pa je angleška družba v odgovor dosegla od ogrske vlade policijski ukrep, ki je ogrskim državljanom dovoljeval izselitev samo čez domače pristanišče, je kartel začel vojno cen, ki se je končala 8 mesecev kasneje s sporazumom in odpovedjo Cunarda monopolu nad ogrskim izseljevanjem. Hkrati je sklenil odpreti v Trstu konkurenčno linijo za izseljence, z namenom, da bi angleško družbo čimbolj oškodoval in jo izrinil z Jadrana. To odločitev pa je opravičeval še en tehten razlog in sicer dejstvo, da je prav tisti čas avstrijska vlada pripravila načrt izseljenskega zakona, ki je med drugim predvideval tudi posege za usmerjanje avstrijskega čezoceanskega izseljevanja prek domačega pristanišča in pri tem ovrednotenje avstrijskega ladjarstva. Preden bi se ponovilo nekaj podobnega, kot se je zgodilo na Reki, je torej kartel sklenil poseči v Trstu, vendar ne direktno z eno svojih družb, temveč tako, da je Austro-Americani ponudil finančno soudeležbo za odprtje izseljenske proge in 4 odstotni delež svojega medpalubnega potniškega prometa. Avstrijska družba je, potem ko je Cunard Line odklonila njen predlog, da bi v sodelovanju organizirali izseljevanjske prevoze na vzhodnem Jadranu, ponudbo sprejela.

Kvota, ki jo je družba dobila od poola, je bila za začetek dokaj ugodna. Vendar je za nadaljnji razvoj tržaškega izseljenskega pristanišča predstavljala že sama po sebi omejitve, čeprav so bili vzpostavljeni tudi mehanizmi, ki so omogočali, da se izseljenski pretok poveča. Pogodba z NDLV, ki je med drugim predvidevala, da služi Austro-Americana s svojo agenturno mrežo vsem kartelovim družbam, je namreč dopuščala preseganje kvote, s tem da je

⁴² Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Allgemeine Registratur, 8. (in genere), Karton 119, 51556 (1903); E. Murken, op. cit., str. 258.

⁴³ E. Murken, op. cit., str. 257.

družba za vsakega dodatnega potnika plačala kartelu 100 mark. Sorazmerno s presežkom je imela Austro-Americana pravico zahtevati revizijo pogodbe in zvišanje svoje kvote, a ne pred letom 1913. Do takrat je moral ostati delež nespremenjen. Po drugi strani pa je bilo določeno, da dobi družba za vsakega potnika od kartela manj izplačanih 100 mark, če bi promet Austro-Americane ne dosegel kvote, in da sme družba na linijskih voznjeh iz Trsta v New York prevzemati izven njej dodeljene kvote italijanske, grške, turške, španske, portugalske, azijske in afriške potnike v vseh sredozemskih pristaniščih, z izjemo francoskih. Zaradi teh določil Austro-Americana ni imela prave motivacije za intenzivnejše delo na domačih tleh in za ojačanje izseljenskega prometa čez tržaško pristanišče. Nasprotno, v kolikor se je dokaj uspešno vključevala v izseljenske posle v sredozemskih pristaniščih, se ji je bolj splačalo prostore na ladjah, ki so v Trstu ostajali prazni, zapolnjevati s tamkajšnjimi potniki.⁴⁴

Tako je Severnoatlantskemu poolu oziroma njegovima vodilnima članicama (Norddeutscher Lloyd in Hamburg Amerika Linie) uspelo v veliki meri očuvati svoje vitalne interese. Kljub temu, da nista izrinili Cunard Line z Jadrana, sta, sicer z nemajhnimi finančnimi žrtvami, saj bi kapitale, investirane v Austro-Americano, z večjim pridom uporabili za svoje proge, ohranili v svojih rokah večino avstrijskega in tudi ogrskega izseljevanja. Austro-Americana, ki jima je služila kot konkurenčno sredstvo, pa je vseeno dobila priložnost, da se je razvila v veliko in donosno ladjarsko podjetje. Škoda zaradi skromnega izseljenskega tranzita čez tržaško pristanišče je tako prizadela v prvi vrsti avstrijsko državo in njeno narodno gospodarstvo. Kljub temu, da je v desetletju pred prvo svetovno vojno izseljenski pojav v Avstriji postal eden najbolj žgočih družbeno-gospodarskih in nenazadnje tudi vojaških problemov, je v državnih krogih ob nesoglasjih glede kompetenc in opredelitve vprašanja zmanjkalo prave zagnanosti za njegovo reševanje.

Dejstvo, da so vladni zakonski načrti za ureditev izseljenskega vprašanja iz let 1904, 1908 in 1913 (kot tudi ostali zakonski predlogi v zvezi s tem problemom) ostali na papirju, je že samo po sebi dovolj zgovorno. Brez pravnih instrumentov avstrijska vlada ni imela veliko možnosti, da bi izseljenske tokove, ki jih je bilo že tako in tako zelo težko odtegniti od že utečenih kanalov, usmerjala proti Trstu. Privatni gospodarski interesi in konkurenčne borbe so jo prehiteli že pri vzpostavljanju izseljenske službe v domačem pristanišču, tako da se je znašla na robu dogajanja. Njena vloga je prišla do pravega izraza šele leta 1913, ko so notranje razprtije pretresle kompaktnost severnoatlantskega ladjarskega poola. Takrat je vlada s trgovskim ministrstvom na čelu vzela situacijo v svoje roke in z direktnim posegom v pogajanja za obnovo poola odločilno pripomogla k izboljšanju položaja domače družbe in domačega pristanišča v okviru preoceankega izseljenskega prometa. Zaradi izbruha prve svetovne vojne pa je tudi ta uspeh ostal samo formalen.

⁴⁴ Obsežen prikaz razvoja in gospodarske politike ladjarskega medpalubnega kartela, konkurenčnih bojev med paroplovnimi družbami in organizacije čezoceanskega izseljevanja iz vzhodne in jugovzhodne Evrope dajeta v svojih delih R. Riedl in E. Murken, op. cit.; podrobno o vključitvi tržaškega pristanišča v mednarodni izseljenski promet na str. 13–16 oziroma 256–263.

Summary

INTERNATIONAL TRANSATLANTIC MIGRATIONS THROUGH THE PORT OF TRIESTE/TRST IN THE PERIOD 1903–1914

The contribution examines the migratory processes through the port of Trieste and the role that the latter held within the transatlantic emigration from Eastern and Southeastern Europe. Due to the scarce interest in this regard both within the research on the history of Trieste and within emigration studies, as well as on account of fragmentary sources, this subject has not been examined thoroughly so far. In this text the author focuses on the first and the most prominent among the three phases in the history of Trieste as a port of emigration, i.e. the years from 1903 to the middle of 1914, which coincided with the most conspicuous emigration from Austria–Hungary and from Eastern and Southeastern Europe as a whole to the New World. The second phase includes the period between the two World Wars, when Trieste lost its previous maritime role on account of the political division of Europe and of the annexation of the city to Italy. At the same time the transatlantic migratory transit decreased, also due to the restrictions on immigration enacted by the government of the United States. On the other hand, in this period the port of Trieste played a very conspicuous role as a point of departure for the Jewish emigration to Palestine. The third

phase took place after the Second World War and it was mainly related to the emigration to Australia which affected Trieste and its surroundings themselves after the boundaries between Italy and then Yugoslavia were fixed according to the London Agreement of 1954.

The two basic features in the history of Trieste as a port of emigration are its late entrance into the maritime migratory business and its modest role within the transatlantic migratory movement from Eastern and Southeastern Europe, especially within the emigration from the Austro-Hungarian area itself. Already since the 1890s this territory was experiencing mass transatlantic emigration, which mostly headed for North America and mainly passed through ports in Northern Europe. Even after the opening of passenger lines for emigrants in Rijeka and Trieste in 1903 many emigrants still traveled through the Northern ports. Indeed, the Hungarian port attracted only around 25% of the transatlantic migratory traffic from the Hungarian half of the monarchy, while less than 7% of the emigrants from the Austrian regions passed through the port of Trieste. In the period from 1904 to the middle of 1914 around 220,000 persons emigrated through Trieste to America. As to the number of the returnees, in the years 1910–1914, for which we dispose of adequate statistics, it totaled about 63,000 persons. The migratory transit culminated in 1913, the only year when it reached the level of the traffic of the leading European ports with more than 50,000 passages, while on the average it oscillated around 20,000 passages yearly. 73.5% of the traffic led towards the United States. The other emigrants headed for South American states (22.1%) and for Canada (4.4%). The lines for South America were established in 1907 and included 30% of the transit in the period 1908–1914, while those for Canada, which were opened in 1913, covered almost one fifth of the traffic in that year. Nearly 60% of the transit consisted of emigrants from Austria–Hungary. Among them more than 67% were coming from the Austrian regions (chiefly from Galicia and Dalmatia, as well as from Carniola and the Littoral), 27% from the Hungarian half of the monarchy and 5.8% from Bosnia-Hercegovina. Among the emigrants from other states Russian citizen prevailed by far (60% of the foreign transit). The migratory traffic from Turkey, Italy and Greece was conspicuous as well (27% of the foreign transit). Within the foreign transit the distribution between South American and North American destinations was more even than among Austro-Hungarian emigrants. Only 22.2% of those, mostly from Austrian regions, traveled to South America. Thus, the lines for South America were used to a larger extent by foreigners, who somewhat prevailed on the Canadian lines as well, while mostly Austro-Hungarian emigrants traveled from Trieste to the United States. The large majority of the return migratory traffic consisted of emigrants from Austria-Hungary (chiefly from Hungary, Croatia, Carniola, Dalmatia and the Littoral), who were mainly returning from the United States. Among them there was also a considerable share of emigrants who had not been allowed to enter the immigration countries for various reasons. Among the seamanship companies the leading role was held by the Austro-Americana, owned by the Cosulich family in Trieste itself. This firm ran lines for the United States, South America and Canada. It covered 83% of the whole migratory traffic. 14.7% of the emigrants traveled by the English company Cunard Line, which led its line from Rijeka to New York through Trieste as well. The rest of the emigrants traveled to Canada by the Canadian Pacific Railway company.

On the one hand the reasons for the modest development and the secondary position of Trieste as a port of emigration were of geographical nature. They were related to the distance between Trieste and the main Austrian areas of emigration, especially Galicia and Bucovin, as well as to the length of the transatlantic passage, which was considerably longer from Trieste than from the ports in Northern Europe. On the other hand this situation was determined by the organization of the transatlantic migratory traffic from Eastern and Southeastern Europe. Indeed, the steamship concerns which operated in Hamburg, Bremen, Antwerpen and Rotterdam, united in the cartel Nordatlantischer Dampfer Linien Verband, administered the migratory traffic to the benefit of these ports. In order to retain control over the emigration from Eastern and Southeastern Europe, the cartel sought to thwart the encroachment by the English companies on this area and to hinder the development of ports of emigration in the states themselves where the emigrants were coming from. Thus, in 1904 it opposed the English company Cunard Line, which established a transatlantic service for emigrants in Rijeka according to an agreement with the Hungarian government, so that a part of the Hungarian migratory traffic shifted from the ports in Northern Europe to the one in Rijeka. As the Austrian government was preparing a draft of the emigration law that included the establishment of a domestic port of emigration, which would also improve Austrian shipping, the cartel sought to prevent events similar to those in Rijeka and intervened in Trieste. It did so also in order to oust the Cunard Line from the Adriatic through a keen competition. As the Austro-Americana was seeking opportunities for participating in the migratory business, the cartel entered the company with its capital and allowed the lines of the Austro-Americana to run 4% of its migratory traffic. The agreement envisaged the possibility of a gradual increase of the quota, proportionally to the excess of the traffic which the company would manage to achieve. However, at the same time the cartel allowed the Austro-Americana to take part in the migratory traffic from the Mediterranean ports, so that it was not motivated for a more intensive activity on the domestic territory and for the improvement of the traffic through Trieste.

Vlasta Stavbar

IZJAVE V PODPORO MAJNIŠKE DEKLARACIJE (2. del)

II. KRANJSKA

Za Kranjsko je v Pokrajinskem arhivu Maribor 252 pol z izjavami občinskih odborov in podpisi prebivalstva, drugih korporacij in duhovščine. Podpore politiki Jugoslovanskega kluba in izjavo za deklaracijo je dalo 198 občinskih odborov in županstev, kar je več kot polovica kranjskih občin. Deklaracijsko gibanje pa je zajelo poleg teh še okrog 60 manjših krajev, kjer je tudi potekalo pobiranje podpisov. Delni vzrok, da ni več občin podpisalo izjave, je verjetno vpliv Šušteršiča, ki je bil do konca vojne kranjski deželni glavar.

Pri izjavah iz Kranjske sem opazila, da jih je kar precej napisanih na že prej tiskanih obrazcih, ki vsebujejo osnovno vsebino majniške deklaracije in s tem tudi omenjajo habsburško klavzulo. V literaturi sem zasledila, da je to vzrok, da je na Kranjskem razmeroma veliko izjav vsebovalo habsburški okvir.¹⁰¹ Možna bi bila tudi druga razlaga, in sicer, da zaradi teh obrazcev ljudje ob izjavljanju niso pisali svojih tekstov, kot na primer na Štajerskem, kjer bi lahko izrazili svoje občutke in vizijo nove države.

V izjavah, ki niso bile napisane na obrazcih in jih ni malo ter na polah s podpisi prebivalstva je avstrijski okvir s cesarjem Karlom tudi poudarjen, kar bo razvidno iz nadaljnje analize po okrajih. Za primer navajam nekatere: žene iz Čemšenika s 499 podpisi, 16. 1. 1918: »Živela svobodna Jugoslavija pod slavnim žezlom Habsburžanov.«¹⁰² okrog 1000 podpisanih iz Toplic: »Vse za vero, dragi dom in blagega cesarja!«¹⁰³ Podpisani iz Lužarjev pri Velikih Laščah, 27. 1. 1918: »... smo odločno na strani onih, ki hočejo jugoslovansko državo s habsburškim vladarjem.«¹⁰⁴ Precej je tudi izjav, ki obsojajo razdiralno politiko v Slovenski ljudski stranki in pozivajo k enotnosti.

V primerjavi s Štajersko je poudarjanje Avstrije in Habsburžanov manjše, vendar še zdaleč ne zanemarljivo. Vzrok je tudi v tem, da je na Kranjskem podpisovanje imelo nekoliko drugačen pomen kakor v obmejnih krajih, kjer so potekali neprestani narodni boji in štajercijanska politika Nemcev, Kranjska pa je le predstavljala matico slovenstva.

Pregled po sodnih političnih okrajih Kranjske

Politični okraj Postojna*

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
POSTOJNA	Bukovje Košana Postojna Šmihel	županstvo občinski odbor železničarji županstvo župljani	442	259	181 181 701	27. 1. 1918	A
						13. 1. 1918	A
						8. 1. 1918	A
						7. 11. 1917	
ILIRSKA BISTRICA	Čelje Janeževo Brdo Kilovče	občinski odbor žene in dekleta občinski odbor žene in dekleta občinski odbor žene in dekleta	72 51 149	41 33 63	113 84 212	27. 1. 1918	
						27. 1. 1918	
						27. 1. 1918	
						28. 1. 1918	
					28. 1. 1918		

¹⁰¹ Ude, str. 103.

¹⁰² PAM, ADF, kart. III, št. 471.

¹⁰³ PAM, ADF, kart. III, št. 652.

¹⁰⁴ PAM, ADF, kart. III, št. 565.

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
SENOŽEČE	Prem	občinski odbor	138	26	164	6. 2. 1918	A
	Ratečevo Brdo	žene in dekleta občinski odbor				6. 2. 1918	
	Smerje	občinski odbor	40	32	72	28. 1. 1918	A
	Trnovo	žene in dekleta občinski odbor	115		115	27. 1. 1918	
		žene in dekleta podpisani duhovščina				21. 11. 1917	
Zagorje na Krasu	občinski odbor			2172	25. 11. 1917		
VIPAVA	Hrenoviča, Studenec, Goriče, Šmihel, Landol, Sajevče, Hruševje	žene	245		245	29. 11. 1917	A
	Laže	občinski odbor				8. 12. 1917	
	Senožeče	občinski zastop				30. 1. 1918	
	Šinadole	županstvo				16. 12. 1917	
VIPAVA	Šturje	županstvo					
	Planina	občinski odbor	261	95	356	26. 1. 1918	A
	Šentvid	možje in žene občinski odbor				20. 2. 1918	
	Vipava	občinski odbor				25. 11. 1917	A
		občinski odbor				25. 10. 1917	
župan. zveza			16	16	27. 10. 1917		
Vrhpolje	Hranilnica in p. občinski odbor				14. 12. 1917		
Ustje	prebivalstvo	232	93	325	17. 2. 1918		

* A na koncu podatkov pomeni, da je v izjavi posebej poudarjena pripadnost Avstriji.

V sodnem okraju Postojna je že 7. 11. 1917 županstvo Šmihel podpisalo deklaracijo. Pridana pa je tudi pola s 701 podpisom. V januarju sta svojo izjavo podala tudi občinski odbor Košana in županstvo Bukovje. Občina Košana pri tem izraža tudi hvaležnost papežu in »presvitlemu vladarju« Karlu I za njun trud za dosego miru. Svojo podporo deklaraciji so 8. 1. 1918 dali tudi železničarji postaj Rakek – Postojna – Planina s 181 podpisov: »Zahtevamo ujedinenje Slovencev, Hrvatov in Srbov v Jugoslavijo pod Habsburžani v okviru Avstrije.«¹⁰⁵

Ilirskobistriški sodni okraj je zbral kar 2932 podpisov. Zlasti veliko jih je iz Trnovega, več kot 2000, vmes so tudi podpisi otrok ali pa kar cele družine in število njihovih članov.¹⁰⁶ Iz Trnovega je svojo izjavo Jugoslovanskemu klubu poslala tudi duhovščina dekanije 21. 11. 1917. Med drugim je v izjavi rečeno: »Nikdar še ni bilo naše ljudstvo tako jednodušno jedino, kakor je s celim srcem oduševljeno za združenje vseh naših Jugoslovanov v samostojno državo pod habsburškim žezlom.«¹⁰⁷

Tudi občinski odbor in žene in dekleta Prema s 164 podpisi se v izjavi zavzemajo za: »svobodno državo pod Habsburžani.«¹⁰⁸

V senožeškem sodnem okraju je bil zbranih le 601 podpis, svojo izjavo pa je dalo 5 občinskih odborov. Med njimi tudi občinski zastop iz Senožeč, ki je že 8. 12. 1917 poslal podporo Jugoslovanskemu klubu in »odobrava navdušeno zjedinenje Slovanov pod habsburškim žezlom.«¹⁰⁹

V vipavskem okraju je izjava prebivalstva iz Št. Vida s 356 podpisi: »Iskreno želimo, da bi nam Bog kmalu dal pod habsburškim vladarjem Jugoslovansko državo, kjer bi Slovenci, Hrvati in Srbi imeli svoj lasten, lep, svobodni dom. – Mi ljubimo habsburško monarhijo; ravno zato zahtevamo njenim narodom lastno državnost in nam Jugoslovanom lastno neodvisno državo v njej, kajti le tako more monarhija obstati.«¹¹⁰ Vipava je svojo podporo deklaraciji podala že 25. 10. 1917, enako tudi »županska zveza« in Hranilnica in posojilnica Vipava, ki je svojo izjavo naslovila na poslanca dr. Lovra Pogacnika.

V celotnem političnem okraju Postojna je bilo zbranih 4756 podpisov.

¹⁰⁵ PAM, ADF, kart. III, št. 596.

¹⁰⁶ PAM, ADF, kart. III, št. 456.

¹⁰⁷ PAM, ADF, kart. III, št. 657.

¹⁰⁸ PAM, ADF, kart. III, št. 598.

¹⁰⁹ PAM, ADF, kart. III, št. 618.

¹¹⁰ PAM, ADF, kart. III, št. 671.

Politični okraj Kočevje

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
VELIKE LAŠČE	Lužarji	občinski odbor				1. 3. 1918	
	Hrustovo, Hlebče, Prhajevo, Jakičevo	podpisani občinski odbor	125	65	190	31. 1. 1918	A
	Velike Lašče	občinski odbor				5. 12. 1917	A
	Rob	županstvo				26. 11. 1917	
KOČEVJE	Sv. Gregor	občinski odbor				23. 12. 1917	
	Turjak	občinski odbor				11. 11. 1917	
	Banjaloka	občinski odbor				4. 12. 1917	
RIBNICA	Osilnica	občina			567	28. 2. 1918	A
	Osilnice + Sele	občinski odbor vaščani	414	154	568	2. 12. 1917	
RIBNICA	Dolenja vas	občinski odbor				29. 12. 1917	
	Jurjevica	podpisani županstvo	70	59	129	2. 1. 1918	A
	Loški potok	podpisani županstvo	131	123	254	26. 11. 1917	
	Ribnica	županstvo				26. 11. 1917	
RIBNICA	Ribnica	županstvo				7. 2. 1918	
	Posojilnica	Posojilnica				29. 3. 1918	
	Slatnik	občinski odbor				30. 12. 1917	A

V političnem okraju Kočevje se je 10 občinskih odborov izjavilo za deklaracijo, zbrali pa so 1708 podpisov, in sicer sodni okraj Kočevje 1135, sodni okraj Velike Lašče 190 in Ribnica 383 podpisov.

Občina Osilnica v svoji izjavi 28. 2. 1918 piše: »Ob enem rotimo brate Hrvate, da tudi oni nastopijo v edinosti za naše zahteve in pozabijo na stare spore.«¹¹¹ Občinski odbor te občine pa se radostno pridružuje združitvi Jugoslovanov pod Habsburžani: »Občinski odbor pozdravlja želje slovenskih občin po ujedinitvi Jugoslavije pod zastavo habsburške hiše, ter se jim radostno pridružuje.«^{111a}

Tudi 190 mož in žena iz vasi Hrustovo, Hlebče, Prhajevo in Jakičevo pri Lužarjih v sodnem okraju Velike Lašče je za: »jugoslovansko državo pod habsburškim vladarjem.«¹¹² Pod vlado Habsburžanov si je neodvisno državo jugoslovanskega naroda predstavljal tudi občinski odbor Velike Lašče v svoji izjavi 5. 12. 1917.¹¹³

Politični okraj Krško

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
KRŠKO	Krško	občinski odbor				5. 10. 1917	
	Raka	župan občinski odbor				28. 11. 1917	A
	Studenec	žene in dekleta občinski odbor	1118		1118	20. 12. 1917	
KOSTANJEVICA	Čatež	občinski urad				9. 2. 1918	
	Kostanjevica	občinski odbor				11. 12. 1917	
	Sv. Križ	občinski odbor	850		850	2. 7. 1918	A
MOKRONOG	Št. Jernej	žene in dekleta občinski odbor	725		725	23. 12. 1917	
	DVrbje	žene in dekleta občinski odbor				25. 11. 1917	A
	Mokronog	občinski odbor občani	248	115	363	21. 1. 1918	
RADEČE	Šmarjeta	občinski odbor				13. 2. 1918	
	Št. Rupert	žene in dekleta občinski zastop	657		657	8. 12. 1917	A
	Tržišče	občinski odbor				17. 12. 1917	
RADEČE	Boštanj	občinski odbor				31. 1. 1918	A
	Št. Janž	žene in dekleta občinski odbor	326		326	2. 12. 1917	A
	Radeče	občinski odbor				23. 12. 1917	A
	Svibno-Sv. Križ	prebivalstvo	333	159	492	25. 11. 1917	A
						7. 12. 1917	A

¹¹¹ PAM, ADF, kart. III, št. 538.¹¹² PAM, ADF, kart. III, št. 565.¹¹³ PAM, ADF, kart. III, št. 546.

V političnem okraju Krško je deklaracijsko gibanje zajelo 16 krajev, zbrali pa so 4531 podpisov. Občinski odbor Krško je že 5. 10. 1917 podal svojo izjavo, »da bi čimpreje zasijala avstrijskim narodom zlata zarja častnega miru in nove lepše bodočnosti.«¹¹⁴

Veliko število podpisov so zbrale žene in dekleta iz občine Raka, in sicer kar 1118. Tudi občinski odbor Sv. Križ pri Kostanjevici (zdaj Podbočje) na slovensko-hrvaški meji izraža svoje občutke o združitvi: »Tu na slovensko-hrvaški in vlaško-srbski meji posebno živo čutimo, da smo vsi troji en narod, ki mora doseči združenje v svoji državi pod habsburško krono.«¹¹⁵ Žene in dekleta Boštjana s 326 podpisi zahtevajo v svoji izjavi: »da se neha strašno morenje in sklene pravični mir, da zasije zlato solnce svobode v jugoslovanski državi pod habsburškim žezlom.«¹¹⁶

Občinski odbor iz Št. Janža v sodnem okraju Radeče pa je 25. 11. 1917 izrazil podporo slovenskim narodnim poslancem in njihovi politiki: »da v družbi poštenih in nesebičnih narodnih voditeljev doseže neodvisno in samostojno jugoslovansko državo pod mogočnim habsburškim žezlom.«¹¹⁷ Deklaracijske izjave so bile pogosto priložnost, da so ljudje in tudi odborniki občine potarnali in poprosili za kakšno stvar. Št. Janž prosi Jugoslovanski klub, naj izbere poslanca, ki bo zastopal njihove koristi v državnem in deželnem zboru po Krekovi smrti. Tudi občinski odbor Radeče se v svoji izjavi 7. 12. 1917 zahvaljuje knezoškofu ljubljanskemu in ostalim, »ki so s to izjavo za avstrijsko Jugoslavijo pod habsburškim žezlom slovenskemu narodu pokazali pravo pot.«¹¹⁸

Pri Št. Janžu na Dolenjskem je bil v maju 1918 velik tabor. Na Rakovniku se je zbralo 10.000–11.000 ljudi. Na zboru so govorili dr. Anton Korošec, dr. Rybař iz Trsta, pisatelj Finžgar, socialdemokratski rudar Strgar, »Ljudske množice so kar kipele od navdušenja za sveto stvar«, končuje poročilo Slovenski gospodar.¹¹⁹

Politični okraj Kranj

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
ŠKOFJA LOKA	Javorje	občinski odbor žene in dekleta	325		325	17. 2. 1918	A
	Poljane	občinski odbor				6. 12. 1917	A
	Stara Loka Stara Oselica in Koprivnik	Prost. gasil. dr. odbor gasil. dr. občinski odbor		24	24	18. 12. 1917	
				25	25	13. 3. 1918	
	Trata	podpisani občina	363	237	600	12. 2. 1918	
						podpisani občinski odbor	482
	Zminec Železniki Škofja Loka Selca	občinski odbor občinski odbor občinski odbor županstvo				3. 12. 1917	A
						30. 12. 1917	A
						26. 11. 1917	A
	KRANJ	Cerklje	županstvo	195	105	300	18. 11. 1917
Kranj		občinski odbor	9. 12. 1917				
		županstvo	4. 12. 1917				
Šenčur Stražišče		meščanska zveza prebivalstvo	19. 5. 1918				A
		občinski odbor	20. 2. 1918				
Breg, Drulovka, Orehok Voglje	občinski odbor žene in dekleta	619	619	2. 11. 1917	31. 1. 1918		
TRŽIČ	Sv. Ana Kovor	žene in dekleta občinski odbor	125		125	30. 1. 1918	
						1. 12. 1917	A
	Tržič	občinski odbor občinski odbor	558		558	4. 2. 1918	A
						3. 12. 1918	
	žene in dekleta	501		501	13. 2. 1918		
					18. 2. 1918		

V političnem okraju Kranj je svojo podporo Jugoslovanskemu klubu in njegovi politiki podpiralo 14 občinskih odborov in 3777 ljudi. Občinski odbor Javorje v sodnem okraju Škofja Loka je

¹¹⁴ PAM, ADF, kart. III, št. 542.

¹¹⁵ PAM, ADF, kart. III, št. 537.

¹¹⁶ PAM, ADF, kart. III, št. 458.

¹¹⁷ PAM, ADF, kart. III, št. 506.

¹¹⁸ PAM, ADF, kart. III, št. 601.

¹¹⁹ Slovenski gospodar 52, 1918, 21, 23. 5., str. 3.

v izjavi 17. 2. 1918 poleg želje po miru želel: »Bog nam ohrani in obvaruj našega miroljubnega cesarja Karla I.«¹²⁰ Občinski odbor Poljane je zapisal 6. 12. 1917: »Edina naša rešitev je: Lastna jugoslovanska država pod habsburškim žezlom.«¹²¹ Občinski odbor Zminec 2. 12. 1917: »Jugoslovanom v habsburški Avstriji je bodočnost.«¹²²

Politični okraj Ljubljana

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
LJUBLJANA	Brezovica Grosuplje Lipljene Ljubljana	občinski odbor	680	24	680	25. 11. 1917	A
		žene in dekleta				11. 10. 1917	
		županstvo				15. 9. 1917	A
		podp. zastop. Slov				18. 9. 1917	
		A. Bonaventura					
	Ježica Moste	klub narod. napr.	496		496	4. 12. 1917	
		obč. svetnikov Lj.					
	Podgorica Sp. Slivnica	klub obč. svetovalcev	268		268	3. 12. 1917	A
		mesta (SLS)					
	Soteska Študenec-Ig Šmarje Zg. Šiška	dr. Dobrodelnost	250		250	15. 10. 1917	
		Šentj. prosv. dr.				5. 5. 1918	
		žene in dekleta				25. 12. 1917	
občinski odbor		11. 11. 1917					
županstvo		28. 11. 1917				A	
Šmartno Št. Vid	žene in dekleta	261	95	356	19. 1. 1918	A	
	občinski odbor				20. 1. 1918	A	
Vič Želimlje Drenik	žene in dekleta	52	19	71	6. 1. 1918	A	
	zastop. občine				21. 1. 1918		
	župnik				25. 11. 1917	A	
VRHNIKA	Velika Ligonja Preserje Vrhnika	občinski odbor			25. 11. 1917	A	
		občinski odbor			25. 11. 1917	A	
		občinski odbor			23. 5. 1918	A	
		županstvo			28. 5. 1918		
		možje		118	118	3. 4. 1918	
		občinski odbor				25. 11. 1917	
		občinski odbor				25. 11. 1917	A
		prebivalstvo				20. 2. 1918	A
		županstvo				10. 12. 1917	
		občina				23. 12. 1917	
		prebivalstvo					
		občina				25. 11. 1917	
		občinski odbor				20. 11. 1917	A
		županstvo					

Politični okraj Ljubljana je v deklaracijsko gibanje zjel 14 občinskih odborov, zbranih pa je bilo 2239 podpisov. Prve izjave so že iz septembra 1917.¹²³ Izjavljanje je trajalo vse do maja 1918.

Ohranjena je tudi izjava, ki so jo podpisali 15. 9. 1917 na pobudo škofa Jegliča in je znana kot ljubljanska izjava. Priložen je tudi tekst, ki ga škof Anton Bonaventura Jeglič pošilja Antonu Korošču 18. 9. 1917: »Pošiljam Vam izjavo vseh strank na Kranjskem za deklaracijo . . . Imel sem tudi že podpise vseh obmejnih Slovencev, razen g.g. Štajerske in pa zastopnikov liberalne stranke v Trstu. SD se niso hoteli pridružiti in sicer menda za to ne, ker je izjava preveč patriotična.«¹²⁴ Zakaj je škof Jeglič dal pobudo za izjavo in kakšni so bili ob tem njegovi nagibi, je tema, ki je zanimala številne zgodovinarje.¹²⁵ Prav gotovo je Jeglič z načelom dinastične zvestobe resno mislil. Njegove simpatije so veljale rešitvi jugoslovanskega vprašanja v okviru monarhije. Jeglič je v majniški deklaraciji gotovo videl političen program, ki je bil primeren za uresničitev te želje – rešiti slovensko narodno vprašanje. Ob tem pa mu moramo priznati iskreno slovensko narodno čustvovanje. Z ljubljansko izjavo je bila dana ljudem nekakšna orientacija v nadaljnjem deklaracijskem gibanju in pospešitev jugoslovanske državne zamisli, kot jo je predstavljala majniška deklaracija.

Iz Ljubljane so bile dr. Korošču poslani: izjava kluba narodnonaprednih občinskih svetnikov ljubljanskih 4. 12. 1917, izjava kluba občinskih svetovalcev stolnega mesta Ljubljana (SLS) 3. 12.

¹²⁰ PAM, ADF, kart. III, št. 509.

¹²¹ PAM, ADF, kart. III, št. 595.

¹²² PAM, ADF, kart. III, št. 690.

¹²³ To so časovno prve deklaracijske izjave, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor v fondu Acta declarationis prve faventia 30. V. 1917.

¹²⁴ PAM, ADF, kart. III, št. 553/1.

¹²⁵ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, str. 140–145; podpisniki izjave str. 143, besedilo str. 294, op. 344.

1917, naslovljena na Jugoslovanski klub: »zahvaljujemo se mu, ker možato in odločno dela za združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov v okrilju Habsburžanov. Obsoja vse spletke za razbitje narodne sloge, najostreje pa obsoja vse poskuse razbiti SLS.« ter izjavi društva »Dobrodelnost« 5. 12. 1917 in 5. 5. 1918 izjava šentjakobskega prosvetnega društva: »Samostojna jugoslovanska država v smislu deklaracije je življenjska zahteva krščanske prosvete in edino zadostno poročstvo za naš kulturni napredek v bodočnosti.«¹²⁶

Ob tem moram omeniti še veliki deklaracijski shod 24. 3. 1918 v Ljubljani. Na shodu so govorili županja Franja Tavčarjeva, Cilka Krekova ter dr. Anton Korošec. Slovenski gospodar poroča, da je Tavčarjeva na slovesen način Korošču izročila 200.000 podpisov za jugoslovansko deklaracijo. Nadalje časopis piše, da se je v nedeljo ob 11. uri vršil v »Unionu« slovesen sprejem deklaracijskih podpisov.¹²⁷

Več kot tričetr izjav iz ljubljanskega sodnega okraja posebej poudarja habsburški okvir. Na primer: žene in dekleta iz Spodnje Slivnice so 20. 1. 1918 s 250 podpisi izjavile: »Bog daj, da bi kmalu prišel za Slovence, Hrvate in Srbe v avstrijski monarhiji vstajenja dan, kjer bi se našli bratje v skupnem domu jugoslovanske države pod habsburškim vladarjem!«¹²⁸ Podobno je izjavila občina Moste, žene in dekleta Podgorice, občinski odbor Šmarje 25. 11. 1917, ki med drugim pravi: »Vse naše moči stavimo na razpolago dokler se ne zgradi jugoslovanska država pod žezlom Habsburško-lorenške dinastije.«¹²⁹ 365 podpisanih občine Št. Vid, 20. 2. 1918: »Iskreno želimo, da bi nam Bog dal pod habsburškim vladarjem Jugoslavijo, kjer bi Slovenci, Hrvati in Srbi imeli svoj lasten, lep, svoboden dom. Mi ljubimo habsburško monarhijo«¹³⁰, županstvo Vrhnike 20. 11. 1917: »z odločno zahtevo samostojne in neodvisne države jugoslovanskega naroda pod vlado Habsburžanov.«¹³¹

Politični okraj Litija

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
LITIJA	Ržišče	občinski odbor				9. 12. 1917	A
	Kandrše	občinski odbor				17. 12. 1918	
	Kolovrat	občinski odbor				8. 12. 1917	
	Kotredež	občinski odbor				19. 2. 1918	A
	Kresnice	občinski odbor				20. 5. 1918	
		prebivalci	300	191	491		
VIŠNJA GORA	St. Lampert	občinski odbor				18. 3. 1918	
	Zagorje ob Savi	občinski odbor				5. 12. 1917	A
		železničarji		11	11		A
		premogarji			729		
	Vače	županstvo				16. 1. 1918	
VIŠNJA GORA	Bukovica	občinski odbor				25. 11. 1917	A
	Dob	občinski odbor				25. 11. 1917	
	Gorenja vas	občinski odbor				25. 11. 1917	
	Hudo	prebivalstvo	64	21	85	22. 2. 1918	A
	Kriška vas	občinski odbor				25. 11. 1917	A
	Krka	občinski odbor				30. 12. 1917	
		žene in dekleta	385		385	15. 1. 1918	
	Leskovec	občinski odbor				25. 11. 1917	
		duhovščina			36	4. 2. 1918	
	Luče	občinski odbor				27. 11. 1917	
	Mrzlo polje	prebivalstvo	124	49	173	21. 2. 1918	A
	Muljava	občinski odbor				25. 11. 1917	
Podboršt	občinski odbor				25. 11. 1917		
Polica	občinski odbor				25. 11. 1917		
	žene in dekleta	306		306	22. 1. 1918		
	možje		192	192	22. 1. 1918		
VIŠNJA GORA	Stehanja vas	občinski odbor				25. 11. 1917	
	Temenica	občinski odbor				25. 11. 1917	
	Višnja gora	občinski odbor				21. 11. 1917	
		občinski odbor				23. 1. 1918	
		zdravst. zastop				23. 1. 1918	
Zagorica	občinski odbor				25. 11. 1917	A	
Zalna	občinski odbor				15. 12. 1917	A	

¹²⁶ PAM, ADF, kart. III, št. 553/2.

¹²⁷ Slovenski gospodar 52, 1918, 13, 28. 3., str. 4.

¹²⁸ PAM, ADF, kart. III, št. 621.

¹²⁹ PAM, ADF, kart. III, št. 640.

¹³⁰ PAM, ADF, kart. III, št. 671.

¹³¹ PAM, ADF, kart. III, št. 682.

Politični okraj Litija je zbral 2372 podpisov za deklaracijo. Zanj se je izreklo tudi 23 občinskih odborov. Tudi tukaj so izjave s poudarjeno habsburško klavzulo. Tako občinski odbor Zagorje ob Savi 5. 12. 1917: »zahteva po samostojni državi jugoslovanskega naroda pod habsburškim žezlom.« Iz Zagorja je tudi izjava železničarjev z 11 podpisi: »zahtevamo ujedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov v Jugoslavijo pod Habsburžani v okviru Avstrije.«¹³²

Prebivalstvo Mrzlega polja s 173 podpisi, 21. 2. 1918: »Bog nam kmalu daj pod habsburškim vladarjem državo, kjer bi skupaj bratsko stanovali Slovenci, Hrvati in Srbi, kjer bi skupaj svobodno živeli in delali za veliko našo boljšo bodočnost. – Vaš boj je boj ljubezni do prestola in boj ljubezni za našo svobodo!«¹³³

Politični okraj Logatec

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
LOGATEC	Gornji Logatec Dolnji Logatec	občinski odbor				4. 12. 1917	A
		občinski odbor				1. 12. 1917	
IDRIJA	Čekovnik Črni Vrh	občinski odbor				31. 1. 1918	A
		županstvo				3. 2. 1918	
	Dole	občinski odbor				16. 12. 1917	A A
		prebivalstvo	651	357	1008	16. 1. 1918	
		županstvo	360	123	483	22. 2. 1918	
Godovič Idrija	občinski odbor				5. 3. 1918	A	
	podpisani	167	320	487	25. 12. 1917		
CERKNICA	Vojsko Žiri	Jednakopravnost				13. 4. 1918	A
		občinski odbor				16. 1. 1918	
	Cerknica Rakek Sv. Trojica	županstvo				24. 1. 1918	A
		podpisani			188	28. 11. 1917	
LOŽ	Bloke Lož Stari trg	občinski odbor				24. 11. 1917	A
		občinski odbor	289		289	12. 12. 1917	
		dekleta in žene				5. 5. 1918	A
		občinski odbor				28. 11. 1917	
		občinski odbor				21. 11. 1917	
		županstvo				14. 11. 1917	

Politični okraj Logatec je zbral 2455 podpisov v 4 sodnih okrajih.

Iz sodnih okrajev Lož in Logatec ni izjav s podpisi prebivalstva, so le izjave občinskih odborov. Črni vrh je izjavil: »Živi jugoslovanska država pod žezlom preslavne habsburško-lorenske vladarske hiše.« Prebivalstvo te občine s kar 1008 podpisov poudarja: »Z geslom: Ustvariti nam pod preslavnim habsburško-lorenskim žezlom državo Jugoslavijo!«¹³⁴ V fondu je tudi izjava političnega društva »Jednakopravnost« iz Idrije.

Politični okraj Radovljica

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
KRANJSKA GORA	Jesenice	županstvo				19. 11. 1917	
		železničarji		332	332	19. 11. 1917	
RADOVLJICA	Begunje	uslužbenci c. kr. žeznice Jesenice – Trbiž		48	48		A
		županstvo				15. 11. 1917	
	Bled	občinski odbor				7. 1. 1918	
		žene in dekleta	237		237	17. 1. 1918	
	Brezje	občinski odbor				4. 12. 1917	
		podpisani	135	103	238	17. 3. 1918	
Kamna Gorica	občinski odbor				20. 11. 1917		
	Koprivnik	občinski odbor					
Kropa	oslu. žel. post.						
	Podnard – Kropa	županska zveza		72	72	19. 11. 1917	
Radovljica	Zasip	prebivalci	110	46	156	6. 1. 1918	
	Lesce	žene in dekleta	125		125		

¹³² PAM, ADF, kart. III, št. 686.

¹³³ PAM, ADF, kart. III, št. 577.

¹³⁴ PAM, ADF, kart. III, št. 475.

Okraj Radovljica je zbral le 1208 podpisov in 8 občinskih izjav.

Jeseniški železničarji s 332 podpisi so se 19. 11. 1917 izrekli za deklaracijo. V Lescah je 125 žena in deklet izjavilo, »naj vztrajno nadaljujejo započeto delo v korist našemu jugoslovanskemu narodu in s tem v korist naši Avstriji«, hkrati so pa tudi obsodili nasprotnike deklaracije: »Izdajalcem pa naj kri mož naših in sinov in bratov naših hrabrih zamaši klevetna grla.«¹³⁵ Občinski odbor Kropa v svoji izjavi 20. 11. 1917 pritrjuje delu slovenskih poslancev in škofu Jegliču.

Politični okraj Novo Mesto

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum					
			ženske	moški	skupaj						
ŽUŽEMBERK	Ambrus	občina občinski odbor žene in dekleta župnik	227		227	13. 1. 1918					
	Žužemberk Šmihel pri Žužem.					18. 12. 1917 27. 1. 1918 27. 1. 1918					
NOVO MESTO	Bela Cerkev	občinski odbor	172		172	25. 11. 1917	A				
	Brusnice	občina				6. 11. 1917					
	Gornje Polje	občina žene in dekleta				20. 1. 1918					
TREBNJE	Mirna Peč	občina	406	753	1159	17. 1. 1918	A				
	Rudolfovo = N. Mesto	županstvo				7. 4. 1918					
	Orehovica	gerent. občine				11. 11. 1917					
	Toplice	občina podpisani									
TREBNJE	Dobrnič	občinski odbor žene in dekleta	534		534	12. 2. 1918	A				
	Velika Loka	občinski odbor žene in dekleta				25. 11. 1917 27. 1. 1918					
	Trebnje	Gorišek Rudolf				možje		84	62	148	2. 4. 1918
								Veliki Gaber	491	491	22. 3. 1918 25. 11. 1917

Okraj Novo Mesto je nabral 2893 podpisov; 10 občin se je izreklo za deklaracijo.

Šmihel pri Žužemberku je sprejel 27. 1. 1918 polo 227 podpisov, ki jo je župnik poslal dr. Antonu Korošču. Pola iz Velike Loke vsebuje izjavo občinskega odbora: »pozdravljamo z navdušenjem neutrudljivo delovanje sv. Očeta papeža Benedikta XV. za doseg svetovnega miru, obenem izraža neomajno vdanost presvitlemu vladarju Karlu I. . . . – za jugoslovansko edinstvo pod habsburškim žezlom, kjer se morajo zagotoviti Slovincem popolna svoboda v verskem, političnem in gospodarskem pogledu.« Kipar Rudolf Gorišek 2. 4. 1918 pošilja podpise in opisuje potek akcije, katero najbolj ovira župnik, ki v cerkvi ljudi odvrča od podpisovanja deklaracije.¹³⁶

Politični okraj Kamnik

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
BRDO	Blagovica	žene in dekleta podpisane občinski odbor občinski odbor županstvo občinski odbor občinski odbor županstvo občinski odbor občinski odbor občina občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor	238		238	16. 1. 1918	A
	Čemšenik		499		499	9. 12. 1917	
	Češnjice					25. 11. 1917	
	Dob					9. 11. 1917	
	Dol					18. 11. 1917	
	Dolsko					27. 1. 1918	
	Drtija					27. 11. 1917	
	Krašnja					25. 11. 1917	
	Krtina					5. 12. 1917	
	Lukovica					24. 2. 1918	
	Moravče					25. 11. 1917	
	Podrečje					25. 11. 1917	
	Prevoje					25. 11. 1917	
	Rafolče					27. 11. 1917	
	Rova					26. 10. 1917	
	Sp. Koseze					25. 11. 1917	

¹³⁵ PAM, ADF, kart. III, št. 550.

¹³⁶ PAM, ADF, kart. III, št. 559/1,2.

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
KAMNIK	Trojane Velika vas Zlato Polje	občinski odbor občinski odbor občinski odbor županstvo žene in dekleta	197		197	30. 11. 1917	
						29. 11. 1917	
			25. 11. 1917				
			10. 12. 1918				
	Domžale Dragomelj Gozd Homec Hrušovka Jarše	občani žene in dekleta občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor	123	33	33 123	25. 11. 1917	A
	Kaplja vas Klanec Križ Loka pri Mengšu Lahovče Mengeš Šmartno Mlaka	žene in dekleta občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor	237		237	19. 11. 1917 18. 11. 1917 25. 11. 1917 18. 11. 1917 26. 1. 1918 10. 11. 1917 12. 11. 1917 25. 11. 1917 25. 11. 1917 11. 11. 1917 12. 11. 1917 29. 11. 1918 11. 11. 1917	
			280		280		

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum				
			ženske	moški	skupaj					
KAMNIK	Motnik Mekinj Nasoviče Nevlje	občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor županstvo	273		273	25. 11. 1917	A			
						25. 11. 1917				
						22. 11. 1917				
						25. 11. 1917				
	Špitalič Zg. Tuhinj Paloviče Podgorje Podhruška Radomlje Zalog Šmarca Kamnik	občinski odbor žene in dekleta občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor župansvtvo odbor mešč. korp. duhovščina župani K, okr.							24. 11. 1917 20. 1. 1918 25. 11. 1917 11. 11. 1917 25. 11. 1917 21. 11. 1917 25. 11. 1917 11. 11. 1917 26. 11. 1917 26. 11. 1917 5. 12. 1917 4. 11. 1917	A A
	Suhadole Županje njive Trzin Tunjice Rašica Bistričica Vodice	občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor občinski odbor možje in fantje občinski odbor							11. 11. 1917 24. 11. 1917 11. 11. 1917 25. 11. 1917 25. 11. 1917 25. 11. 1917 24. 3. 1918 19. 11. 1917	A
	Kaplja vas, Klanec, Križ, Mlake, Moste, Nasovče, Suhodole, Lahovče, Zalog	žene in dekleta				758		758		

Kamniški okraj je bil zastopan posebno dobro. Tu so zbrali 3023 podpisov in kar 47 občinskih odborov oziroma županstev se je izreklo za deklaracijo.

Med izjavami je tudi izjava kamniške duhovščine 15. 12. 1917, naslovljena na Jugoslovanski klub »za Jugoslavijo pod žezlom habsburške dinastije.«¹³⁷ Iz Kamnika je tudi izjava mestnega županstva ter odbora meščanske korporacije kamniške, ki združuje vse meščanske hišne posestnike mesta. Novembra 1917 so dali župani kamniškega okraja izjavo, ki je naslovljena na Jugoslovanski klub, v roke p. g. dr. Korošču: »za svobodo in edinstvo jugoslovanskega naroda, katero pa je

¹³⁷ PAM, ADF, kart. III, št. 517.

mogoče le v samostojni jugoslovanski državi, ki bodi pod habsburškim žezlom – združeni vsi jugoslovanski rodovi, torej tudi prekmurski in beneški Slovenci.«¹³⁸

Polji občine Mekinje je pridano tudi pismo, ki ga mekinjski župnik pošilja dr. Antonu Korošču in toži o početju kranjskega deželnega glavarja. Govori tudi o njegovi »kranjski (ne slovenski) kmečki stranki«, ki jo označuje kot »mrtvorojeno dete.«¹³⁹

Zvestobo habsburški hiši izjavljalo tudi možje in fantje iz Vodic 24. 3. 1918 s 385 podpisi: »Združeni z brati Hrvati in Srbi hočemo vedno zvesti ostati naši vladarski hiši.«¹⁴⁰

Politični okraj Črnomelj

Sodni okraj	Kraj	Kdo pošilja	Število podpisov			Datum	
			ženske	moški	skupaj		
METLIKA	Božakovo	podpisani	160	72	232	5. 11. 1917	
	Črešnjec	županstvo				3. 12. 1917	
	Drašiči	županstvo				7. 11. 1917	
	Gradac	županstvo				3. 11. 1917	
	Lokvica	županstvo				6. 11. 1917	
	Metlika	županstvo					
	Podzemelj	žene in dekleta				10. 2. 1918	A
	Radovica	županstvo				9. 11. 1917	A
	Semič	županstvo				6. 11. 1917	
	Suhor	županstvo					
ČRNOMELJ	Adlešiči	županstvo				10. 2. 1918	
	Črnomelj	občina				14. 11. 1917	
	Dobliče	županstvo				8. 11. 1917	
	Dragutaš	županstvo				11. 11. 1917	
	Griblje	županstvo				15. 11. 1917	
		žene in dekleta				15. 11. 1917	
	Kočevje	slov. duhovšč. kočev. dekanije	141		141		
		kočev. dekanije				12	
	Kot	županstvo				9. 11. 1917	
	Loka	županstvo				6. 2. 1918	A
		občina				12. 5. 1918	A
		žene in dekleta				12. 5. 1918	A
	Petrova vas	županstvo	276		276	11. 11. 1917	
	Radence	županstvo				8. 11. 1917	
	Sinji vrh	županstvo				11. 11. 1917	
Stari trg	občinski odbor				18. 10. 1917	A	
Talčji vrh	županstvo				12. 11. 1917		
Račna Gora	županstvo				11. 11. 1917		
Tribuče	županstvo				7. 11. 1917		
Vinica	županstvo				7. 11. 1917		
	žene in dekleta				818	818	
	Prost. ognjeg. dr.				jan. 1918		
	županstvo				10. 3. 1918		
Vinji vrh	županstvo				9. 11. 1917		
Dol	občinski odbor				25. 11. 1917		

V črnomeljskem političnem okraju je 27 občin dalo podporo deklaraciji, zbranih pa je bilo 1467 podpisov.

Iz črnomeljskega sodnega okraja je tudi izjava Prostovoljnega gasilskega društva. Tudi tukaj so izražali zvestobo Avstriji in cesarju kot na primer podzemeljsko ženstvo: »Bogu, cesarju in narodu zveste hočemo v srečnem miru delovati za naš narodni napredek«¹⁴¹, županstvo občine Radovica 10. 2. 1918: »da slovesno razglasi misel samostojne države avstrijskih Jugoslovanov pod habsburških žezlom . . .«¹⁴²

Županstvo Loke pri Črnomlju je izjavo uporabilo tudi za protest proti vinskemu davku. Občina istega kraja pa je šele 12. 5. 1918 poslala Jugoslovanskemu klubu izjavo s podporo njegovi politiki. Tej polji je priloženih tudi 276 podpisov žena in deklet.

¹³⁸ PAM, ADF, kart. III, št. 518.

¹³⁹ PAM, ADF, kart. III, št. 567.

¹⁴⁰ PAM, ADF, kart. III, št. 677.

¹⁴¹ PAM, ADF, kart. III, št. 593.

¹⁴² PAM, ADF, kart. III, št. 604.

* * *

Na Kranjskem je podpisalo deklaracijo 30.429 ljudi.¹⁴³ Posebno dobro sta zastopana glede števila podpisov in občinskih izjav kamniški okraj in Dolenjska, slabše pa Notranjska. Ker je Notranjska spadala že k ožjemu vojnemu ozemlju, je verjetno to vzrok, zaradi katerega je bilo podpisovanje tod težavno in onemogočeno.

Prevladujejo izjave občinskih odborov, manjši je razmah deklaracijskega gibanja glede podpisovanja deklaracije s strani prebivalstva.

Menim, da je iz analize in predstavitve nekaterih izjav po okrajih razvidno, da tudi te izjave od septembra 1917 pa do maja 1918 vsebujejo habsburško klavzulo in poudarjajo avstrijski okvir in Habsburžane. Res je, da je to v manjši meri kot na Štajerskem, vendar ni zanemarljivo malo. Skoraj vse izjave pa vsebujejo zahteve in želje po miru; mnoge obsojajo razdiralno politiko v Slovenski ljudski stranki.

V primerjavi s Štajersko na Kranjskem skoraj ni izjav društev in drugih korporacij. Tudi izjav duhovščine je v fondu v mariborskem arhivu malo. Zasedila nisem tudi nobene izjave krajevnih šolskih svetov.

V fondu za Kranjsko so tudi pole z izjavami slovenskih vojakov s fronte, in sicer dve izjavi iz Italije: slovenski častniki na fronti, pošta 279 in vojaki 35. maršbataljona 2. gor. strelskega polka.

Zanimiva je tudi izjava dunajskih Slovenk s 13 podpisi s konca januarja 1918. Svojo izjavo je poslalo tudi Slovensko društvo Sv. Barbara in Boženstvena bratovščina za žene v Gladbecku, kjer se čez 300 oseb izreka za deklaracijo.

Tudi nekateri železničarji na Kranjskem so dali svoje izjave: uslužbenci železniške postaje Podnart–Kropa (72 podpisov) in 48 uslužbencev c. kr. državne železnice Jesenice–Trbiž.

Nadaljevanje sledi

¹⁴³ Podatek na osnovi pol s podpisi v Pokrajinskem arhivu Maribor.

Zusammenfassung

ERKLÄRUNGEN ZUR UNTERSTÜTZUNG DER MAI-DEKLARATION (2. Teil)

Vlasta Stavbar

In Fortsetzung der Erörterung und Analyse der Unterzeichner der Mai-Deklaration befaßt sich die Autorin mit den Unterschriftenbögen, die das Gebiet des Landes Krain betreffen. Auch hier werden die Bögen nach der Zahl der Unterzeichner, nach ihrem Geschlecht und nach den an der Aktion beteiligten Organisationen aufgegliedert. Die gebietsweise Einteilung folgt den politischen Bezirken. Die Verfasserin erwähnt besonders verschiedene Texte, beziehungsweise Anhänge zu der Deklaration selbst, die auch in Krain oftmals die Habsburger Klausel enthielten, die hier jedoch nicht so häufig ist wie in der Steiermark. Auch sonst gab es in Krain viel weniger Unterschriftenbögen als in der Steiermark, wenigstens nach den im Mariborer Regionalarchiv erhaltenen zu urteilen. In Krain haben sich an der Aktion fast keine Vereine und anderen Korporationen beteiligt, auch nur wenige Priester und kein einziger lokaler Schulrat.

V knjigarni Cankarjeve založbe v Ljubljani na Kongresnem trgu 8 (stavba Slovenske matice) lahko naročite oziroma kupite naslednje publikacije **Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, drugih inštitutov Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU in Slovenske akademije znanosti in umetnosti**.

- Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije (Zbornik razprav). 1986.
- Gestrin F., Grafenauer B., Pleterski J., Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneih 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. 1991.
- Zadnikar M., Romanska Stična. 1957. (Razprave IV/4).
- Blaznik P., Zemljiško gospodarstvo v območju freisinške dolenske posesti. 1958. (Razprave IV/6).
- Razprave V., Hauptmannov zbornik. 1966.
- Grafenauer B., Ob osemdesetletnici Ljudmila Hauptmanna. Bibliografski pregled dela Ljudmila Hauptmanna. 1966. (Razprave V/1).
- Klaič N., Marginalia uz problem doseljenja Hrvata. 1966. (Razprave V/2).
- Miklavčič M., Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju. 1966. (Razprave V/7).
- Vilfan S., Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane. 1966. (Razprave V/10).
- Gestrin F., Piranska komenda v 14. stoletju. 1966. (Razprave V/12).
- Žontar J., Kranjski deželni vicedom. 1966. (Razprave V/14).
- Blaznik P., Spremembe v pravnem položaju loškega teritorialnega gospodarstva v 16. stoletju. 1966. (Razprave V/15).
- Pivec-Stele M., Biblioteka kmetijske družbe za Kranjsko (Slovenijo) 1820–1945. 1966. (Razprave V/18).
- Turk E., Značilnosti preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno. 1966. (Razprave V/9).
- Zelko I., Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po l. 1381. 1972. (Razprave VII/5).
- Čurkina I. V., Matija Majar-Ziljski. 1974. (Razprave VIII/2).
- Hoefler J., Slovenska cerkvena pesem v 18. stoletju. 1975. (Razprave IX/2).
- Valenčič V., Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne. 1977. (Razprave X/4).
- Razprave XV. 1986: Cevc E., Predromanski relief v Hodišah na Koroškem. Cevc E., Kipar Leonhard Kern in njegovo delo na Slovenskem v letih 1612–1613. Prelovšek D., Ljubljanski baročni arhitekt Candido Zulliani in njegov čas. Lavrič A., Pogodba z mojstrom Jurkom iz Loke za zidavo prezbiterija in zvonika v Črngrubu.
- Žontar J., Sviloogijstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja. 1957. (Dela 11).
- Gestrin F., Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. 1965. (Dela 15).
- Žontar J., Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju. 1973. (Dela 18)
- Lukovič P., Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875–1878. 1977. (Dela 19).
- Gestrin F., Pomorstvo srednjeveškega Pirana. 1978. (Dela 21).
- Mihelič D., Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. 1085. (Dela 27).
- Lavrič A., Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti. 1. knjiga. 1988. (Dela 32/1).
- Kos M., Urbarji Slovenskega Primorja. II. del. 1954. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Gestrin F., Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. 1972. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Hoefler J., Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. 1982. (Viri za zgodovino Slovencev 6).
- Mihelič D., Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89). 1984. (Viri za zgodovino Slovencev 7).
- Vilfan S., Otorepec B., Valenčič V., Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja. 1986. (Viri za zgodovino Slovencev 8).
- Pahor M., Šumrada J., Statut piranskega komuna. 2. knjiga. 1987. (Viri za zgodovino Slovencev 10/2).
- Gestrin F., Mihelič D., Tržaški pomorski promet 1759/1760. 1990. (Viri za zgodovino Slovencev 12).
- Kos D., Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). I. 1991. (Viri za zgodovino Slovencev 13/I).
- Kos D., Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). II. 1991. (Viri za zgodovino Slovencev 13/II).

Metka Gombač

BENEŠKA SLOVENIJA 1945–1946

Beneška Slovenija, najzahodnejši del strnjenege slovenskega ozemlja, je raznolika dežela ne le po zunanjem izgledu, ampak tudi po svojem načinu življenja. Bolj malo je bilo napisanega o stvarnosti Beneške Slovenije, ki je izredno zanimiva pa tudi drugačna od zgodovinsko političnih dogajanj in okoliščin sosednjih pokrajin. Leta 1866 je Beneška Slovenija prišla v okvir Kraljevine Italije, za katero se je odprlo vprašanje, kako ravnati s približno 35.000 Slovenci iz Nadiške doline, Terske doline in Rezije. Kraljevina Italija ni namreč trpela nikakršnih lokalnih samouprav. Kot država, ki je šele dobro zaključila osamosvojitveni in združitevni proces ni predvidevala rešitve odprtih vprašanj kulturne in jezikovne avtonomije raznih manjšin. Že tedaj so se pojavljali posamezni opozorilni glasovi slovenskih intelektualcev iz Benečije, ki so zahtevali posebno obravnavo lastne večstoletne avtonomije. Italija je predvsem v ukrepi v šolski politiki pričela z načrtno asimilacijo slovenskega življa na priključenih ozemljih.¹ Z uvedbo italijanskega jezika v urade in šole je bila slovenščina postopoma izrinjena iz javnega življenja. Uporaba domačega, slovenskega jezika se je ohranila predvsem med zidovi domačih hiš. V javnosti pa se je uporabljala le še v cerkvi in pri poučevanju verouka. Obdobje po prvi svetovni vojni in čas fašizma sta stanje slovenske manjšine samo še bolj zaostrila. Posledice zasejane narodnostne mržnje in sovraštva ter poudarjanje superiornosti italijanske kulture in jezika nad kulturo in jezikom Slovencev se je v dobi fašizma stopnjevalo do najvišje možne mere. Zahteve po dokončni ureditvi nacionalnega vprašanja ob severnovzhodnih mejah Italije so se seveda odražale tudi v Beneški Sloveniji in močno vplivale na sožitje tu živečih narodov. Izvajanje raznarodovalne politike se je odvijalo po političnih ter administrativnih poteh in z nasiljem, kadar se je italijanskim oblastem zdelo potrebno.

Beneški Slovenci so bili vseskozi in so še danes ekonomsko navezani na furlansko nižino. Vendar je kljub temu teza, da je prebivalstvo Beneške Slovenije geografsko in ekonomsko vezano na Italijo, obsoletna in ne opravičuje izvajanja asimilacije italijanske države. Beneška Slovenija je pokrajina, ki je bila in je gospodarsko zaostala. Pomanjkanje zakonodaje, ki bi oživila in vzpodbudila gospodarstvo, je seveda imelo velike posledice, ki so vplivale na način življenja beneških Slovencev. Sezonske, začasne ali stalne emigracije so značilnost Beneške Slovenije že celo stoletje. V takih gospodarskih pogojih je zaostajalo tudi njihovo kulturno življenje; razviti niso mogli književnosti v slovenskem jeziku in prav tako ne moremo govoriti o lastnem političnem življenju. Zanimanje matične Slovenije za Benečijo je bilo do druge svetovne vojne minimalno. Redki so bili članki v slovenskem časopisju, še redkeje pa knjige o Beneški Sloveniji.

Maja meseca leta 1943 je prišla iz Slovenije partizanska brigada Simona Gregorčiča. Njena naloga je bila med drugim tudi ta, da se v krajih po Beneški Sloveniji razširi občutek prisotnosti slovenske vojske, kar naj bi pri ljudeh vzbudilo zavest o narodnostni pripadnosti in nacionalni povezanosti z matico. Celotna zamisel posega v Benečiji je predvidevala tudi pritek borcev v partizanske enote. V ta namen so se vrstila mnoga javna zborovanja po vaseh, ki so vzbudila določeno navdušenje pri prebivalstvu in vključitev večjega števila beneških Slovencev v partizanske enote. Že od vsega začetka so se vzpostavljali stiki med italijanskimi antifašisti (Mario Lizzero) in slovenskim partizani, ki so se udeležili predvsem v izmenjavi informacij in materialne pomoči.²

Jeseni 1943 je propad italijanske vojske tudi v slovenski Benečiji ustvaril prazen prostor in vakuum oblasti. Vrstili so se spopadi z nemškimi in fašističnimi enotami. Avgusta 1944 se je oblikoval Operativni štab za zapadno Primorsko (OŠZP), v okvir katerega so prišle parti-

¹ Franco Belci, Sonia Kucler; *La Slavia Veneta nel secondo dopoguerra (1945–54), Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945–75*, II. del, Trst 1977, str. 582.

² Mario Pacor: *L'incontro tra Sloveni e Italiani nella lotta di liberazione, La storia della Slavia Italiana, Quaderni Nediža 3*, Trst 1978, str. 128.

zanske enote, ki so sodelovale v bojih v Beneški Sloveniji in sicer Briško-beneški odred, 17. brigada Simona Gregorčiča in enote Idrijsko-tolminskega odreda.³ Poleg slovenskih partizanskih enot so delovale v Beneški Sloveniji tudi italijanske antifašistične enote, ki so se po svetovnonazorskem pogledu delile v garibaldinske (razredne stranke) in osoppovske (meščanske stranke). Proti koncu leta 1944, predvsem pa novembra in decembra istega leta, so si v Beneški Sloveniji sledili pozivi za mobilizacijo in odredbe o obvezni oddaji, kar se je marsikje dokaj ostro izvajalo in povzročalo odpor med prebivalci. Tudi v teh pokrajinah je partizanska vojska ustanavljala organe oblasti, OF odbore in narodnoosvobodilne odbore, koliko in kako pa so ti odbori res delovali v praksi, je vprašanje posebne obravnave.

Že pred koncem vojne so se zaostrovali odnosi med slovenskimi partizani, garibaldinci in osoppovci. Osoppovci se niso podredili slovenski vojski in so trdno stali na stališču, da se bo o državni pripadnosti odločalo po vojni ob udeležbi zavezniških držav.⁴ Vendar se je njihov nastop proti slovenskim partizanom, garibaldincem in njihovim somišljenikom v Beneški Sloveniji po koncu vojne pokazal v drugi luči, saj so se odločili za italijanski okvir, za skrajni nacionalizem in protislovenstvo. V zadnjih dneh aprila in prvih dneh maja 1945 so slovenski partizani, garibaldinci in osoppovci osobodili vso Benečijo in Furlanijo. Seveda so pri tem pazili na to, da so prvi osobodili večja središča ter s tem prejudicirali jutrišnjo mejo. Dejstvo je, da so pri osvoboditvi Beneške Slovenije sodelovale slovenske partizanske enote, ki so osvobajale Videm, Čedad, Čento, Humin, Krmin, Špeter Slovenov, Št. Lenart. S temi boji je bilo osvobojeno celotno slovensko etnično ozemlje. V začetku maja 1945 so bile slovenske partizanske enote v osvobojenih mestih in sicer: OŠZP, komanda kobariškega vojnega področja ter Beneški bataljon v Vidmu, I. bataljon v Čenti in Huminu, II. bataljon v Krminu in Rezijanski bataljon v Čedadu. Jugoslovanske enote so ostale tu do konca maja 1945, ko so se morale umakniti na reko Sočo. Do 10. junija 1945 je bil razformiran OŠZP in vse enote.⁵

Po osvoboditvi se je usoda Beneške Slovenije zopet ločila od ostalega slovenskega ozemlja v Italiji. Spor za meje med Italijo in Jugoslavijo se je občutil tudi v Beneški Sloveniji. Po umiku jugoslovanskih vojaških enot so zavezniki pustili prostor organiziranju in delovanju italijanskim paravojaškim skupinam, ki so bile izrazito nacionalistično usmerjene. V Beneški Sloveniji sta po osvoboditvi izstopila dva problema: vprašanje meja in delovanje reakcije. O slovenski zavesti, ki bi se edina lahko uprla italijanski, tedaj ni bilo govora. Skoraj stoletna raznarodovalna politika je pustila svoje posledice. Pasivnost je bila reakcija večine slovenskega prebivalstva na vse pritiske in na hudo nasilje, ki je sledilo še vrsto let po vojni. Dejstvo je, da so na vsakega Slovenca v Beneški Sloveniji, ki se je za slovenstvo tudi javno opredelil, gledali kot na Titovega agenta in torej potencialnega pristaša ideje o priključitvi k Jugoslaviji. Skovanka »slavokomunist« je označevala tistega v Beneški Sloveniji, ki je bil nevaren italijanski državi.

Ob proučevanju dokumentov iz fonda Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst (PNOO) ter ob pomoči redke literature o Beneški Sloveniji za prvi dve leti po vojni se ponujajo nekateri odgovori na vprašanja o pasivnosti ali odporu beneškega prebivalstva. Na eni strani je močno italijansko nasilje nad Slovenci, ki se je izražalo v najhujših oblikah političnega ustrahovanja, fizičnih napadih na osebe in na stanovanja, v uničevanju gospodarskih poslopij itd. Na drugi strani pa je vtis, ki ga je marsikje zapustila jugoslovanska vojska ter njeni ukrepi, pri manjšini vzbujal veliko previdnost pa tudi odpor. Izvajanje mobilizacije med vojno in vključevanje rekrutov v enote izven Beneške Slovenije, nasilne rekvizicije, poizkusi uvajanja narodne oblasti v vzhodni in zahodni Benečiji so ob zanemarjanju in neupoštevanju posebnosti tega področja ohlajali ambicije za priključitev k novi jugoslovanski državi. Teh specifičnih razmer, ki so bile rezultat prejšnjih časov, se ob koncu vojne niso zavedali aktivisti iz goriškega okrožnega odbora, ki so si predstavljali, da bodo že s svojo prisotnostjo v vaseh Beneške Slovenije rešili vse nakopičene probleme. Poročilo propagandne komisije pri okrožnem OF za Goriško z dne 13. 5. 1945, poslano pokrajinski propagandni komisiji, je značilno za ta čas. Opozarja sicer na odpor prebivalstva, obenem pa naivno ugotavlja:

³ Franc Črnugelj-Zorko: Na zahodnih mejah 1943, Briško beneški odred in 3. soška (20.) brigada, Ljubljana 1986, str. 13–16.

⁴ Mario Pacor: L'incontro, str. 158–159.

⁵ Primorske brigade: Osvoboditev Slovenske Benečije, Ljubljana 1953, str. 92–96.

»KNOO se še na znajdejo. Treba je konferenc in ljudstvo bo ponovno dokazalo svojo zvestobo OF in poletelo v delo.«⁶

Na mednarodnem nivoju je potekal boj za meje in določitev statusa tržaške in goriške pokrajine. Prišlo je do podpisa beograjskega (9. 6. 1945) in devinskega sporazuma (20. 5. 1945), kjer je bilo določeno jugoslovanskim protestom navkljub, da se v okvir angloameriškega okupacijskega področja ne vključi Beneška Slovenija. Le-ta je bila vključena v videmsko pokrajino in ni postala predmet mednarodne arbitraže. Vprašanje pripadnosti Beneške Slovenije je ostalo aktualno še vse leto 1945. Na londonski konferenci 18. 9. 1945 je jugoslovanska delegacija, ko je postavila svoje teritorialne zahteve proti Italiji, poudarila, da je osnova njenih zahtev predvsem etnična meja. Drugače je treba ravnati le v primeru, ko gre za povezanost mest in podeželja ali pa v slučaju tesne gospodarske povezanosti krajev na obeh straneh meje ali pri zagotavljanju možnosti komunikacij med kraji, ki bi prišli v isto državo. Zato je linija jugoslovanskih zahtev prav v primeru Beneške Slovenije zajemala tudi občine na robu nižine: Krmin, Čedad in Čento.⁷ Vprašanje pripadnosti Beneške Slovenije se je nadalje zaostriло ob izjavi britanskega zunanjega ministra Bevina, ki je 23. 11. 1945 v Spodnjem domu izjavil, da bodo upravo severnih italijanskih pokrajin izročili italijanski vladi, kar je pomenilo raztegnitev italijanske uprave tudi v Beneško Slovenijo.⁸ Dne 3. 12. 1945 je jugoslovanska vlada v posebni noti zopet zahtevala vključitev Beneške Slovenije in Kanalske doline v cono A, ki jo je upravljala Zavezniška vojaška uprava.⁹ Na moskovski konferenci (16.–26. 12. 1945) pa so bili po dolgih pogajanjih določeni pogoji za sklenitev mirovne pogodbe med Italijo in Jugoslavijo.¹⁰

V Trstu in Gorici so takoj po koncu vojne pričeli z velikimi pripravami za nadaljevanje boja, tokrat boja za razmejitve na mirovnih sestankih. V Ljudskem domu v Gorici je bil 27. 9. 1945 izvoljen tričlanski odbor, za sprejem tujih novinarjev in mednarodnih komisij, ki se je dva dni kasneje razširil za dva člana. V odboru so bili Josip Birska, Stanko Jug, Ivo Juvančič, Ludvik Zorzut in Avgust Sfiligoj.¹¹ Že na svoji prvi seji so veliko pozornosti posvetili Beneški Sloveniji ob ugotovitvi, da je to ozemlje docela zanemarjeno, prepuščeno samo sebi in raznim pritiskom, posebno po odločitvi, da bo spadala Beneška Slovenija upravno pod videmsko pokrajino. Sklenjeno je bilo, naj se ponovno poiščejo in navežejo stiki s slovenskimi duhovniki, predvsem pa z Ivanom Trinkom, in naj jih pritegnejo k sodelovanju. Določili so tudi, da se v Beneško Slovenijo v najkrajšem času pošljeta dva predstavnika iz goriškega okrožja, ker bi se tako najbolje seznanili z razmerami na celotnem področju Beneške Slovenije. Poročilo iz srede oktobra 1945, poslano je bilo tudi študijskemu odesku pri PNOO je sestavljeno iz dveh delov. V prvem delu je Mirko Domenis poročal o svojih vtisih iz Beneške Slovenije. Dokaj splošno, dobrovoljno ugotavlja, da je stanje v vzhodni in zahodni Benečiji zelo ugodno in naklonjeno Jugoslaviji. Opozoril je, da v dolini reke Nadiže Jugoslavija »ne uživa ugleda«. ¹² Spregovoril je tudi o zbiranju podpisov za priključitev k Jugoslaviji, akciji, ki je tekla po celem slovenskem primorju. To politično izjasnjevanje so v Beneški Sloveniji zelo težko izpeljali. Razmere so bile tam v drugi polovici leta 1945 res dramatične. Kot izjavlja Domenis, je reakcija (misli predvsem na osoppovce) najstrožje prepovedala izjavljanje za združitev z ostalimi Slovenci ter zahtevala izjavljanje za Italijo ali pa molk. Grozili so vsakomur, ki bi karkoli podpisal in grožnje so tudi uresničevali. Tudi Primorski dnevnik že od avgusta 1945 dalje poroča o pogostih fizičnih obračunavanjih, napadih in zastraševanjih po Beneški Sloveniji. Dne 22. 8. 1945 se je delegacija približno stotih beneških Slovencev oglasila pri komandantu odreda JA za Slovensko primorje Trst in Istro polkovniku Benčiču, ki so ga obvestili o postopanju reakcije, o slabi preskrbi in oskrbi z živili. Protestirali so tudi pri zaveznikih, a so naleteli

⁶ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino (AINZ), fond Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst (PNOO) fasc. 237/II/4, Poročilo propagandne komisije pri okrožnem OF za Goriško okrožje, 13. 5. 1945.

⁷ Fran Zwitter: Julijska krajina po drugi svetovni vojni, Geografski vestnik, 19, 1947, str. 17.

⁸ Janko Jeri: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961, str. 91.

⁹ Prav tam, str. 91.

¹⁰ Prav tam, str. 139.

¹¹ AINZ, fond PNOO, fasc. 379/II/2, Zapisnik z dne 27. 9. 1945.

¹² AINZ, fond PNOO, fasc. 33/II/3, Poročilo okt. 1945.

na gluha ušesa.¹³ Tudi v mesecu septembru 1945 je večje število člankov v Primorskem dnevniku opozorilo na nasilje in ustrahovanje, ki sta se vsak dan pojavljala v Beneški Sloveniji.

Drugi del poročila iz srede oktobra 1945, ki podaja dosti bolj realno podobo stanja v Beneški Sloveniji, sta sestavila sulkanski župnik Božo Kjačič in Anton Vuk iz Mirna, ki sta 2. 10. 1945 obiskala nekatere duhovnike v Beneški Sloveniji. Pogovarjala sta se z Antonom Cuffolom, župnikom iz Laz, Josipom Gorenškom, kanonikom iz Čedad, ter z nekaj družinami iz Št. Lenarta. Iz podatkov, ki sta jih zbrala sta poročala, da reakcijo predstavljajo bivši fašisti, karabinjerji, osoppovci, osvobodilnemu gibanju pa niso naklonjeni niti zavezniki. Posledice propagande, sporov in nasilja so povzročile tudi veliko zmedo med prebivalci: »za Italijo niso navdušeni, za Jugoslavijo, jim ne dopađe režim in se ga boje . . . Položaj izgleda tak, da bi (s) sedanjo strahovlado v slučaju plebiscita glasovala ogromna večina za Italijo, pod eventualno zasedbo po Jugoslaviji bi bilo obratno, pod neutralno zasedbo, kjer bi tudi mi lahko neovirano razvili propagando, zagotovili dobrohotno in demokratično postopanje v okviru Jugoslavije, bi plebiscit izpadel ugodno za nas.« Poročilo se zaključuje: »O tem, kar je bilo v prejšnjih časih in po 1. maju zamujenega ne kaže razpravljati, a bi marsičem pojasnilo sedanje za nas dokaj neugodno stanje.«¹⁴ V tem času so, kot vidimo, razmišljali tudi še o možnosti plebiscitarne rešitve.

Odbor je 26. in 27. 10. 1945 poslal v Beneško Slovenijo Ludvika Zorzuta. Zorzut je peš prehodil kraje od Čedad, preko Nadiže mimo slovenske vasi Azle do vasi Sovodnje. Njegova naloga je bila, seznaniti somišljenike o možnosti obiska mednarodne razmejivne komisije, novinarjev, zbrati pa je hotel še razne podatke ter si ustvariti vtis o položaju beneških Slovencev v videmski pokrajini. Obiskal je tudi Ivana Trinka in takole posredoval pogovor z njim: »Orisal je sedanji položaj svojih rojakov brez olepšanja in brez pretiravanja.« Trinko, ki je bil resno zaskrbljen nad narodnostnim in političnim položajem, je ponudil vso svojo pomoč v obliki sodelovanja pri pripravi spomenic. Nakazal je možnost objave nekaterih rokopisov ter ponudil v uporabo bogato knjižnico v Vidmu. Kot dober poznavalec življenja in ljudi v Beneški Sloveniji pa se je zavedal resničnega stanja in posledic asimilacijske politike ter povratka prilik iz fašistične dobe. Njegova skrb za usodo Beneške Slovenije je bila zelo velika: »Kar nas je v družini, smo vsi zavedni Slovenci, a sosedje, naši domačini, nas sovražijo, ker ne razumejo. Od moje strani je bilo vse napravljeno. Poslal sem spomenico o Beneških Slovencih v London in isto kopijo sem izročil partizanom, tako da sem obojestransko zadovoljil, vedno pa v korist svojih rojakov. Spomenici sem priložil vse potrebne dokumentarčne liste. Med drugim sem predlagal, naj bodoče nove meje zajamejo čim manj Furlanov oz. Italijanov. Kar nas je zavednih, smo za Jugoslavijo. Nekatere moje rojake straši komunistični sistem vladanja. Mojim rojakom so se partizani najbolj zamerili s tem, ker so mobilizirali tudi naše ljudi, vendar moram reči, da so dejansko več škodovali domobranci skupaj z Nemci, ki so tod okrog imeli zelo hude takozvane »rastrellamente« (čistke predvsem pod Matajurjem). Bog varuj, če bi moral odločiti plebiscit usodo Slovenske Benečije, ker bi mi dobili največ 5% glasov v naš prilog. Vse naše reke, potoki, steze, ceste vodijo dol v Čedad, ki je gospodarsko središče slovenskih Benečanov.«

Razgovora se je poleg Ivana Trinka in Ludvika Zorzuta udeležil tudi domači vikar Jožef Kjačič, ki je bil mnenja, da bi se miselnost beneških Slovencev in kratkem času spremenila, če bi te kraje zasedla Jugoslavija. Izrazil pa je zaskrbljenost, da bi utegnili biti beneški Slovenci zopet nekakšna »reciprocitna kompenzacija na račun Italijanov, ki bi ostali pod Jugoslavijo.«¹⁵ Ludvik Zorzut se je po tem obisku dokopal do spoznanja, da je odnos slovenskega prebivalstva do jugoslovanske ideje dokaj odklonilen, mnenja pa je bil, da bi se dalo marsikaj spremeniti ob večjem sodelovanju s somišljeniki, seveda z dobrim in vztrajnim delom in osveščanjem prebivalcev Beneške Slovenije predvsem na narodnostnem vprašanju.

Napoved možnosti ustanovitve in formiranja mednarodne komisije izvedencev za rešitev vprašanja mejá je predstavljalo novo etapo pri reševanju mejnega vprašanja med Italijo in Jugoslavijo, obenem pa je prav to precej poslabšalo in zaostriilo razmere v Beneški Sloveniji

¹³ Primorski dnevnik, št. 85, 22. 8. 1945.

¹⁴ AINZ, fond PNOO, fasc. 33/1/3, Poročilo okt. 1945.

¹⁵ AINZ, fond PNOO, fasc. 379/1, Poročilo L. Zorzuta, 30. 10. 1946.

v začetku leta 1946. Februarja 1946 se je Ludvik Zorzut zopet napotil v Beneško Slovenijo, da bi se sestel s slovenskimi duhovniki. Slovenska duhovščina je bila tudi po drugi svetovni vojni tako kot pred njo, eden glavnih nosilcev narodnega prebujenja in uveljavljanja beneških Slovencev. Ob raznih oblikah pritiskov na Slovence, njihov jezik in kulturo, je le cerkev predstavljala tisto stvarnost, ki se je zavzemala in borila za uporabo slovenskega jezika v javnosti. Slovenski kler se je proti asimilaciji boril z vsemi možnimi sredstvi, predvsem pa z lastnim angažiranjem ter s tiskom, razdeljevanjem različne drobne literature med ljudmi. Duhovniki, ki so bili zaradi tega izpostavljeni tudi policijskim diskriminacijam, so v Beneški Sloveniji marsikdaj predstavljali ne le cerkvene ampak tudi civilne voditelje družbe. Zato ni slučaj, da so predstavniki goriškega odbora iskali zveze in stike prav s slovenskimi duhovniki.

Ludvik Zorzut je med 8. in 11. 2. 1946 drugič obiskal Ivana Trinka ter z njim govoril o delu Odbora in ga prosil, če bi vodil delegacijo beneških Slovencev ob srečanju z mednarodno razmejitveno komisijo. Ob tej priliki bi jim izročili spomenico za priključitev Beneške Slovenije k Jugoslaviji, Trinko pa bi spregovoril o slovenskem prebivalstvu v videmski pokrajini. Monsignor Trinko, ki je bil tedaj 83 let star, se je strinjal s predlogom goriškega Odbora in obljubil, ker sam ni bil več zmožen zaradi bolezni večjega angažiranja, da bo pooblastil duhovnike, da v njegovem in svojem imenu zagovarjajo in utemeljujejo zahteve, ki jih ljudstvo, že asimilirano »v svoji stari italijanski in kulturni zaostalosti, ne more še dojeti.«¹⁶ L. Zorzut se je sestel tudi z vikarjem Jožefom Kjačičem iz Trčmuna in župnikom Paskvalom Gujonom iz Matajurja. Domenili so se, da bi 18. 2. 1946 v Čedadu organizirali zaupen sestanek vseh naklonjenih duhovnikov iz Beneške Slovenije. Beneški duhovniki so goriški Odbor preko Zorzuta posebej prosili, naj poskrbi pri vseh akcijah in kontaktih z njimi za največjo tajnost in previdnost, kajti tudi med domačini so imeli ovaduhe in zaradi tega velike težave.

Preko zime se stanje v Beneški Sloveniji ni kaj dosti spremenilo. Ob nedeljah so se pričeli na raznih shodih po vaseh pojavljati propagatorji italijanske socialistične stranke in italijanske krščanske demokracije, do katerih pa so bili beneški Slovenci prav tako nezaupljivi in nedostopni kot do ostalih agitatorjev.

Goričani in Benečani so se pogovarjali še o možnosti izvedbe ljudskega štetja. Ta akcija je v drugi polovici leta 1945 dokaj uspešno potekala po celem ozemlju Slovenskega primorja s Trstom. Prišli so do zaključka, da je štetje izvedljivo le v čistih slovenskih farah, na podlagi matičnih knjig, kar bi sestavili duhovniki sami. Na mešanih področjih pa bi bilo to izvedljivo le sumarično in bi navedli le število prebivalcev. Duhovniki so Zorzuta prosili, naj jim s pomočjo PNOO priskrbi čim več slovenskih knjig, pesmaric, mašnih in narodnih pesmi, da bi jih porazdelili po farah.

Do napovedanega sestanka v Čedadu med slovenskimi duhovniki iz Beneške Slovenije in predstavniki iz Gorice in Trsta 18. 2. ni prišlo, kajti pritisk in nadzor nad duhovniki se je zelo povečal. Ob priliki cerkvenega shoda v Ažli na dan sv. Valentina 14. 2. 1946 se je sestala večja skupina duhovnikov, ki so predlagali, da se namesto sestankov organizira ilegalna obveščevalna služba, ki bi imela center v Lazah oziroma v Landru in bi obsegala področja v Št. Lenartski, Sovodenjski in Nadiški dolini ter bi zajemala tudi rezijske Slovence. Center naj bi imel obveščevalne postojanke, kjer bi se zbirala kurirska pošta. Tak predlog so izoblikovali zato, ker so le v taki organizaciji videli možnost nadaljnega delovanja. Izražena je bila tudi želja, da se kurirska pošta vrši posredno, preko goriškega okrožnega študijskega odseka, oziroma sprejemnega Odbora v Gorici. V poročilu je bil tudi seznam slovenskih duhovnikov, ki so uživali popolno zaupanje in ki so bili vedno pripravljene za sodelovanje.¹⁷

Že 19. 2. 1946 je L. Zorzut odšel skupaj z L. Mermoljo in J. Birso iz Gorice v Beneško Slovenijo, da bi izpeljali organizacijo informacijsko propagandne službe v zvezi s pripravami na prihod mednarodne razmejitvene komisije. V Lazah so se srečali z župnikom Antonom Cuffolom, ki se je do tedaj povezal z beneškimi duhovniki, učitelji in nekaterimi domačini, v glavnem z bivšimi partizani. Izdelali in dopolnili so načrt, o katerem je govoril Zorzut v poročilu z dne 18. 2., in sicer načrt o informacijsko propagandni službi, kot dopolnilo k že zasnovani organizaciji zaupnikov. Domenili so se za tri glavne informacijske postaje: 1. Livek-Mata-

¹⁶ AINZ, fond PNOO, fasc. 33/I/3, Poročilo L. Zorzta, 18. 2. 1946.

¹⁷ Prav tam.

jur, župnik Paskval Gujon, za vzhodno Beneško Slovenijo, 2. Platišče, župnik Angel Špekonia, za severozahodne dele Beneške Slovenije, 3. Raulis, župnik Peter Černoja, za južne in osrednje dele Beneške Slovenije. Sprva je bil sicer določen Čedad kot tretja postojanka, vendar so se naknadno odločili za Raulis, manjši in manj nadzorovan kraj. Glede delegacije, ki bi se pogovarjala z zastopniki razmejitvene komisije, so sklenili, da župnika Cuffolo in Kramer izbereta 6 do 10 zaupnih duhovnikov in laikov, pripravljenih, da kot predstavniki beneških Slovencev stopijo pred mednarodno razmejitveno komisijo. Župnik Kramer je prebral osnutek spomenice, v kateri so dokumentarno nanizani podatki o slovenskem izvoru, samoupravi v preteklosti, razmere pod italijanskim režimom; poudarjena je zahteva o povrnitvi starih pravic, »vendar ne izpoveduje jasno absolutno izjave za priključitev k Jugoslaviji, to pa iz razloga, kakor se Benečani opravičujejo, kar je njihov politični položaj smatrati iz povsem drugih vidikov nego v goriški pokrajini.«¹⁸ Zorzut je bil mnenja, da bo glede tega vprašanja treba resolucijo popraviti tako, da bosta obe strani zadovoljni. Poročal je tudi, da so v Beneško Slovenijo poslali večje število knjig.

V zadnjih dneh februarja 1946 so na sestankih v Lazah 23. 2. in Rualisu 26. 2. govorili predvsem o spomenici, jo izoblikovali in določili skupino iz Beneške Slovenije, ki bi se udeležila pogovora s predstavniki razmejitvene komisije. Osnutek spomenice z dne 28. 2. 1946 navaja dve rešitvi, ki bi prišli v poštev v Beneški Sloveniji: 1. »Ako bo slovenska Benečija združena s Slovenijo v Jugoslavijo naj ji bo zajamčena popolna verska svoboda, kakor jo tolmači katoliška cerkev. Slovensko ljudstvo v Benečiji je brez izjeme katoliško, in globoko verno, in samo katoliški veri se mora zahvaliti, da je moglo do danes ohraniti svojo osebnost in svoj jezik. V gospodarskih zahtevah naj mu pride povrnjena tisočletna gospodarska avtonomija, ali samouprava, v okviru združene Slovenije. 2. Ako bo zopet pripojena Italiji, naj ji bodo zajamčene vse pravice manjšin: svobodna uporaba materinega jezika v cerkvi, v uradu, na sodniji, v kulturnih društvih in tako dalje. V šolah naj se poučuje poleg ital., obvezno tudi slovenski jezik.«¹⁹

V prvem delu spomenice je poudarek na verski svobodi, kajti propaganda in vesti, ki so prihajale iz Jugoslavije o zatiranju vere, komunizmu, obračunavanju med Slovenci, so povzročale veliko nesigurnost med slovenskimi duhovniki. Razumeli so, da je nastopilo obdobje, ko se zopet kroji usoda beneških Slovencev. Njihova tajna organiziranost je bila na zavirljivi ravni, bili so v stalnih stikih ter iskali rešitve, ki bi zaščitile in izboljšale življenje beneških Slovencev, saj so posledice totalitarne italijanske politike v preteklosti in popolna gospodarska zanemarjenost te predele držali v veliki politični, kulturni in gospodarski zaostalosti. Pritiski s strani oblasti v videmski pokrajini in reakcije nad organiziranimi in aktivnimi duhovniki so si sledili iz dneva v dan. Njihovo gibanje so stalno kontrolirali, jim na ta način oteževali medsebojne stike in obračunavali tudi fizično z njihovimi kurirji.²⁰ Duhovnik Kramer je poslal pismo F. Parriju, predsedniku italijanske vlade, A. De Gasperiju, za njim in ju opozoril na teror, ki je vladal v Beneški Sloveniji. Parri in za njim tudi De Gasperi sta na Kramerjevo pismo reagirala z okrožnico videmskemu prefektu, kjer sta apelirala na spoštovanje drugače govorečih in na medsebojno razumevanje. Seveda pa so bile besede in dejanja tudi tokrat različne in vidnejših rezultatov okrožnice ni bilo. Proti takoimenovanim »slavokomunistom« so se znašali tako legalno kot ilegalno. Župani so postali glasniki skrajnega protislovenstva. Tako je župan iz Št. Lenarta pozval prefekta videmske pokrajine Candolinija, naj že enkrat ustavi slovensko propagando v teh krajih, saj se italijansko »ljudstvo« čuti osamljeno in zapuščeno od lastne domovine.²¹

Ugotavljamo lahko le, da se je oblast v videmski pokrajini lotila reševanja stanja v Beneški Sloveniji na dvoumen in protisloven način. Redki poizkusi posredovanj so bili le neke formalne oblike administrativnih posegov. Res je, da so bile rešitve nakopičenih problemov težko izvedljive zaradi splošne napetosti, ki je vladala v Beneški Sloveniji, kljub temu pa ne moremo mimo dejstva, da so posredovanja v zvezi z reševanjem manjšinskih problemov v

¹⁸ AINZ, fond PNOO, fasc. 379/1/2, Poročilo L. Zorzuta, 22. 2. 1946.

¹⁹ AINZ, fond PNOO, fasc. 56/1/5, Spomenica slovenskih duhovnikov iz Beneške Slovenije, 28. 2. 1946.

²⁰ AINZ, fond PNOO, fasc. 379/1/2, Poročila o sestankih v Beneški Sloveniji, 25. 2. 1946 in 28. 2. 1946.

²¹ Belci, Kucler, Nacionalismo, str. 584.

Beneški Sloveniji občutila navezanost s preteklostjo. Italija, ki je izšla iz rezistence, postala republika, dobila novo ustavo, je v teh krajih obdržala zelo nepopustljivo stališče, ki je spominjalo na čase izpred druge vojne. Prefekt Candolini je ostro napadel partizanske formacije ne glede na narodnostno pripadnost. Tudi v Beneški Sloveniji se je antikomunizem povezoval s protislovenstvom. Negativen odnos do tega vprašanja se je stopnjeval do zanikanja drugače govorečih, kar je izhajalo že iz prejšnjih obdobj, se v času rezistence potuhnilo, pa zopet obudilo ob sporu za meje po vojni. Ta spor je postal izreden katalizator novega italijanskega nacionalizma. Prefekt Candolini je, kot je razvidno iz poročil, ki jih hrani Državni arhiv v Vidmu, sicer priznal napake fašizma, ki je zanikal vsako nacionalno različnost bodisi slovensko kot furlansko.²² Sam pa vendar ni našel nekega novega pristopa k reševanju manjšinskega problema. Manjšinsko vprašanje v Beneški Sloveniji je obravnaval le kot sektaško delo redkih intelektualcev, ki so podpihovali sicer mirno in nekonfliktno prebivalstvo. Zato je bilo po Candolinijevem mnenju potrebno to jedro, ki so ga predstavljali predvsem slovenski duhovniki, močno nadzorovati in po potrebi tudi zapreti. Dramatičen ton, ki izhaja iz Candolinijevih poročil, je bil mnogokrat prenapet in pretiran. Posredni namen teh okrožnic pa je bil tudi ta, da bi se razširilo mnenje, da je v Beneški Sloveniji napočil čas, ko naj bi uvedli poseben policijski režim, v katerem bi lahko sumljive slovenske aktiviste izločili iz beneških dolin.

Kot je bila mednarodna situacija ob vprašanju razmejitve med Italijo in Jugoslavijo vse bolj zaostrena, tako so se razmere v Beneški Sloveniji slabšale. Vse pogostejši so bili napadi na »slavokomuniste«, bivše partizane, duhovnike, in vse več je bilo karabinjerjev in drugih vojaških skupin. Tudi furlanska duhovščina in cerkveni ordinariat v Vidmu so očitali slovenskim duhovnikom, da so komunisti, ker se zavzemajo za Slovenijo in Jugoslavijo. Župnik Kramer je moral kmalu po prvem sestanku s predstavniki iz Gorice na zagovor v Videm, »da tamkaj potolaži razgrete duhove, ker je celotna dolina vedela in govorila, kako da so bili komunistični emisarji iz Jugoslavije, oz. cone A pri njih.«²³ Duhovniki v Beneški Sloveniji so delali v težkih razmerah. Na eni strani so se vrstili pritiski posvetnih in cerkvenih oblasti, na drugi strani pa je bila še bolj boleča nenaklonjenost in nerazumevanje velikega dela slovenskega prebivalstva. O slovenski zavesti, ki bi se edina mogla postaviti po robu italijanski, med veliko večino prebivalstva tedaj ni bilo govora. Tako piše Janko Beltram iz Gorice, da se v Beneški Sloveniji lahko oprejo le na slovenske duhovnike: »Kot je znano v Benečiji je večina prebivalstva za italijansko rešitev vprašanja, zato ne more odločati o pripadnosti trenutno razpoloženje ljudstva, ki je nahujskano s strani fašistov in vse preplašeno. Odloča naj to, ali so Slovenci ali niso. Z ziroom na to, da je duhovnik v vasi za Jugosalvijo in kot človek, ki ima zbujeno nacionalno zavest, je to oseba in mnenje, ki (ga) je treba upoštevati.«²⁴ Tako je bilo stališče goriškega okrožja.

Priprave za sprejem mednarodne razmejitvene komisije so izzvale veliko zanimanje za te kraje tudi izven Beneške Slovenije. Čeprav le za krajši čas se je na ozemlje Beneške Slovenije gledalo kot na kraje, ki se morajo združiti z ostalo Slovenijo kot integralni del. Tudi v Primorskem dnevniku se od aprila 1946 naprej večkrat na teden pojavljajo članki o Beneški Sloveniji, terorju, ki so mu bili izpostavljeni prebivalci, strahu in hudemu pomanjkanju. Vrsta sestavkov govori o zgodovinskih dejstvih, ki opravičujejo zahtevo o združitvi Beneške Slovenije z ostalo Slovenijo.

Študijski odsek, ki je bil ustanovljen pri PNOO, je izdelal v sodelovanju z najuglednejšimi znanstveniki iz Slovenije celo vrsto študij, ki so utemeljevale upravičenost zahtev jugoslovanske strani. Na prihod izvedencev so se temeljito pripravili. Mednarodna komisija je pričela z rednim delom 9. 3. 1946 v Trstu, saj je bila ena izmed nalog te komisije tudi proučevanje razmer zemljepisnih in ekonomskih posebnosti na kraju samem. Že 12. 3. so bili predstavniki PNOO France Bevk, dr. Boris Puc in Eugenio Laurenti na sprejemu pri komisiji izvedencev v Trstu. Delegacijo komisije so sestavljali vodje vseh štirih zavezniških držav. Predsedujoči je bil Jean Phil Wolfram. Iz zapisnika razgovora je razvidno, da je potekal sproščeno, govorili so le o Trstu, bližnji okolici (15 km) in PNOO. Izvedence je zanimalo predvsem številčno stanje

²² Belci, Kucler, Nacionalismo, str. 585.

²³ AINZ, fond PNOO, fasc. 16/IV/3, Poročilo feb. 1946.

²⁴ AINZ, fond PNOO, fasc. 33/IV/3, Pismo J. Beltrama, 7. 3. 1946.

prebivalstva, kako je s slovenskim osnovnim in srednjim šolstvom in kateri jezik se je uporabljal v tržaških cerkvah.²⁵ O drugih pokrajinah in problemih na tem prvem sestanku niso govorili.

Dan poprej se je v imenu beneških Slovencev pismeno obrnil na mednarodno komisijo predsednik PNOO France Bevk. Zaprošil je, naj sprejmejo delegacijo beneških Slovencev ali v Trstu, Gorici, Krminu ali Čedadu. V delegaciji beneških Slovencev so bili: Jožef Kramer, župnik v Landru, Anton Cuffolo, župnik v Lazah, Valentin Birtič, župnik v Mersinu, Jožef Kjačič, župnik v Trčmunu, Ivan Trinko, župnik in starosta v Trčmunu, Paskval Gujon, župnik v Matajurju, Marij Lavrenčič, župnik v Štoblanku, Andrej Kračina, župnik v Št. Lenartu, Peter Hvalica, vikar v Dolenjem Barnasu, Marij Černet, župnik v Topolovem, Aleksander Tomazetič, župnik v Gor. Trbilju, Angel Spekonja, župnik v Platišču, Evgen Dorbolo, župnik v Prosnitu, Anton Vidmar, župnik v Tiponu, Peter Del Medico, župnik v Zavrhu, Peter Černoja, župnik v Rualisu pri Čedadu, Artur Blažutič, župnik v Viškorši v Reziji, Ivan Podreka iz Št. Lenarta, ki je v Kobaridu izdajal »Il nostro tricolore«, Valentin Kijabelj, kmet in posestnik v Dolini pri Klodiču, Jožef Duš, gostilničar v Mašerih, Arturo Blasutto, kmet in posestnik iz Viškorše, Anton Kručilj, učitelj iz Podvršč, Ludvik Rašič, kmet in posestnik v Štupici v Nadiški dolini.²⁶ Vprašanje je, če je pismo s prošnjo za sprejem in razgovor sploh prišlo komisiji v roke, kajti kopiji je dodan pripis, da so pošto sicer predali v hotelu »Excelsior« v Trstu, da pa kljub zahtevam niso dobili potrdila o izročitvi. Pismo je prevzel vratar, ki je izjavil, da je pooblaščen za sprejem in odpravo pošte.²⁷

Na prihod članov razmejitvene komisije se je seveda pripravljala tudi italijanska stran. Italijanska vlada je pred tem že sestavila spomenico za ambasadorje v Rimu, kjer jih je obvestila o 50.000 italijanskih beguncih, ki so pobegnili iz cone B. V Trstu so ravno ob prihodu komisije pripravili vagona in stanovanja za begunce iz Jugoslavije. Karabinjerji iz Škrutovega v Beneški Sloveniji so prosili za pomoč in okrepitev in oborožili osopopce v Podtalni, Mersi, Črničah, Kozicah, Ravnah, Oblici in Srednjem z obrazložitvijo, da prihajajo z druge strani Soče »partizani, ki streljajo po beneških hribih in terorizirajo beneško ljudstvo.«²⁸

Ker na prošnjo za sprejem delegacije iz Beneške Slovenije ni bilo odgovora s strani mednarodne razmejitvene komisije, je PNOO dne 28. 3. 1946 zopet pisal izvedencem in opozarjal na položaj beneških Slovencev v videmski pokrajini. Navajal je, da je prišlo do hudih izgredov 24. 3., ko so po vaseh občine Sovodenj in v vaseh pod Matajurjem izobesili jugoslovanske zastave. Zastave so italijanski vojaki nasilno odstranili, sledile pa so aretacije in pretepi. V pismu se ponovno priporoča sprejem delegacije Slovencev iz Beneške Slovenije, ki je bila pripravljena za pogovore.²⁹

Kaže, da so prav dogodki v Sovodnjski občini 24. 3. prestrašili še tiste redke posameznike, ki so se odločili, da bodo v nekaterih vaseh po Beneški Sloveniji pričakali člane razmejitvene komisije. Ko je komisija prišla v Beneško Slovenijo 30. in 31. 3. 1946, so se izvedenci pogovarjali v glavnem z italijanskimi župani (občine Praprotno, Sovodnje, Torijan), ki so seveda prikazali razmerja, kot so sami hoteli. Komisija je v Sovodnjah po hišah preverjala prebivalstvo i ugotovila, da županova izjava, da je to italijanska občina z italijanskim prebivalstvom ne drži, kar so vnesli v zapisnik. To pa je bilo tudi vse, kar se je zgodilo. Po Beneški Sloveniji so spremljali komisijo italijanski agenti v civilu, tako da razgovori s prebivalci slo-

²⁵ AINZ, fond PNOO, fasc. 54/IV/2, Zapisnik razgovora med predstavniki PNOO in predstavniki Mednarodne razmejitvene komisije, 12. 3. 1946.

²⁶ AINZ, fond PNOO, fasc. 7/V/2, Pismo PNOO Mednarodni razmejitveni komisiji v Trstu, 11. 3. 1946, navaja imena: Jožef Kramar, (Giuseppe Cramaro), Landar, v Landarju (Antro); Anton Cuffolo (Antonio), Laze (Lasiz); Valentin Birtič (Birtig Valentino), pesnik Zdravko, Marsin (Mersino); Jožef Kjačič (Giuseppe Chiacig), Tarčmun (Tercimonte); Ivan Trinko; Paskval Gujon (Pasquale Guion); Matajur (Montemaggiore); Marij Lavrenčič (Mario Laurencig), Štoblank (San Leonardo); Peter Hvalica (Pietro Qualizza), Barnas (Vernasso); Marij Černet (Mario Černet), Topolovo (Topolò); Aleksander Tomazetič (Sandro – Alessandro Tomasetig), Gorenji Tarbij (Tribil di sopra); Angel Spehonja (Angelo Specogna), Plestišta (Platischis); Evgen Dorbolo (Eugenio Dorbolò), Prosnid (Prosenicco); Anton Vidmar (Antonio Vidmar), Tipana (Taipana); Peter Del Medico (Pietro), Zavah (Villanova delle grotte); Peter Černoja (Pietro Cernoia), Rualis – Čedad; Arturo Blasutto, Rezija, Viškorša (Monteaperta); Ivan Podreka, Sv. Lenart (San Leonardo); Valentin Kjabaj (Chiabai Valentino), Dolina (Dolina); Jožef Duš (Dus Giuseppe), Mašera (Masseris); Arturo Blasutto, kmet Viškorša (Monteaperta); Anton Crucil, Podvaršč (Podvarschic); Lodovico Rosič, Štupica (Stupizza) – (podatke jezikovno poenotila prof. Živa Gruden)

²⁷ AINZ, fond PNOO, fasc. 54/IV/2, Izjava, 11. 3. 1946.

²⁸ AINZ, fond PNOO, fasc. 34/II/6, Situacijsko poročilo o Benetičji, 12. 3. 1946.

²⁹ AINZ, fond PNOO, fasc. 11/II/1, Pismo PNOO Medzavezniški komisiji ekspertov za raziskovanje jugoslovansko-italijanske meje, 28. 3. 1946.

venske narodnosti niti niso bili možni. Iz mnogih izjav ljudi, ki so se le prebili do posameznih članov komisije, je razvidno, da so po takih posegih sledila huda obračunavanja.³⁰ Komisiji so poslali protestna pisma med drugim tudi duhovniki, obrtniki, učitelji in trgovci iz Beneške Slovenije in poudarili, da se je s prihodom komisije pritisk na Slovence še povečal.

Komisija ekspertov za študij in reševanje vprašanja italijansko-jugoslovanske meje je konec aprila 1946 predložila štiri mejne linije, ki so jih predlagale posamezne delegacije. Svet zunanjih ministrov se je sestel v maju 1946, kjer sta ameriška in britanska delegacija opustili svoja predloga, 3. 7. 1946 pa so na novem zasedanju Sveta sprejeli francosko rešitev, kar je odločilo tudi usodo beneških Slovencev. Že proti koncu maja je italijanska vlada organizirala močno volilno propagando v Beneški Sloveniji za volitve v italijansko ustavodajno skupščino, pričela pa je v juliju tudi z mobilizacijo letnikov 1924, 1925, 1926 in sicer tudi tistih, ki so se borili v partizanskih enotah. Teror in pritiski so se stopnjevali, ustrahovanja Slovencev so se vrstila. Gonja se je širila tudi s pomočjo raznih ilegalnih časopisov kot »Il tricolore«, »L'Italia agli Italiani«.

Ko so v italijanskem parlamentu govorili o severovzhodnih mejah Italije, Beneška Slovenija ni postala dežela s posebnim statutom, ki bi beneškim Slovincem zagotovil status manjšine. Tradicija italijanskega nacionalizma je v teh krajih najdlje obdržala svoje korenine. Ob vztrajnem poudarjanju našilja, ki naj bi se po drugi svetovni vojni izvajalo nad italijanskim prebivalstvom, ki je ostalo v okviru nove jugoslovanske države, se o nasilju, ki so mu bili izpostavljeni Slovenci v Beneški Sloveniji in Reziji v Italiji, ni govorilo. Še dolgo po letu 1945 v teh krajih pravne države ni bilo in so imele razne tajne in polvojaške organizacije proste roke do izvajanja terorja nad prebivalci slovenske skupnosti. Ustrahovanja, varnostni ukrepi, družbeno in gospodarsko zatiranje, kulturno diskriminiranje, so bili realnost povojnih let. Nadaljevala so se leta napetosti. Toda razvoj je šel kljub vsemu naprej. Beneški Slovenci so v sedemdesetih letih napredovali do tiste stopnje, ki je odprla vrata reševanju problema lastnega obstoja in preživetja.

³⁰ AINZ, fond PNOO, fasc. 54/IV/1, Izjave, 1. 4. 1946.

Riassunto

LA SLAVIA VENETA 1945–1946

Metka Gombač

Alla fine della seconda guerra mondiale la Slavia Veneta seguì un percorso diverso dalle altre regioni abitate dagli Sloveni nel Nordest di quella che fù la Venezia-Giulia. Nella Benecia si definirono soprattutto due grossi problemi, quelli in merito al nuovo confine e quelli in relazione al risvegliato fascismo.

Dopo l'accordo di Belgrado e quello di Duino (9., 20. 6. 1945) si decise di non includere la Slavia Veneta nella zona d'occupazione angloamericana, ma di anneterla alla provincia di Udine e non divenne oggetto di nessun arbitraggio internazionale. La Benecia fù oggetto di discussione per tutta la durata del 1945 e 1946 ed è per questo che a Gorizia si istituì un comitato per la salvaguardia delle suddette zone. In questo fondo d'archivio si trovano moltissime testimonianze sulle vicende della Slavia Veneta in questo periodo. I collegamenti si tenevano soprattutto con gli intellettuali della Benecia e cioè con gli ecclesiastici locali. Si aspettò con grande speranza la commissione internazionale per i problemi di confine ma gli Sloveni non furono accettati come partner il 30. e il 31. 3. 1946. In questo tempo si istituì un clima di terrore verso tutti quelli che esprimevano la loro appartenenza alla lingua slovena e la commissione internazionale comunicò alla conferenza di pace di Parigi che la Benecia non doveva far parte della regione a statuto speciale. Si concluse così un ciclo pieno di speranze che fù però traumatizzante per tutta la popolazione non italiana della zona.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. 061/150-001, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, 44 strani. – **156 SIT**

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

2. Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786). Ljubljana 1982, 24 strani. – **100 SIT**

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učnjaku in rektorju šopronskega liceja.

3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. – **336 SIT**

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni.

4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku. Ljubljana 1987, 76 strani. – **232 SIT**

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija).

5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907. Ljubljana 1988, 88 strani. – **268 SIT**

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

6. Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569). Ljubljana 1989, 40 strani. – **148 SIT**

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

7. Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. Ljubljana – Trst 1990, 36 strani. – **132 SIT**

Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.

8. Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja. Ljubljana 1990, 72 strani + pril. – **240 SIT**

Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.

9. Petra Svoltšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. Ljubljana 1991, 56 strani. – **220 SIT**

Leta 1915 so italijanske oblasti po zasedbi področij na desnem bregu Soče izselile civilno prebivalstvo; iz različnih krajev Italije so se vrnil na domove spomladi 1919.

ZAPISI

Peter Ribnikar

SLOVENSKI DOKTORJI, PROMOVIRANI
NA KARLOVI UNIVERZI V PRAGI 1917–1939¹

Karlova univerza v Pragi je najstarejša univerza v nekdanji Avstroogrski monarhiji in tudi sodi med najstarejše univerze v Evropi. Ustanovljena je bila leta 1348², priprave za njeno ustanovitev pa so se začele že dve leti poprej. V začetnem obdobju njenega delovanja so jo sestavljale filozofska, pravna, medicinska in teološka fakulteta. Filozofska fakulteta se je prvotno imenovala umetnostna fakulteta, v njenem okviru se je predavalo sedem svobodnih umetnosti: gramatika, retorika in logika s področja humanističnih ved ter aritmetika, geometrija, astronomija in glasba s področja realnih umetnosti.³ V večstoletnem razdobju svojega delovanja je preživela več reform, ki so jih povzročala družbeno-politična dogajanja na Češkem. Zelo pomembno vlogo je odigrala Karlova univerza v revolucionarnem letu 1848, tako zaradi revolucionarnih dogajanj na univerzi, kakor tudi zaradi političnih dogajanj v Pragi, ki je postala središče vseslovenskega gibanja. Po letu 1848 je Praga prav zaradi vseslovenskega gibanja postala metropola slovanskih narodov, ki so bili v sestavu habsburške monarhije. Praga je to vlogo ohranila vse do konca 1. svetovne vojne, ko je po njenem razpadu prišlo do narodnostnega in političnega pregrupiranja v srednji Evropi in na Balkanu. Karlova univerza je že od 2. polovice 19. stoletja dalje vedno bolj pritegovala študente vseh slovanskih območij. Na njej so študenti ob študiju dozorevali, tako v strokovnih, kakor tudi v političnih in narodnostnih ozirih, zlasti še v idejah Masarykove filozofije, socialne demokracije, radikalizma in nacionalne diferenciacije. Slednja se je v Pragi zelo zaostrila na prelomu sedemdesetih let 19. stoletja in je povzročila tudi delitev Karlove univerze leta 1882⁴; Praga je takrat dobila dve univerzi in sicer češko s predavanji v češkem jeziku in nemško s predavanji v nemškem jeziku. Leta 1882 sta češko univerzo sestavljali filozofska in pravna fakulteta, leta 1883 pa se ji je priključila medicinska fakulteta, 1891 še teološka. Po 1. svetovni vojni pa se je filozofska fakulteta razdelila

¹ S tem prispevkom se nadaljuje in končuje popis slovenskih doktorjev, promoviranih na Karlovi univerzi v Pragi do prekinitve njenega delovanja leta 1939. Prvi del popisa je objavila Irena Gantar Godina v 3. zv. str. 451–455 Zgodovinskega časopisa za leto 1990. Popis slovenskih doktorjev za obdobje 1917–1926 sva pripravila Marija Oblak Čarni in Peter Ribnikar, ki so se leta 1989 mudila po programu kulturne izmenjave med Arhivom Republike Slovenije in Arhivsko upravo ČSSR v Pragi. Takrat sva med drugim obiskala Arhiv Karlove univerze v Pragi, kjer sva se z direktorjem Arhiva doc. dr. Karlom Lietschem in dr. Michalom Svatošem pogovarjala o potrebi skupnega slovensko-českega raziskovanja o deležu slovenski študentov pri študiju na Karlovi univerzi in drugih visokih šolah v Pragi. Ob tej priložnosti sva v veliki naglici v približno dveh dneh pregledala 3 knjige matrik doktorjev Karlove univerze za obdobje 1917–1926 in iz njih popisala slovenske doktorje. Nekaj manjkajočih podatkov je še istega leta prispeval arhivist Zgodovinskega arhiva v Ljubljani Boris Rozman, ki se je v okviru njihovega programa mudil v Arhivu Karlove univerze v Pragi.

V letu 1990 je sledilo zbiranje biografskih podatkov in podatkov o udejstvovanju posameznih doktorjev. Pridobivanje teh podatkov je bilo izredno zamudno in povezano s številnimi ovirami. Arhiv Republike Slovenije se je z dopisi obrnil na številne matične urade, na Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji in njene območne enote, na uredništvo Slovenskega biografskega leksikona pri SAZU, na Odvetniško zbornico Slovenije in na nekatere druge urade ter na posamezne občane. S pridobljenimi podatki se je dopolnilo biografske podatke o posameznih doktorjih, ki smo jih zbrali na osnovi arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, in iz dosegljive literature. V dneh od 14. do 20. 3. 1991 sta se po programu kulturne izmenjave mudila v Pragi Marija Oblak Čarni in Branko Kozina, ki sta ponovno obiskala Arhiv Karlove univerze in sta pregledala še preostale 4 knjige matrik doktorjev za leta 1927–1939. Iz njih sta evidentirala in popisala podatke o sedmih slovenskih doktorjih, ki so promovirali na Karlovi univerzi v tem času. S tem je bil v zelo kratkem času opravljen popis vseh slovenskih doktorjev, ki so promovirali na Karlovi univerzi od leta 1882–1939, to je do nasilne prekinitve delovanja Karlove univerze z nemško okupacijo leta 1939.

Pri nadaljnem obdelovanju zbranih podatkov po literaturi, zlasti po knjigi Gradivo o slovenski partizanski saniteti, ki sta jo pripravili in uredili dr. Pavla Jerina Lah in dr. Božena Grosman in kjer je na straneh 94–140 objavljen seznam zdravnikov po stanovskih listih bivše Zdravniške zbornice za Slovenijo, je bilo ugotovljeno, da je v letih 1918–1935 promoviralo še 11 zdravnikov: Dominik Drnovšek (1918), Franc Marušič, Jan Sedlaček (po rodu Čeh, ki je služboval v Sloveniji), Rado Sfligoj, Amalija Šimenc (1920), Tekla Pance (1921), Joško Erat (1923), Milan Červinka (po rodu Čeh 1924), Joško Zavadišek (verjetno po rodu Čeh 1930), Davorin Cijan, Ludvik Žnidaršič (1935). V tem prispevku navedeni doktorji niso zajeti, deloma zato, ker so češkega porekla, deloma pa so, morda promovirali na nemški univerzi v Pragi; teh matrik pa pri popisu nismo zajeli.

Pri zbiranju biografskih podatkov so sodelovali naslednji matični uradi: Celje, Dravograd, Jesenice, Kranj, Ljubljana, Ljutomer, Logatec, Novo mesto, Radlje, Radovljica, Slovenska Bistrica, Šentjur pri Celju, Škofja Loka in Zalec. Dragocene podatke so nam dali: Arhiv Jugoslavije iz Beograda, Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji iz Ljubljane in njene območni enoti Celje in Koper, Slovenska akademija znanosti in umetnosti z inštituti (prof. Nada Gspan, dr. Branko Marušič, Sinja Zemljčič), Odvetniška zbornica Slovenije, Komunalno podjetje Žale iz Ljubljane, Zgodovinski arhiv v Ljubljani, Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Župnijski urad Marijinega oznanjenja v Ljubljani, Župnijski urad v Kobjeglavi, Alvinova Logar, vdova po dr. Janezu Logarju, dr. Franc Pestotnik, dr. Stojan Pretnar, dr. Vladimir Grosman, Anton Avsec, dr. Leo Lemež in dr. Radomir Čihak iz Prage in drugi svoji pokojnih doktorjev ter nekateri občani. Pri pripravi tega prispevka je sodelovala tudi Marija Oblak Čarni. Vsem, ki so pomagali pri dopolnjevanju biografskih podatkov, se iskreno zahvaljujemo.

² Jan Havranek, Josef Petran, Ana Skybova, Universitas Carolina 1348–1984. Praha, 1986, str. 4.

³ J. Havranek, n.d. str. 15–18.

⁴ J. Havranek, n.d. str. 55.

na dve fakulteti in sicer na filozofsko in prirodoslovno fakulteto,⁵ naslov Karlove univerze je imela odslej samo češka univerza.

V dobi nacionalne prebuje je postala Karlova univerza vsebolj privlačna tudi za slovenske študente, zlasti za tiste, ki so izhajali iz narodnostno osveščenega okolja. Slovenci so v Pragi na Karlovi univerzi predvsem študirali medicino in pravo, izjemoma pa tudi filozofijo. Vpliv slovenskih študentov in diplomantov Karlove univerze na politična in kulturna dogajanja na Slovenskem je bil zelo odmeven, posebno na prehodu 19. v 20. stoletje, ko se je na Slovenskem okreplil liberalni tabor, ko se je med Slovenci utrjevala socialna demokracija, ko se je razmahnilo sokolsko gibanje in ko je dozorevala ideja o združitvi vseh južnoslovanskih narodov v eno južnoslovansko državo. Češka javnost je bila študentom iz južnoslovanskega območja zelo naklonjena, kar je dokazovala s številnimi dobrodelnimi akcijami ter drugimi prireditvami, namenjenimi v njihovo podporo. Na teh prireditvah sta se poleg dobrodelnosti manifestirali še narodno buditeljstvo in politično osveščanje študentov, za kar ima veliko заслugo češka inteligenca, ki je svojo javnost seznanjala o političnih dogajanjih na Balkanu, zlasti še z razmerami v Bosni in Hercegovini, Srbiji ter Makedoniji, posebej še v razdobju od zasedbe Bosne in Hercegovine leta 1878 pa do izbruha 1. svetovne vojne.⁶

Slovenski študenti na Karlovi univerzi in drugih visokih šolah v Pragi so bili včlanjeni v slovenskih in južnoslovanskih študentskih društvih:⁷ Ilirija, ki je delovala v letih 1902–1912, Slovenski tehnični klub 1905–1906, Adrija 1907–1912, v podpornem društvu jugoslovanskih tehnikov Tehničar 1913–1938, jugoslovanskem akademskem društvu Jugoslavija 1918–1933 ter društvu Jugoslovanska akademska mladina 1919. Velik del doktorjev, ki jih obravnava ta prispevek, je bilo včlanjenih v društvu Jugoslavija, kot je zapisal Joža Ravnik,⁸ »da smo visokošolci v Pragi sanjali o politični združitvi vseh Jugoslovancev, da smo ustanovili skupno akademsko društvo Jugoslavija, veselili smo se uspehov bratov Srbov v Balkanski vojni in občudovali junaštvo sarajevskih atentatorjev.« To razpoloženje slovenskih študentov v Pragi je odmevno pripomoglo k političnemu opredeljevanju slovenskih vojakov v bivši avstroogrski armadi, ko so prehajali v rusko ujetništvo, kar osem izmed njih se jih je odločilo za sodelovanje v enotah prostovoljcev, dobrovoljcev-kladivarjev Jugoslavije 1912–1918, po končani 1. svetovni vojni pa se jih je pet vključilo med Maistrove borce – prostovoljce borce za severno slovensko mejo 1918/1919; prezreti ne gre tudi dejstva, da se je večina njih tudi opredelila za boj proti okupatorjem v letih 1941–1945, ko je Slovincem pretlo narodno uničenje.

Slovenski študenti in doktorji, ki so študirali v Pragi, so prispevali pomemben delež pri povezovanju slovenskega in češkega naroda. Nekateri izmed njih so se tam tudi zaposlili in si tam ustvarili svoj novi dom; veliko doktorjev pa se je po diplomi tam še študijsko izpopolnjevalo. K zblizevanju Čehov in Slovencev so pripomogle še razne organizacije, zlasti Jugoslovanski in Češki Sokol, Slovenska in Češka Matica, Jugoslovansko-češkoslovaška liga. Utrjevanje vezi med Slovenci in Čehi, nastalih v obdobju narodne prebuje, so nadaljevali številni češki kulturni in javni delavci, uradniki in gospodarski strokovnjaki, ki so službovali na Slovenskem; izmed Slovencev, ki so delovali na Češkem, kjer so s svojim delom zapustili trajen spomin, pa je omeniti Ivana Hribarja, Bogumila Vošnjaka, ki sta bila tudi jugoslovanska poslanika v Pragi ter dr. Matijo Murka in dr. Otona Berkopca, priznana znanstvenika in profesorja na Karlovi univerzi v Pragi.

Med zgodovinske vire o kulturnih stikih med Čehi in Slovenci moremo uvrstiti tudi matrike doktorjev, ki jih hrani Arhiv Karlove univerze v Pragi.⁹ To so knjige – evidence podeljenih doktorskih naslovov, ki nam dokumentirajo delež Karlove univerze pri izobraževanju in usposabljanju slovenske inteligence. Matrike iz let 1917–1939 dokumentirajo stanje podeljenih doktorskih naslovov za časovno razdobje tik pred razpadom Avstroogrske monarhije pa do prekinitve delovanja Karlove univerze ob nacistični okupaciji Češke leta 1939. To časovno obdobje je pomembno še zaradi tega, ker je ob razpadu Avstroogrske monarhije prišlo do zaostritve narodnostnih in političnih razmer na univerzah na Dunaju in v Gradcu,¹⁰ ko se je tam nenemškim študentom oviralo študij s teh univerz, posebej še z dunajske. Univerza v Ljubljani je bila tedaj v nastajanju, univerza v Zagrebu pa v izpopolnjevanju študijskih smeri. Zaradi takih okoliščin tudi ni bilo naključje, da so se številni slovenski študenti preusmerili za študij v Pragi, kjer so skoraj vsi, razen nekaj izjem, študirali na Karlovi univerzi. Povečanje števila slovenskih študentov v Pragi je bilo posebej izrazito v letih 1918–1922, čemur so še posebej pripomogle novostanovljene dijaške zadruge v Pragi, posebni denarni fondii za študente in še posebni krediti za podporo slovenskim študentom v Pragi, ki jih je dalo na razpolago Poverjeništvo za uk in bogočastje Deželne vlade za Slovenijo v Ljub-

⁵ J. Havranek, n.d. str. 57.

⁶ Peter Ribnikar, Gradivo po arhivskih fondih o Jugoslaviji v Državnem osrednjem arhivu ČSR v Pragi. Ljubljana, 1989, str. 60–72.

⁷ Ondrej Polišenski, Vsestudentsky archiv (1848–1953). Inventarni seznam II. Praha, 1978. Izdala Univerza Karlova v Praze. str. 112–114.

⁸ Joža Ravnik, Proč od Avstrije. Dobrovoljci-kladivarji Jugoslavije 1912–1918. Ljubljana, 1936, str. 225.

⁹ Arhiv Karlove univerze. Matrike doktoru. Knjiga I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X.

¹⁰ AS, Sejni zapisniki Narodne in Deželne vlade za Slovenijo 1918–1921, zapisnik št. 29, 37, 53.

ljani.¹¹ Nekateri slovenski študenti, ki so v študijskem letu 1918/1919 študirali na Dunaju in Gradcu, so zaradi nastalih razmer poskušali nadaljevati študij v Zagrebu in Ljubljani, nekaj izmed njih se je nato odločilo študij nadaljevati in zaključiti v Pragi. Po letu 1922 se je vpis slovenskih študentov na Karlovo univerzo občutno zmanjšal. Eden izmed razlogov za to je bilo tudi priporočilo slovenskim študentom, naj se odločajo za študij na jugoslovanskih univerzah, kjer je policija lažje nadzorovala njihovo politično udejstvovanje; v Pragi pa je bilo tedaj med češkimi študenti v velikem porastu komunistično gibanje,¹² ki je škodljivo vplivalo tudi na slovenske študente. Nekateri izmed slovenskih študentov so začeli študirati v Pragi še v času I. svetovne vojne in so morali zaradi mobilizacije študij prekiniti ter so ga nadaljevali in dokončali po vojni. Mnogi izmed njih, zlasti pravniki, so se zaradi velikih potreb po slovenskih uradnikih po končani vojni zaposlili in so ga po nekaj letih službovanja dokončali na Karlovi univerzi.

Iz matrik doktorjev za obdobje 1917–1939¹³ je razvidno, da je v teh letih doktoriralo na Karlovi univrsi 95 Slovencev, od tega 27 na pravni, 63 na medicinski in 5 na filozofski fakulteti.

Številčni pregled doktorjev po letih in smeri študija

Leto	Pravo	Medicina	Filozofija	Leto	Pravo	Medicina	Filozofija
1917	2	–	–	1929	–	–	–
1918	5	–	–	1930	–	–	–
1919	5	6	–	1931	–	–	–
1920	6	14	–	1932	–	–	–
1921	3	15	–	1933	–	–	1
1922	6	7	2	1934	–	–	–
1923	–	4	–	1935	–	3	–
1924	–	7	–	1936	–	–	–
1925	–	5	–	1937	–	–	–
1926	–	1	–	1938	–	–	–
1927	–	–	–	1939	–	–	2
1928	–	1	–	Skupaj	27	63	5

Promovirani doktorji so iz vseh slovenskih pokrajin, razen iz Prekmurja. Iz Kranjske jih je bilo 43, iz Štajerske 33, iz Slovenskega Primorja, Istre in Reke 16, iz Koroške pa 3. Zrelostni izpit – maturo jih je od njih opravilo v Ljubljani (vključno s Škofijsko gimnazijo v Šentvidu) 33, v Mariboru 15, v Celju 8, v Gorici 7, v Kranju 6, v Novem mestu 5, v Trstu 4, v Gradcu 4, v Šent Pavlu v Labotski dolini 3, v Celovcu 2, v Pazinu 2, po 1 pa v Beljaku, na Sušaku, v Zagrebu, Beogradu, Mostarju in v Odesi. Od vseh doktorjev jih je 27 opravilo celoten študij na Karlovi univerzi, 60 jih je začelo študirati na drugih univerzah, nato pa so prestopili na Karlovo univerzo, kjer so študij tudi uspešno dokončali, 8 doktorjev pa je svoj študij dokončalo na drugih univerzah in so opravili na Karlovi univerzi le rigoroze – doktorske izpite; od tega so bili 3 pravniki in 5 medicincev.

Pregled univerz, na katerih so študirali slovenski doktorji pred promocijo na Karlovi univerzi

Leto	Dunaj	Gradec	Innsbruck	Torino	Zagreb	Ljubljana	Praga nemška	Praga češka	Praga le promocija
1917	–	–	–	–	–	–	–	2	
1918	1	–	–	–	–	–	–	5	
1919	2	6	1	–	–	–	–	9	2
1920	3	11	–	–	–	1	–	17	3
1921	6	13	–	1	2	–	–	15	3
1922	6	4	–	–	5	–	1	15	
1923	1	1	1	–	1	–	1	4	
1924	3	4	–	–	5	–	–	7	
1925	–	–	–	–	–	2	–	5	
1926	–	–	–	–	–	1	–	1	
1927	–	–	–	–	–	–	–	–	
1928	1	–	–	–	1	–	–	1	
1929	–	–	–	–	–	–	–	–	
1930	–	–	–	–	–	–	–	–	

¹¹ AS, Sejni zapisniki Narodne in Deželne vlade za Slovenijo 1918–1921, zapisnik št. 100, 136, 137, 193.

¹² J. Havranek, n.d. str. 58.

¹³ Arhiv Karlove univerze. Matrike doktoru. Knjiga IV (1917–1921), knjiga V (1922–1924), knjiga VI (1924–1927), knjiga VII (1928–1931), knjiga VIII (1931–1934), knjiga IX (1934–1936), knjiga X (1937–1939). Obrazec matrik je napisan v latinščini in je naslednji: ime in rodbinsko ime (priimek); rojen (dan leto); vera; imena staršev in stan staršev; študij, zaključek študija, izpiti; doktor fakultete; promocija in promotor; druge vredne omembe. V okviru zadnje rubrike so navedeni naslovi disertacij.

Leto	Dunaj	Gradec	Innsbruck	Torino	Zagreb	Ljubljana	Praga nemška	Praga češka	Praga le promocija
1931	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1932	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1933	–	–	–	–	–	1	–	1	–
1934	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1935	–	1	–	–	–	1	–	3	–
1936	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1937	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1938	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1939	–	–	–	–	–	1	–	2	–

Pred študijem na Karlovi univerzi jih je 23 študiralo v Gradcu, 9 na Dunaju, 7 na Dunaju in Zagrebu, 5 v Ljubljani, 4 v Zagrebu, 3 v Gradcu in Zagrebu, 2 v Gradcu in na Dunaju, 2 na Dunaju in na nemški univerzi v Pragi, 1 v Zagrebu in Parizu, 1 v Gradcu in Torinu, 1 v Gradcu, Innsbrucku in na Dunaju in 1 na Dunaju in v Zagrebu, 1 v Ljubljani in Gradcu ter v Innsbrucku. Od doktorjev, ki so le doktorirali na Karlovi univerzi, jih je 6 končalo univerzo v Gradcu, 1 na Dunaju in v Gradcu in 1 v Gradcu in Ljubljani, doktorirali pa so v Pragi v letih 1919–1921. Dva doktorja, ki sta po začetnem študiju medicine na Dunaju svoj študij medicine nadaljevala na nemški univerzi v Pragi, nato pa sta prestopila na češko univerzo, kjer sta promovirala eden leta 1922, drugi pa leta 1923. Vzrok za njun prestop je zagotovo iskati v tedanjih razmerah na dunajski univerzi, v prilagajanju v novo praško okolje in potrebi po predhodni priučitvi češkega jezika.

Obe tabeli nam nudita vpogled v številčno stanje promoviranih slovenskih doktorjev na Karlovi univerzi. V navedenem primeru gre le za del slovenske študentske populacije, ki se je v politično razgibanem razdobju odločala za univerzitetne študije. Iz tabele je razvidno, da so se slovenski študenti do konca I. svetovne vojne največ odločali za študij na univerzi v Gradcu, na Dunaju in v Pragi, po I. svetovni vojni, zlasti pa še po letu 1922, pa se je vse več slovenskih študentov odločalo za študij na univerzah v Ljubljani in Zagrebu. Tabela o številčnem pregledu doktorjev po letih in smeri študija nam prikaže naraščanje in upadanje števila slovenskih doktorjev, promoviranih v obravnavanem razdobju. V letih 1920–1922 je promovirala skoraj polovica vseh slovenskih doktorjev s Karlove univerze, od tega je bilo več kot 2/3 doktorjev medicine. V letih 1917–1939 je na Karlovi univerzi doktoriralo 27 pravnikov, 63 zdravnikov in 5 filozofov. Pravniki in medicinci so doktorirali z opravljanjem rigorozov, filozofi pa so morali poleg opravljanja rigorozov predložiti in obraniti tudi doktorsko disertacijo.

Na filozofski fakulteti Karlove univerze so doktorirali Ferdo Kozak, France Mesesnel, Oton Berkopec, Josip Korošec in Radoslav Hrovatin. Ferdo Kozak je doktoriral iz literarne zgodovine in je položil rigoroz »Slovenska filologija in zgodovina modernih literatur« in obranil disertacijo z naslovom »Ilirizem in Slovenci«, France Mesesnel je doktoriral iz umetnostne zgodovine. Za rigoroz je imel temo »Zgodovina umetnosti in klasična arheologija«, za disertacijo pa je predložil delo »Slikar Janez Wolf«. Oton Berkopec je doktoriral iz literarne zgodovine, za rigoroz je odgovarjal na temo »Slovenska filologija in češka zgodovina«, kot disertacijo pa je predložil delo »Aleksander Sergejevič Puškin in srbska narodna pesem«. Josip Korošec je doktoriral iz arheologije. Rigoroz je položil iz teme »Predzgodovinska arheologija in klasična arheologija«, za disertacijo pa je predložil delo »Ljubljansko barje v prazgodovini«. Radoslav Hrovatin je doktoriral iz glasbene zgodovine. Rigoroz je bil na temo »Glasbene vede in estetika«, za disertacijo pa je predložil delo »Glasbene prvine slovenskih ljudskih napevov«. V Sloveniji so se vsi navedeni doktorji uveljavili kot zelo pomembni slovenski kulturni in znanstveni delavci, rezultati njihovega raziskovalnega dela pa so cenjeni v krogih znanstvenikov v tujini. Oton Berkopec je ves čas svojega službovanja priživel v Pragi, svoje raziskovalno delo je posvetil slovenski, češki in slovenski književnosti, delal je kot bibliotekar, knjižni prevajalec, lektor slovenskega jezika na Karlovi univerzi, bil je znanstvenik Slovenskega inštituta Češkoslovaške akademije znanosti in umetnosti. Za svoje delo je prejel številna priznanja, izvoljen je bil tudi za člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Bil je pomemben Slovenec v Pragi, kjer je bil po 2. svetovni vojni tudi poldrugo leto jugoslovanski kulturni ataše pri jugoslovanskem veleposlaništvu v Pragi. France Mesesnel in Josip Korošec sta orala ledino na področju slovenske umetnostne zgodovine in arheologije. Oba sta prvo službeno pot začela v muzejih izven Slovenije, prvi v Skopju, drugi pa v Sarajevu. Oba sta nato postala univerzitetna profesorja na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze in sta dala pomemben prispevek k ugledu Univerze v Ljubljani. Ferdo Kozak je bil ugleden slovenski kulturnik, književnik, prevajalec, urednik in tudi politični delavec. Po osvoboditvi je bil prvi slovenski minister za prosveto in kulturo vlade LRS, nato pa predsednik Ljudske skupščine LRS. Radoslav Hrovatin je svoje delo posvetil raziskovanju slovenske ljudske glasbe ter vzgoji slovenskih glasbenikov.

V obravnavanem razdobju je v Pragi končalo študij prava 27 Slovencev. Za dokončanje svojega študija so v pretežni meri potrebovali dalj časa kot študenti drugih fakultet. Po končanem štu-

diju so se v pretežni meri zaposlili v odvetniški službi, 9 jih je postalo samostojnih odvetnikov, 2 pa sta bila več let zaposlena kot odvetniška koncipienta. Izmed promoviranih pravnikov so 3 postali sodniki, od teh je bil Jožef Kavčič več let zaposlen pri Ministrstvu za pravosodje v Beogradu. V državni upravi se je zaposlilo 5 doktorjev, izmed njih je bil Joža Ravnik nekaj časa zaposlen pri Upravi za zaščito industrijske svojine v Beogradu, kasneje pa je postal odvetnik v Beogradu. 2 doktorja sta postala sreska načelnika, 1 pa je bil načelnik v ljubljanski mestni upravi. Igo Gruden je po dolgoletnem odvetniškem stažu po letu 1945 prešel v službo v državno upravo. 6 doktorjev prava se je zaposlilo v javnih službah in v gospodarstvu, od tega 2 pri Direkciji državnih železnic v Ljubljani, 1 je bil direktor denarnega zavoda v Mariboru, Joža Bohinjec pa je postal direktor Okrožnega zavoda za zavarovanje delavcev v Ljubljani. Vladimir Rybař in Stanko Erhatic sta bila zaposlena pri Ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu in sta službovala v diplomatski službi. Albin Ogris je postal profesor Pravne fakultete v Ljubljani, Jurij Korent pa je bil odvetnik v Pragi.

Od doktorjev prava sodijo v slovenskem političnem in kulturnem prostoru med najpomembnejše: Avguštín Reisman, ki je pomemben zaradi svojega političnega, publicističnega in književnega dela. Bil je pisec strokovnih člankov o delavskem pravu in delavec pri utrjevanju vezi med Slovenci in Čehi med obema vojnoma, ko je bil predsednik Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Mariboru. Lenart Lotrič je bil publicist in urednik revije »Svobodna misel«. Igo Gruden je bil pomemben slovenski književnik, pesnik in prevajalec ter družbeno-politični delavec. Joža Bohinjec je bil med obema vojnoma predstavnik delavskega strokovnega gibanja in funkcionar v mnogih društvenih organizacijah, bil je tudi strokovnjak za vprašanja socialnega zavarovanja delavcev. Albin Ogris je bil profesor Pravne fakultete v Ljubljani in se je uveljavil kot finančno-ekonomski strokovnjak, sociološki pisatelj, prevajalec in je avtor več razprav in samostojnih znanstvenih del s področja slovenske gospodarske zgodovine. Fortunat Mikuletič je bil narodnjak, družbeno-politični delavec v Slovenskem Primorju in Trstu, kjer je bil nekaj časa tudi urednik tržaške »Edinosti«. Frančišek Jarc je bil dopisnik tržaške »Edinosti«, urednik »Primorskega glasa«, lista primorskih emigrantov v Jugoslaviji, ki je izhajal med obema vojnoma. Bil je tudi dopisnik več drugih časopisov in glasil. Franc Šemrov je bil leta 1918 član odbora Narodnega sveta v Kranju, v letih 1935–1938 poslanec Narodne skupščine Jugoslavije v Beogradu, kjer je bil predsednik odbora za prošnje in pritožbe. Arnošt Brilej je bil velik tujskoprometni strokovnjak in dolgoletni urednik Planinskega vestnika, glasila Planinske zveze Slovenije. Na področju diplomacije sta opravila zelo pomembno delo Stanko Erhatic in Vladimir Rybař, slednji tudi pri uveljavljanju Jugoslavije po 2. svetovni vojni v najbolj kritičnih letih njenega nastanka.

Doktorji medicine so se po končanem študiju v pretežni meri zaposlili v Sloveniji. Nekateri, zlasti oni, ki so bili doma na Primorskem, ki je bilo po mirovni pogodbi priključeno Italiji, so se zaposlili v domačem okolju, predvsem v Trstu in Gorici. Del slovenskih zdravnikov, promoviranih v Pragi, se je zaposlilo tudi v drugih predelih Jugoslavije, zlasti v Zagrebu in Beogradu, med katerimi so bili predvsem tisti zdravniki, ki so bili doma na Koroškem in Primorskem in zaradi takratnih političnih razmer niso iskali zaposlitve v svojem domačem okolju. Več slovenskih zdravnikov se je po nekajletnem službovanju v Srbiji vrnilo v Slovenijo, nekaj pa jih je odšlo na specializacijo na priznane klinike širom Evrope. Več promoviranih zdravnikov je svojo specializacijo opravilo takoj po promociji kot npr. Franjo Kogoj, Božidar Lavrič, Leopold Brenčič, največ pa se jih je za specializacijo odločilo po opravljenem nekajletnem delovnem stažu kot npr. Alojzij Kunst, Lev Lemež, Ivo Pirc, Josip Hebein, Franc Pestotnik, Alojz Krautberger, Stanislav Pavlica in drugi, ki so specializacijo opravili na raznih klinikah in inštitutih v Pragi, Brnu, Parizu, na Dunaju, v Berlinu, Hamburgu, Frankfurtu, Lyonu, Londonu, Bologni, Gradcu ter v Ameriki, odkoder so se kot uveljavljeni specialisti vrnili v Ljubljano in Zagreb ter so posredovali sodobna svetovna medicinska dognanja na klinike in zdravstvene zavode, kjer so službovali.

Slovenski doktorji medicine s Karlove univerzi v Pragi imajo vidno mesto v zgodovini slovenske medicine. Franjo Kogoj je bil svetovno priznan medicinski strokovnjak-dermatolog. Bil je član več akademij znanosti in častni doktor več univerz, med njimi tudi ljubljanske. Bil je profesor Medicinske fakultete v Zagrebu, njegovo znanstveno delo je tudi pripomoglo k rasti slovenske medicinske vede. Uględu in rasti medicinske fakultete v Ljubljani so veliko prispevali prav doktorji Karlove univerze in sicer Božidar Lavrič, specialist za kirurgijo, Josip Hebein, specialist za rentgenologijo in Lojze Brenčič, specialist za zobozdravstvo. V Beogradu je uspešno delovala kot docent Medicinske fakultete na katedri interne medicine Marija Goropevšek, ki se je po upokojitvi vrnila v Ljubljano in je z opravljanjem privatne prakse obogatila zdravstveno kulturo na Slovenskem. Izmed zdravnikov, promoviranih na Karlovi univerzi, jih je večje število pridobilo naslov zdravnik specialist, od tega je bilo 10 zdravnikov specialistov za bolezni ust in zob, 3 specialisti za interne bolezni, 3 specialisti za ginekologijo in ženske bolezni, 2 specialista pediatrije, 2 specialista rentgenologije, 2 specialista bakteriologije in epidemiologije ter po 1 specialist za kirurgijo, za psihiatrijo in za infekcijske bolezni. 28 zdravnikov je bilo zaposleno v okviru služb splošnega zdravstvenega varstva kot praktični zdravniki s pravico opravljanja privatne zdravniške prakse, zdravniki Okrožnega urada za zavarovanje delavcev, zdravniki bratovskih skladnic, Bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva, šolskih poliklinik, higienskih zavodov in bolnišnic. Zdravniško

službo na Primorskem v okviru Italije so vršili Nada Slavik, Stanislav Pavlica in Lambert Mermolja, ki se je po letu 1945 posvetil političnemu delu med Slovenci na Goriškem. Kar 15 zdravnikov se je po končanem študiju zaposlilo na Hrvaškem, v Srbiji in Makedoniji, od tega je bilo 5 primorskih in 2 koroška Slovenca, ki so se zaradi takratnih političnih razmer zaposlili izven Slovenije. Po nekajletnem službovanju so se v Slovenijo vrnili Alojz Krautberger, Josip Hebein, Božidar Lavrič, in Leopold Brenčič. Za stalno so se izven Slovenije zaposlili v Zagrebu: Josip Berlot, Rafael Dolinšek, Franjo Kogoj, Lev Lemež, Hugo Sever, v Zaboku je deloval Ivo Galič, v Beogradu Marija Goropvšek, Francišek Gruden, v Leskovcu Dominik Dekleva in v Štipu Viktor Sošič. Emil Gnezda je po enoletnem službovanju v Nišu umrl. Med obema vojnama sta nekaj let izven Slovenije službovala zdravnik Valentin Meršol in sicer v Nišu, Skopju in Zagrebu ter Franc Hribar v Meljinah. Leta 1938 se je na Hrvaško preselil primarij psihiatrije Franc Pestotnik. Za 4 slovenske zdravnike, promovirane na Karlovi univerzi v Pragi, še nismo uspeli dobiti podatkov o njihovem delovanju. Izmed njih je Franc Zaletel začel svojo službeno pot v Metliki in se je po podatku iz arhiva Zdravniške zbornice za Slovenijo preselil na Kosovo, Zdravko Sodja je najprej stažiral v ljubljanski bolnišnici, nato pa se je preselil na Češko, za Valentina Fistra in Janka Kaca pa nam ni uspelo odkriti podatkov o njunem delu. Verjetno sta službovala v tujini.

Že bežen prikaz stanja slovenskih zdravnikov, promoviranih na Karlovi univerzi, nam omogoča zaključek, da je bila strokovnost na zelo visoki ravni in da so dali zelo pomemben delež k zgodovini slovenskega zdravstva. Prav tako ne gre prezreti zaslug delovanja splošnih praktičnih zdravnikov, ki so službovali izven obeh večjih središč kot sta Ljubljana in Maribor, kjer so poleg strokovnega dela opravljali še svoje kulturno in politično poslanstvo. Nedvomno so pomembno delo opravljali pri dvigovanju splošne kulturne ravni med slovenskim narodom in ga osveščali in prosvetljevali s svojim delom, zlasti še v letih okupacije, ko mu je grozilo nacionalno uničenje. Italijanski in nemški okupator sta slovenske zdravnike preganjala, jih zapirala in internirala, nemški okupator jih je preganjal z njihovega delovnega območja, več jih je izgnal v Srbijo ali pa zaprl v koncentracijska taborišča v Nemčiji. Josip Benčan in Mavricij Neuberger sta bila žrtev okupatorjevega nasilja in sta bila ustreljena, Josip Gostiša pa je umrl v nemškem koncentracijskem taborišču Buchenwald; večina promoviranih zdravnikov Karlove univerze v Pragi pa je sodelovala v odporiškem gibanju proti okupatorjem.

Ne gre prezreti socialnega porekla slovenskih doktorjev, promoviranih v Pragi. Kar 52 jih prihaja iz vaškega okolja, 43 pa jih prihaja iz mest in trgov. Od tega je 41 doktorjev iz kmečko-posesniških družin, 14 iz obrtno-trgovskih družin, 5 iz uradniških družin, 14 iz intelektualnih (profesor-skih, učiteljskih, zdravniških, odvetniških in notarskih) družin, 4 izhajajo iz delavskih družin, za 7 doktorjev pa ni podatkov o njihovem socialnem poreklu, vendar jih z ozirom na rojstni kraj lahko prištevamo v krog posestnikov. Z ozirom na dejstvo, da je večina promoviranih doktorjev doma s podeželja, kjer grotne razmere niso bile najbolj ugodne, in ker je bil študij v oddaljeni Pragi velika obremenitev za vsako kmetijo, moremo ugotoviti, da so bili odločujoči razlogi za študij na Karlovi univerzi predvsem zavestna pripadnost slovanstvu, velika naklonjenost Čehov in mesta Prage do slovenskih študentov, zlasti pa kvalitetnejši študijski programi v primerjavi s študijskimi programi na domačih univerzah.

V tem prispevku so doktorji predstavljeni po časovnem redu njihovih promocij. Podatki iz matrik so poenoteni z uporabo okrajšav: r (ojen), st (starši), g (gimnazija), un (univerza), u (umrl); doktorat iz študijske smeri in datum promocije sta navedena brez okrajšav. Opuščena je navedba vere, ker so vsi rimokatoliške vere, razen Stanka Erhatica, ki je pravoslavne vere. Nadalje so opušteni podatki o promotorjih, podatki o rigorozih pa so navedeni le pri petih filozofih. Podatkom iz matrik sta dodani letnica in kraj smrti, in sicer v primerih, ko jih je bilo mogoče ugotoviti na osnovi matičnih knjig, pogrebnih evidenc, osmrtnic, nekrologov, izjav svojcev in iz literature.

IVAN MERSLAVIČ,¹⁴ r. 6. 1. 1886, Jereslavec na Bizeljskem, st. posestnik † Andrej, Marija, g. Novo mesto, un. Praga, pravo, 17. 3. 1917, u. 1944, Ljubljana

Zaposlitev: 1919–1920 pri Delegaciji Ministrstva za finance v Ljubljani, od 1. 7. 1920 pri Ravnateljstvu Južne železnice v Ljubljani, od 1923 dalje pri Direkciji državnih železnic v Ljubljani, kjer je bil najprej uradnik, od 1931 poverjenik, od 1935 glavni kontrolor, od 1938 višji svetnik, od 1939 dalje šef računovodstva.

1918/1919 je bil prostovoljec-borec za severno slovensko mejo.

FRANC BRATINA,¹⁵ r. 27. 5. 1891, Križevci pri Ljutomeru, st. posestnik Franc, g. Maribor, un. Praga, pravo, 28. 6. 1917, u. 1980, Murska Sobota

Zaposlitev: 1917 pri Namestništvu v Gradcu, 1918 pri Okrajnem glavarstvu Ptuj in Maribor, 1920 pri Okrajnem glavarstvu Velikovec, od 1923 pri Okrajnem glavarstvu Murska Sobota, najprej tajnik Okrajnega glavarstva, 1925 vladni tajnik, 1929 sreski podnačelnik, 1932 je bil iz političnih razlogov upokojen, leta 1935 reaktiviran kot sreski podnačelnik v Dolnji Lendavi, 1936 je imenovan za sreskega načelnika v

¹⁴ Arhiv ŽGL, personalni dosje Ivan Merslavč.

¹⁵ AS, BAN I personalni dosje Franc Bratina; Arhiv SPIZ, dosje zavarovanca Bratina Franc; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; M. Kokolj, Prekmurjski Slovenci 1919–1941.

Dolnji Lendavi, 28. 11. 1938 pa je premeščen kot sreski načelnik v Mursko Soboto. Med okupacijo 1941–1945 je bil na Madžarskem.

AVGUŠTIN REISMAN,¹⁶ r. 28. 9. 1889, Počenik v Slovenskih goricah, st. posestnik † Alojzij, Alojzija, g. Kranj, un. Praga, pravo, 16. 3. 1918, u. 1975, Maribor

Zaposlitev: odvetniški koncipient v Slovenski Bistrici, Celju in Mariboru, 1926 je odprl svojo odvetniško pisarno v Mariboru. V SBL se napačno navaja leto 1915 kot leto promocije.

Bil je politik, časnikar, publicist in književnik, avtor številnih strokovnih člankov o delavskem pravu. 10 let je bil predsednik Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Mariboru ter zapriseženi tolmač za češčino na sodišču v Mariboru. V SBL se napačno navaja leto 1915 kot leto promocije.

JOŽEF KAVČIČ,¹⁷ r. 15. 3. 1889, Sv. Jurij ob južni železnici, st. trgovec † Matija, Antonija, g. Maribor, un. Praga, pravo 18. 4. 1918, u. 1959, Zagreb

Zaposlitev: 1920 avskultant pri Višjem deželnem sodišču v Ljubljani, 1921 sodnik v Murski Soboti, 1925 je imenovan za inšpektorja Ministrstva za pravosodje v Beogradu, 1927 je imenovan za načelnika v Ministrstvu za pravosodje v Beogradu, 1928 je imenovan za svetnika Višjega deželnega sodišča v Ljubljani, 1929 postane sodnik Apelacijskega sodišča v Ljubljani, 1930 pa predsednik Okrožnega sodišča v Novem mestu, od 1936 je namestnik Višjega javnega tožilca v Splitu, nato v Zagrebu.

VANE RADEJ,¹⁸ r. 17. 5. 1889, Breg pri Celju, st. posestnik † Ivan, Ana, g. Celje, un. Praga, pravo, 29. 4. 1918, u. 1929, Split

Zaposlitev: trgovski družabnik v Ljubljani.

FRANČIŠEK KLOAR,¹⁹ r. 21. 1. 1888, Griže pri Celju, st. posestnik Jakob, Eliza, g. Celje, un. Praga, pravo, 8. 5. 1918, u. 1952, Celje

Zaposlitev: odvetnik od leta 1921 v Celju, 1925 v Laškem, 1926 v Slovenj Gradcu in Kozjem, od 1927 dalje v Celju. 1941 je bil izseljen v Paračini v Srbiji, kjer je bil 1942 aretiran in zaprt v Kragujevcu, 1943 se je zaposlil pri odvetnici Božji Glavicki v Paračinu, julija 1945 se je vrnil v Celje, kjer je bil odvetnik do svoje smrti.

FORTUNAT MIKULETIČ,²⁰ r. 26. 7. 1888, Trst, st. posestnik Mihael, g. Trst, un. Dunaj, Praga, pravo, 21. 12. 1918, u. 1965

Zaposlitev: koncipient v odvetniški pisarni dr. Josipa Vilfana in dr. Karla Ferluge v Trstu, od 1923 samostojni odvetnik v Ilirski Bistrici, 1931 je prebežal v Jugoslavijo in odprl odvetniško pisarno v Celju, 1941–1943 je bil v internaciji, po osvoboditvi je bil pravnik pri Istrskem Okrožnem ljudskem odboru v Kopru, 1949–1960 je bil odvetnik v Trstu, kjer je bil upokojen.

Leta 1921 je urejal tržaško »Edinost«; po upokojitvi leta 1960 je bil prevajalec jugoslovanske zakonodaje v italijanščino pri Okrajnem ljudskem odboru Koper.

IVAN DROBNIČ,²¹ r. 21. 7. 1891, Velika Stara vas pri Grosupljem, st. posestnik Frančišek, Helena, g. Ljubljana, un. Gradec, medicina, 10. 5. 1919, u. 1950, Ljubljana

Zaposlitev: 1919–1921 v Deželni bolnišnici v Ljubljani, od 1921–1922 je bil na specializaciji na Dunaju, od 1922–1923 pri Zdravilišču Topolšnica, 1923–1950 pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev v Ljubljani, kjer je bil od leta 1933 specialist internist, od leta 1939 dalje pa šef zdravnik OUZD v Ljubljani. Bil je dolgoletni odbornik in blagajnik Zdravniške zbornice za Slovenijo. Med okupacijo je bil interniran.

RUDOLF ZALETEL,²² r. 8. 4. 1890, Ljubljana, st. nadzornik užitnin Peter, Nežica, g. Novo mesto, un. Gradec, medicina, 10. 5. 1919

Zaposlitev: zdravnik v Metliki, 1924 je odšel v Kosovsko Mitrovico.

SIMON JAGODIČ,²³ r. 12. 10. 1892, Sv. Urh pri Slovenski Bistrici, st. posestnik Franc, Marija, g. St. Paul (Št. Pavel na Koroškem), un. Dunaj, Praga, medicina, 23. 6. 1919, u. 1967, Ljubljana

Zaposlitev: banovinski zdravnik v Slovenski Bistrici in zdravnik OUZD ter Bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Slovenski Bistrici, 1952 je bil premeščen v Poljčane, 1953 pa v Maribor.

Bil je preporodovec, 1918/1919 je bil prostovoljec-borec za severno slovensko mejo, med okupacijo je od leta 1941 sodeloval z NOB, od 1. 8. 1944 je bil interniran v Nemčiji.

LENART LOTRIČ,²⁴ r. 22. 10. 1882, Železniki, st. kovač Lenart, Antonija, g. Kranj, un. Praga, pravo, 28. 6. 1919, u. 1941, Gornja Radgona

Zaposlitev: inšpektor II. in I. razreda pri Ministrstvu za socialno politiko v Ljubljani, 1933 je postal samostojni odvetnik v Gornji Radgoni, kjer je 6. 4. 1941 umrl kot žrtev nacističnega nasilja.

Bil je publicist in urednik »Svobodne misli«. V personalnem dosjeju je zapisano, da je bil brez konfesije.

JOŽA BOHINJEC,²⁵ r. 27. 10. 1888, Leše na Gorenjskem, st. posestnik Peter, Helena, g. Ljubljana, un. Praga, pravo, 23. 6. 1919, u. 1941, Ljubljana

Zaposlitev: 1918 je bil pripravnik na sodišču v Ljubljani, 1921 je bil komisar pri Poverjeništvu za socialno

¹⁶ SBL, Reisman Avguštin; Arhiv OZS; Pravnik XXIII (1968) str. 529.

¹⁷ UL št. 89/1920, 145/1921, 41/1922, 114/1925, 41/1926, 34/1928, 42/1930, 100/1936; AS dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90.

¹⁸ ZAL, register prebivalstva; Radej; Adresar mesta Ljubljane in okolice 1928. str. 375; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90.

¹⁹ Arhiv OZS.

²⁰ Primorski SBL, Mikuletič Fortunat; Arhiv OZS; Pravnik XXIII (1968) str. 102.

²¹ AS, ZSS; Arhiv SPIZ, dosje zavarovanca Drobnič Ivan; ZŠ; PA; Gradivo str. 102.

²² AS, ZSS.

²³ AS, ZSS; Arhiv SPIZ, dosje zavarovanca Jagodič Simon; ZŠ; PA; Gradivo str. 107.

²⁴ SBL, Lotrič Lenart; Arhiv OZS; Pravnik XXIII (1968) str. 524; UL št. 5/1922, 51/1924.

²⁵ UL št. 15/1918, ES, Bohinjec Joža; ZdV 1989 str. 294.

skrbstvo v Ljubljani, nato tajnik Delavske zavarovalnice, od 1925 ravnatelj Okrožnega urada za zavarovanje delavcev.

Bil je pobudnik za ustanovitev Osrednje protituberkulozne lige, dejaven je bil v številnih organizacijah in v delavskem strokovnem gibanju. Bil je član vodstva Delavske zbornice v Ljubljani in večletni podpredsednik Narodne strokovne zveze.

JURIJ KORENT,²⁶ r. 17. 4. 1887, Žalec, st. Mihael, Marija, g. Celje, un. Gradec, Praga, pravo, 23. 6. 1919

Zaposlitev: bil je odvetnik v Pragi.

VLADIMIR RYBAŘ²⁷ r. 17. 11. 1894, Sežana, st. odvetnik dr. Otokar, Terezija, g. Trst, un. Praga, pravo, 23. 6. 1919, u. 1946, Oslo

Zaposlitev: 1919–1920 je bil odvetniški pripravnik v Ljubljani, 23. 11. 1919 je bil imenovan za pisarja jugoslovanskega poslaništva v Belgiji, a službe ni nastopil in je ostal pri Ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu, od 1. 2. 1922 dalje je bil v diplomatski službi v Berlinu, Celovcu, Parizu, na Reki, v Bukarešti, Düsseldorfu in Pragi, 1937 postane ministrski svetnik v Washingtonu, 1944 je imenovan za pomočnika zunanjega ministra v Šubašičevi vladi v Londonu, 1946 za jugoslovanskega izrednega poslanika v Oslu, kjer je umrl 14. 11. 1946. Pokopan je v Beogradu.

RAFAEL DOLINŠEK,²⁸ r. 6. 10. 1892, Brežice, st. višji davkar Rafael, Ana, g. Gradec, un. Gradec, Praga, medicina, 22. 11. 1919

Zaposlitev: zdravnik v Zagrebu, 1933 postane predstojnik oddelka za ginekologijo v Zagrebu.

FRANC GRUDEN,²⁹ r. 15. 2. 1895, Nabrežina, st. posestnik Franc, Justina, g. Gorica, un. Dunaj, Innsbruck, Gradec, Praga, medicina, 6. 12. 1919

Zaposlitev: zobozdravnik v Beogradu.

JOSIP DE GLERIA,³⁰ r. 3. 2. 1892, Dolenji Logatec, st. trgovec Anton, Marija, g. Ljubljana, un. Gradec, Praga, medicina, 13. 12. 1919, u. 1976, Bled

Zaposlitev: privatni zdravnik in zdravnik OUZD ter zdravnik bratovske skladnice in Bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva na Bledu, 1941 se je pred nemškim okupatorjem umaknil v Ljubljano in nato v Belo krajino, kjer je deloval tudi kot partizanski zdravnik. Italijanski okupator ga je zaprl in interniral, po kapitulaciji Italije se je vrnil v Belo krajino in je delal kot partizanski zdravnik. Po osvoboditvi se je vrnil na Bled.

IVO VREČER,³¹ r. 13. 8. 1889, Teharje pri Celju, st. učitelj Gašper, g. Celje, un. Praga, pravo, 20. 12. 1919, u. 1978, Celje

Zaposlitev: Okrajno glavarstvo Maribor in Sresko načelstvo Maribor desni breg, 1932 je premeščen kot sreski podnačelnik k Sreskemu načelstvu Maribor levi breg in nato ponovno k Sreskemu načelstvu Maribor desni breg, 1. 4. 1934 je imenovan za sreskega načelnika v Radovljici.

ALOJZIJ KUNST,³² r. 3. 4. 1890, Polzela, st. posestnik Leopold, g. Novo mesto, un. Dunaj, Gradec, Praga, medicina, 28. 2. 1920, u. 1970, Ljubljana

Zaposlitev: 1920 sekundarij bolnišnice v Ljubljani, 1921 gre na specializacijo rentgeneologije na Dunaj, kjer je dve leti, nato še v Frankfurt, Berlin, Hamburg, ter se nato vrne v Ljubljano in organizira samostojni rentgeneološki oddelek ljubljanske bolnišnice, ki ga vodi do upokojitve 1960.

V Hamburgu izumi posebno aparaturo za merjenje rentgenskih žarkov v globino, v Ljubljani skonstruira prvi rentgenski aparat ter dela na izboljšavi rentgenske aparature, posveča se rentgenskodiagnostičnemu zdravljenju bolnikov. Bil je 25 let predsednik Slovenskega zdravniškega društva, ki ga je tudi imenovalo za svojega častnega člana.

FRANJO KOGOJ,³³ r. 13. 10. 1894, Kranjska gora, st. zdravnik dr. Franjo, Albina, g. St. Paul (Št. Pavel na Koroškem), un. Gradec, Praga, medicina, 13. 3. 1920, u. 1983, Zagreb

Zaposlitev: do leta 1925 je delal na klinikah v Pragi, Brnu, Bratislavi, Salzburgu in Parizu, 1925 se je habilitiral kot privatni docent na univerzi v Brnu, 1927 je imenovan za izrednega, 1932 pa za rednega profesorja Medicinske fakultete v Zagrebu, v letih 1941–1945 je bil odstranjen s klinike in je bil prisilno upokojen, po vojni je ponovno prevzel svoje mesto na fakulteti v Zagrebu.

Bil je velik strokovnjak s področja dermatovenerologije, ugleden znanstvenik in avtor številnih znanstvenih razprav s področja medicine, posebej dermatovenerologije. Bil je član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti, Srbske akademije znanosti in umetnosti ter Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1961 je bil promoviran za častnega doktorja Univerze v Ljubljani, 1966 je prejel nagrado AVNOJ.

FRAN MARINIČ,³⁴ r. 31.3. 1889, Dornava pri Ptujju, st. posestnik Josip, Jana, g. Maribor, un. Praga, medicina, 13. 3. 1920, u. 1945, Ljubljana

Zaposlitev: privatni zdravnik v Mariboru in zdravnik Bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Mariboru ter honorarni zdravnik Trgovske in Vinarske šole v Mariboru, 1941 ga je nemški

²⁶ AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90. AS, Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi.

²⁷ SBL, Rybař Vladimir; Primorski SBL, Rybař Vladimir.

²⁸ ZŠ; PA; LiVj 1934 št. 1 Priloga Imenik članov; LiVj 1941 št. 1 Priloga Imenik članov.

²⁹ ZŠ; PA.

³⁰ AS, ZSS; ZŠ; PA; Gradivo str. 14, 100.

³¹ AS, BAN I, personalni dosje Vrečer Ivo; Arhiv SPIZ, dosje zavarovanca Vrečer Ivo.

³² AS, ZSS; ZŠ; PA; ZdV 1971 str. 61.

³³ ELZ, Kogoj Franjo; ES, 5. zv. str. 187–188 Kogoj Franjo; PA; ZŠ; ZdV 1961 str. 236; ZdV 1969 str. 449; ZdV 1983 str. 586; LiVj 1941 št. 11 str. 530.

³⁴ AS, ZSS; ZŠ; PA; Gradivo str. 17, 41, 66.

okupator pregnal v Slavovsko Požego, odkoder je prišel v Ljubljano, kjer je umrl kot žrtev bombardiranja. Bil je slovenski partizanski zdravnik.

ARNOŠT BRILEJ,³⁵ r. 16. 2. 1891, Vrhnika pri Ljubljani, st. Martin, Karolina, g. Ljubljana, un. Praga, pravo, 30. 3. 1920, u. 1953, Ljubljana

Zaposlitev: najprej kot policijski referent Mestne občine Ljubljana, nato načelnik za gospodarstvo in vodja mestnega tujskega prometa Mestne občine Ljubljana. Zaradi bolezni je bil 1947 upokojen.

Bil je velik strokovnjak za tujski promet, predan planinec in oblikovalec delovanja Slovenskega planinskega društva, kjer je bil od leta 1931 član njegovega osrednjega odbora, v letih 1932–1945 pa njegov tajnik. Bil je odgovorni urednik Planinskega vestnika, sodelavec Zveze planinskih društev Jugoslavije in Mednarodne unije planinskih organizacij. V letih 1941–1945 je aktivno sodeloval v OF.

NADA SLAVNIK,³⁶ r. 3. 7. 1895, Prosek pri Trstu, st. zdravnik dr. Edvard, Antonija, g. Trst, un. Gradec, medicina, 20. 3. 1920, u. 1924, Trst

Zaposlitev: praktikant bolnišnice v Trstu in zdravnica Ciril-Methodove šole v Trstu. Špecializirala se je za okulista. Bila je prva slovenska zdravnica v Trstu.

JANKO KOVAČEC,³⁷ r. 25. 1. 1893, Volovjek v Savinjski dolini, st. posestnik Anton, Katarina, g. Maribor, un. Praga, pravo, 20. 5. 1920, u. 1965, Maribor

Zaposlitev: 1920–1921 je bil zaposlen v tujini, 1921–1928 je bil direktor Zadrúžne gospodarske banke podružnica v Mariboru, od 1928–1941 je bil direktor Oblastne hranilnice Mariborske oblasti oziroma Hranilnice Dravske banovine v Mariboru ter nato še Mestne hranilnice Maribor, 1941–1945 je bil od nemškega okupatorja pregnan v Srbijo, odkoder se je vrnil 1. 6. 1945. Po vrnitvi je služboval pri Mestni hranilnici Maribor in je bil 1. 10. 1946 invalidsko upokojen.

IVAN RAK,³⁸ r. 17. 7. 1889, Ličenca pri Sv. Jerneju pri Ločah, st. posestnik Ivan, Julija, g. Maribor, un. Praga, medicina, 29. 5. 1920, u. 1949

Zaposlitev: 1920 zdravnik v Slovenski Bistrici, 1920–1922 zdravnik sekundarij bolnišnice v Celju, 1922–1925 okrožni zdravnik v Ljubljani, 1925 je bil imenovan za sreskega sanitarnega referenta v Gornjem gradu, kjer je bil tudi pogodbeni zdravnik OUZD, ekspoziture Celje s pravico privatne ambulante in priročne lekarne. 1941 ga je nemški okupator izselil v Srbijo, kjer je postal partizanski zdravnik in je po letu 1945 ostal v Srbiji.

CIRIL KOMOTAR,³⁹ r. 29. 5. 1894, Vrhnika pri Ljubljani, st. notar Anton, Berta, g. Ljubljana, un. Gradec, Ljubljana, medicina, 12. 6. 1920, u. 1958, Lukovica

Zaposlitev: asistent Bakteriološke postaje v Ljubljani in nato v Celju, od 1925 privatni zdravnik v Križevcih-Petrovcih v Prekmurju, od 1928 dalje banovinski zdravnik v Lukovici, kjer je bil tudi pogodbeni zdravnik OUZD in Bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva s pravico priročne lekarne. 1950 je bil zdravnik Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana-okolica v zdravstveni ambulanti v Lukovici. Med okupacijo je bil zaprt.

JOŽEF GOSTIŠA,⁴⁰ r. 13. 3. 1890, Kalce na Notranjskem, st. trgovec Mihael, Marija, g. Sušak, un. Gradec, Praga, medicina, 19. 6. 1920, u. 1945, Buchenwald

Zaposlitev: zdravnik sekundarij v Ljubljani, 1928 privatni zdravnik v Mariboru in nato še isto leto privatni zdravnik v Logatcu.

V času okupacije je bil zaprt in interniran v koncentracijskem taborišču Buchenwald, kjer je umrl 7. 4. 1945.

JOŽEF MUSTER,⁴¹ r. 15. 2. 1894, Gradišče, st. posestnik Jožef, Jožefa, g. Maribor, un. Gradec, Praga, medicina, 19. 6. 1920, u. 1982, Ljubljana

Zaposlitev: 1922–1927 je okrožni zdravnik v Križevcih in Murski Soboti, od 1927–1933 je zdravnik Bratovske skladnice v Krmelju s pravico priročne lekarne, od 1933 je zobozdravnik v Ljubljani, 1936 postane specialist za bolezni ust in zob v Ljubljani s pravico opravljanja privatne prakse, 1945–1954 je zobozdravnik v Rogatcu, od 1954 do upokojitve 1957 pa zobozdravnik v Ljubljani.

JOSIP BERLOT,⁴² r. 28. 4. 1895, Rijeka, st. uradnik Anton, Anežka, g. Gorica, un. Dunaj, Praga, medicina, 10. 7. 1920

Zaposlitev: zdravnik v Zagrebu, mestni higienik mestne ambulante pri klavnici v Zagrebu.

FRANC ŠEMROV,⁴³ r. 20. 5. 1885, Hotedršica, st. posestnik Janez, Helena, g. Ljubljana, un. Praga, pravo, 17. 7. 1920, u. 1960, Ljubljana

Zaposlitev: 1911–1913 pri Deželnem sodišču v Trstu, 1913–1914 odvetniški koncipient v Trstu, 1914–1916 odvetniški koncipient v Kranju, 1916–1918 okrajni žitni nadzornik pri Deželni vladi za Kranjsko, 1918–1919 odvetniški koncipient v Kranju, 1919–1921 državni nadzornik posestva Salins v

³⁵ ES, zv. 1, str. 376 Brilej Arnošt; ZAL, personalni dosje Brilej Arnošt; Adresar mesta Ljubljane in okolice 1928; PV 1954, str. 29–31.

³⁶ Primorski SBL, Slavik Nada.

³⁷ Arhiv SPIZ, dosje zavarovanca Kovačec Janko; TOI, register posameznih tvrdk C-I str. 219, register posameznih tvrdk M-II str. 62.

³⁸ AS, BAN I personalni dosje Rak Ivan; AS, ZZS; ZŠ; PA; Gradivo str. 20, 127.

³⁹ AS, BAN I personalni dosje Komotar Ciril; AS, ZZS; ZŠ; PA; Gradivo str. 111; ZdV 1958 str. 256.

⁴⁰ AS, ZZS; ZŠ; PA; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; Gradivo str. 15, 104.

⁴¹ AS, ZZS; ZŠ; PA; Gradivo str. 120; ZdV 1983 str. 198.

⁴² ZŠ; PA; LiVj, 1933 št. 1 Priloga Imenik članov; LiVj 1941 št. 1. Priloga Imenik članov.

⁴³ Arhiv SPIZ, dosje zavarovanca Šemrov Franc; Josip Zontar, Zgodovina mesta Ljubljana, 1939, str. 362; AS, BAN II, reg. fasc. 3–2, volitve v Narodno skupščino 1935; AS, TOI, register posameznih tvrdk L-I str. 232; Evidenca pogrebov Komunalnega podjetja Žale; nekaj podatkov je dal njegov vnuk Šemrov Matjaž.

Kokri, 1922–1929 odvetniški koncipient v Kranju, 1929–1947 je bil družabnik javne trgovske družbe Mayer in drug Elektrarna v Kranju in posestnik v Kranju, 1947–1952 je bil pravni referent podjetja Slovenijales v Ljubljani, 1952–1957 vodja ekspoziture podjetja Delamaris v Ljubljani. 1918–1919 je bil član odbora Narodnega sveta v Kranju, 1935–1938 je bil poslanec v Narodni skupščini v Beogradu, izvoljen v Kranju na listi dr. Dragoljuba Jevtića. V Narodni skupščini Jugoslavije je bil predsednik odbora za prošnje in pritožbe.

ALBIN OGRIS,⁴⁴ r. 28. 2. 1885, Sloveniji Plajberk na Koroškem, st. † Martin, Ana, g. Celovec, un. Praga, pravo, 24. 7. 1920, u. 1959, Ljubljana

Zaposlen: pravni praktikant pri Deželnem sodišču v Pragi, nato pa pri Davčni administraciji, 1922 je postal docent, 1929 izredni profesor, 1933 redni profesor Pravne fakultete Univerze v Ljubljani.

Bil je strokovnjak za področje gospodarskega prava, sociološki pisatelj in prevajalec. Je avtor številnih znanstvenih razprav s področja gospodarske zgodovine in zgodovine denarnih zavodov. Sestavil je tudi Splošni register k Uradnim listom za obdobje 1918–1926.

ALOJZ KRAUTBERGER,⁴⁵ r. 14. 5. 1890, Libeliče na Koroškem, st. posestnik Filip, Marija, g. Celovec, un. Gradec, Praga, medicina, 24. 7. 1920, u. 1950, Celje

Zaposlitev: 17. 8. 1920 je zdravnik v Negotinu v Makedoniji, nato pa poltretje leto sreski zdravnik v Kumanovu, 1923 je odšel na specializacijo zobozdravstva na kliniko v Pragi in nato še v Gradec, 1925 postane privatni zobozdravnik v Žalcu in nato v Celju, kjer 1933 postane upravnik zdravstvenega doma, 1941 postane specialist za bolezni ust in zob v Celju. Zobozdravstvene usluge je opravljal tudi za OUZD, za bolniško blagajno rudnikov Trbovlje, Zabukovica in Pečovnik, za železničarje in Bolniško blagajno Trgovskega bolniškega in podpornega društva. 1941 mu je nemški okupator zaplenil ordinacijo, sam pa se je umaknil na svoje posestvo v Čretu pri Celju, po osvoboditvi je ponovno odprl privatno zobno ordinacijo v Celju, kjer je delal do smrti.

IVO PIRC,⁴⁶ r. 15. 12. 1891, Ljubljana, st. železniški uslužbenec Josip, Marija, g. Ljubljana, un. Gradec, Praga, medicina, 24. 7. 1920, u. 1967, Ljubljana

Zaposlitev: rudniški zdravnik v Hrastniku, nato je odšel v Prago na specializacijo za epidemiologijo in bakteriologijo, 1923 prevzame in vodi Higienski zavod v Ljubljani, kjer skrbi za zdravstveno zaščito, sanitarnotehnično službo in higieno, 1941–1945 je sodeloval z NOB, po osvoboditvi vodi protiepidemsko službo v jugoslovanski armadi in nato epidemiološki oddelek Centralnega higienskega zavoda v Ljubljani in protiepidemsko službo v Sloveniji.

Bil je višji predavatelj za sanitetni del predvojaške vzgoje na Univerzi v Ljubljani in predavatelj sanitetne tehnike v šolskem centru v jugoslovanski armadi. Objavil je več strokovnih in znanstvenih razprav s področja socialne higiene, ljudske prehrane ter zdravstvenega in socialnega varstva.

JOSIP HEBEIN,⁴⁷ r. 13. 10. 1891, Mišelče pri Beljaku, st. posestnik Gabrijel, Marija, g. Beljak, un. Dunaj, Praga, medicina, 2. 10. 1920, u. 1973, Ljubljana

Zaposlitev: 1920–1923 sreski zdravnik v Bajini Bašti in v Prištini, 1923 postane zdravnik sekundarij v Ljubljani, 1924–1929 je asistent, 1929–1932 ordinarij, 1932–1945 pa primarij rentgeneološkega inštituta v Ljubljani, 1945 je imenovan za izrednega profesorja Medicinske fakultete v Ljubljani in je predstojnik rentgeneološkega zavoda. Strokovno se je izpopolnjeval v Pragi, na Dunaju in v Berlinu.

Objavil je številne znanstvene razprave in strokovne članke s področja medicine in rentgeneologije. V letih 1916–1918 je bil dobrovoljec-kladivar Jugoslavije, udeleženec bojev na solunski fronti.

ANTON GORIČAR,⁴⁸ r. 21. 8. 1892, Mozirje, st. upravnik poštnega urada Anton, Marija, g. Maribor, un. Gradec, Praga, medicina, 14. 10. 1920, u. 1974

Zaposlitev: okrožni in banovinski zdravnik v Konjicah ter zdravnik Bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Konjicah, 1933 je bil šef privatne bolnišnice Rdečega križa v Konjicah, 1941 ga je nemški okupator zaradi sodelovanja z OF zaprl.

V letih 1918/1919 je bil Maistrov borec, prostovoljec v boju za severno slovensko mejo.

ANTON ABRAM,⁴⁹ r. 4. 2. 1890, Tupelče pri Kobjeglavi na Krasu, st. posestnik Anton, Jožefa, g. Ljubljana, un. Praga, pravo, 23. 10. 1920, u. 1973, Tupelče

Zaposlitev: odvetnik v Gorici, 1945 predstojnik Okrajnega sodišča v Sežani, nato se iz zdravstvenih razlogov umakne iz državne službe in se posveti svojemu posestvu v Tupelčah.

ZORAN JOŠT,⁵⁰ r. 16. 8. 1893, Celje, st. direktor gospodarske založbe Franjo, Marija, g. St. Paul (Št. Pavel na Koroškem), un. Gradec, Praga, medicina, 11. 11. 1920, u. 1938, Celje

Zaposlitev: privatni zdravnik v Žalcu, po pogodbi tudi rudniški zdravnik Bratovske skladnice Laško-Zabukovica-Liboje, 1936 zdravnik v Celju, po pogodbi tudi zdravnik za železničarje in za Bratovsko skladnico Pečovnik.

⁴⁴ SBL, Ogris Albin.

⁴⁵ AS, BAN I, personalni dosje Krautberger Alojz; AS, ZZS; ZŠ; PA; Arhiv SPIZ, dosje zavarovanja Krautberger Alojz; Gradivo str. 113; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90.

⁴⁶ AS, ZZS; ZŠ; PA; ZdV 1968 str. 54; Gradivo str. 114.

⁴⁷ AS, BAN I, personalni dosje Hebein Josip; AS, ZZS; ULj I, str. 345–346; ZŠ; PA; ZdV 1973 str. 373; Gradivo str. 62, 106; Dobrovoljci-kladivari Jugoslavije. Ljubljana, 1936.

⁴⁸ AS, ZZS; ZŠ; PA; ZdV 1976 str. 230; Spominski zbornik ob 60. letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919. Maribor, 1979, str. 65, 104.

⁴⁹ Arhiv SPIZ, enota Koper, dosje zavarovanja Abram Anton; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; podatek, da je bil odvetnik v Gorici, sta dala župnik Vladimir Rijavec iz Kobjeglave in Marija Vilfan iz Ljubljane.

⁵⁰ AS, ZZS; ZŠ; PA; Gradivo str. 109.

JOŽA RAVNIK,⁵¹ r. 15. 8. 1889, Bohinjska Bistrica, st. sedlar Jakob, Franciška, g. Ljubljana, un. Gradec, pravo, 25. 11. 1920, u. 1965, Vršac
Zaposlitev: 1921 stalni član Uprave za zaščito industrijske svojine v Beogradu, nato samostojen odvetnik v Beogradu.

V letih 1916–1918 je bil dobrovoljec-kladivar Jugoslavije in je bil udeleženec bojev v Dobrudži.

ALOJZ VORŠIČ,⁵² r. 16. 6. 1888, Bratonečice v Slovenskih goricah, st. posestnik † Franc, Ana, g. Ljubljana, un. Gradec, pravo, 3. 3. 1921

Zaposlitev: 1921 koncipist pri Finančnem okrajnem ravnateljstvu v Mariboru, 1923 pisar Finančnega okrajnega ravnateljstva v Mariboru, 1930 odvetnik v Celju, 1932, odvetnik v Ljubljani. Iz registra odvetnikov je bil izbrisan 13. 7. 1945. Po vojni je emigriral in je živel v Argentini. Bil je zadnji slovenski župan v Celju pred nemško okupacijo 1941.

VIKTOR SOŠIČ,⁵³ r. 6. 2. 1891, Opčine pri Trstu, st. posestnik Jožef, Antonija, g. Pazin, un. Dunaj, Praga, medicina, 3. 3. 1921

Zaposlitev: zdravnik upravnik banovinske bolnišnice v Štipu v Makedoniji.

PAVEL JANEŽIČ,⁵⁴ r. 11. 12. 1891, Trst, st. pek Pavel, Marija, g. Ljubljana, un. Gradec, Praga, medicina, 10. 3. 1921

Zaposlitev: privatni zdravnik v Ljubljani in zdravnik OUZD v Ljubljani. Umril je med okupacijo.

FRANČ SVETINA,⁵⁵ r. 2. 4. 1894, Gornji Grad, st. notar Anton, Lavoslava, g. Maribor, un. Gradec, Praga, medicina, 10. 3. 1921, u. 1958

Zaposlitev: okrožni zdravnik pri Sv. Juriju ob južni železnici (danes Šentjur pri Celju), po pogodbi tudi zdravnik OUZD in zdravnik Bolnišnice blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva Sv. Jurij ob južni železnici s pravico priročne lekarne. Med vojno je podpiral OF in ga je nemški okupator zaprl.

JOŽEF GODNIČ,⁵⁶ r. 18. 4. 1889, Komen, st. delavec Ivan, Jožefa, g. Gorica, un. Dunaj, Praga, pravo, 14. 3. 1921

Zaposlitev: 1921 pravni praktikant v Celju, nato avskultant pri Višjem deželnem sodišču v Ljubljani, nato odvetniški pripravnik, od 1930 dalje odvetnik v Vranskem, od 1936 dalje odvetnik v Šmarju pri Jelšah. Iz odvetniškega registra je bil izbrisan 13. 7. 1945.

HUGO SEVER,⁵⁷ r. 6. 4. 1889, Bistra, st. posestnik Ignac, Olga, g. Zagreb, un. Gradec, medicina, 21. 4. 1921

Zaposlitev: od 1921 zdravnik za železničarje v Zagrebu.

IVO RUDOLF,⁵⁸ r. 29. 7. 1893, Konjice, st. dr. iur. Ivan, Jožefa, g. Maribor, un. Gradec, Praga, medicina, 9. 6. 1921, u. 1962

Zaposlitev: 1922–1941 okrožni zdravnik v Konjicah, 1941–1945 v nemški internaciji in izseljen v Zgornjo Avstrijo, 1945–1956 zdravnik v Konjicah in upravnik Zdravstvenega doma v Konjicah.

Bil je pesnik, številne njegove pesmi so uglasbene.

VALERIJA VALJAVEC,⁵⁹ r. 3. 12. 1888, Ljubljana, st. železniški uradnik Andrej, Pavlina, g. Ljubljana, un. Dunaj, Praga, medicina, 23. 6. 1921, u. 1981, Ljubljana

Zaposlitev: 1925 privatna zdravnica v Mariboru, 1933 je pridobila naziv zdravnik specialist za otroške bolezni in postala vodja Zdravstvenega doma v Mariboru, 1941 jo je okupator zaprl in izgnal, po vojni organizirala in vodila otroško varstvo v Celju in na Ptuj, 1954 je bila upokojena. Po upokojitvi gre v Črno goro in v Bijeli vodi tamkajšnji Dečji dom.

LOJZE BRENČIČ,⁶⁰ r. 23. 7. 1894, Celje, st. dr. iur. Lojze, Minka, g. Celje, un. Gradec, Zagreb, Praga, medicina, 16. 7. 1921, u. 1981, Ljubljana

Zaposlitev: 1923 zobozdravnik asistent v Ljubljani, 1934 ima svojo zobno ambulanto v Ljubljani, 1946–1951 je profesor na Dentistični šoli v Ljubljani, 1951 postane docent Stomatološke fakultete Medicinske visoke šole v Ljubljani, nato redni profesor Medicinske fakultete v Ljubljani. Aktivno je delal v organih Zdravniške zbornice za Slovenijo in v Društvu zobnih zdravnikov, bil je prvi predsednik Zveze zobozdravstvenih delavcev Jugoslavije. Je avtor številnih znanstvenih razprav in strokovnih člankov s področja zobozdravstva. 1918/1919 je bil Maistrov borec, prostovoljec v bojih za severno slovensko mejo.

MARIJA GOROPEVŠEK,⁶¹ r. 16. 12. 1894, Trbovlje, st. gostilničar Josip, Marija, g. Gradec, un. Gradec, Praga, medicina, 16. 7. 1921, u. 1979, Ljubljana

Zaposlitev: 1921–1924 zdravnik sekundarij Splošne državne bolnišnice v Beogradu, 1924 zdravnik I. kategorije in asistent Medicinske fakultete v Beogradu, 1943 je bila upokojena in 1948 reaktivirana kot docent na kliniki Medicinske fakultete v Beogradu, katedra interne medicine, 1. 10. 1950 je bila upokojena, 1955 se je preselila v Ljubljano, kjer je opravljala privatno zdravniško prakso kot zdravnik specialist interne medicine.

⁵¹ UL št. 33/1921, 96/1921, 129/1921; PA; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; Dobrovoljci-kladivarji Jugoslavije, Ljubljana, 1936.

⁵² Arhiv OZS; Pravnik XXIII (1968) str. 535; podatek o emigraciji je dal odvetnik dr. Vladimir Grosman iz Ljubljane.

⁵³ ZŠ; PA;

⁵⁴ AS, ZZS; ZŠ; PA; Gradivo str. 46, 108.

⁵⁵ AS, ZZS; ZŠ; PA; Gradivo str. 67, 132.

⁵⁶ AS, RSPU, personalni dosje Godnič Jožef; Arhiv OZS; UL št. 75/1921.

⁵⁷ ZŠ; PA; LiVj 1934 št. 1, Priloga Imenik članov.

⁵⁸ SBL, Rudolf Ivo; AS, ZZS; ZŠ; PA; Arhiv SPIZ, enota Celje, dosje zavarovanca Rudolf Ivo; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; Gradivo str. 128.

⁵⁹ AS, ZZS; ZŠ; PA; Privatni arhiv dr. Janez Logar: RMK Župnija Marijinega oznanenja v Ljubljani; Gradivo str. 135.

⁶⁰ ES, zv. 1 str. 366, Brenčič Lojze; ULj I str. 394–395; AS, ZZS; ZŠ; PA; ZdV 1982 str. 642; Gradivo str. 64.

⁶¹ Arhiv SPIZ, dosje zavarovanke Goropevšek Marija; Privatni arhiv dr. Janez Logar; ZŠ; PA.

MATIJA MRGOLE,⁶² r. 18. 1. 1891, Telče pri Trzišču na Dolenjskem, st. posestnik Ivan, Terezija, g. Novo mesto, un. Dunaj, Praga, medicina, 16. 7. 1921, u. 1967, Ptuj
Zaposlitev: 1921 zdravnik sekundarij v Ljubljani, 1923 postane šef kirurškega oddelka na Ptuj, 1925 postane okrožni zdravnik in zdravnik za železničarje na Ptuj, 1941 se pred nemškim okupatorjem umakne v Škočjan na Dolenjskem, kjer opravlja privatno zdravniško prakso, nato je partizanski zdravnik in 1944 postane šef ustanovljene civilne bolnišnice v Trebnjem. Po osvoboditvi se je vrnil na Ptuj, kjer je bil upokojen leta 1957.

MAVRICIJ NEUBERGER,⁶³ r. 8. 4. 1895, Lož, st. dr. Mavricij, Frančiška, g. Gradec, un. Gradec, Praga, medicina, 16. 7. 1921, u. 1945, Turjak
Zaposlitev: 1921 je sanitetni pomočnik v Ljubljani, 1925 postane privatni zdravnik v Hrastniku, 1928 občinski zdravnik v Hrastniku in zdravnik OUZD ter Bólniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Hrastniku s pravico privatne lekarne, 1936 postane praktični zdravnik in Ljubljani s pravico opravljanja privatne zdravniške prakse. Od leta 1941 je sodeloval z OF, 1943 so ga Italijani zaprli, leta 1945 so ga zaprli Nemci in je bil 4. 5. 1945 ustreljen na Turjaku.

STANISLAV PAVLICA,⁶⁴ r. 26. 5. 1893, Rihemberk, st. posestnik France, Amalija, g. Gorica, un. Gradec, Praga, medicina, 15. 10. 1921
Zaposlitev: zdravnik v Splošni bolnišnici v Mariboru, nato v bolnišnici v Vipavi, 1931 je opravil specializacijo za zobozdravstvo na Dunaju in Bologni, postal je specialist za ustne in zobne bolezni in je v Vipavi odprl privatno zobno ambulanto, 1941 je bil vpoklican v italijansko vojsko in je ostal kot vojaški zdravnik v Vipavi, nato v Chieti, po kapitulaciji Italije se je vrnil v Vipavo in je odšel v partizane, kjer je bil partizanski zdravnik na Cerkljanskem in Gorenjskem. Po vojni se je vrnil v Vipavo, kjer je v svoji privatni zobni ambulanti delal do leta 1950, nakar se je preselil v Trst, kjer je odprl privatno zobno ordinacijo. Z narodnoosvobodilnim gibanjem je bil povezan od leta 1941, v Trstu pa uživa ugled kot starosta slovenskih zdravnikov.

IGO GRUDEN,⁶⁵ r. 18. 4. 1893, Nabrežina pri Trstu, st. trgovec Franc, Justina, g. Gorica, un. Dunaj, Gradec, pravo, 24. 11. 1921, u. 1948, Ljubljana
Zaposlitev: avskultant pri Deželnem sodišču v Ljubljani, koncipient v odvetniški pisarni, od 1928–1944 odvetnik v Ljubljani, v letih 1942–1943 je bil interniran v Italiji in na Rabu, po kapitulaciji Italije je odpoval z dalmatinskimi begunci in ranjenci v Italijo, nato je delal v raznih taboriščih vojnih ujetnikov v severni Afriki, odkoder se je 1945 preko Barija vrnil v Beograd, kjer je delal pri radijskih oddajah za Slovence, po vrnitvi v Ljubljano je bil pravni referent na Ministrstvu za prosveto vlade LRS. Bil je pomemben slovenski pesnik in prevajalec.

IVAN GALIČ,⁶⁶ r. 25. 5. 1892, Gorica, st. posestnik Simon, Mateja, g. Mostar, un. Dunaj, Zagreb, Praga, medicina, 26. 11. 1921

Zaposlitev: splošni zdravnik v Zaboku na Hrvaškem, 1938 postane zdravstveni svetnik v Zaboku.

EMIL GNEZDA,⁶⁷ r. 1. 2. 1894, Rakek, st. inšpektor državnih železnic Ivan, Elizabeta, g. Ljubljana, un. Gradec, Praga, medicina, 10. 12. 1921, u. 1922, Niš

Zaposlitev: zdravnik v Nišu.

V letih 1916–1918 je bil dobrovoljec-kladivar Jugoslavije, bil je udeleženec v bojih v Dobruđzi, kjer je bil ranjen in je postal invalid.

IVAN OBLAK,⁶⁸ r. 11. 8. 1893, Sv. Gregor pri Velikih Laščah, st. trgovec Franc, Magdalena, g. Ljubljana, un. Gradec, Praga, medicina, 10. 12. 1921, u. 1962, Ljubljana
Zaposlitev: zobozdravnik v Ljubljani s pravico opravljanja privatne prakse. 1936 postane specialist za bolezni ust in zob.

DOMINIK DEKLEVA,⁶⁹ r. 31. 8. 1896, Vipava, st. državni uradnik Franc, g. Kranj, un. Gradec, Torino, Praga, medicina, 17. 12. 1921
Zaposlitev: zdravnik kirurg v Leskovcu v Srbiji.

LEV LEMEŽ,⁷⁰ r. 10. 3. 1895, Slovenska Bistrica, st. odvetnik dr. Urban, Leopoldina, g. Maribor, un. Gradec, Praga, medicina, 18. 2. 1922, u. 1933, Zagreb
Zaposlitev: zdravnik na Češkem, 1923 dela kot zdravnik v Zagrebu, nato gre na specializacijo iz pediatrije v Prago, 1925 je postal asistent na otroški kliniki v Zagrebu, kjer postane prvi asistent. Objavil je več znanstvenih razprav s področja pediatrije v slovenskem, srbohrvaškem, češkem in nemškem jeziku. Bil je eden najobetavnejših mladih pediatrov v Jugoslaviji.

FERDINAND KORUN,⁷¹ r. 30. 4. 1891, Sv. Peter v Savinjski dolini, st. posestnik Franc, Frančiška, g. Ljubljana, un. Dunaj, Praga-nemška, Praga-češka, medicina, 11. 3. 1922
Zaposlitev: privatni zdravnik v Šoštanj, nato okrožni in banovinski zdravnik v Šoštanju, 1941 se pred

⁶² AS, ZS; ZŠ; PA; Zdv 1967 str. 403; Gradivo str. 18, 120.

⁶³ AS, ZS; ZŠ; PA; Zdv 1946 str. 321; Gradivo str. 18, 42, 121.

⁶⁴ PDK št. 121 z dne 26. 5. 1983; Gradivo str. 23, 122.

⁶⁵ SBL, Gruden Igo; ES, zv. 3, str. 401–402 Gruden Igo; EJ, izdaja v slovenskem jeziku str. 560–561 Gruden Igo; Arhiv OZS; Pravnik XXIII (1968) str. 521.

⁶⁶ ZŠ; PA; LiVj 1941 št. 1 Priloga Imenik članov.

⁶⁷ Gradivo str. 62; Dobrovoljci-kladivarji Jugoslavije. Ljubljana, 1936.

⁶⁸ AS, ZS; ZŠ; PA; podatek o smrti je dal dr. Peter Oblak; Gradivo str. 121.

⁶⁹ ZŠ; PA; v citiranih delih je ime spremenjeno iz Dominika v Dušan.

⁷⁰ PA; podatek o službovanju na Češkem je dal prof. dr. Radomir Čihak iz Prage; AS, dosje Doktorji Karlove univerze,

dopis št. 617-44.177/90, pismo dr. Lea Lemeža iz Prage; LiVj 1933 str. 92–94.

⁷¹ AS, ZS; ZŠ; PA; Gradivo str. 112; LiVj 1943, priloga Zdravstveni vjestnik orožanih snaga god. II 1943, št. 11–12 str.

Nemci umakne na Hrvaško, 1943 je bil zdravnik-kapetan oboroženih sil NDH. Umrli je verjetno ob zlomu države NDH leta 1945.

LAMBERT MERMOLJA,⁷² r. 17. 9. 1894, Podgora pri Gorici, st. uradnik Franc, Uršula, g. Gorica, un. Dunaj, Zagreb, Praga, medicina, 18. 3. 1922, u. 1978, Gorica
Zaposlitev: 1922 zdravnik v Idriji, 1924–1925 na specializaciji za zobozdravstvo, zatem je odprl privatno zobno ambulanto v Gorici, 1942 je bil aretiran in zaprt, po kapitulaciji Italije je postal predsednik Okrožnega narodnoosvobodilnega odbora za Gorico, 1944 je bil odpeljan na prisilno delo v Nemčijo, po osvoboditvi je bil predsednik Pokrajinskega odbora SIAU, 1947 odbornik Demokratične fronte goriških, beneških in kanalskih Slovencev, 1948 predsednik Socialistične fronte Slovencev v Italiji in kandidati na volitvah za rimski parlament, bil je prvi predsednik Slovenske kulturnogospodarske zveze za Goriško. Bil je velik slovenski narodnjak. Aktivno je deloval tudi na kulturnem področju, posebej še v Slovenskem planinskem društvu v Gorici. Za svoje narodnostno delovanje je prejel priznanje OF in jugoslovansko državno odlikovanje.

FRANČIŠEK MOHAR,⁷³ r. 4. 9. 1893, Loški potok, st. posestnik Janez, Frančiška, g. Ljubljana, un. Praga, pravo, 22. 3. 1922, u. 1960, Vrhnika
Zaposlitev: 1923 praktikant in avskultant pri Deželnem sodišču v Ljubljani in Višjem deželnem sodišču v Ljubljani, 1928 je imenovan za sodnika Okrajnega sodišča Lož, 1936 je premeščen za sodnika na Okrajno sodišče Vrhnika, 1945 je imenovan za sodnika Okrajnega narodnega sodišča Ljubljana-okolica, 12. 1. 1946 je bil upokojen.

V letih 1917–1918 je bil dobrovoljec-kladivar Jugoslavije, bil je vojak Češkoslovaške legije v Rusiji. Z NOB je sodeloval od leta 1942, 1944–1945 je bil v internaciji v Nemčiji.

GAŠPER PEKLE,⁷⁴ r. 4. 1. 1889, Glince-Vič pri Ljubljani, st. † Jernej, Ana, g. Ljubljana, un. Praga, pravo, 23. 3. 1922, u. 1947, Ljubljana
Zaposlitev: 1921 konceptni praktikant, 1924 konceptni pripravnik oddelka Ministrstva za trgovino v Ljubljani, 1929 odvetniški pripravnik v Ljubljani, 1935 se je upokojil in nato vodil svoje obrtno podjetje. V letih 1916–1918 je bil dobrovoljec-kladivar Jugoslavije. Bil je borec srbskega in nato jugoslovanskega polka v Rusiji.

STANKO ERHATIČ,⁷⁵ r. 15. 4. 1893, Gornji grad, vera pravoslavna, st. odvetnik dr. Ivan, Tilka, g. Celje, un. Gradec, Praga, pravo, 11. 5. 1922, u. 1932, Dunaj
Zaposlitev: 1919 delegat vojnega ministrstva v Smirni, 1919–1924 pisar jugoslovanskega poslaništva v Pragi, 1924 vicekonzul v Celovcu, 1925 sekretar Ministrstva za zunanje zadeve v Beogradu, 1930 sekretar jugoslovanskega poslaništva na Dunaju, kjer je umrl v prometni nesreči 20. 6. 1932. V letih 1916–1918 je bil dobrovoljec-kladivar Jugoslavije, bil je udeleženec v bojih v Dobrudži, kjer je bil težko ranjen. Kot »Carinthiacus« pisal o manjšinah.

FERDINAND KOZAK,⁷⁶ r. 28. 10. 1894, Ljubljana, st. Josip, † Terezija, g. Ljubljana, un. Dunaj, Zagreb, Praga, filozofija, 8. 6. 1922, u. 1957, Ljubljana
Zaposlitev: bibliotekar v Beogradu in v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani, nato profesor na gimnaziji v Ljubljani in v Novem mestu, bil je eden od ustanoviteljev OF, 1942–1943 je bil interniran v Italiji, po kapitulaciji Italije je bil aktivni udeleženec v NOB, po osvoboditvi 1945 je bil prvi minister za prosveto Narodne vlade LRS, nato predsednik Ljudske skupščine LRS.

Bil je pomemben slovenski kulturni delavec, pisatelj, dramatik in urednik revije Sodobnost.

FRANCE MESESNEL,⁷⁷ r. 25. 11. 1894, Cervinjan v Italiji, st. železniški strojevodja Franc, Amalija, g. Ljubljana, un. Dunaj, Zagreb, Praga, filozofija, 8. 6. 1922, u. 1945, Turjak
Zaposlitev: 1923 asistent Filozofske fakultete v Ljubljani, 1928 kustos muzeja v Skopju, 1930 predavatelj, 1933 docent, 1938 izredni profesor Filozofske fakultete v Skopju, 1939 je postal honorarni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Bil je umetnostni zgodovinar, konservator in umetnostni kritik, avtor več znanstvenih razprav in likovnih razstav. V Makedoniji je vodil arheološka izkopavanja v Suvodolu pri Bitoli, Stobiju ter Caričinem gradu. V letih 1941–1945 je aktivno sodeloval v OF in je bil 4. 5. 1945 ustreljen na Turjaku.

VALENTIN MERŠOL,⁷⁸ r. 22. 2. 1894, Radovljica, st. posestnik Valentin, Marija, g. Šentvid nad Ljubljano, un. Gradec, Zagreb, Praga, medicina, 8. 6. 1922, u. 1981, Cleveland
Zaposlitev: 1922 zdravnik sekundarij v Ljubljani, 1923 zdravnik Bakteriološke postaje v Celju, 1923–1924 zdravnik pri Epidemiološkem zavodu v Nišu, 1924–1925 je bil Rockefellerjev štipendist na specializaciji v Ameriki, 1925 nastavljen pri Higienemskemu zavodu v Ljubljani, 1926 zdravnik na postaji za tropske bolezni v Skopju, 1931 primarij infekcijskega oddelka bolnišnice v Ljubljani, 1932 zdravnik Državne bolnišnice za nalezljive bolezni v Zagrebu, nato šef oddelka za nalezljive bolezni v Ljubljani, 1941 pridobi pravico za opravljanje privatne zdravniške prakse kot specialist za infekcijske bolezni v Ljubljani, 9. 5. 1945 je emigriral v Avstrijo, 1948 se je preselil v Cleveland, kjer je odprl svojo privatno ambulanto.

⁷² Primorski SBL, Mermolja Lambert; Gradivo str. 23.

⁷³ Arhiv SPIZ, dosje zavarovanca Mohar Frančišek; AS, RSPU, personalni dosje Mohar Franc; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90.

⁷⁴ AS, BAN I, personalni dosje Pekle Gašper; Arhiv OZS; Dobrovoljci-kladivarji Jugoslavije. Ljubljana, 1936; podatek o smrti je dal sin Vladimir Pekle iz Ljubljane.

⁷⁵ AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90, dopis Arhiva Jugoslavije; UL št. 85/1922; 102/1924, 32/1925; Dobrovoljci-kladivarji Jugoslavije. Ljubljana, 1936.

⁷⁶ ELZ zv. 3 str. 625, Kozak Ferdo; ES, zv. 5, str. 347, Kozak Ferdo.

⁷⁷ SBL, Mesesnel France; ELZ, zv. 4, str. 319, Mesesnel France.

Bil je večletni odbornik in nato predsednik Zdravniške zbornice za Slovenijo, 1936 je bil imenovan za člana banskega sanitetnega sveta. V letih 1916–1918 je bil dobrovoljec-kladivar Jugoslavije in se je udeležil bojev v Dobruđi.

VLADIMIR MUHA,⁷⁹ r. 16. 8. 1888, Vižinada v Istri, st. uradnik † Vekoslav, Ivana, g. Trst, un. Praga, pravo, 8. 6. 1922, u. 1942

Zaposlitev: 1922 pravni praktikant na sodišču v Mariboru, 1923 avskultant na sodišču v Mariboru, 1925 sodnik Okrajnega sodišča Ptuj, 1940 je premeščen za sodnika na Okrajno sodišče Lož, kjer je delal do smrti. Zaradi sodelovanja z italijanskim okupatorjem je bil 2. 7. 1942 ustreljen.

STANKO PUŠENJAK,⁸⁰ r. 19. 8. 1895, Cven pri Ljutomeru, st. ravnatelj Tomaž, Marija, g. Maribor, un. Gradec, Praga, medicina, 15. 6. 1922, u. 1965, Cerknica

Zaposlitev: okrožni zdravnik v Cerknici, po pogodbi tudi zdravnik OUZD in Bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Cerknici.

V letih 1918–1919 je bil Maistrov borec, prostovoljec v bojih za severno slovensko mejo. Med okupacijo 1941–1943 je bil zaprt in interniran v Italiji. Bil je ugledni slovenski kinolog.

FRANCIŠEK JARC,⁸¹ r. 5. 3. 1891, Doberdob v Italiji, st. trgovec Ivan, Uršula, g. Gorica, un. Praga, pravo, 15. 6. 1922, u. 1978

Zaposlitev: 1922 odvetniški koncipient v Gorici pri odvetnikih dr. Orlu in dr. Gaberšku, hkrati tudi dopisnik tržaške Edinosti, 1925–1928 je bil dopisnik Edinosti v Rimu, po njeni ukinitvi se je umaknil v Jugoslavijo in je bil odvetnik v Škofji Loki, Kranju in Ribnici, 1944 je bil aretiran in odpeljan v koncentracijsko taborišče Auschwitz, po osvoboditvi je bil referent pri podružnici Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev v Kranju, nato se je vrnil na Primorsko, kjer je bil tajnik Okrajnega narodnega sodišča v Grgarju, nato pa sodnik v Kopru in Piranu, 1953 je bil invalidsko upokojen.

V letih 1916 je vstopil in korpus jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev-kladivarjev Jugoslavije. Po umiku v Jugoslavijo 1928 je bil urednik lista primorskih emigrantov »Primorski glas«, po osvoboditvi leta 1945 je bil dopisnik Turističnega vestnika, Gospodarstva in drugih listov. Kot praški študent se je vključil v preporodovsko gibanje.

VALENTIN FISTER,⁸² r. 10. 2. 1893, Kranj, st. posestnik Valentin, Ivana, g. Pazin, un. Dunaj, Zagreb, Praga, medicina, 17. 6. 1922

Zaposlitev: ni podatkov.

STANIMIR VRHOVEC,⁸³ r. 2. 6. 1889, Novo mesto, st. profesor Ivan, Amalija, g. Ljubljana, un. Dunaj, Praga, medicina, 19. 6. 1922, u. 1967, Celje

Zaposlitev: zdravnik sekundarij v Mariboru, nato zobozdravnik v Vojniku, Celju, 1936 pridobi naziv zdravnik specialist za bolezni ust in zob, 1941 se pred nemškim okupatorjem umakne v Ljubljano, kjer je prevzel ordinacijo dr. Alojza Kraigherja, po osvoboditvi se je vrnil v Celje. 1933 je bil tajnik Društva zobnih zdravnikov Dravske banovine, 1939 pa član odbora Zdravniške zbornice za Slovenijo. Po vojni je uradno izstopil iz rimokatoliške vere.

DRAGO SENČAR,⁸⁴ r. 4. 11. 1890, Negova, st. Alojzij, g. Maribor, un. Praga, pravo, 22. 6. 1922, u. 1977, Ljubljana

Zaposlitev: 1922 uradniški pripravnik pri Direkciji državnih železnic v Ljubljani, nato premeščen na železniški postaji v Krško in Poljčane, 1924 je ponovno na Direkciji v Ljubljani, 1931 pridobi naziv višji pristav, 1934 svetnik, 1940 višji svetnik, 1944–1945 je bil od okupatorjev aretiran in zaprt, po osvoboditvi se vrne na delo na Direkcijo državnih železnic v Ljubljani.

JOŽEF BENČAN,⁸⁵ r. 14. 3. 1897, Planina, st. posestnik Jernej, Ivana, g. Odesa, un. Zagreb, Praga, medicina, 12. 5. 1923, u. 1942, Novi Pazar

Zaposlitev: 1923 zdravnik sekundarij v Ljubljani, 1928 primarij bolnišnice v Mariboru, 1933 šef porodniško-ginekološkega oddelka Splošne bolnišnice v Mariboru in zdravnik specialist za ženske bolezni in porodništvo. Na specializaciji je bil v Parizu. 1941 ga je nemški okupator preselil v Srbijo, kjer je bil zdravnik v Čačku in Novem Pazaru, Nemci so ga pred odhodom v partizane aretirali, zaprli in 21. 9. 1942 ustrelili kot talca.

V letih 1916–1918 je bil dobrovoljec-kladivar Jugoslavije.

FRANJO BENEDIČIČ,⁸⁶ r. 24. 9. 1892, Železniki, st. delavec Valentin, Marija, g. Ljubljana, un. Dunaj, Praga-nemška, Praga-češka, medicina, 16. 6. 1923, u. 1950, Ljubljana

Zaposlitev: 1925 zdravnik Bratovske skladnice v Senovem in zdravnik splošne prakse v Senovem s pravico priročne lekarne.

Med okupacijo je bil zaprt in izgnan.

⁷⁸ AS, ZS; ZŠ; PA; Privatni arhiv dr. Janez Logar; Dobrovoljci-kladivarji Jugoslavije. Ljubljana, 1936; Gradivo str. 48.

⁷⁹ AS, RSPU, personalni dosje Muha Vladimir; podatek o smrti je dal Anton Avsec iz Ljubljane.

⁸⁰ AS, ZS; ZŠ; PA; Spominski zbornik ob 60. letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919. Maribor, 1979; Gradivo str. 66, 126; ZdV 1966, str. 126.

⁸¹ Arhiv SPIZ, enota Koper, dosje zavarovanca Jarc Francišek; Pdk št. 48 z dne 26. 2. 1978.

⁸² AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; doslej še nismo dobili nobenih podatkov.

⁸³ AS, ZS; ZŠ; PA; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; Arhiv SPIZ, enota Celje, dosje zavarovanca Vrhovc Stanimir.

⁸⁴ Arhiv ŽGL, personalni dosje Senčar Karel (leta 1931 je ime spremenil v Karel).

⁸⁵ AS, ZS; ZŠ; PA; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; Gradivo str. 12, 38, 61, 95; Privatni arhiv dr. Janez Logar; ZdV 1946 str. 321.

⁸⁶ AS, ZS; ZŠ; PA; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; Gradivo str. 95.

FRANC PESTOTNIK,⁸⁷ r. 22. 1. 1895, Blagovica, st. kolar Franjo, Helena, g. Ljubljana, un. Gradec, Praga, medicina, 3. 11. 1923

Zaposlitev: 1924 zdravnik sekundarij v Mariboru, 1926–1931 na specializaciji nevrologije v Lyonu in Parizu, 1931 zdravnik v umobolnici v Ljubljani-Studenec, 1933 pridobi naziv zdravnik specialist za živčne bolezni in postane v.d. upravnik Bolnice za živčne bolezni v Novem Celju, 1934 pa postane primarij in vodi te bolnišnice, 1938 gre v bolnico Vrabce na Hrvaškem, kjer prevzame ženski oddelek te bolnišnice, 1942 je premeščen v Pakrac, krajši čas je bil primarij tudi v Splitu, 1951 gre v Zadar, kjer ustanovi nevrološki oddelek in ga vodi do upokojitve 1963.

Med okupacijo je bil nekaj časa zaprt, nato premeščen v Pakrac. Sedaj živi v Zadru.

MARIJA FINK,⁸⁸ r. 5. 6. 1897, Ljubljana, st. ravnatelj pomožnih uradov Finančne direkcije Ivan, Marija, g. Ljubljana, un. Innsbruck, Praga, medicina, 1. 12. 1923, u. 1971, Ljubljana
Zaposlitev: zdravica bolnišnice za ženske bolezni v Ljubljani, 1928 pridobi naziv zdravnik specialist za ginekologijo in porodništvo, od 1941 dalje kot zdravnik specialist opravlja privatno zdravniško prakso v Ljubljani.

FRANTA MIS,⁸⁹ r. 1. 4. 1900, Ljubljana, st. profesor Celestin, Ana, g. Ljubljana, un. Gradec, Zagreb, Praga, medicina, 4. 2. 1924, u. 1975, Ljubljana

Zaposlitev: 1925 zdravnik pri Državnem higienskem zavodu v Ljubljani, 1926–1927 na specializaciji v Ameriki in Angliji, 1927 postane zdravnik šef Državne šolske poliklinike v Ljubljani, 1928 mestni uradni zdravnik v Ljubljani, 1935 po pogodbi tudi opravlja zdravniške usluge za člane Glavne bratovske skladnice v Ljubljani, 1941 kot praktični zdravnik pridobi pravico do opravljanja privatne zdravniške prakse, 1961 je imenovan za šefa Okrajnega sanitarnega inšpektorata v Ljubljani, 1965 je bil upokojen.

Med okupacijo so ga Nemci aretirali in poslali v koncentracijsko taborišče Dachau. Bil je ugleden mestni zdravnik in velik pobornik socialne higiene na Slovenskem.

DRAGOTIN HOČEVAR,⁹⁰ r. 2. 1. 1897, Celje, st. trgovec Milan, Hermina, g. Celje, un. Gradec, Zagreb, Praga, medicina, 8. 3. 1924, u. 1960, Ljubljana

Zaposlitev: 1925 zdravnik Javne bolnišnice v Celju, 1933 asistent kirurškega oddelka Javne bolnišnice v Celju in pogodbeni zdravnik OUZD ekspoziture Celje, bratovske skladnice in Bolniške blagajne Merkur v Celju, 1941 pridobi naziv praktični zdravnik, med okupacijo je bil izgnan na Hrvaško, kjer je bil občinski zdravnik pri Sv. Petru-Orahovcu, odkoder so ga Nemci internirali v Nemčijo na prisilno delo.

V letih 1918–1919 je bil Maistrov borec, prostovoljec v bojih za severno slovensko mejo.

BOŽIDAR LAVRIČ,⁹¹ r. 10. 11. 1899, Nova vas na Blokah, st. posestnik Jožef, Alojzija, g. Ljubljana, un. Gradec, Dunaj, Praga, medicina 22. 3. 1924, u. 1961, Ljubljana

Zaposlitev: 1925 zdravnik kirurg v Zagrebu, 1933 šef kirurškega oddelka Splošne bolnišnice v Mariboru, 1933 primarij kirurškega oddelka v Ljubljani, 1940 je imenovan za rednega profesorja Medicinske fakultete v Ljubljani, kot zdravnik specialist kirurgije opravlja tudi privatno zdravniško prakso, v času okupacije je interniran v Italiji, po kapitulaciji Italije je bil v bazi NOV v Bariju pomočnik načelnika sanitetnega oddelka, 1944 je glavni kururg v Jugoslovanski armadi, po vojni se je vrnil v Ljubljano, in prevzel predvojno delo.

Bil je eden izmed najpomembnejših slovenskih zdravnikov, objavil je več znanstvenih del s področja medicine, vzgojil je veliko število slovenskih zdravnikov, 1949 je bil izvoljen za člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

JAKOB TURK,⁹² r. 29. 7. 1894, Svibno pri Radečah, st. posestnik Jakob, Uršula, g. Ljubljana, un. Gradec, Dunaj, Praga, medicina, 7. 4. 1924, u. 1959, Sevnica

Zaposlitev: od 1925 dalje najprej kot zasebni, nato kot okrožni in banovinski zdravnik v Sevnici, po letu 1945 zdravnik splošne prakse v Sevnici. Med okupacijo so ga Nemci zaprli in internirali v Nemčiji.

ANTON SLIVNIK,⁹³ r. 12. 6. 1898, Bled, st. posestnik Anton, Marija, g. Kranj, un. Zagreb, Praga, medicina, 7. 6. 1924, u. 1977

Zaposlitev: 1925 zdravnik sekundarij ženske bolnišnice v Ljubljani, nato privatni zdravnik v Radovljici, 1927–1945 sresk sanitetni referent v Radovljici, 1945–1950 zdravnik pri Okrajnem ljudskem odboru Jese-nice in Okrajnem ljudskem odboru Radovljica, kjer je bil upravnik Zdravstvenega doma, 1959 je bil upokojen, kot upokojenec je bil pogodbeno zaposlen pri Železniškem zdravstvenem domu v Ljubljani, 1961 je opravil izpit za zdravnika specialista stomatologa, nato se je reaktiviral in delal pri Železniškem zdravstvenem domu v Ljubljani do upokojitve 1964.

V NOB je sodeloval kot partizanski zdravnik od leta 1942 dalje.

SABINA PRAPROTNIK,⁹⁴ r. 4. 6. 1898, Ljubljana, st. mizar Simon, Ivana, g. Ljubljana, un. Dunaj, Zagreb, Praga, medicina, 21. 6. 1924, u. 1986, Ljubljana

Zaposlitev: 1926 zdravnik v Zavodu za varstvo otrok v Ljubljani, nato zdravnik otroške bolnišnice v Ljubljani, 1941 postane primarij te bolnišnice. V času okupacije je bila zaprta in internirana v Italiji, po kapi-

⁸⁷ AS, ZGS; ZŠ; PA; Podatke o specializaciji in službovanju na Hrvaškem je dal dr. Franc Pestotnik po posredovanju Alvine Logar.

⁸⁸ AS, ZGS; ZŠ; AS; dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; Gradivo str. 103.

⁸⁹ SBL, Mis Franta; AS, ZGS; ZŠ; PA; Zdv 1970 str. 191; Zdv 1976 str. 72; Gradivo str. 120.

⁹⁰ AS, ZGS; ZŠ; PA; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; Livj 1941 št. 6 str. 336.

⁹¹ ELZ, zv. 4, str. 34, Lavrič Božidar; ULJ I str. 337; AS, ZGS; ZŠ; PA; Zdv 1940 str. 236; Zdv 1961 str. 245; Gradivo str. 16, 24, 25.

⁹² AS, ZGS; ZŠ; PA; Gradivo str. 135; podatke o smrti je dala prof. Berta Orožen iz Ljubljane.

⁹³ Arhiv SPIZ, dosje zavarovanja Slivnik Anton; AS, ZGS; ZŠ; PA; Gradivo str. 130.

⁹⁴ AS, ZGS; ZŠ; PA; Gradivo str. 19, 24, 25, 122; Zdv 1987 str. 122.

tulaciji Italije je bila partizanska zdravnica in je delala v bolnišnici baze v Bariju, kot pediater v Dečjem domu v Splitu, Novem gradu in Zadru. Po vojni je bila profesor Medicinske fakultete v Ljubljani in primarij infektjskega oddelka v oddelku pediatrija bolnišnice v Ljubljani.

FRANC LOGAR,⁹⁵ r. 23. 7. 1896, Olševke, st. posestnik Jakob, Marija, g. Kranj, un. Zagreb, Praga, medicina, 20. 12. 1924, u. 1976, Ljubljana

Zaposlitev: zobozdravnik v Ljubljani, 1941 postane zdravnik specialist za bolezni ust in zob s pravico do opravljanja privatne zdravniške prakse v Ljubljani. Med okupacijo je bil aretiran in zaprt.

1933 je bil član odbora Društva zobnih zdravnikov Slovenije, 1936 je bil imenovan v zdravstveni svet Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani.

FRANJO PAVLIČ,⁹⁶ r. 2. 4. 1898, Maribor, st. † Franjo, Emilija, g. Gradec, un. Praga, medicina, 24. 4. 1925, u. 1974, Brežice

Zaposlitev: 1927 zdravnik Splošne bolnišnice v Mariboru, 1929 privatni zdravnik v Mariboru s pravico opravljanja privatne zdravniške prakse, 1933 postane zdravnik specialist internist, 1941 je bil od nemškega okupatorja izgnan v Ljubljano, kjer je prevzel mesto zdravnika OUZD, po osvoboditvi je bil zdravnik internist v Brežicah.

V letih 1918–1919 je bil Maistrov borec, prostovoljec v bojih za severno slovensko mejo. Med obema vojnama je bil v Mariboru zapriseženi zdravnik sodni izvedenec, od 1941 dalje je bil kot izseljeni zdravnik izbran za predstavnika zdravnikov beguncev v Ljubljani.

JOŽE FLAJS,⁹⁷ r. 16. 2. 1896, Zalec, st. posestnik Jožef, Marija, g. Celje, un. Praga, medicina, 26. 6. 1925, u. 1970, Celje

Zaposlitev: 1928 zdravnik v celjski bolnišnici, 1935 postane zdravnik specialist za interne bolezni s pravico do opravljanja privatne zdravniške prakse v Celju, 1941 je bil od nemškega okupatorja izgnan iz Celja in se je umaknil v Ljubljano, kjer je bil zdravnik pri Sanitetni avto koloni, kasneje je opravljal privatno zdravniško prakso kot zdravnik specialist za interne bolezni. Po vojni se je vrnil v Celje in je bil direktor celjske bolnišnice.

V letih 1918–1919 je bil Maistrov borec-prostovoljec v bojih za severno slovensko mejo.

ZDRAVKO SODJA,⁹⁸ r. 10. 2. 1898, Zabreznica na Gorenjskem, st. posestnik † Ivan, Helena, g. Kranj, un. Praga, medicina, 26. 6. 1925

Zaposlitev: 1925 je bil zdravnik pripravnik v Splošni bolnišnici v Ljubljani, nato je odšel na Češko, kjer se je leta 1929 poročil in tam služboval kot zdravnik v Radotinu.

STANKO TAVČAR,⁹⁹ r. 8. 5. 1899, Ljubljana, st. državni uradnik Ivan, Jožefa, g. Ljubljana, un. Praga, medicina, 30. 6. 1925, u. 1935, Ljubljana

Zaposlitev: zobozdravnik v Ljubljani, 1929 pridobi pravico do opravljanja privatne zobozdravniške prakse, po pogodbi je opravljal zdravstvene usluge za OUZD in za Šolsko polikliniko v Ljubljani.

VIKTOR MARČIČ,¹⁰⁰ r. 9. 6. 1899, Litija, st. sodni uslužbenec † Franc, Angela, g. Ljubljana, un. Ljubljana, Praga, medicina, 11. 12. 1925, u. 1967, Jesenice

Zaposlitev: privatni zdravnik v Ljubljani, od 1927 dalje privatni zdravnik na Jesenicah, po pogodbi tudi zdravnik Državnih železnik na Jesenicah.

V letih 1941–1945 je aktivno sodeloval kot partizanski zdravnik v NOB na Gorenjskem.

FRANCE HRIBAR,¹⁰¹ r. 9. 12. 1898, Bizovik pri Ljubljani, st. mizarski mojster Jožef, Marija, g. Ljubljana, un. Ljubljana, Praga, medicina, 22. 1. 1926, u. 1935

Zaposlitev: 1926 zdravnik Državnega higijenskega zavoda v Ljubljani, 1928 šef Bakteriološko-seriološkega oddelka mornariške bolnišnice v Meljinah, 1930 prosekotor Splošne bolnišnice v Mariboru.

DRAGOTIN DEMŠAR,¹⁰² r. 25. 10. 1895, Zali log v Selški dolini, st. posestnik Frančišek, Frančiška, g. Ljubljana, un. Dunaj, Zagreb, Praga, medicina, 2. 3. 1928, u. 1961

Zaposlitev: 1931 zobozdravnik v Kranju, 1936 postane zdravnik specialist za bolezni ust in zob in ima v Kranju svojo zobno ambulanto.

OTON BERKOPEČ,¹⁰³ r. 6. 12. 1906, Vinica v Beli krajini, st. posestnik Jožef, Marija, g. Novo mesto, un. Ljubljana, Praga, filozofija, 13. 10. 1933, u. 1988, Ljubljana

Zaposlitev: 1929–1946 bibliotekar v Slovanski knjižnici v Pragi, zatem v Univerzitetni knjižnici v Pragi, nekaj let pred 2. svetovno vojno in do leta 1951 je bil lektor slovenskega jezika na Karlovi iniverzi, 1958–1971 znanstveni sodelavec Českoslovaške akademije znanosti in umetnosti, po drugi svetovni vojni je bil tudi poldrugo leto kulturni ataše na jugoslovanski ambasadi v Pragi.

Bil je bibliograf, literarni zgodovinar, publicist in prevajalec. Svoja raziskovalna dela je objavljval v čeških in slovenskih revijah, zbornikih, enciklopedijah in v samostojnih publikacijah. Slovenska dela je prevajal v češčino, češka pa v slovenščino. Bil je raziskovalec češko-slovenskih kulturnih stikov. Na Češkem je

⁹⁵ AS, ZZZ; ZŠ; PA; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90.

⁹⁶ AS, ZZZ; ZŠ; PA; Spominski zbornik ob 60. letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919. Maribor, 1979, str. 191; Gradivo str. 122.

⁹⁷ AS, ZZZ; ZŠ; PA; ZdV 1971 str. 104; Spominski zbornik ob 60. letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919. Maribor, 1979, str. 191; Gradivo str. 64, 103.

⁹⁸ UL št. 104/1925; AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90; AS, Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi.

⁹⁹ AS, ZZZ; ZŠ; PA.

¹⁰⁰ AS, ZZZ; ZŠ; PA; Gradivo str. 17, 118.

¹⁰¹ AS, ZZZ; ZŠ; PA.

¹⁰² AS, ZZZ; Gradivo str. 100.

¹⁰³ ES, 1. zv. str. 248, Berkopec Oton; Letopis SAZU, knj. 22, 1971, str. 46–51; B. Urbančič, Delo št. 219, z dne 20. 9. 1988, nekrolog.

dobil številna priznanja, v Sloveniji je 1971 postal dopisni, 1981 pa redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Bil je častni član Društva knjižnih prevajalcev Slovenije in član Maticе Srbske.

LEOPOLD BRENČIČ,¹⁰⁴ r. 18. 10. 1905, Medvedje brdo pri Logatcu, st. posestnik Jožef, Helena, g. Maribor, un. Praga, medicina, 31. 5. 1935 u. 1986, Celje

Zaposlitev: po promociji se je specializiral v Pragi za zobozdravstvo, zdravniško pripravniško službo je opravljal v Ljubljani in Beogradu, od 1938 dalje je delal v Beogradu v privatni polikliniki dr. Vase Caričevića, nato je odšel v Bor, kjer je bil rudniški zobozdravnik, leta 1946 se je vrnil v Celje, kjer je bil zobozdravnik na Javni polikliniki in na otroški zobni ambulanti, nekaj let je bil vršilec dolžnosti upravnika poliklinike v Celju, 1. 7. 1957 je postal šef Železničarske zobne ambulante v Celju, 1961–1967 je bil honorarni vodja stomatološkega oddelka Splošne bolnišnice v Celju, kjer je delal do upokojitve.

Bil je zdravstveni publicist, predavatelj in zobozdravstveni organizator, 1962 je postal zdravstveni svetnik in je bil tudi častni član Zdravniškega društva Slovenije, v letih 1941–1945 je pomagal slovenskim izgnancem v Srbiji.

JANKO KAC,¹⁰⁵ r. 23. 7. 1910, Janževski vrh, st. posestnik Jožef, Ljubica, g. Maribor, un. Praga, medicina, 26. 6. 1935

Zaposlitev: ni podatkov.

DANILO TOMAŽIČ,¹⁰⁶ r. 7. 4. 1909, Stara cesta pri Ljutomeru, st. šolski nadzornik Ivan, Marija, g. Maribor, un. Ljubljana, Gradec, Praga, medicina, 1. 7. 1935, u. 1979, Ljubljana

Zaposlitev: 1937 zdravnik v Mariboru, 1938 zdravnik s pravico opravljanja privatne zdravniške prakse, ki jo še istega leta opusti in se zaposli v Bolnišnici za duševne bolezni v Novem Celju.

JOSIP KOROŠEC,¹⁰⁷ r. 13. 10. 1909, Ljubljana, st. državni uradnik Josip, Katarina, g. Beograd, un. Praga, filozofija, 28. 6. 1939, u. 1966, Ljubljana

Zaposlitev: 1939–1945 v Zemaljskem muzeju v Sarajevu, kjer je 1942 zaradi sodelovanja z NOB izgubil službo in je bil zaprt, po osvoboditvi se je vrnil v Zemaljski muzej, 1945 se je vrnil v Slovenijo in je vodil arheološka izkopavanja na Ptujemskem gradu, 1947 je postal izredni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani, 1951 pa redni profesor za prazgodovinsko in slovansko arheologijo.

Vodil je arheološka izkopavanja na Ptujemskem gradu, pri Drulovki pri Kranju, Danilu, Bribiru, Ljubljanskem barju. Bil je dopisni član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, prejel je Prešernovo nagrado, 1953 je bil izvoljen za člana Nemškega arheološkega inštituta v Berlinu. Objavil je veliko znanstvenih razprav s področja arheologije, na Filozofski fakulteti pa je vzgojil veliko novih arheoloških strokovnjakov.

RADOSLAV HROVATIN,¹⁰⁸ r. 8. 2. 1908, Ptuj, st. poštni uradnik Koist, Irma, g. Ljubljana, un. Ljubljana, Praga, filozofija, 28. 6. 1939, u. 1978, Ljubljana

Zaposlitev: 1939–1945 knjižničar Glasbene Maticе v Ljubljani, nato profesor glasbene zgodovine na Srednji glasbeni šoli v Ljubljani.

Bil je glasbeni pedagog, etnomuzikolog, zbiralec in raziskovalec slovenske ljudske vokalne in instrumentalne glasbe ter delavske in partizanske pesmi.

¹⁰⁴ Zdv 1987 št. 2 str. 76; Gradivo str. 97.

¹⁰⁵ AS, dosje Doktorji Karlove univerze, dopis št. 617-44-177/90, doslej še nismo dobili nobenih podatkov.

¹⁰⁶ AS, ZZS; Gradivo str. 134.

¹⁰⁷ ES, 5 zv. str. 271, Korošec Josip; B. Grafenauer, Josip Korošec. ZČ 1967 str. 238–248, nekrolog.

¹⁰⁸ ES, 4. zv. str. 54, Hrovatin Radoslav.

SEZNAM KRATIC

AS	Arhiv Republike Slovenije
BANI	Kraljevska banska uprava Dravske banovine I. oddelek
BAN II	Kraljevska banska uprava Dravske banovine II. oddelek
EJ	Enciklopedija Jugoslavije. Izdaja v slovenskem jeziku. Zagreb
ELZ	Enciklopedija leksikografskega zavoda. Zagreb
ES	Enciklopedija Slovenije. Mladinska knjiga Ljubljana
Gradivo	Gradivo o slovenski partizanski saniteti. Ljubljana, 1979
LjVj	Liječniški vjestnik. Glasnik za staleška i zdravstvena pitanja. Zagreb
LRS	Ljudska republika Slovenija
NDH	Nezavisna država Hrvatska
NOB	Narodnoosvobodilna borba
OF	Osvobodilna fronta
OUZD	Okrožni urad za zavarovanje delavcev
OZS	Odvetniška zbornica Slovenije
PA	Privredni adresar Kraljevine Jugoslavije 1934–1935. Beograd, 1934
Pdk	Primorski dnevnik
Primorski SBL	Primorski biografski leksikon
PV	Planinski vestnik
RMK	Rojstna matična knjiga
RSPU	Republiški sekretariat za pravosodje in upravo
SBL	Slovenski biografski leksikon
SIAU	Slovensko italijanska antifasistična unija
SPIZ	Skupnost pokojniškega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji
TOI reg. C	Zbornica za trgovino, obrt in industrijo. Register C (Celje)
TOI reg. L	Zbornica za trgovino, obrt in industrijo. Register L (Ljubljana)
TOI reg. M	Zbornica za trgovino, obrt in industrijo. Register M (Maribor)

UL	Uradni list
ULj I	Univerza v Ljubljani I. Ljubljana, 1957. Biografije in bibliografija univerzitetnih učiteljev in sodelavcev
ZAL	Zgodovinski arhiv v Ljubljani
ZČ	Zgodovinski časopis. Glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije
ZdV	Zdravstveni vestnik
ZŠ	Zdravstveni šematizem Kraljevine Jugoslavije I, II. Zagreb
ZZS	Zdravniška zbornica za Slovenijo
ŽGL	Železniško gospodarstvo Ljubljana

Zusammenfassung

SLOWENISCHE WISSENSCHAFTLER, PROMOVIIERT AN DER KARLS-UNIVERSITÄT IN PRAG (1917–1939)

Peter Ribnikar

Der vorliegende Aufsatz handelt von slowenischen Wissenschaftlern, die in den Jahren 1917–1939 an der tschechischen Karls-Universität in Prag promovierten. Die Karls-Universität in Prag hatte damals vier Fakultäten: die Philosophische, die Juridische, die Medizinische und die Theologische. Die Karls-Universität spielte eine bedeutende Rolle für die Ausbildung slowenischer Studenten. Wegen der politischen Verhältnisse im Jahre 1882 kam es zur Trennung innerhalb der Universität in die tschechische Karls-Universität mit Tschechisch als Unterrichtssprache und in die deutsche Ferdinands-Universität mit Unterricht in deutscher Sprache. Die slowenischen Studenten studierten überwiegend an der Karls-Universität, nur einzelne besuchten die Ferdinands-Universität in Prag.

In dieser Zeit haben an der Karls-Universität 95 Slowenen ihre Promotion erlangt, darunter 27 an der juristischen, 63 an der medizinischen und 5 an der philosophischen Fakultät. Die promovierten Wissenschaftler stammten aus allen Ländern Sloweniens, außer aus dem Prekmurje, dem Übermurgebiet, das bis 1918 zum ungarischen Teil der Monarchie gehörte. Von ihnen kamen 43 aus Krain, 33 aus der Steiermark, 16 aus dem österreichischen Küstenland und Istrien, 3 aus Kärnten, 27 davon haben das gesamte Studium an der Karls-Universität absolviert. Die meisten Studenten hatten ihr Studium an anderen Universitäten begonnen, hauptsächlich in Wien und Graz, nach dem 1. Weltkrieg aber auch in Zagreb und Ljubljana.

Nach dem Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie kam es zu politischen Umwälzungen, in deren Folge viele Studenten von Wien und Graz nach Prag überwechselten, wo sie ihre Promotion erlangten. In der Zeit von 1919–1922 kamen 64 Slowenen zur Promotion; in den Jahren 1917, 1918, 1923, 1939 aber nur 31.

Nach der Promotion versahen sie einen Dienst im Rahmen des slowenischen Nationalterritoriums, etliche auch in Städten außerhalb Sloweniens, einige aber wirkten in Prag.

Die promovierten Juristen waren als Richter, Rechtsanwälte, höhere Beamte in öffentlichen Institutionen tätig, Dr. Rybař, Dr. Erhatic in der Diplomatie, und Dr. Ogris als Professor an der Universität in Ljubljana.

Von den Doktoren der Philosophie wirkten vier berühmte slowenische Wissenschaftler und Professoren an der Universität, drei davon in Ljubljana (Dr. Mesesnel, Dr. Korošec und Dr. Horvatin), Dr. Oton Berkovec war als Wissenschaftler des Slavischen Instituts der Tschechischen Akademie der Wissenschaft in Prag und Professor der slowenischen Sprache an der Karls-Universität in Prag tätig. Ferdo Kozak, angesehener Kulturvertreter, Schriftsteller, Übersetzer in die slowenische Sprache, versah nach dem 2. Weltkrieg auch das Amt des Ministers für Kultur und Unterricht der Nationalregierung Sloweniens in Ljubljana.

Promovierte Mediziner wirkten in Slowenien als allgemeine Ärzte, als Fachärzte und Professoren an der Medizinischen Fakultät in Zagreb (Dr. Kogoj), in Ljubljana (Dr. Božidar Lavrič, Dr. Josip Hebein, Dr. Lojze Brenčič) und in Belgrad (Dr. Marija Goropevšek); Dr. Alojzij Kunst war Erfinder auf dem Gebiete der Röntgenstrahlung. Sehr viele Fachärzte haben sich an Universitätskliniken und Instituten in der Tschechoslowakei, in Deutschland, Österreich, Frankreich, England, Italien und in den Vereinigten Staaten von Amerika ausgebildet. Sie stellten ihr Wissen in den Dienst der slowenischen Medizin und Gesundheitskultur.

Der überwiegende Teil der promovierten Slowenen stammt aus dem ländlichen Milieu, 43 aus Städten und Kleinstädten, 41 sind bäuerlicher Herkunft, 14 aus Handel und Gewerbe, 14 aus der Bildungsschicht, 5 aus Beamten-, 4 aus Arbeiterfamilien, für 7 liegen keine Daten über die Herkunft vor.

Die promovierten Slowenen der Karls-Universität in Prag waren angesehene Wissenschaftler. Sie hatten eine bedeutende kulturelle und politische Mission für das slowenische Volk. Sie setzten sich ein für nationale Rechte der Slowenen, einige wirkten 1918/1919 an den Kämpfen um die Nordgrenze Sloweniens mit und fast alle waren Teilnehmer im Nationalen Befreiungskrieg der Slowenen in den Jahren 1941/1945.

Unterlagen und Daten über die slowenischen Promovenden an der Karls-Universität in Prag sind in den entsprechenden Matrikelbüchern des Archivs der Karls-Universität zu finden.

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, tel. 061/156-152

Inštitut od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki se je leta 1986 preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino (PNZ)**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Mladika, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1	PZDG 1981
PZDG 1960/2	PZDG 1982
PZDG 1961/1-2	PZDG 1983
PZDG 1963/1-2	PZDG 1984
PZDG 1965/1-2	PZDG 1985
PZDG 1966/1-2	PNZ 1986
PZDG 1967/1-2	PNZ 1987
PZDG 1968/69, 1-2	PNZ 1988
PZDG 1970/1-2	PNZ 1989/1 – Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. – Biobibliografije.
PZDG 1971/72	PNZ 1989/2
PZDG 1975/76	PNZ 1990
PZDG 1977	PNZ 1991
PZDG 1978/79	
PZDG 1980	

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Janez Musek: Narava in determinanta zavestnega odločanja

Štefan Kocijančič – Dragi Stefanija: Glosarij zbornika bratov Miladinovih

Nataša Golob: Dvanajstero mesecev: Povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse

1986

Jelka Pirkovič: Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki

Tone Pretnar – Božena Ostromecka: Slovensko-poljski slovar – poskusni snopič

Slovinci v evropski reformaciji

Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah

Stane Bernik: Črnomelj, urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris

Lokev skozi čas

Ivan Stopar: Karolinška arhitektura na Slovenskem

Iva Mikl-Curk: Rimska lončena posoda

1988

Etnološka stičišča, 1

Gregor Kocijan: Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918, Bibliografija

Irene Mislej: Janez Benigar

1989

Slovenski jezik v znanosti, 2

Milena Horvat: Ajdovska jama

Boris Paternu: Modeli slovenske literarne kritike. (Od začetkov do 20. stoletja)

1990

Janez Musek: Simboli, kultura, ljudje

Andrej Ule: Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od traktata do filozofskih raziskav)

Krešimir Nemeč: Med literarno teorijo in zgodovino (razprave in eseji)

Jože Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo

Paola Korošec: Alpski Slovani – Die Alpenlawen

Ivan Stopar: Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Silesius

1991

Ivan Stopar: Joseph Leopold Wiser pl. Berg, Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist

Janez Sagadin: Razprave iz pedagoške metodologije

Zoran Stančič, Vincent Gaffney: Napovedovanje preteklosti – uporaba GIS v arheološki študiji otoka Hvara – GIS approaches to regional analysis: A case study of the Island of Hvar

Etnološka stičišča 3 – Ethnological Contacts 3 – Zbieznosci etnologiczne 3

Dragi Stefanija: Osnovni frekvenčni slovar Nove Makedonije: Osnoven čestoten rečnik na Nova Makedonija

Jože Koruza: Slovstvene študije

1992

Cvetko Butkovič: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem, 1

Franc Križnar: Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. 061/150-001, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

Neda Pagon

PLAIDOYER ZA ZGODOVINO ŽENSK

Ob delu in preko dela »Zgodovina žensk na Zahodu«, ki izhaja v Italiji: Storia delle donne in occidente, ur. Georges Duby in Michelle Perrot, Laterza, Roma–Bari 1990–. Do konca tega leta naj bi izšlo vseh pet knjig: Antika (ur. Pauline Schmit Pantel), Srednji vek (ur. Christiane Klapisch-Zuber) – ti dve sta že izšli in ju tu posebej obravnavamo – XVI–XVIII. stoletje (ur. Natalie Zemon Davis in Arlette Farge), XIX. stoletje (ur. Geneviève Fraisse in Michelle Perrot) in XX. stoletje (ur. Françoise Thebaud). Sodelovalo je kar 68 znanstvenikov (15% moških!), ko pretežno mislijo, delajo ali se navdihujejo v francoski »nouvelle histoire«.

I. Študije za visoko specifično težo

Mnenje o obstoju univerzalne ali obče zgodovine je seveda v svoji najblažji obliki predsodek, v zadržanih oblikah pa ekskluzivistična trditev in diskriminacijsko stališče do vrednosti posameznih raziskovalnih polj. V novejšem času se resda vzdržuje predvsem še kot alibični in obrambni predsodek, ki pa v glavnem ni nič drugačen in ne bolj ne manj utemeljen v prepričljivih dokazih kot pri vseh drugih rečeh, ki hočejo veljati za obče. Alibi je podeljen s tem, da univerzalnost vnaprej klasificira določeno vedo kot tisto, ki ve, kaj lahko izpusti brez škode za sporočilno univerzalnost svojega znanstvenega dejanja; že samo ime/oznaka in samozadostno opredeljen obseg – ne pa predmet raziskovanja – ji dajeta arbitrarno pravico določiti, kaj se ima ohraniti v okviru univerzalnega in občega.

Obrambni predsodek pa je nekakšen disciplinarni obrambni mehanizem, ki disciplino varuje v njenem znanstvenem udobju in z raznimi inovativnostmi ne preti njeni nekoč določeni digniteti; to je alibi in obramba, da določeni znanosti ni treba sprejeti, česar noče in ne namerava priznati za obče in univerzalno. Vseprisotnost stereotipa o multi- in interdisciplinarnosti pa s svojo eklektičnostjo oba predsodka še podpihuje in ju poskuša utemeljevati z navideznim argumentom o modernosti in napredku znanstvene »paradigme«. Dejansko pa je modnost inter- in multidisciplinarnosti šele prav opozorila, kako močno in trdno mora biti posamično vedenje, da se lahko koristno povezuje.

Brezbrežnost raziskovanja in znanstvenega sporočanja namreč ni samo nemogoča, ampak je nevarna: vzpostavi znanstveno prepričanje, da nekih stvari ni, ker jih ni v občem, denimo, v zgodoviniopisju, sociologiji. Ali kvečjemu: če jih ni, pač niso pomembne – ne za, denimo, zgodovino, ne za prihodnost, ne za vrsto in ne za spol.

Tu gre za zgodovino tiste vrste človeštva, ki je določena predvsem po spolu in se ji reče zgodovina žensk – in za odločenost, da jo povemo in zapišemo, osamosvojimo in priznamo. Ta odločenost je potrebna, ker se utegne zgoditi, da se bodo omenjeni predsodki samoumevno in po trdoživi logiki znanstvenih disciplin in delitev enako obnašali tudi v naših krajih in akademskih logih, brž ko se bo pojavila utemeljena potreba – ali pa jo bo na zunaj utemeljevala proslula sintagma, da »na tem področju še nismo v Evropi« – po dopolnitvi katere od obstoječih občin ved, ki se ukvarjajo s človeštvom in družbo in kdaj pa kdaj tudi s človekom. In še več – ko se bo pokazalo, da »dopolnitev« ni dovolj, ampak da gre za pravico do drugačnih, samostojnih študijev zgodovine žensk. Preden torej pričakovani in zato dokaj normalni, vendar paleoakademski predsodek dozori v navidezno logičen znanstven razsodek, se lotimo ne obrambe ženskih študijev in posebej zgodovine žensk pred njim, ampak pravice do zgodovine žensk in zgodovine spolov ne glede nanj.¹ V oporo takšnemu prepričevanju bi lahko naštel nemalo znanstvenih del, ki se ukvarjajo z raziskovanjem ženskega položaja in položaja žensk skozi zgodovino. A najbolj pravišnji naslov, v katerem je dovolj in raznovrstnih dokazov zato, da so študije o ženskah potrebne, zanimive in inovativne, je »Zgodovina žensk na Zahodu«, v pričujočem zapisu podlaga za plaidoyer za ženske študije in posebej za zgodovino žensk. Da se je isti založnik (Laterza) podal v dokajšnje tveganje – pisanje samo o ženskah od antike do 20. stoletja v petih obsežnih knjigah! – je v veliki meri pripisati dejstvu, da je že pred tem zelo uspešno (in zelo prevajano) izdal znamenito »Zgodovino privatnega življenja«. ² Tega obsežnega podjetja se je torej lotil italijanski založnik, ki se mu glavna urednika, mimogrede, poklonita »za duha podjetnosti, za omiko in kurtoaznost«. Glavno vlogo je zaupal spet Georgesu Dubyju. Duby je ponudbo svojega italijanskega založnika štel za zanimivo, a uredništvo

¹ Gisela Bock je v intervjuju za Probleme / Eseje (Ljubljana, 1/1991, str. 167–178) že v naslovu opozorila na prehod od ženske zgodovine do zgodovine spolov / gender history. Na ta odlični intervju in na stališča avtorice se v tem tekstu še nekajkrat opiram.

² La vita privata, ur. Philippe Aries in Georges Duby, Laterza, Roma–Bari 1988

je sprejel z nenavadno skromnostnim pridržkom: da predmet in raziskave znotraj tega področja premalo pozna in zato je k uredniškemu in avtorskemu sodelovanju povabil zgodovinarico Michelle Perrot, s katero sta sodelovala že pri »Zgodovini privatnega življenja«.

Urednika v uvodni besedi opozarjata: ko pišemo zgodovino žensk, je treba »zavrniti idejo, da so ženske po sebi objekt zgodovine. Njihovo mesto, njihova 'condition', njihova vloga in moč, oblike njihovega delovanja, njihovi molki in besede so tisto, kar smo hoteli temeljito preiskati... Gre za popolnoma racionalno zgodovino, ki sprašuje družbo v celoti in je zato tudi zgodovina moških.« Je tudi »feministična« – kolikor se »umešča v egalitarno perspektivo«, vendar je odprta različnim interpretacijam; je »popularna zgodovina tako po množstvu podob, ki jih obdeluje, kot po raznolikosti stališč«. In je »samo« zgodovina žensk na Zahodu, širšo zgodovino bodo drugi narodi šele morali napisati.

Uredniška opozorila, skupaj z »Zgodovino privatnega življenja«, kot bistvena predhodnica zgodovine žensk opozarjajo, da se je moralo nekje v zgodovinopisju nekaj spremeniti, »skreniti«, da je lahko pripustilo zgodovino žensk kot veljavno zgodovinopisno polje v svojo znanstveno areno. Za ta vstop pa so seveda bili potrebni tudi premiki v drugih družbenih vedah, v družbi in med ženskami; a posebej še razmerje med moškimi in ženskami. Velja si torej priklicati v spomin predzgodovino dolgega trajanja, ki se je morala zgoditi, da se je »Zgodovina žensk« sploh lahko pojavila.

II. Zgodovina žensk in feminizem

Pred gibanji v šestdesetih letih bi le težka našli prave in resnične primere zgodovine ženskega spola; v razmeroma kratkem času pa se je močno obogatilo žensko raziskovanje in raziskovanje ženske zgodovine. Feministična gibanja novega vala so po eni strani prerasla bolj ali manj sindikalistične in socialno-politične okvire in zastavila vprašanje žensk kot vprašanje 'condition humaine', kot vprašanje izstopa iz zasebnega v polje javnega in političnega, kar pomeni, da so postala gibanja civilne družbe. S tem pa so, po drugi strani, feministična gibanja pretrgala s svojo vezanostjo – v razpravah, raziskavah in celo v gibanjih samih – (samo) na delavska gibanja, kar je bila ena od otežilnih okoliščin tudi za priznanje ženskih študijev kot študijev, ki so nekaj več kot zahteve po enakosti in osvobajanju žensk in nekaj drugačnega kot samo opazovanje njihovega položaja v družini/gospodinjstvu in ob otrocih. Zunaj-znanstveni izziv, ki je povzročil in omogočil nastajanje knjige, kakršna je »Zgodovina žensk na Zahodu«, je bilo torej spremenjeno feministično in žensko gibanje. Ne bi je moglo biti, če ne bi bilo ženskega gibanja, zahtev po enakosti – tega, kar doživljamo in preživljamo zadnjih 100 ali 150 let, zlasti pa zadnjih trideset let. To so doživljale predvsem ženske, ki so naredile in živele feminizem – ne glede na to, da se je končalo tako, da tudi današnji feminizem ni obča vrednota, ampak geografsko, časovno in duhovno omejeno gibanje. Moški, ki pri takem podjetju sodelujejo, so pač prepričani, da je vprašanje pomembno.

V glavnem je mogoče reči, da je nastajanje feminizma ves čas spremljala želja po zgodovini oziroma zgodovinopisju: pred 25 leti je Pierre Grimal napisal svetovno zgodovino žensk v eni knjigi, kjer mrgoli idej o enakopravnosti spolov, nekatere so celo dodelane v prave majhne razprave iz socialne filozofije žensk. Neka Helène Brion, feministka s konca 19. in začetka 20. stol., je začela zbirati veličastno gradivo, da bi naredila enciklopedijo žensk, pravzaprav leksikon znamenitih žensk in pojmov. To bi lahko bila krona vsega dotedanjšega pisanja o ženskah, seznam žensk, ki so se »vpisale v zgodovino«, ki so torej zaslužile zgodovinarjevo obravnavo kot izjemne biografije. Izjeme seveda so; in njihova zgodovina je zanimiva. Pogled na izjemne ženske v zgodovini kaj hitro pokaže, da so ženske prišle na oblast, kadar moških ni bilo – kot regentinje – in v glavnem, kadar je šlo slabo.

Ženske pogosto pograbbijo besedo zato, ker se čutijo izključene. To je tisti poudarjeni »me ženske«, ki je – med drugim – izzval toliko (pogosto utemeljene) nenaklonjenosti do feminizma, do ženskih gibanj in stališč (poudarjanje ženskosti pa jih utegne za vedno zapreti in geto spolno določenega). Toda bolj ko se uveljavljajo učinki feminizma (kot bolj ali manj empirično množičnega, a institucionalno marginalnega in marginaliziranega *teženja*), toliko bolj se začenjajo ženske izražati individualno – tako, da konec koncev lahko ugotovimo, da feminizem vsebuje elemente lastnega zatrtja. Celo ideal feminizma kot gibanja namreč ni več v tem, da obstaja skupina »ženske«, ki se misli kot skupina ob strani oziroma posebna skupina, ampak prav narobe: če terjamo, da so ženske enakopravne in enakovredne moškim, da imajo prav tolikšno svobodo, pomeni, da terjamo, da so priznane kot posameznice, ki popolnoma svobodno odločajo o svoji usodi, poklicu, pisanju. Če bi prišla »filozofija« feminizma do tod, bi se prav lahko zgodilo, da bi se ženske v določenem smislu odlepile in oddaljile od gibanja, ki mu je podlaga spolna razlika, in od interpretacij, ki se morajo vzpostavljati na paradigmi spola, kar je družbeni konstrukt. Zavest, da pripadamo neki vrsti, da smo »ženske«, je toliko močnejša, ker ustreza določeni označitvi, ki jo uporabljajo moški (zdravniki, filozofi, moralisti), ki pravijo: ve ženske ne boste storile tega, ampak to in to. Od antike naprej se tako obračajo na ženske – ugotovitev tega dejstva in bolj ali manj utopično-ludistični revolt ženskih gibanj kot odgovor nanj, je seveda veliko premalo, da bi se neko

gibanje civilne družbe z njim legitimiralo (od tod izhajajoči feminizmi so torej morali propasti ali se še bolj izpriditi po logiki stvari same). Tu bi se lahko strinjali z Giselo Bock, da je »feministična zgodovina tista zgodovina, ki se zelo tesno veže na žensko gibanje, uporaba termina ženska zgodovina pa poudarja, da tisti, ki ga uporabljamo, nočemo biti zavezani feminističnim gibanjem, ali da hočemo biti objektivni ali vsaj nevtralni« (op. c. str. 171). Feminizem, kakor ga (mora) razume(ti) zgodovina žensk in na katerega navezuje, pa je močno organsko povezan z nastajanjem in uveljavljanjem demokracije in v tem je njegova legitimnost in argumentiranost. In ker je zgodovina demokracije pač zgodovina zahodnega sveta, je to – poleg pomanjkanja virov in raziskav od drugod – dodaten argument avtorjev, da so naredili »Zgodovino žensk na Zahodu«.

III. Zgodovina in ženska narava

Ženska narava, če je, je bila z zgodovino prekrita. Vsa zadeva z zgodovino žensk bi torej morala pokazati, kako je bilo razmerje med moškim in žensko historično in kulturno konstruirano – potem je potrebno to dekonstruirati. Tudi pojmovanje, ki ga imamo o razmerju med moškim in žensko, ni univerzalno in obče, ampak povezano in determinirano z določeno kulturo. Isti metodološki postopek bi bilo mogoče uporabiti tudi za katerokoli drugo kulturno polje.

Michelet – eden redkih zgodovinarjev, ki so dopuščali misel, da je odnos med moškim in žensko pomemben tudi v zgodovini in za zgodovino – je moške vezal na kulturo, ženske pa na naturo. Sicer takšne misli najdevamo mnogo prej, vendar za historiografijo in zgodovino žensk postane šele Micheletova razlaga vredna pozornosti in obravnave. (Micheletova »argumentacija« razlike med kulturo in naturo je seveda »predantropološka«, kar pomeni, da ne uvaja niti razločka med pododovanim in pridobljenim; je torej še bolj narurna in čista, *samoumevna*, bi lahko rekli). Trdil je, da je katastrofa, brž ko ženske izstopijo iz nature, da bi se ukvarjale s politiko. In Katarina Medičejska je za to sijajen primer. Poistovetil jo je s pokolom v šentjernejski noči, s čarovništvom itd. Po Micheletu obstaja svetli in temni pol žensk: svetli je materinstvo, ki je izraz ženske skladnosti z naravo; črna plat žensk pa je politika, kot jo je utelešala Katarina Medičejska.

Če torej je kakšna zgodovina žensk, potem je tista, ki pravi, da ženske niso toliko vezane na neko dano naravo, kolikor so vezane na dani odnos, ki ga vzdržujejo moški z njimi. To pa seveda pomeni, da spreminjanja identitete žensk v zgodovini ni mogoče pojasnjevati s spreminjanjem te njihove narave, ampak s spreminjanjem razmerja med moškim in žensko, s kulturnim obrazcem, ki velja v določeni skupnosti kot večinski za to razmerje. »Zgodovina žensk« je vzela za svoj predmet prav zgodovino razmerja moškega in ženske, ki ni ne ekonomsko ne socialno in ne politično. Je specifično razmerje, razmerje spolov, ki ga zgodovinarji dolgo niso šteli za »zgodovinovorno«. Namen te »Zgodovine« potemtakem ni mogel biti samo narediti zgodovino enega pogosto pozabljenih in odrinjenih subjektov v zgodovini, ampak tudi podtakniti nov predmet historičnemu očesu. Mogoče je reči, da se je ženska vzpostavila na podlagi družbenega razmerja, ki ni nujno povezano z moškim, ampak z materialnimi, bolj družbenimi kot spolnimi odnosi. Zato je tudi ta »Zgodovina« v določeni meri poskušala križati spolno in socialno, oziroma etnično. Ženska je seveda ženska in to jo postavlja na neko mesto v družbi, ki ga opazimo in prepoznamo, ko nanjo gledamo s kulturnega vidika. Toda ta ženska je tudi meščanka, delavka, gospodinja, podeželanka itd. V navedenih in nešteti drugih določilnicah, ki ženske ne morejo razpoznati kot specifičnost, kaže izbrati in vpeljati paradigmo spola kot družbeno konstrukcijo. To je rdeča nit, ob kateri pa mora raziskovalec ves čas vedeti, da lahko tudi ni odločilen in odločujoč element za določeno žensko v določenem času. »Zgodovina žensk na Zahodu« se ukvarja s »predmetom«, ki se mu reče razmerje med spoloma skozi zgodovino, tvorijo pa ga navadni moški in navadne ženske – to hoče biti zgodovina vsakokratnih navadnih žensk, zgodovina ženske vsakdanjosti. Avtorji skrbno pazijo, da ne opisujejo navadnih žensk pod oznako »povprečne ženske«, da torej ne zapadejo v sociološke relativizme in ideološke statistične pavšale, ki so slaba usluga znanstvenosti refleksije in napad na racionalno jedro mišljenja.

IV. Zgodovina žensk med zgodovinopisjem in »drugimi« vplivi

Ženske najdemo v zgodovini tako, da predpostavimo, da so tam, namesto da bi predpostavljali, da jih tam ni, pravi Gisela Bock. Vpeljava ženske perspektive v zgodovino se zgodi – za umirjeni akademski okus nemara nekoliko nasilno – že zaradi najprej tesne, potem pa vse bolj ohlapne zveze z gibanji. Pomeni namreč postavljanje žensk v središče raziskovanja. (Vendar je tu potrebna terminološka refleksija, ki pravilno ovrednoti dvojnost perspektive: znanstveno raziskovanje / politično gibanje.) To zahteva spremembo ali vsaj redefiniranje metodoloških premis.

V družbenih vedah je žensko zunaj omenjenih določilnic – družina, otroci, delavski razred – najprej opazila antropologija. Zgodovini so predvsem koristile antropološke študije za antiko in srednji vek, saj se predvsem antropologi že dolgo sprešujejo o razmerju med spoloma in poskušajo razpoznati konstrukcijo tega razmerja. Poleg tega se je treba spomniti preprostega dejstva, da je

antropologija znanstvena disciplina, ki je prej in bolj kot druge vključila ženske v svoja raziskovanja. Svojim moškim kolegom so antropologinje očitale, da se v svojih raziskavah usmerjajo izključno k moškim, priznavale pa tudi, da je njim (moškim) dostop do žensk v raziskovanju v teh kulturah težji. Ženske antropologinje so ugotavljale, da ženske v istih proučevanih kulturah drugače opisujejo sorodstvene vezi, razmerja politične moči itd., kot je bilo mogoče prebrati v poročilih moških antropologov, ki so jim bili vir moški glasovi. Vendar to ne pomeni, da podoba ali vedenje o ženskah v celoti determinirajo moški; to je mogoče reči nemara za določena obdobja, sicer pa samo na površni ravni in za pavšalno rabo, ne s stališča zgodovine spolov. S tega stališča je pomembnejše, da na družbe, ki jih raziskuje in na vire zanje gleda kot na spolno določene, da raziskovalec raz-loči, ali so vir pisali moški ali ženske. Seveda ne gre samo za spolno določenost, ampak zanjo v celotnem kontekstu.

Za bolj bližnja obdobja pa velja, da so postale najbolj vplivne Foucaultove študije, posebej nemara »Zgodovina norosti«, ki jo je v marsičem mogoče aplicirati na analizo razmerja moški/ženska. Zlasti v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih je nasplo kazalo, da se bodo ženske študije bolj usidrale v antropologiji kot pa, da bi jim bilo mesto v gibanju zgodovine. Postalo je potrebno resno razmisliti o smereh, ki jim je slediti, preden bi se spet lotili novih raziskovanj. Vprašanje je (lahko) samo akademsko in je kot takšno hitro nehalo biti vprašanje, saj so se ženske študije metodološko in vsebinsko diferencirale; na izhodiščih tu obravnavane »Zgodovine žensk na Zahodu« pa se bodo še bolj. Tako je res tudi, da je postala korektno metodološko mogoča in vsebinsko pluralistična šele z razvojem nekaterih posebnih zgodovin: že omenjene »Zgodovine vsakdanjega življenja« (ki je seveda samo obsežen povzetek sicer že dolgega raziskovalnega zanimanja za vsakdanje življenje v zgodovinskem gibanju) in silovitega, prodornega uspeha zgodovine mentalitet. Gisela Bock je prav tako iz zgodovinskega raziskovanja, vendar iz drugačnih metodoloških izhodišč kot avtorji tu obravnavane »Zgodovine«, prišla celo do mnenja, da bi »ženska zgodovina« lahko bila »zgodovina idej o ženskah in zgodovina ženskih idej«. Prav ugotovitve teh raziskovalnih področij so nemara spodbudile in omogočile, da se je vprašanje o ženskah sploh lahko postavilo drugače kot vprašanje o vsakokratni 'condition humaine' tudi žensk.

V. Pisanje zgodovine žensk

Historiografija žensk ni vstopila v akademske kroge, hodi ob strani. Tudi pri nas se zgodovina obrača k širokemu občinstvu samo, kadar gre za opozicije med zgodovinarji nasprotnih ideologij glede velikih etično-etnično-političnih tem, ki zadevajo najprej nacionalno in (veliko pozneje tudi) politično identiteto. Tisto, na kar so vezane ženske študije, ni veličastnost posameznih dogodkov in posebnih priložnosti; te raziskave so bližje poskusom razumevanja postopkov, prek katerih sta se v času vzpostavili tako moška kot ženska identiteta.

Zgodovina žensk ni zgodovina počasnega, a herojskega vzpona žensk k svobodi, čeprav je res, da si ženske vse bolj jemljejo besedo. V antiki, na primer, ni ženskega pisanja. Prvi ženski spisi so pisma pitagorejck, zelo lepa pisma, iz rimskega cesarstva pa pisma žensk – mučenic. V preteklih stoletjih obstaja širok tok ženske zgodovine, ki so jo pisale predvsem ženske; včasih je vzporedna uradni zgodovini, včasih je z njo v nasprotju. V 19. stol. in prej, ko zgodovina še ni bila natančno opredeljen poklic, so ženske pisale zgodovino, a v knjigah, ki obravnavajo historiografijo, jih seveda ni. Ženske so pogosteje govorile o ženskah kot se je to do nedavnega predpostavljalo. V ameriški in francoski revoluciji, torej v ključnih obdobjih, so ženske govorile v terminologiji razmerij med spoloma. Čeprav se je torej odnos do pisanja s časom spreminjal, se le ni toliko, da bi bilo mogoče narediti linearno zgodovino o ženski besedi. V vsaki dobi se je treba vprašati: kakšen dostop so imeli ljudje iste ravni do pisanja? V srednjem veku zapazimo, da nenadoma obstaja zelo pomembno žensko pisanje znotraj religije: redovnice niso pisale samo pobožnih del. Hildegarde de Bingen, na primer, je avtorica zelo zanimive utopije. Šele postavitev žensk in ženskega položaja v središče raziskovalne pozornosti bo pokazala, ali imajo ta poročila in spisi vrednost in specifičen pomen za zgodovino.

Na tem mestu bi lahko začeli razpravo o zgodovinskih spisih narativne narave, kakršnih je med ženskim pisanjem veliko, in o njihovi (ne)veljavi za zgodovinopisje. Vsaj v zvezi z žensko zgodovino je mogoče reči, da ji je vstop v enakovredno zgodovinopisje otežilo dejstvo, da je »prevladal pozitivistični gon v zgodovinopisju« (G. Bock) s predpostavko o neznanstvenosti zgodovinske zgodbe, če ji je mogoče reči pripoved, ki vase meša elemente imaginacije in fikcije. Tudi temu zelo bližnji 'Quellenstreit' podpira ohranjanje stereotipa o pričevanjski zgodovini kot edini znanstveni zgodovini in ne dopušča vstopa, poleg drugih, tudi pojmu »kredibilnosti« v dojemanje preteklosti. To so metodološke predpostavke, ki so vnaprej izključile možnost »pripovedi« o resnično »doživitem« in živitem ženskem življenju. Prav (ali vsaj tudi) zaradi takšnih metodoloških predpostavk, ki so skorajda absolutno veljale, je bila nemara tudi pot, ki so je prehodili(e) tisti(e), ki se zdaj ukvarjajo z zgodovino žensk, precej podobna: v splošnem je mogoče reči, da so se ukvarjali s proučevanjem socialnih utopij, delavskega gibanja (najpogosteje iz marksistične paradigme), marginalnih družbenih skupin in kategorije dela in stavk. Na konkretnem primeru pa to dokazuje pot obeh tu

omenjanih avtoric: Gisela Bock je prišla do zgodovine žensk skozi proučevanje utopij (Thomas Campanella), delavskega gibanja in dela – oziroma na tisti točki razmišljanja o delu, ki je pipe-ljalo do zgodovine gospodinjskega dela kot pomembnega zgodovinskega fenomena, ki ga ni upoštevala nobena razredna analiza in ne razredna historiografija. Analiza zgodovine gospodinjskega dela je pokazala, da je žensko gospodinjsko delo specifičen vidik dela, da je žensko mogoče obravnavati na podlagi kategorije dela tudi zunaj zaposlitve in plačanega dela – pa vendar ne samo v zakonu in družini – in nazadnje, da šele zgodovinski pristop preseže koncept »univerzalne ženskosti«, ker jo veže na konkretno in specifično delo.

Ko je Michelle Perrot leta 1949 ponudila Ernestu Labrousso, da bi za diplomu pripravila temo iz feminizma (takrat je izšel in odmeval »Drugi spol« Simone de Beauvoir), je baje izbruhnil v smeh in ji odsvetoval karkoli početi s takšno zgolj modno, neresno temo – preusmeril pa jo je k proučevanju delavskega gibanja. Ker je ta čas sovpadal z militantnim obdobjem levičarskih sil in feminizma v Franciji, je, kot pravi sama v nekem pogovoru, proučevati delavske gibanje pomenilo vskladiti delo s prepričanjem. Labroussovska zgodovina je bila seveda trda, pozitivistična zgodovina: »zgodovina mora biti znanstvena in takšna je lahko, če je kvantifikacijska«; proučevala je torej posebej stavke. Stavka je objekt, ki ga je mogoče kvantificirati: »stavka so kvantitete: moški, ženske, trajanje, akcije.« (Od tod pa je seveda samo še korak do proučevanja marginalcev in od teh je korak do proučevanja zaporov, norcev itd. – posebnih zgodovin skratka, ki so zelo pogosto vir ali navdih »ženskimi študijam«). Kvantifikacijski postopek omogoča resne odgovore na zastavljena vprašanja in pomaga uiti lirizmu, ki so se ga zgodovinarji te in mnogih šol tako bali. Šele leta 1973, potem ko sta se izkazali na drugih področjih zgodovinopisja, sta si takšni znanstvenici kot sta Michelle Perrot in Mona Ozouf drznili pripraviti predavanje o ženski zgodovini, vendar s pohlevnim vprašanjem v naslovu »Ali imajo ženske zgodovino?«, čeprav se je v šestdesetih letih že kar veliko zgodovinarjev začelo ukvarjati s problemom ženske zgodovine v kontekstu zgodovine delavskega gibanja, vendar pa že tudi iz izhodišč ženske kulture, ženskega telesa itd.

Ta prehod, kjer postavljamo žensko v središče raziskovanja vseh področij zgodovine, se imenuje prehod od ženske zgodovine k zgodovini spolov, ki šele lahko utemelji razliko med moško in žensko zgodovino. S tem pa je treba ponovno premisliti vse teme in na novo definirati, kaj je pomembno in kaj ni pomembno v zgodovini. Analitična pozornost se je preusmerila na ženska dela, na življenje žensk v družini in jim dala drugačno hierarhijo pomembnosti.

VI. »Zgodovina žensk na Zahodu« – I., II.

V splošnem uvodu v I. knjigo je precej strani namenjenih pojasnjevanju nementa teh petih knjig: napisati zgodovino žensk na Zahodu prek zgodovine razmerij med moškimi in ženskami, razmerij, ki niso razumljena kot izraz nespremenljive biološke realnosti, ampak kot izraz »družbene konstrukcije, ki jo je mogoče razstaviti«; samo tako lahko resnično postane integralni del globalne zgodovine. Avtorjem dela je v zavesti, da uporaba nekaterih novejših historiografskih pojmov (kot je »gender«³, ki smo ga uporabili pri označitvi prehoda od zgodovine žensk k zgodovini spolov in ki je zadnja leta v rabi v širšem kontekstu ženskih študijev), pomenijo primerne in plodne kriterije za novo vrsto raziskovanja v rekonstrukciji zgodovinske realnosti.

V primeru, ko so te študije aplicirane na ženske v antiki, je rezultat dvojen: pričakovana in nevprišljiva je njegova znanstvenost (pričakovana zaradi drugih že znanih resnih znanstvenih del avtorjev te knjige, pa tudi zaradi perdmeta študija – ženske zgodovine – ki si na srečo še ne more privoščiti ne površnosti ne prehitrih sklepanj), presenetljiva pa je njena stilna lahkotnost, ki ji zagotavlja žlahtno poljudnost in razširjenost ter seveda spet postavlja vprašanje narativnosti, zgodovine kot pripovedi.

Kljub tematski razdeljenosti razprav, ki omogoča zgolj parcialna, izbirna in izbrana branja, in plačuje dolg, ki zmeraj nastane potem, ko je kazalo po naslovih že narejeno, je v tem delu očitno prizadevanje, da bi zabrisali ali celo ukinili jez med predstavo (predstavljanjem) in zgodovinsko resničnostjo. S stališča predmeta obravnave – zgodovina žensk – bi se klasično mislečemu in tradicionalno obremenjenemu bralcu utegnulo zdeti nenavadno, da so najprej obravnavani idejni (in idealni) modeli (*Ženski modeli*) in šele nato sledi analiza konkretnih praks (*Obredi in prakse žensk*). Za raziskovanje antične dobe so še posebej veljavne siceršnje ugotovitve raziskovalcev zgodovine žensk o velikem »pomanjkanju in nezadostnosti virov, dominaciji oziroma izključni pristnosti moškega diskurza.«³ Razpoznavati je potemtakem mogoče »moški pogled« na zgodovino žensk: izhodišče je iztisnjeno iz predmeta obravnave, saj je treba izhajati iz ugotavljanja, kaj je (bilo) tisto, kar so o ženskah hoteli povedati moški, kako so jih predstavljali itd., da bi lahko razpoznali temelje mentalnih in mentalitetnih navad, pravne in zakonodajne ukrepe, družbene institucije, ki so se od tu ohranile toliko stoletij. Gre torej za rekonstrukcijo moškega predstavljanja ženske real-

³ V smislu, kakor je določen npr. v J. Scott, *Gender. A Useful Category of Historical Analysis*, AHR XCI, 1986 in v J. Blok, P. Mason, *Sexual Asymmetry. Studies in Ancient Society*, Amsterdam 1987. V prvi plan so tudi v tej zgodovini stopili predmeti, ki so v novejšem času pri srcu monografskim raziskovalcem po katerem od ključev novejši historiografije: denimo, funkcije ženskih božanstev v grškem Panteonu (str. 13–55) ali obnovitev filozofskega disputa med Homerjem in Galenom

nosti, za oddaljeni pogled na ta še vedno ne dovolj »ohlajeni« predmet proučevanja, v katerem je ženska predstavljena kot pasivno in slabotno bitje, komaj *roditelj*, ne pa eden od staršev, ker ni sposobna preskrbeti obliko duše, ki je dana v gibanju, vpisanem v semenu in je torej očetova (str. 58–100). Temu negativnemu vzorcu se pridružuje izključitev ženske iz vseh, tudi najbolj elementarnih oblik političnega življenja: gre za njeno nesposobnost, da bi posredovala legitimnost, kar V. Thomas razpozna kot izvor celega niza neenakosti (disparitet) v pravnem redu, to pa ženski onemogoča, da bi izstopila iz omejenega polja subjektivnosti (ta beseda nadomešča – ne vedno smiselno – v ne-zgodovinsko usmerjenih, se pravi v socioloških, filozofskih in politoloških *woman's studies* bolj uporabljano besedo *zasebnost*) in vstopila v »abstraktni smisel neke javne funkcije« (str. 103–176). Figuralne podobe atenskih dekoriranih vaz iz V. in VI. stoletja nagovarjajo k takšni interpretaciji: ženska je lahko prisotna v vlogah in situacijah, kjer je zasebno nujni dodatek javnega, vendar nikoli ne deluje v civilnem prostoru (str. 179–240).

Ker torej ženska ni javno pomembna, se zgodi, da je odsotna tudi iz upodobitev in predstav tistih družbenih civilnih institucij, ki so sicer temeljne za njeno družbeno priznanje in ki so bile tedaj celo edina takšna možnost, kar na primer velja za zakon. Na religioznem področju, kjer so bile sicer ženskam podeljene pomembne časti in prerogative, je bila njihova dejanska vloga v tem, da so »manifestirale lastno religiozno nesposobnost« (str. 424–464), saj so bile izključene od pravice ubiti žrtev, kar je bil bistveni element obreda žrtvovanja. Prav razmišljanje o univerzumu svetega pa vendarle lahko precej na novo osvetli pravzaprav v marsičem paradoksnu pozicijo ženske: je izobčena, vendar je hkrati integrativen element v poganskem kultu; je hkrati predmet sramotjenja in brezumnega čaščenja v krščanskem razpravljanju. Ženska kljub vsemu lahko izvaja neformalno moč, katere prostor in meje je kaj težko določiti (str. 465–513). Vedeti pa je mimogrede treba, da so od 8. stol. pr. Kr. do 4. stol. po Kr. bile posedovalke takšne nedefinirane moči samo ženske, ki so izhajale iz ekonomsko in socialno pomembnih družbenih skupin; zaradi njihovega porenja so jih častili municipalni zapisi, zaradi njihove dobroteljskega pa so vpisane v krščansko literaturo.

Socialna diskriminacija ne pojasnjuje samo možnosti nekaterih žensk, da so vplivale na politično življenje kakega mesta ali da so uživale avtoriteto, ki je bila sicer pridržana samo za moške. A. Rousselle (str. 317–372) razkriva, da so samo matrone lahko v določeni meri ušle biološkemu determinizmu, ki je pritiskal na poročene ženske, namenjene prokreaciji: sužnjam in konkubinam so prepuščale funkcijo zadovoljevanja seksualnih potreb svojih mož in tako upale, da bodo ušle smrtni obsodbi, ki je prej ali pozneje grozila v trenutku porodov in abortusov. Globoke neenakosti vsega antičnega sveta so torej pretresale tudi samo žensko skupnost.

»Zgodovina žensk na Zahodu« II. (od 5. do 15. stoletja) si zopet zastavi (omahljivo, nesamozavestno) vprašanje: ali je takšno podjetje zares mogoče? Tudi v tem delu se vse začne z omejitvijo, z mejami, do katerih seže ta zgodovina in z vnovičnim zagotavljanjem avtorjev, da gre za »vpeljavo novih gledališč, novih zornih kotov, za vzpostavitev novih perspektiv ali za spreminjanje starih. Da gre bolj za iskanje novih virov, za prevrednotenje tradicionalnih« (str. 10). In prav glede na ta racionalizirani, skeptični obet je knjiga v določenem smislu rahlo razočarano. V prvem delu knjige – »Norme nadzora« – so ženske spet videne, opazovane in razlagane (tako izpod moškega kot izpod ženskega peresa) v moški optiki. V veliki meri je to optika klerikov, skorajda predanih mizoginiji, tudi zaradi izbire vzdržnosti in krepostnosti, ki jo včasih tesnobno doživljajo, optika, ki je poskušala o ženskah postaviti idealno podobo, v dobrem in zlu (Marija ali Eva), v to podobo pa vključiti posamezne ženske zgrade, zgodbe in osebnosti. Na teh dvesto straneh, ki se seveda razlikujejo po bogastvu uporabljenih virov, po analitični moči in stilni preprečljivosti, je navsezadnje nove optike, novega videnja ženskih zgodovin pravzaprav malo.

Seveda ni naključje, da je refleksija bogatejša, bolj izrazita, bolj nova kar zadeva ponudbo novih raziskovalnih predlogov in interpretativnih modelov tedaj, ko se spoprime z obdobjem poznega srednjega veka in začetkom moderne dobe, ko se ta klerična ideološka informacija postopoma raztaplja. V tem trenutku si vzamejo besedo ženske interpretacije, ki v prvi osebi razmišljajo o izbiri obleke (D. Owen Hughes), ali laični spisi, ki poskušajo na podlagi svoje izkušnje sveta in ne samo po bibličnem nareku, izoblikovati svoje žene in hčere (S. Vecchio). Ob koncu srednjega veka se celo kleriki niso mogli več omejevati na zgolj abstraktno razmišljanje o ženski, saj so se morali v vsakdanjem življenju spoprijeti z vprašanji svojih grešnic (če so bili spovedniki) ali vsaj svojih poslušalk (če so bili le pridigarji); tako so nam dali o ženskem položaju bogatejšo podobo kot njihovi predniki.

Spet pa je treba ugotoviti, kako osrednjega pomena je za naše spoznavanje realnega ženskega položaja stanje dokumentacije, ki je na voljo. Tako tudi to razdobje determinira in najbolj prizadene drugi del druge knjige – »Ženske v družinskih in družbenih strategijah« – od 5. do 12. stol. Deloma je krivdo treba pripisati avtoricam, ki bi morda lahko postavile kakšno novo vprašanje starih virov in tako našle kakšen nov element, kar velja posebno za pravne akte poznega srednjega veka, ki bi zanesljivo razkrili raznolikost ženskega položaja. Zgodovinski obstoj pomembnih ženskih osebnosti, kraljic in književnic, anglosaških redovnic in omikanih kanonic s polja književnosti spet (in glede na splošno historiografijo tudi ob pravem času) zastavlja vprašanje o nujnosti ponov-

nega premisleka razmerja moški-ženska v poznosrednjeveški družbi, onkraj ideoloških perspektiv in vprašanje o pisanju biografij in o njihovi teoretski moči. Kako je lahko ženska v deklarirano in samoumevno protišenski družbi dosegla, da so jo ubogali kot kraljico ali vladarico? Kaj pomeni dostop ali celo vstop teh žensk v kulturo v svetu, kjer je bilo veliko moških – in velika večina mogočnih laikov – nepismenih? Kaj je sploh v tem svetu kultura? Edina sila, ki ne nosi orožja? In če so ženske pogosto žrtve (kakor sicer tudi njihovi možje) dinastične politike, ki v porokah vidi priložnost za družbeni vzpon, zakaj menimo ali kaj nam dovoljuje misliti, da je takšna prisila veljala tudi med podložnimi sloji?

Tudi v tem primeru daje raznolikost zgodnesrednjeveških virov koristne namige in napotke za razmišljanje. Če drži, da nima smisla govoriti o splošnem izboljšanju ženskega položaja v zadnjih stoletjih srednjega veka, potem sta konkretna, minuciozna analiza C. Opitza in deloma dopolnjujoča razprava F. Piponnierja končno tisto, kar odstira pogled v srednjeveško žensko realnost, v položaj ženske v vsakdanjem življenju: kako skrbijo za hišo, kako pazijo na otroke, kako delajo, kar jim po spolu priče. Pravzaprav je arheologija tista, ki daje oprijemljivo vsebino temu, kar o ženskah pripovedujejo pisni viri: poznamo igle, glavnike, sponke, posodo. Lahko si zamišljamo ženske, pogubljene v marljivih dnevni dejavnostih, zaradi katerih se zdijo nekoristne in neumestne nenehne pridige o nevarnosti predajanja brezdelju (razen za najbolj bogate). Vidimo jih v drugih vlogah, ne samo kot matere in rejnice, ampak tudi kot vzgojiteljice, obrtnice-rokodelke in trgovke. V zadnjih stoletjih srednjega veka se je k ženskam usmerila nova pozornost, kar je bila posledica »novega feminističnega gibanja« (Opitz, str. 330), ki je nazadnje prispevala tudi k obogetenju zgodovine v celoti.

»Zgodovina žensk na Zahodu« je predvsem zgodovina o ženskah in ne toliko primer ženskega pisanja zgodovine. In čeprav so si avtorji oziroma uredniki zaslužili vsakršno hvalo in komaj nekaj pripomb, je vendarle – vsaj kot zanimivost – treba dodati, da so nekatere pomembne zahodnoevropske dežele, na primer Italija, premalo upoštevane; močno prevladuje francoska zgodovina, celo šovinizem francoske kulture, ki se obnaša večinoma avtoreferencialno. Kot dokument tega časa bo ostalo zapisano tudi njihovo prizadevanje po tem, da bi bralce (oziroma »trajnejše uporabnike) opozorili, na koliko meja, omejitev, vrzeli, pomanjkanja virov in drugih dokumentov naleti, kdor začne pisati zgodovino žensk. Temu sijajnemu podvigu še tega ni mogoče zameriti, da je pravzaprav kar konservativen – glede na obete o inovativnosti in o novem pristopu, pa tudi glede na nekatere posamezne dosežke znotraj zgodovine žensk oziroma zgodovine spolov. Vsekakor pa to ni glede najpomembnejšega – glede na sam predmet historične analize, zaradi česar je zgodovina žensk odločno vstopila v historiografijo.

Zbornik za zgodovino šolstva

ŠOLSKA KRONIKA

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva: Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

Zadnja številka revije (25/1992) prinaša poleg različnih prispevkov o preteklosti šolstva tudi prispevke o vprašanih šolskih arhivov, o jubilejih naših šol in o tem, kako napišemo zgodovino svoje šole.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

OPRAVIČILO

V mojem prispevku, ki je bil objavljen v prejšnji številki Zgodovinskega časopisa pod naslovom *O slovenskem zgodovinopisju 1945–1990 ali kako je na zgodovinopisje vplivalo staranje oblasti* (ZČ, 46, 1992, 3, str. 387–394), je prišlo zaradi moje malomarnosti do hude napake pri citiranju. Na strani 389, v prvem odstavku, je zapisal podpisani naslednji stavek:

Zgodovinar Bogo Grafenauer je v svoji razpravi objavljeni leta 1947,³ podal oceno predvojnega zgodovinopisja, ki je bilo »v veliki meri le odsev tujega, samo prenešenega koncepta, ne pa da bi zraslo iz domače problematike, ne da bi bila naša lastna, domača veda.«

V navedenem stavku je prišlo do nenatančnega citiranja. Stavek bi se moral s pravilnim citiranjem glasiti takole:

Zgodovinar Bogo Grafenauer je v svoji razpravi, objavljeni leta 1947,³ podal oceno predvojnega zgodovinopisja, ki je bilo »v veliki meri le odsev tujega, samo prenešenega koncepta, ne pa da bi v **vsem** zrastle iz domače problematike, ne da bi bilo v **resnici v vsakem pogledu** naša lastna, domača veda.«

Nemarnost in nič drugega kot to, je privedla do falzifikacije originalne misli, za kar se profesorju dr. Bogu Grafenauerju in seveda bralcem iskreno opravičujem.

Vasko Simoniti

OCENA IN OCENJEVALEC

V zadnjem Zgodovinskem časopisu, Ljubljana 1992, številka 3, letnik 46, str. 424–425, se je Stanetu Grandi zapisala ocena razstavnega kataloga *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo*, katerega soavtor sem. Nikoli ni bil moj namen odgovarjati na take ali podobne zapise, vendar gre v tem primeru za nerazumevanje zastavljene teme.

1. Katalog ni izšel ob razstavi, ki je bila zaradi vojne res preložena na pomlad 1922, ampak že oktobra 1991, torej nosi pravo letnico izida.

2. Zanima me, odkod piscu trditvev o Železarni na Dvoru, da je »nekoliko nerazumljivo, da kljub tako ugledni tradiciji, o kateri nam govorijo že arheološki predmeti, ni zmogla višjega, zahtevnejšega nivoja«? Znano je, da se je železarna tako zaradi teoretično in praktično izobraženih vodilnih uslužbencev kot po številu delavcev, tehnični opremljenosti itd., prav s kakovostjo izdelkov enakovredno kosala z drugimi srednjeevropskimi železarnami. Kakšno zvezo ima »ugledna tradicija, o kateri nam govorijo že arheološki predmeti« z velikim industrijskim obratom 19. stoletja? Tradicija je le v nahajališčih železove rude. Kar zadeva tradicijo v steklarstvu, ni vredno zgubljati besed. Za primer vzemimo le izdelke Rogaške Slatine, ki sodijo po oblikovalski in tehnični plati v sam vrh.

3. Katalog ima podnaslov *Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem*, zato so snovalci razstave zajeli vse tiste bistvene oblike množične proizvodnje, katere rezultat je industrijsko oblikovan predmet. Stane Granda pa pogrša mizarstvo, čevljarstvo, torbarstvo, sedlarstvo, puškarnstvo, ki da ga ne smemo pozabiti, in tudi izdelke iz gline, kamna ter mavca. Za zgodovinarja bi se spodobilo, da bi vedel vsaj to, da je naštetu v 19. stoletju tipična obrtna dejavnost, ki z masovno proizvodnjo industrijskih obratov nima nobene zveze. Tudi mizarstvo je bilo obrt, če izvzamemo številne tovarne serijsko izdelanega pohištva iz upognjenega lesa, kar je v katalogu tudi zapisano.

4. Kar zadeva materialne in pisane vire, je seveda trditvev, da avtorji vseh možnosti le niso izrabili, pravilna. Kdo pa je že izkoristil prav vse možnosti? Analiza inventarjev meščanskih salonov, župnišč, zakristij in tudi notranjosti cerkva, ki da bi dala lahko veliko veliko več podatkov o mizarstvu (seveda ne samo o tem), pa je predmet druge raziskave, ki je že v teku. Čeprav smo se pri delu ponekod res srečevali s pomanjkanjem pisnih virov, pa se prav gotovo nismo s pomanjkanjem materialnih. Kot je razvidno iz kataloga, je bilo razstavljenih 356 predmetov, kar je le izbor ogromnega števila ohranjenih izdelkov domačih industrijskih obratov.

Matija Žargi

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

MEDNARODNI SIMPOZIJ O MATIJI MAJARJU-ZILJSKEM

Pošišče 1992

Pred sto leti (31. julija 1892) je v Pragi umrl Matija Majar, rojen leta 1809 v Ziljski dolini, Slomškov učenc in sodelavec, sotrudenik Novic, najiniciativnejši, najodločnejši med oblikovalci slovenskega političnega programa, Zedinjenje Slovenije, v letu 1848, ki si je vse življenje prizadeval za utopično idejo zblizevanja slovanskih jezikov in oblikovanja umetnega skupnega slovanskega jezika. Njemu v spomin je bil v dneh 6–9. julija 1992 v vasi Pošišče (Tratten) v Ziljski dolini svojevrsten mednarodni simpozij. Idejo zanj je dal dr. Andrej Moritsch, sam doma iz Draganč (Dragantschach) v Ziljski dolini, zgodovinar, ki predava na dunajski univerzi (to študijsko leto tudi v Ljubljani) in dela na njenem Inštitutu za raziskovanje Vzhodne in Jugovzhodne Evrope. Avstrijsko zvezno ministrstvo za znanost in raziskave je sprejelo njegov raziskovalni projekt in s svojimi finančnimi sredstvi omogočilo simpozij, ki mu je bila soprireditelj tudi ljubljanska izpostava Avstrijskega inštituta za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo pod vodstvom dr. Feliksa J. Bistra. Simpozij je bil svojevrsten, ker je zbral znanstvenike-zgodovinarje v lepem naravnem okolju, na čistem zraku, skoraj 800 m visoko, »na kmetih«, kakor bi nekdanj rekli. Predavanja so se vrstila v Moritschevim počitniškem domu, udeleženci pa so stanovali pri posameznih domačinih, vse zunaj hotelov in dvoran.

Zbralo se je 17 referentov, ki so pridstavljali 9 držav in deset narodov. Zastopane so bile Avstrija (Wilhelm Baum, Theodor Domej, Avguštin Malle, vsi trije iz Celovca, Andrej Moritsch z Dunaja, Zoran Konstantinovič iz Innsbrucka), Češka (Vladislav Št'astný iz Brna in Miroslav Šesták iz Prage), Hrvaška (Dragutin Pavličević iz Zagreba), Nemčija (Christian Hannick iz Trierja), Poljska (Antoni Cetnarowicz iz Krakova), Rusije (Iskra Vasiljevna Čurkina iz Moskve), Slovaška (Tatjana Ivantyšynová iz Bratislave), Slovenija (Marjan Dolgan, Jurij Fikfak, Vasilij Melik in Peter Vodopivec iz Ljubljane) in Ukrajina (Feodosij Steblyj iz Lvova).

Referati so obravnavali različne strani Majarjevega življenja in dela, Majarjeva živa zavzetost za slovansko idejo pa je bila spodbuda ali povod za razpravljanja o usodi in razvoju slovanske ideje pri posameznih slovanskih narodih. Snov referatov so torej dajale teme: duhovno življenje Koroške v Majarjevem času (Baum), etnična zavest koroških Slovencev pred letom 1848 (Domej), Slovenci v letu 1848 (Vodopivec), Majarjevi nacionalni programi (Melik), Majarjeva publicistika (Malle), Majar in narodopisje/etnologija (Fikfak), Majarjeva gramatikalna skupnoslovanska metoda (Dolgan), Majarjevo potovanje v Rusijo in cerkvene oblasti (Moritsch), Majar in Rusija (Čurkina), Majar in Hrvaška (Pavličević), poljsko-slovenski odnosi z vidika slovanske ideje (Cetnarowicz), slovanska ideja pri Čehih pred dualizmom (Šesták), pri Čehih v času dualizma (Št'astný), pri Slovakah (Ivantyšynová), pri galiških Ukrajincih (Steblyj), pri Srbih (Konstantinovič), pravoslavje in slovanska ideja (Hannick). Diskusija je bila živahna in plodna. Večina predavanj je bila v nemščini, predavalo in diskutiralo pa se je tudi v slovenščini, ruščini, hrvaščini in češčini. Vse kaže, da bodo predavanja izšla v dveh publikacijah, v Bratislavi in v Celovcu. Svoje prispevke so poslali tudi Nikita Iljič Tolstoj (Moskva), Arsenij Lis (Minsk) in Milčo Lalkov (Sofija), ki na simpozij žal niso mogli priti.

Udeleženci simpozija so v dneh svojega bivanja v Pošiščah obiskali tudi Videnče/Wittenig, kjer je na hišni številki 5 Majar preživljal svojo mladost, Bistrico na Zilji (Feistriz a.d. Gail), Gorje (Göriach), kjer je bil Majar skoraj 20 let župnik in kjer je imel sedanji župnik Stanko Trap spominsko mašo, rojstni dom Franceta Grafenauerja, zadnjega slovenskega koroškega državnega in deželnega poslanca pred prvo svetovno vojno (Moste/Brugg 9), in Brdo (Egg), kjer je Grafenauer pokopan. Znanstveni in družabni del simpozija, medsebojni kontakti in razpravljanja, stiki z domačini in Ziljsko dolino so se zapisali udeležencem v lep spomin.

Vasilij Melik

SIMPOZIJI O LAVANTINSKEM ŠKOFU MIHAELU NAPOTNIKU V RIMU

Slovenik, 14.–19. september 1992

Mihael Napotnik je pastiroval na čelu lavantinske škofije v času, ko sta ljubljansko škofijo vodila Jakob Missia (1884–1898) in Anton B. Jeglič (1898–1930), goriško nadškofijo Alojzij Zorn (1883–1897), Jakob Missia (1898–1902), Andrej Jordan (1903–1905) in Frančišek B. Sedej (1906–1931), tržaško škofijo pa Ivan N. Glavina (1882–1895), Andrej M. Sterk (1896–1901), Franc K. Nagl (1902–1910) in Andrej Karlin (1911–1919). Od vseh naštetih je imel Napotnik najdaljši staž škofovanja na čelu iste škofije in sicer od leta 1889 do smrti leta 1922. Njegovo delovanje je soupadalo s časom številnih narodnih, idejnih, strankarskih, gospodarskih in socialnih vrenj v slovenskem prostoru, z gibanjem »Proč od Rima« na verskem področju, z vojno viхро v letih 1914–1918, ki je zrušila habsburško monarhijo, in z nastankom kratkotrajne Države Slovencev, Hrvatov, in Srbov oziroma Kraljevine SHS.

O Napotniku kot pisatelju, škofu, mislecu, organizatorju itd. ni bilo veliko znanega, še več, razširjene so bile trditve o Napotnikovi preveliki »nemški« usmerjenosti, ki so nedvomno izhajale iz njegove lojalnosti do Dunaja in zlasti do cesarske hiše. Mnoge je motil njegov asketizem in aristokratska drža (kar je bilo večkrat poudarjeno tudi na simpoziju) in zlasti lovljenje ravnotežja med slovenskimi in nemškimi verniki, ki jih je vodil. Tu ne gre za vprašanje narodnostne opredelitve, ampak za dejanje prevelikega poudarka elementom nemštva, npr. v dopisovanju. Razumljivo je, da se je obračal na svoje vernike v nemškem in slovenskem jeziku (npr. s pastirskimi pismi), nerazumljivo pa je, da je, npr. na Jegličeva slovenska pisma, odgovarjal v nemškem jeziku. V avstrijskem prostoru je užival ugled kot mislec in dober govornik in ta svetovljanska drža, odprtost v evropski katoliški miselni svet, je bila kar nekoliko premalo poudarjena na simpoziju.

Ne samo za cerkvene, temveč tudi za vse zgodovinarje je pomembna njegova tiskana zapuščina. V mislih imam izdaje škofijskih sinod (1896, 1900, 1903, 1906, in 1911) v petih obsežnih knjigah. Gradivo je določil in uredil sam, obdelovali pa so ga poznavalci, vendar je zadnjo redakcijo izvršil zopet sam. Karkoli že: če dodam k besedam rektorja Slovenika dr. Maksimilijana Jezernika, da je simpozij dodal mozaični kamenček k vedenju o škofu Napotniku, še misel, da je bilo naše srečanje tudi vzpodbuda za nadaljne raziskave o njegovem delu. Marsikaj ni bilo dorečeno in nekatera področja Napotnikovega dela so celo neobdelana zaradi odsotnosti referentov in njihovih prispevkov. Popolnejšo sliko o vlogi posameznikov bomo dobili s primerjalnim študijem in analizo ne samo pomembnih osebnosti iz slovenskega cerkvenega življenja, ampak tudi raznih struj, pogledov mnogih duhovnikov, ki so v stiku z življenjem drugače reagirali, z dobrim poznavanjem vseh virov in idejnih tokov od Vatikana do Dunaja, če imamo pred očmi samo avstrijsko dobo. Lavantinski škof Napotnik je bil razprt med domačijo, Dunajem in Vatikanom, krmariti je moral med slovenskimi in nemškimi interesi, hkrati pa izvrševati nalogo, ki je bila primarna: skrbeti za versko in splošno življenje svojih vernikov.

V prvi sklop predavanj na simpoziju lahko uvrstimo prispevke, ki so osvetlili čas Napotnikovega škofovanja. O političnem in narodnostnem vrenju je govoril **Vasilij Melik**, ki ga je dopolnjevalo razmišljanje **Franca Rozmana** o socialni demokraciji in nemških nacionalcih na Štajerskem. Odsotni **Anton Ožinger** je zapisal nekaj misli o cerkvenih razmerah (gledano tudi iz širšega zornega kota) na Štajerskem konec 19. in na začetku dvajsetega stoletja, medtem ko je **Bruno Hartman** posvetil svoje razmišljanje Mariboru kot mestu in sedežu škofije.

O Napotnikovi mladosti in poti do duhovništva je govoril konjiški arhidiakon **Ivan Pajk**, njegovo študijsko dobo na Dunaju pa je precizno analiziral **Walter Lukan**. Napotnikovo imenovanje za lavantinskega škofa v okviru cerkvenih in političnih razmer na Štajerskem je bilo predmet zanimanja **Vinka Rajšpa**, medtem ko se je kanonik **Viljem Pangerl** lotil primerjave med Napotnikom in njegovima predhodnikoma, Slomškom ter Stepišnikom. Nekaj spominskih utrinkov na Napotnika je nanizal v poslanem referatu **Anton Trstenjak**.

Škofova osebnost, delo in odnos do prostora, v katerem je živel, so bili osvetljeni z različnih (kot sem že omenil, pa ne vseh) vidikov: o njegovem odnosu do cerkvene umetnosti je govoril **Andrej Kropelj**, o razvoju cerkvene glasbe **Edo Škulj**, o stikih z Jegličem **Bogdan Kolar**, o cerkvenem pisatelju in zlasti govorniku **Jože Rajhman** in o Napotniku – zgodovinarju **Janez Marolt**. **Ivanka Tadina** je razmišljala o njegovem odnosu do misijonske misli in **Vlasta Stavbar** o pobiranju zvonov ter deklaracijskem gibanju na Štajerskem med prvo svetovno vojno. **Marjan Drnovšek** je opozoril na izseljevanje z območja lavantinske škofije pred prvo svetovno vojno in na odnos Cerkve do tega pojava, dopolnjeval pa ga je prispevek **Darka Friša** o priseljevanju duhovnikov iz te škofije v ZDA.

Poseben sklop je bil posvečen Napotniku kot najvišjemu dušnemu pastirju v škofiji, organizatorju in mislecu. Z liturgičnim gibanjem v njegovem času nas je seznanil **Ivan Likar**, o pripravah na evharistično leto v lavantinski škofiji **Julka Nežič** in o njegovem delu na bibliističnem področju **Marjan Peklaj**. O cerkvenopravnem vidiku Napotnikovih sinod je govoril **Stanislav Slatinek**, o sinodah na splošno – s poudarkom na sinodi 1900 – **Metod Benedik** in o pastirskih pismih **Vinko Potočnik**.

Napovedani, vendar nerealizirani, so bili še prispevki o uradnih in zasebnih stikih škofa Napotnika s sodobniki (**Anton Ožinger**), o Korošču in Napotniku (**Feliks Bister**), o Napotnikom povsem slovstvenem delovanju do posvetitve s posebnim ozirom na službovanje v Bosni (**Viktor Vrbnjak**) in o Napotnikovi bibliografiji (**Miloš Rybář**). Nekateri odsotni referenti so obljubili, da bodo pripravili referate za objavo v zborniku, ki vedno sledi simpoziju in izide od naslednjem srečanju, tj. v našem primeru septembra 1993 (mimogrede: posvečeno bo ljubljanskemu škofu Antonu Alojziju Wolfu, 1782–1859).

In še-ugotovitev o poteku simpozija: odlikovala ga je nenatrpnost s predavanji (samo štirje v dopoldanskem in enako število v popoldanskem času), omejenost izvajanja na trideset minut in – kar pogrešamo pri srečanjih zgodovinarjev – vedno jim je sledila bolj ali manj živahna diskusija. Omogočal je ni samo čas, temveč tudi ozek krog sodelujočih, ki so poznali obravnavano problematiko ali pa so zanj kazali aktiven interes. Sodelujoči so bili predstavniki različnih strok (zgodovi-

narji, teologi . . .), kar je dajalo simpoziju še posebno zanimivost in različnost pogledov, ki so se soočali v mirnem akademskem duhu.

Letošnji simpozij v spomin 70-letnice Napotnikove smrti je potekal v okviru Slovenske teološke akademije v prostorih Slovenka v Rimu. Rektor dr. Maksimilijan Jezernik in vicerektor dr. Joško Pirc sta skrbela za dobro počutje vseh udeležencev. Organizirana je bila tudi skupinska avdienca pri papežu Janezu Pavlu II. v letnem dvorcu Castel Gandolfo, nedaleč od Rima, kjer je v slovenskem jeziku nagovoril udeležence simpozija z besedami: »Spoštovani udeleženci simpozija o škofu Napotniku, ki ga vodi njegov naslednik Monsignor Franc Kramberger. Škof Mihael Napotnik je bil vsestransko izobražen in aktiven. V obdobju prve svetovne vojne je utrjeval življenje cerkve v svoji mariborski škofiji kot tudi drugje bodisi s poglobitvijo filozofskih temeljev kot tudi s pravnimi navodili, kar je razvidno iz njegovih petih škofijskih sinod, tiskanih v latinščini. Očetovsko blagoslavljam Vaše delo in Vaše zaključke.« (Osservatore Romano, 17. 9. 1992). Zaključek srečanja je bil namenje izletu v Subiaco z ogledom samostanov sv. Bednedikta in sv. Sholastike in prijetnemu kramljanju ob kozarcih dobrega vina na Frascatiju.

Marjan Drnovšek

SLOVENSKA MATICA, SI-61001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 214-190

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah:

Fran Zwitter
O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed pglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittra.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

Ferdo Gestrin
SLOVENSKE DEŽELE IN ZGODNJI KAPITALIZEM

16. stoletje ni le čas reformacije in kmečkih uporov, temveč tudi čas naglega porasta prehodnega in izvoznega trgovanja ne le z nemškimi severom, temveč tudi z Italijo. Ob agrarni dejavnosti so nastajale nove zvrsti obrti, napredovalo je rudarstvo ter fužinarstvo, kjer je idrijski rudnik imel v razvoju kapitalizma evropski pomen. V novih oblikah proizvodnje se kažejo elementi kapitalizma, v povezavi s tem je prihajalo tudi do »komercializacije« zemljiškega gospodarstva. Gestrinovo delo pojasnjuje tudi sočasne kulturne vplive in stike.

RAZSTAVE

KMETJE NA BAVARSKEM – OD RIMSKIH ČASOV DO SEDANJOSTI

V središču izrazite kmetijske krajine v Straubingu na Dolnjem Bavarskem je trajala od 5. maja do 1. novembra 1992 doslej največja razstava o življenju kmetov sploh, Bauern in Bayern von der Römerzeit bis zur Gegenwart. Postavila sta jo ponovno osnovana ustanova Haus der Bayerischen Geschichte in mesto Straubing. Zavzetost Bavarcev za svojo zgodovino izpričuje dejstvo, da je omenjena Hiša bavarske zgodovine neposredno v sestavi Bavarske državne pisarne, kar ustreza uradu ministrskega predsednika v drugih deželah. Ta ustanova ima nalogo, da preuči kompleksno zgodovino srednjih in spodnjih ljudskih plasti in jo tudi ustrezno predstavi. Z razstavo Pohod v industrijski vek (Aufbruch ins Industriezeitalter) so predstavili vsakdanje življenje in delovne razmere delavcev, nameščencev, podjetnikov in iznajditeljev. Pred več leti so se lotili priprav za razstavo o bavarskih kmetih, pri čemer seveda ni zajeta ta poklicna skupina v ozkem smislu, temveč v bistvu podeželje z najrazličnejših vidikov. Bavarski kmetje so tradiciji najbolj zavezani prebivalci te dežele, o čemer se lahko vsakdo, kdor potuje po podeželju, prepriča sam. Seveda se je njihovo število zmanjšalo na približno tri odstotke vseh prebivalcev. Zato razumljivo ne manjka karikatura, ko se kmet v bavarskem narečju sprašuje, »če smo res že tako redki, da nas morajo razstavljeni.« Tudi časovno sega dlje nazaj kot do rimskih časov, seveda z omejitvijo, da je za tedaj razstavljenih pač manj eksponatov. Težišče je seveda na zadnjih 1.500 letih. Zgodovinski lok sega od prazgodovine do zadnjih najmodernejših kombajnov in elektronskih aparatov, ki se uporabljajo v kmetijstvu.

Na kratko so predstavljeni začetki človeške naselitve na Bavarskem, pri čemer so seveda izrabili sedanje zanimanje ljudi za okolje in zemljo ter so prav ob vhodu v vojvodski grad Straubing, kjer je večji del razstave, razstavili najstarejše doslej znano gnojišče na svetu, ki so ga izkopali lani, tudi na Bavarskem. S tem so hoteli že kar uvodoma opozoriti na pomen zemlje, ki je najdragocenejši naravni vir in prehranjevalka vsega živega na svetu.

Sicer pa je razstava organizirana v 19 tematskih sklopih. Prvi je Bavarska rimska dediščina – Med antično svetovno kulturo in barbari. Predstavljena je vas na starih kultiviranih tleh ob rimski cesti. Tu so prikazana razna provincialno rimska orodja iz raznih zakladnih najdb, miniaturni model živine iz 4. stol., os za mlinске kamne, rimski koledarji, nagrobni spomenik, ki prikazuje prevoz vina z voli, itn. Nekoliko prezgodaj pa je najbrž prikazana nadstropna freska s tremi srednjeveškimi stanovi, pri čemer ne manjka hudič, ki preži nanje, in enako tudi dva izvoda Lex Baiuvariorum iz 9. stoletja.

Drugi sklop je Vas in njeni prebivalci – Ustanovitev v bajuvarskem času. Tu je prikazana diferenciacija med svobodne in nesvobodne oz. pozneje med plemstvo in podložnike predvsem na podlagi grobnih pridatkov. Zanimiv je tudi prikaz bolezni in poškodb, kolikor so se odražale na kosteh. Te kažejo, da je bilo v tem obdobju sorazmerno veliko poškodb zaradi nasilja, kar ne kaže ravno na mirne čase. Prikazan je tudi diagram smrtnosti za neko vas v 7. stol. Iz Južne Tiroške sta iz 8. stol. prikazana na sliki dva bavarska plemiča duhovnega in svetnega stanu kot ustanovitelja lastniške cerkve.

V 3. sklopu je prikazan Kmet v srednjeveški umetnosti – Najzgodnejše predstavitve kmetov v knjižnem slikarstvu. Ker kmet tedaj zaradi svojega nizkega stanu ni mogel biti naročnik takih del, je lahko bil upodobljen le posredno v kaki drugi zvezi. Tu torej ne more iti za verno predstavitve, temveč bolj za idealno tipičen vzorec, ki še zdaleč ni nujno, da bi predstavljal realnost. Tu so prikazane tudi prve pratike.

Četrti sklop je Poljedelstvo in živinoreja – Simbioza človeka, živali in rastlin kot podlaga kmečkega gospodarstva. Tu je prikazana izraba tal s tripoljnim gospodarstvom, rekonstrukcija gosposčine iz 11. stol., arheološki dokazni material o rastlinah in živalih od zgodnje kamene dobe do zdaj. V tem sklopu je tudi veliko slik in modelov domačih živali in številna stara in novejša orodja, ki so se uporabljala v živinoreji in domačem živalskem zdravilstvu.

V petem sklopu, Mesto in podeželje, trg in trgovina, je prikazan nastanek mest na Bavarskem, zlasti tistih, ki so jih ustanovili Wittelsbachovci, odtisi mestnih pečatov, obsežen izbor bavarskih kovancev iz 13. stol., razne mere, diorama o tedenskem sejmu iz l. 1450, razne izkopenine iz mestnega življenja, tudi o gospodinjstvu in podobno.

V šestem sklopu, Kmečki spori (upori) in nemška kmečka vojna – Povodi za nastanek in njihova razrešitev, so izčrpno prikazani lokalni spori (upori) podložnikov z gospostvi, med seboj in tudi v širšem okviru, razviden pa je tudi poseben položaj Bavarske v nemški kmečki vojni. Kot nosilec odpora proti gosposčinam so nastopale predvsem vaške soseske. Med eksponati velja omeniti posvetovanje pod vaško lipo iz l. 1508, vaški red, prikaz nekega spora na zemljevidu iz l. 1557,

spore med soseskami in zaplembo živine zaradi nejasnih pašnih pravic, prikaz kmeta, ki prisega, satiro na zavlačevanje sodnih procesov, zasedanje sodnega zbora, oborožitev kmetov z različni noži v 16. stoletju, sporazum med podložniki knežjega samostana Kempen in tamkajšnjim opatom iz l. 1526, ki dokazuje, da kmetje kljub vojaškemu porazu v kmečki vojni niso izgubili svojih pravic in da je bilo ravnanje s poraženci v različnih gospostvih zelo različno. Prikazani so portreti voditeljev upornikov in najpomembnejših vojaških vodij, ki so zatrli upore, reliefni zemljevid gospostev na Frankovskem, ki so jih uporniki oplenili, in številni izvirni dokumenti o tej tematici.

V sedmem sklopu, Prikaz kmetov v umetnosti okoli l. 1500, gre za spremenjen, bolj realističen in dobrohoten odnos do kmetov, kot upodoblencev v primerjavi z visokim srednjim vekom. Kmetje, zlasti pri delu in praznovanjih (plesih), so postali posebna kategorija upodabljanja, ki so jo gojili tudi zelo znameniti grafiki (npr. Dürer).

V osmem sklopu, Bavarci po tridesetletni vojni – Vaška soseska in gospostvo, je prikazan zlasti začetek absolutistične vladavine in protireformacija. Tu je od eksponatov posebno zanimiv grafično in opisno izredno vsestranski prikaz župnije Martinsbuch, posestne razmere raznih vasi in gospostev, prikaz obrtne in trgovske dejavnosti gospostva Hohenkammer okoli l. 1700 in kot posebna zanimivost portret kurje dekle, ki je bila na najnižji stopnji v hierarhiji služinčadi. Upodobljen je tudi postopek s kmetom pred sodnikom in nekaj orodja za torturo.

V devetem sklopu je Upodobitev kmetov od 17. do 19. stoletja. Tu gre predvsem za like kmetov v zvezi z opravili po posameznih mesecih, za kmečki ples, pretep kmetov, za hude posledice bavarske vojne 1741–1745, za krivolovske scene.

V desetem sklopu, Od podložnika do svobodnega kmeta – Reforme Montgelasove dobe, je prikaz časa, ki je bil pri nas značilen za obdobje vladave Jožefa II., ker je tedaj Bavarska pač nekoliko zaostajala za Avstrijo oziroma je ta v kmetijskih reformah pač prednjačila v Evropi. Zelo dobro je dokumentirana pot Bavarske v moderno državo, sekularizacija, osvoboditev kmetov, agrarni prekrat, uvedba stabilnega katastra, davkov, odprava patrimonialnega sodstva, uvedba šolske obveznosti, urejene vojaščine in uveljavljanje poselskih redov.

V enajstem sklopu, Kmečka opravila in nebeški blagoslov – Zavetniki in votivne slike, je prikazana vernost kmečkih ljudi in povezava posameznih svetnikov s kmečkim delom, zvonjenje proti toči, požari kmečkih stavb, nezgode pri podiranju drevja. Izredno pester so votivne slike, ki so vsebinsko podobne kot pri nas.

V 12. sklopu, Začetek uvajanja tehnike in združenj – O krizah med razcvetom kmetijstva, je zelo nazorno prikazano širjenje znanstvenih dognanj in tehničnih pripomočkov v kmetijstvo, porast prebivalstva in povečanje njegove mobilnosti. Med eksponati so na prvem mestu osnovna dela utemeljitelja racionalnega kmetijstva v Evropi Albrechta Thaerja, njegovega bavarskega učenca Maxa Schönleutnerja in seveda utemeljitelja agrikulturne kemije Justusa von Liebiga, nato pa množica strojev, naprav, kemičnih snovi ter obilno gradivo o združništvu, o kmetijskih razstavah, o kmetijskem šolstvu in pod.

V trinajstem sklopu, Centralno usmerjano kmetijstvo – Nacionalnosocialistična vladavina in vojna na »domovinski fronti«, naj bi bilo prikazano pravzaprav le obdobje 1933 do 1945, vendar pa je vključen tudi čas po prvi svetovni vojni in njene težavne posledice za nemško kmetijstvo. Zajeta je seveda ideologija o »zemlji in krvi«, odprava vseh kmetijskih združenj in vistosmerjenje v Reichsnährstand-u, bitke za pridelke, štiriletni načrti in naposled oskrba z živežem v totalni vojni. Veliko eksponatov ponazarja ideološko tematiko posebnega pomena kmetstva v nacionalnem socializmu ter dednih kmetij. Razstavljeno je izredno veliko plakatov, ki ponazarjajo propagando za pridobivanje živeža. Nekdanja Jugoslovanska ljudska armada ni bila posebno izvirna, ko je na raznih hribih, npr. pri Novi Gorici, na pobočjih v tla vrezovala Titovo ime. Simbol nacizma, kljukasti križ, so vrezali tudi na njivo z ovsom v neki bavarski vasi.

V štirinajstem sklopu, Kmet v umetnosti nacionalno-socialistične dobe, je veliko eksponatov, ki nazorno prikazujejo prevedbo nacionalno-socialistične ideologije v likovno umetnost. To nam je dovolj dobro znano iz obdobja socialističnega realizma.

Petnajsti sklop, Od konjske vprege do traktorja – Popolno mehaniziranje kmetijstva, zajema obdobje radikalnih sprememb na podeželju in vključevanje bavarskega kmetijstva v Evropsko gospodarsko skupnost.

Šestnajsti sklop, Hiperprodukcija in propadanje kmetij – Kmetijstvo sodobnosti, nazorno prikazuje položaj kmetov na Bavarskem, problematiko tehnike in njenega vpliva na okolje, zmanjševanje deleža kmetijskega prebivalstva v celotnem, zmanjševanje števila kmetij od približno 440.000 l. 1949 na 210.000 l. 1991, opuščanje kmetijske pridelave, milejšo »bavarsko pot« v primerjavi npr. z nizozemsko Mansholtovo pri opuščanju kmetij. Seveda so prikazani najnovejši pridelovalni in rejski postopki in poskusi pridelovanja energetskega virov (etanola) na zemljiščih, ki so jih izločili iz pridelave običajnega živeža in krme.

V 17. sklopu Prihodnost – Kmetijstvo v tretjem tisočletju, je prikazano sedanje videnje kmetijstva, zlasti v tesni zvezi z varstvom okolja, v osemnajstem sklopu pa je prikazana Bavarska vaška šola – zgodovinski oris.

V devetnajstem sklopu so na prostem pripravili vse značilne zemljiške kategorije od travnika do njiv z oziminami in jarinami, okopavinami, stročnicami, krompirjem, hmeljem, kmečki vrt, kočarski vrt, samostanski vrt, nasad z jagodičevjem, kmečke stavbe in pod.

Poudariti velja, da je razstava izredno izčrpna in pripravljena z veliko skrbnostjo. Za starejša obdobja ima veliko podobnosti z razmerami pri nas, zlasti v predalpskem svetu. Izdelali so tudi obsežen razstavni katalog: Bauern in Bayern von der Römerzeit bis zur Gegenwart. Katalog zur Ausstellung im Herzogsschloss Straubing. Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur Nr. 23/92, Haus der Bayerischen Geschichte München.

Jože Maček

ARHEOLOŠKI VESTNIK

Osrednjo slovensko arheološko revijo izdajata Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V Arheološkem vestniku (AV) so objavljeni rezultati arheoloških raziskovanj na vzhodnoalpskem in zahodnobalkanskem prostoru. Predstavljena so najdišča in premične najdbe iz vseh arheoloških dob.

Preko 900 izvodov Arheološkega vestnika zamenjuje Biblioteka SAZU z ustanovami iz vsega sveta (akademijami, univerzami, arheološkimi inštituti, muzeji, spomeniškovarstvenimi zavodi), s čimer pridobi letno najmanj toliko izvodov dragocenih tujih znanstvenih publikacij, in sicer ne le arheoloških, ampak tudi zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih.

Starejši letniki AV so večinoma že pošli, novejše pa lahko kupite v knjigarni Cankarjeve založbe v zgradbi Slovenske matice, Kongresni trg 8, Ljubljana. Cena letnika 42, 1991, ki je izšel v večjem formatu in trdi vezavi, znaša 1940 SIT.

OCENE IN POROČILA

Leila Avrin, **Scribes, script and books : the book arts from antiquity to the Renaissance**. Chicago : American Library Association & London : The British Library, 1991. 356 str., 308 Pl., 35 Fig.

Leila Avrin je profesorica za zgodovino knjige na židovski univerzi v Jeruzalemu. Objavila je obsežno delo, v katerem je zbrala informacije o pisanju in na roko izdelanih knjigah skozi zgodovino do začetkov tiskarstva. Tema je resnično obsežna, saj podrobno obravnava obdobja od egipčanskih in mezopotamskih papirusov pa do Gutenbergovih tiskov. Zato razumemo tudi avtoričino pripombo, da je bil za pisanje takega dela potreben pogum »za nepopolnost«, sama namreč meni, da ni ekspert za 99% tem, ki jih obravnava. Po drugi strani pa se zahvaljuje svojim bivšim študentom, ki so ji postavljali vprašanja, da je nanje tu lahko odgovorila. Knjiga je pisana kot univerzitetni učbenik, opombe so skraćene na najnujnejše, pač pa je na koncu dodana obsežna literatura, specifičirana po poglavjih.

Delo ima štirinajst poglavij. Uvodni dve o pisanju in abecedah sledita razvoju pisanih sporočil od zgodnjih začetkov, kjer je še težko potegniti črto med risbo, okrasom ali pa preprostim vrezanim sporočilom, nato prek piktografske pisave, hieroglifov do abecede. V abecedi sledimo razvoju posameznih črk, avtorica podaja pregledno tabelo zapisovanja alfabetskih znamenj v sinajski, severno semitski, zgodnji grški, klasični grški in zgodnji latinski pisavi. Seveda so vsa izvajanja tudi bogato ilustrirana, večina spomenikov, ki jih omenja, je na slikah.

Poglavja, ki sledijo, obravnavajo knjigo v starem svetu – Mezopotamiji, Egiptu, Grčiji (tudi v helenističnem obdobju) in Rimu. Vsa so pisana po strogo začrtanem sistemu – najprej je zemljevid ozemlja z vrisanimi kraji, ki jih v poglavju omenja, nato sledijo podpoglavja o zgodovini dežele in o pisanih virih, ki so tam nastali. Sledi obravnava materiala, na katerega so pisali, in tehnični aspekti zapisovanja. Tako razloži tehnike izdelovanja papirusov, voščenenih tablic, pergamenta pa do pripomočkov, s katerimi so nanje pisali – razne vrste stilusov. V razdelku o zgodnji literaturi v teh deželah opozarja na zgodnje zapise pa vse do visoke literature, ki je nastala na določenem področju – npr. Ep o Gilgamešu, in končno omeni tudi številne učbenike, ki so jih uporabljali v helenističnih in rimskih šolah. Pozornost namenja ilustratorjem, pa pisarjem in njihovim šolam, kakor tudi stopnji pismenosti na splošno. Opozarja na posamezne elemente, ki smo jih prevzeli od davnih prepisovalcev knjig – npr. kolofon, ki je prišel prek Mezopotamije, poznali so ga tudi Egipčani in seveda Grki. Njegova pot v srednji vek pa je šla iz Mezopotamije, prek neobabilonskih knjig do hebrejskih in arabskih prepisov. Obravnava tudi obliko knjige, ki je najprej zvitek pergamenta in šele postopno dobi obliko kodeksa.

V tekstu so nevsiljivo podane zgodovinske preglednice npr. egipčanskih dinastij, grške in helenistične zgodovine, rimskih cesarjev – vzporedno so navedeni tudi glavni pisatelji v različnih obdobjih, kar so neobhodna pomagala za razumevanje razvoja knjige za študenta, ki ne študira vzporedno tudi zgodovine, oz. za hitro komparacijo dogodkov. Posebno mesto v knjigi zavzema obravnava hebrejske knjige in njene zgodovine. Po eni strani je kljub enotnosti sistema pisanja, ki ga je avtorica uvedla, razumljivo, da hoče dati večji poudarek domačemu dogajanju, po drugi strani pa je bila usoda hebrejskih knjig, ki imajo kontinuiteto do srednjega veka, nekaj posebnega. Podaja tudi preglednico oblikovanja znakov od zgodnjih semitskih, prek zapisov, najdenih ob Mrtvem morju, do kodeksov iz srednjega veka.

Nadalje sledimo razvoju latinice, od njenih začetnih oblik v prvih stoletjih po Kristusu, ko se razvijejo poleg kapitalik in tako imenovane rustike tudi kapitalne uncialke, ki so še velike črke, iz njih pa prave male črke – pol uncialke. Karolinška doba prinese svoj način oblikovanja črk, nastane gotica, humanizem pa ima spet svoj stil. Dotakne se tudi razvoja kaligrafije – lepomisja po izumu tiskarstva in ironično pripominja, kako je bila ta večšina degradirana v zadnjem času (to ugotavlja za akademsko izobražene Američane). Kot pravi, je pravi užitek brati pismo nekoga, ki ima danes med 65 in 80 let, v primerjavi s tem, kar napišejo študentje, ki jim ni več kot 30 let. (Pri nas bi verjetno lahko ugotovila isto?). Lepopisje je šlo v zaton, zato pa so vse bolj cenjeni kaligrafi.

V naslednjem sklopu podrobno obravnava rokopisne kodekse, ki so nastali v srednjeveških samostanih Evrope. Po zgledu prejšnjih zgodovinskih poglavij tudi obravnava material, na katerega so pisali – pergament, dotakne se moderne izdelave pergamentov. Pa črnila, zlati lističi, pigmenti, ki so jih uporabljali – rdeča, črna, zelena barva. Ponzarja način zlaganja kodeksa in pripravo za ilustratorje. Poglavje popestri z duhovitimi pripombami, ki so jih skriptorji pisali na robovih ali v kolofonu. Čas za pisanje v samostanih je bil od sončnega vzhoda do zahoda razen ur, ki so bile namenjene molitvam. Tako razumemo pripombo »Hvala Bogu, kmalu bo tema!«

Iluminatorji kodeksov so bili posebni umetniki. Razvoj ilustracij se je razvijal različno od dežele do dežele in seveda je sledil tudi zgodovinskemu dogajanju – tako deli razvoj na bizantinski, špansko saksonski, karolinški, otonski, romanski in gotski.

Posebno mesto v zgodovini ima tudi islamska knjiga. Ironija je, da je Mohamed imenoval Žide in kristjane »ljudi knjige«, da pa se imamo Arabcem zahvaliti, da so se nam ohranila mnoga dela antičnih piscev – npr. Platona, Aristotela, Arhimeda, Hipokrat in drugih. Tudi pri islamskih knjigah nas Avrinova pelje skozi razvoj knjige po začrtanem sistemu – material, literatura, zapisovalci, ilustracije.

Nadalje piše še o izdelavi papirja, ki ga sledimo od iznajdbe na Kitajskem do zgodnjih mlinov, ki so se pojavili v Španiji v 10. stoletju. Znanje so zopet posredovali Arabci, pa do novih metod, ki so jih razvili

v Evropi – v Italiji, Franciji in končno do slavnega holandskega papirja. Sprašuje se tudi, kaj se bo zgodilo s temi novimi kislimi papirji, ki jih uporabljamo zdaj, bodo dovolj obstojni, da bodo zanamci lahko občudovali knjige današnjega časa, tako kot mi one iz srednjega veka in renesanse?

Prav tako sledimo razvoju vezave knjige – od izdelave pol, platnic, šivanja ter vzorcev na platnicah, ki se pač z leti spreminjajo. Ironično jih primerja z »odličnim« vezavami modernih edicij, ki garantirano razpadejo po nekaj branjih in ugotavlja, da prav zaradi tega klasična ročna vezava ne bo nikoli prišla iz uporabe.

Knjigo zaključuje poglavje o začetkih tiskarstva. Dodana je obsežna bibliografija; morda je tu pomanjkljivost, če beremo knjigo z našega zornega kota, da se je avtorica omejila predvsem na angleško pisana dela, ki pa žal redko posegajo na področja, ki se dotikajo našega prostora. Pač pa je zanimivo, da je z navedbo založb označena vsa literatura, ki je na trgu še dostopna, upoštevani so tudi reprinti.

Delo je vsekakor vredno vzeti v roke, lahko kot učbenik ali pa kot zanimivo branje, saj je daleč od tega, da bi bilo pisano suhoparno.

Anja Dular

Eduard Peričić, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog. Ljetopis popa Dukljanina.* Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1991. 370 strani. (Analecta Croatica Christiana; XIX)

Gregor Barski: Kraljestvo Slovanov. Marsikateremu bralcu, pa tudi zgodovinarju, ki je sicer poslušal predavanja iz južnoslovske zgodovine, gornji podatek ne pove in ne pomeni kaj dosti. Če pa bi povprašali po Letopisu popa Dukljanina oziroma po Barskem rodu (ustreznejši slovenski izraz za ta dva, tudi v slovenski historiografiji uveljavljena termina, bi bil: Anali dukljanskega duhovnika (klerika) oziroma Barska genealogija), pa bi bila stvar verjetno precej drugačna. Gre seveda za najstarejše ohranjeno historiografsko delo, ki je nastalo na področju ene od južnoslovskih držav(ic) in ki ga nekateri hkrati smatrajo tudi za najstarejše ohranjeno delo iz južnoslovske lepe književnosti.

Zato ne čudi izjemna pozornost, ki so jo temu delu namenili predvsem hrvaški in srbski zgodovinarji, pozornost ki je – glede na današnje stanje raziskav in spoznanj – pravzaprav obratnosorazmerna vrednosti dela kot zgodovinskega vira. Od resnično obsežne literature o Letopisu, ki ga je prvič tiskal Mauro Orbin (v italijanskem prevodu) že leta 1601 in katerega podatki so bili že sredi 13. stoletja uporabljani v takomenovanih lokrumskih falsifikatih (listinah, ki so nastale v benediktinskem samostanu na otoku Lokrumu pri Dubrovniku), je trdno podlago za študij problematike, povezane z Letopisom, prineslo šele delo Ferda Šišića. Ta v svojem času vodilni hrvaški zgodovinar je – v današnjih časih nepredstavljivo – leta 1928 pri Srbski kraljevi akademiji objavil kritično izdajo tega vira in napisal obsežno študijo k njemu. Veliko Šišićevo delo, v katerem je obdelal tudi kompletan historiat dotakratnega preučevanja, potrdil zanesljivost vira, kar se tiče geografskih podatkov, vendar hkrati izrazil veliko skepso glede verodostojnosti njegovih zgodovinskih informacij za zgodnji srednji vek in čvrsto fiksiral nastanek v drugo polovico 12. stoletja v Dukljo oziroma mesto Bar, je dalo podlago in povod za nov val zanimanja za Letopis, ki se je vsaj posredno, dotaknil tudi slovenske historiografije.

Prvi se je na Šišićevo knjigo namreč odzval Nikola Radojčić, sremski Srb, ki je bil med leti 1920 in 1941 univerzitetni profesor v Ljubljani. Najprej v oceni (*Slavia VIII*, 1929) in nato še v posebni razpravi (*Društveno i državno uredenje kot Srba u ranom srednjem veku*, Glasnik Skopskog naučnog društva XV–XVI, 1936) je predvsem s sociološkega in zgodovinsko-pravnega vidika analiziral Letopis. Za svoje delo je dobil polno priznanje, saj so njegovi rezultati prišli v pravne zgodovine, ki so izšle po tej študiji. Približno v istem času, vendar z manj uspeha, se je analizi Letopisa posvetil tudi Josip Rus (*Kralji dinastije Sveladičev, najstarejši skupni vladarji Hrvatov in Srbov*, Ljubljana 1931; *Krst prvih Hrvatov in Srbov*, Ljubljana 1932), ki je na podlagi Dukljaninovih podatkov o gotskem izvoru Slovanov (Hrvatov) skušal pokazati na državotvorno vlogo, ki naj bi jo pri nastajanju hrvaške in srbske države imeli germanski Goti oziroma dinastija Sveladičev, katere genealogija se kot rdeča nit vleče skozi celoten Letopis in ki naj bi bila gotskega izvora (pripisuje ji podobno vlogo, kot so jo kasneje imeli v nastajanju Kijevske Rusije Vikingi oziroma Rjurikova dinastija, s to razliko, da naj bi Goti ves čas od pozne antike naprej ostali na Balkanu). Strokovna kritika je Rusovo analizo zgodovinskih podatkov, ki jih prinaša Letopis, ostro napadla in zavrnila, mu je pa kljub temu priznala, da je uspel pokazati na določeno prekrivanje prvih poglavij Letopisa z gotsko zgodovino, kot je zabeležena pri Jordanesu. V pobijanje Rusove hipoteze, kar glede na njene slabe metodološke temelje niti nit bilo težko, se je leta 1932 vključil še Ljudmil Hauptmann. Čeprav je bil takrat že profesor v Zagrebu, pa je bil Hauptmann tretji zgodovinar, tesno povezan s slovensko historiografijo, ki se je vključil v razpravo o Letopisu. Pokazal je, da je tki. »gotomanija« v Letopisu (zlasti *id est Gothi, qui et Sclavi*) samo stilistično sredstvo, s katerim kompilator spaja dva drugače neskladna dela (Hauptmannova ocena Rusove razprave iz 1931 v *Nastavnem vjesniku* XLI, 1932–1933, 76–79).

V današnji historiografiji velja ta vir, katerega podatki se nanašajo predvsem na Dukljo (približno današnje Črno goro), a tudi Hrvaško, Srbijo (Raško), Dubrovnik, Zahumlje in Travunijo, za nezanesljiv in razen za najmlajšo dobo, ki jo opisuje, tudi neverodostojen. K takšni neugodni oceni ni prispevala samo analiza zgodovinskih podatkov, ki jih Letopis prinaša, in njihova konfrontacija s podatki drugih, zanesljivih virov, ampak tudi vrsta neugodnih okoliščin, zvezanih z virom samim: načinom, kako je ohranjen, vprašanjem njegove vrsti in namena in nenazadnje vprašanjem avtorstva.

Pisec, oziroma pravilneje, kompilator Letopisa, saj je kritika nedvosmiselno ugotovila, da je tekst sestavljen iz več osnovnih predlog (t.i. Trebinjski letopis, legenda-žitje o sv. Vladimiru, dukljanska kro-

nika), v uvodu piše, da je na svoja stara leta prevedel s slovanskega na latinski jezik spis o Gotih, ki se latinsko imenuje *Regnum Sclavorum*. Ker osnovni, slovanski tekst ni ohranjen, se je na ta podatek Letopisa vedno gledalo s skepsjo, češ, da slovanskega teksta sploh nikoli ni bilo. Današnje osnovno besedilo je latinski tekst, ki naj bi ga po pričanju predgovora naredil sam pisec in ki je danes ohranjen v enem samem rokopisu iz srede 17. (sic!) stoletja; prepisu Trogirčana Ivana Lučića, po katerem je 1666 tudi tiskal *Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum* v svojem pomembnem delu O kraljevstvu Dalmacije in Hrvaške (*De regno Dalmatiae et Croatiae*). Od nastanka Letopisa v drugi polovici 12. stoletja pa do ohranjenega Lučićevega prepisa je tako minilo pol tisočletja, v katerem nam je njegova pot praktično nepoznana. Ne dvomno pa je osnovni tekst na tej poti, na kateri je moral biti tudi večkrat prepisovan, doživel številne spremembe. To se jasno vidi pri primerjanju »Lučićevega« teksta z italijanskim prevodom Maura Orbinija iz 1601, kot tudi z hrvaško redakcijo Letopisa, ki je bila najdena v začetku 16. stoletja v Makarskem primorju in po kateri je književnik Marko Marulić 1510 napravil latinski prevod (to so danes poznane štiri redakcije, v katerih se je Letopis ohranil).

Kolikšne so bile te spremembe, je težko reči, saj se prvotnega teksta Letopisa verjetno ne bo dalo nikoli rekonstruirati, oziroma potrditi Lučićev prepis, ki danes velja za osnoven tekst Letopisa, za veren posnetek dela iz 12. stoletja. Vsaj delen odgovor na to vprašanje bi dale temeljite in precizne filološke analize, ki bi pokazale, ali gre v Lučićevem prepisu za jezik (oz. posamezne izraze) starejšega ali mlajšega obdobja (dosedaj je v tej smeri z zelo vidnimi rezultati raziskoval samo M. Medini v prvi polovici našega stoletja: *Dubrovačke starine*, Dubrovnik 1933; *Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina*, Rad JAZU 273, 1942). Naj v tem okvirju, povezanim z osnovno obliko vira, opozorimo le še na paradoksalno stanje, ki najbolje kaže, kako težko in komplicirano je vprašanje genealogije Letopisa, da je danes veljavni osnovni tekst (Lučićev) ohranjen v najmlajšem rokopisu in da so vsi trije prevodi (italijanski, hrvaški in Marulićev latinski) ohranjeni v starejših rokopisih oz. celo tisku! O času nastanka in avtorstvu hrvaške redakcije Letopisa je pred kratkim prav v *Zgodovinskem časopisu* (44, 1990, str. 521–546) pisal Mladen Ančić, ki pa ga Peričić v svoji knjigi, ki je izšla leta 1991, že ni mogel več upoštevati.

Na težave, ki jih je zgodovinarjem povzročal ta vir, kaže tudi dejstvo, da se niso mogli zediniti, kateri historiografski vrstni sploh pripada. Ime Letopis (anali), ki se je v historiografiji ohranilo vse do danes, je za ta vir vpeljal že v 16. stoletju Dubrovčan Ludvik Tuberon (*Diocleatis auctoris annales*). Številni zgodovinarji, zlasti v 19. stoletju (njihov pregled glej v knjigi, ki jo predstavljamo), so vir označili za kroniko. Nikola Radojčić, ki smo ga zgoraj že omenili, pa je v svoji oceni Šišičeve izdaje Letopisa 1929 vpeljal za ta vir novo ime: Barski rodoslov (*Anonymi Antibarvensis Genealogia*), ki ga je tudi dobro utemeljil z dvema dejstvoma: vir prikazuje zgodovino v obliki neprekinjene genealogije Svevladičev (35 generacij) in v njem ni niti ene same letnice, brez katerih si analov in kronik ne moremo predstavljati. Peričić, ki je temu vprašanju posvetil veliko pozornost (str. 111–118), vztraja pri nazivu kronika in to utemljuje s tem, da »unatoč svim genealoškim karakteristikama u njemu prevladava pripovedna a ne genealoška metoda« in da »ono ipak pripada više kronologiji nego genealogiji« (str. 118). Ti njegovi argumenti proti Radojčićevim ugotovitvam bralca bolj zmedejo kot prepričajo: ne razloži namreč, kakšna je po njegovem pripovedna, kakšna genealoška metoda in kakšna je razlika med njima. Po neki preprosti logiki bi sklepali, da tudi genealogije kot historiografska vrsta uporabljajo pripovedno metodo (če že rabimo ta ponesrečeni termin), saj nam svojo zgodbo ponavadi pripovedujejo, redkeje pa rišejo (nekaj k metodi genealogij glej npr. pri A. Lhotsky, *Apis Colonna, Fabeln und Theorien über die Abkunft der Habsburger*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 55, 1944). Pa tudi Peričičeva druga trditev, da Letopis pripada bolj kronologiji kot genealogiji, ne bo prava. Prvič kronologija ni histografska vrsta in zato sploh ne moremo ugotavljati, ali neko delo pripada »više kronologiji nego genealogiji«. (Historična) kronologija je predvsem le sredstvo, s katerim razlagamo (prevajamo v današnji sistem) oz. kritično preverjamo časovne podatke v zgodovinskih virih. In drugič, tudi če pristanemo na primerjavo med kronologijo in genealogijo, je Peričičeva trditev v konkretnem primeru Letopisa sploh nerazumljiva, saj Letopis direktno ne vsebuje niti enega absolutnega kronološkega podatka; relativna kronologija (npr. štetje po generacijah), ki je uporabljena v Letopisu, pa je predvsem značilna prav za genealogije. Zato mislim, da je tudi s stališča kronologije v viru Radojčićeva oznaka doslej najboljša.

Drugo težko vprašanje, na katerega historiografija ni dala jasnega odgovora, je vprašanje namena in cilja Letopisa (ta naziv, za katerega je bilo pokazano, da za oznako našega vira ni dober, je uporabljen samo zato, ker je uveljavljen v zgodovinijsju). Peričić, je pri reševanju tega vprašanja in celotne problematike (vprašanje avtorstva) pravilno izhajal iz konkretne zgodovinske situacije v Duklji v drugi polovici 12. stoletja, ki jo zaznamujeta predvsem propad(anje) dukljanske države, ukinitve dukljansko-barske nadškofije in podreditev njenih sufraganov dubrovaški. Letopis naj bi tako bil sredstvo, s katerimi se je poskušalo obnoviti cerkvene institucije in državno celovitost. Na eni strani naj bi pokazal na kontinuirani obstoj posebne države pod dinastijo Svevladičev že od »gotskih« časov naprej, na drugi strani pa naj bi utemeljeval obstoj in pravice barske metropolije (glede na Dubrovnik, ki naj bi ga po Letopisu ustanovili prav Svevladiči; pogl. 26), katere nastanek umešča na državni zbor na Duvanjskem polju za časa kralja Svetopolka (Svetopolek), ko naj bi bili za celo kraljestvo osnovani dve nadškofiji: v Saloni in Duklji (znamenito pogl. 9). S tem dviguje pisec dukljansko-barsko nadškofijo na raven splitske, ki si je 925 priborila metropolitansko oblast nad vsemi dalmatinskimi in hrvaškimi škofom. Ta moment v Letopisu je resnično najlepše močje tolmačiti prav v zvezi z bojem za obnovu barske nadškofije, ki jo je najkasneje 1167 unikal papež Aleksander III. in njene sufrange podredil dubrovaški (gl. T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, zv. II, JAZU, Zagreb 1904, št. 103–106). Nerazumljivo in nejasno pa je (v kolikor je bil eden od ciljev pisca Letopisa obnova nadškofije), da ni v ta namen izkoristil in navedel še nekaj zgodovinskih dejstev, ki jih je moral poznati in ki so v argumentaciji glede pravic barske cerkve

nedvomno imela večjo težo kot več kot sumljivo enačenje s splitsko cerkvijo. V mislih imam dva papeška privilegija dukljanski (barski) cerkvi, o katerih Letopis molči. S prvim je protipapež Klement III. podelil 1089 dukljanskemu nadškofu Petru palij in mu podredil (potrdil) celo vrsto škofij (*Has quoque ecclesias tuo iuri tuaeque ditoni ac successorum tuorum cum omnibus suis pertinentiis submittitis, videlicet Dioclenensem ecclesiam, Antiuaurensensem et Catatinensem, Dulcinensem, Suuacinenensem, Scodrinensem, Driuaustinensem, Polatinensem, Serbiensem, Bosniensem, Tribunensem*); z drugim pa je Kalikst II. 1124 potrdil dukljansko nadškofijo in nadškofu Eliji *tuaeque regimini gubernandum tradimus ecclesiam Diocletianam, Antibarensem, Buduensem, Scatarensem, Dulchinensem, Suvacinensem, Scodrensem; Drivastinensem, Polatinensem, Serbiensem, Bosonensem, Tribensem*... (ponatis obeh privilegijev glej pri Peričiču, prilogi št. 8, 9). V kolikor pristanemo na tezo, ki jo poskuša dokazati Peričič, da je bil avtor Letopisa barski nadškof Gregor, je popolnoma nemogoče, da teh dveh, za njegovo nadškofijo tako pomembnih privilegijev ne bi poznal. Pa tudi če bi bil avtor Letopisa le navaden klerik (da je šlo za cerkveno osebo, je nedvoumno razvidno iz predgovora Letopisa), bi si težko predstavljali, da mu te stvari ne bi bile znane. Zato je pač bližje misel, da glavni cilj oz. namen teksta ni bil služiti obnovi oziroma utrditvi (po 1177) barske nadškofije. To bi dokazovalo tudi dejstvo, da pisec razen v predgovoru, kjer pravi, da se je svojega dela lotil tudi na prošnjo bratov in svečnikov »svetega dukljanskega nadškofovskega sedeža« samo še na enem mestu (zgoraj omenjeno 9. pogl.) omenja dukljansko-barsko nadškofijo. Prvi cilj in namen našega dela je bil vsekakor predvsem pokazati na neprekinjeno državno tradicijo Duklje pod eno dinastijo od »gotških« časov naprej.

Obrnimo se končno še k vprašanju avtorstva tega pomembnega historiografskega dela, ki je seveda zvezano tudi z zgoraj navedenimi problemi in kateremu je obsežna Peričičeva študija tudi namenjena. Peričič ni prvi, ki smatra, da je avtor tega dela barski nadškof Gregor (Grgur). Ta se s tem nazivom omenja med leti cca. 1173 in 1194 oz. zadnjič okrog 1196, vendar že s pridevnikom *olim*. Kot je razvidno iz natančnega Peričičevega pregleda dosedanjih mnenj glede avtorstva Letopisa (str. 118–137), je Vjekoslav Klaić že 1925 slutil v barskem nadškofu Gregorju avtorja Letopisa, vendar svojega mnenja ni utemeljil. Enako sta o avtorju Letopisa kasneje menila tudi S. K. Sakač in Đ. S. Radojičić, a tudi onadva nista v podkrepitev svoje teze ponudila trdnih dokazov. To si je za svojo nalogo zadal Eduard Peričič.

Koliko je bilo njegovo delo uspešno, naj presodi bralec sam. Na tem mestu želim opozoriti le na nekaj momentov, ki so bili za Peričičevo dokazovanje avtorstva odločilnega pomena. Sam vir mismo uvoda (*Auctor ad lectorem*), na podlagi katerega je že starejša historiografija prišla do zaključka, da je bil avtor Letopisa nek po imenu nepoznan dukljanski duhovnik, ne nudi nekih otipljivih podatkov, ki bi pomagali razsvetliti to vprašanje. No, Peričiču je pri analizi skupin, katerim se avtor dela obrača, uspel korak naprej. Opozoril je na formulo *dilecti in Christo fratres*, s katero se pisec obrača prvi skupini svojih bralcev, ki so jo mimo redovnikov uporabljali le višji cerkveni dostojanstveniki – kardinali, nadškofje, škofje in tudi papež (kot rimski škof) oziroma papeška pisarna – kadar so komunicirali med seboj. To železno pravilo, ki je bilo tudi del visokoformaliziranega jezika (*stilus curiae*), ki ga je uporabljala papeška pisarna (neupoštevaje teh pravil je pomenilo sum v originalnost papeške listine), je torej lahko uporabil samo nekdo, ki je bil po rangi najmanj škof in je to torej moral biti tudi pisec predgovora Letopisa (naj v zvezi s tem vprašanjem navedem še dva naslova, ki ju Peričič ne pozna, a njegovo tozadevno argumentacijo še dopolnjujeta: L. Santifaller, *Über die Titel in den Adressen der Papsturkunden von den Anfängen bis zum Ende des 11. Jahrhunderts*, Zgodovinski časopis 6–7, 1952/53 (Kosov zbornik) in T. Frenz, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance 1471–1527*, Tübingen 1986). Ta Peričičeva analiza je pomemben dokaz za to, da je bil avtor dela sam barski nadškof, vendar je potrebno opozoriti, da bi to formulacijo lahko uporabil tudi kakšen njegov suffragan (škof). To pomeni, da se je krog ljudi, ki pridejo v poštev za avtorja dela, bistveno zožal, ne pa tudi povsem zaprl okrog barskega nadškofa. Tega se je zavedal tudi Peričič, ki je hotel svojo tezo dodatno podkrepiti z dokazovanjem, da je Letopis, za katerega je historiografija (zlasti Šišić) nesporno ugotovila, da je nastal v drugi polovici 12. stoletja, nastal (dobil svojo dokončno obliko) točno v času, v katerem je bil Gregor barski nadškof (cca. 1173–1194).

Po analizi dveh listin, ene iz 1177 in druge iz 1189, je Peričič prišel do sklepa, da »jedini je mogući zaključak da je kronika Sclavorum regnum napisana između 1177. i 1189. godine« (str. 175). Za *terminus post quem* mu je služila listina nadškofa Gregorja iz 1177, naslovljena na salonitanskega (splitskega) nadškofa Ranijerija, s katero priznava prvenstvo splitske nadškofije nad celo Dalmacijo, saj da je, »iz starih reskriptov in dokumentov svojih prednikov in različnih drugih virov (*diversis aliis coniecturis*) prišel do resnice, da je salonitanska cerkev nekdanj držala oblast in prvenstvo nad celo Dalmacijo in da je dukljanska cerkev, katere nasledstvo je barska cerkev s pravično odločitvijo prenesla nase, postala metropolija s pristanom omenjene salonitanske cerkve, do katere je ohranila spoštovanje« (T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*..., II, št. 155). Peričič je prepričan, da se za *diversae aliae coniecturae*, kar prevaja za »neki drugi pokušaji« (str. 170, 175) skriva Letopis v še ne dokončani redakciji, ki naj bi skupaj z ostalim gradivom, na katerega se Gregor sklicuje v listini, dokazoval starost dukljansko-barske nadškofije. »Budući da govori još samo o pokušajima, a ne o nekom konkretnom djelu, slobodni smo zaključiti da Kronika do te godine još nije bila definitivno priređena, ali da je svakako bila u nastajanju« (str. 175). Na žalost so ti Peričičevi zaključki preveč smeli in premalo utemeljeni, da bi zdržali resno kritiko. Predvsem je seveda nemogoče dokazati, da je z *diversae aliae coniecturae* res mišljen prav Letopis, čeprav je že Šišić napisal (*Letopis popa Dukljanina*, Beograd–Zagreb 1928, str. 105, 106), da lahko le slutimo, da je Gregor s temi besedami imel na umu prav Letopis. Pod takšno formulacijo bi se lahko namreč skrivalo tudi marsikaj drugega, ali pa tudi nič, če razumemo pasus *Ex antiquis rescriptis et monumentis antecessorum meorum et diversis aliis coniecturis veritatem perpendes* kot navadno floskulo. Kajti bistvo in namen tega Gregorjevega pisma ni nobeno ugotavljanje zgodovinske resnice in pravice, ampak navaden političen sporazum, s katerim Gregor

priznava prvenstvo splitske cerkve (*iam ecclesiam vestram in matrem et dominam recognoscere destinavi*), v zameno pa od splitskega nadškofa – in kar je še pomembnejše, hkrati tudi papeškega legata – Ranieriija pričakuje, da mu bo pri papežu izposloval palij (*ita tamen, quod mihi ad pallium ad vestrum servitium a curia romana inquirendum tanquam in negotio proprio curiosius existatis*) kot znanak definitivne potrditve barske nadškofije. Drugič, samostalnik *coniectura* ima več pomenov, tako, da Peričičev prevod v »pokušaj« (str. 170, 175; enkrat tudi v »nagadanje« str. 225), na podlagi česar sklepa, da Letopis do 1177 še ni bil napisan v končni redakciji, ni obvezujoč in edini veljaven. Večina slovarjev opredeljuje to besedo z: domneva, mnenje, razlaga in vedeževanje (Wahrsagung). Šišić (O. c., str. 72) in za njim tudi V. Mošin (*Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb 1950, str. 27) prevajata ta pasus iz nekih drugih izvora, kar mislim, da je veliko bolj v skladu s kontekstom, v katerem se *coniectura* pojavlja kot Peričičev prevod, tako, da so njegovi zaključki v tej smeri vsekakor presmeln. In tretjič, dvom, da se pod tem samostalnikom skriva Letopis, utrjuje tudi primerjava podatkov, kaj nam o odnosu barske in splitske cerkve sporoča Letopis in kaj omenjena listina. Po Letopisu sta bili salonitanska in dukljanska nadškofija ustanovljeni hkrati na državnem zboru na Duvanjskem polju za celo kraljestvo (Belo in Rdečo Hrvaško, oz. spodnjo in zgornjo Dalmacijo); po Gregorjevem pismu pa je samo salonitanska cerkev *totius Damatie dominatum et primatum quodam obtinuit* in je dukljanska cerkev postala metropolijska šele s pristankom salonitanske; torej *kasneje*. Gregor se torej o prvenstvu salonitanske cerkve ni mogel podučiti iz Letopisa, ker ta trdi nekaj drugega. Celo nasprotno, lahko bi tudi trdili, da Gregor sploh ni mogel biti avtor Letopisa, saj listina iz 1177, katere Gregorjevo avtorstvo je nesporno, trdi glede začetkov dukljansko-barske nadškofije nekaj drugega kot Letopis! Vendar je to interpretacija, za katero mislim, da je podobno kot Peričičeva bliže špekulaciji.

Za terminus *ante quem* nastanka Letopisa predstavlja Peričiču listina iz 1189, datirana *apud Ragussii civitatem*, s katero Desislava, žena zadnjega neodvisnega dukljanskega kneza Mihajla, prepušča dubrovniški komuni dve ladji. Med pričami, ki so prisostvovala temu pravnemu poslu, je na prvem mestu naštet barski nadškof (*Antivarensis antistes*) Gregor (integralni tekst listine glej v prilogi 5 Peričičeve knjige ali A. Vučetić, *Spomenici dubrovački*, Srd. V, 1906, 54–55). Peričiču je ta listina znak, da je Duklja že prišla pod oblast raškega velikega župana Štefana Nemanje in da sta Desislava, vdova kneza Mihajla in nadškof Gregor kot begunca prišla v Dubrovnik in da je torej tudi Letopis, ki je nastal v Duklji, moral biti napisan pred tem časom (str. 175, 231 sl., 235). Peričič je tudi v tej listini videl več od dejanske vsebine. Pred vsem nam je seveda šele dolžan dokaz, da je bil Gregor res avtor Letopisa. S poskusom umestitve nastanka Letopisa v čas, ko je bil Gregor barski nadškof, namreč *šele poskuša dokazati*, da je bil Gregor avtor Letopisa, tako, da se tu vrti v krogu in dokazuje nekaj s tistim, kar naj bi šele dokazal! Zato je pojavljanje Gregorja v seznamu prič neke listine praktično irelevantno za določanje zgornje časovne meje nastanka Letopisa. Drugi problem Peričičeve interpretacije se pojavi, če podrobneje pogledamo navedeno listino. V svoji notranji zgradbi vsebuje elemente, ki so tipični za notarski instrument: invokacijo, datacijo, dispozicijo, seznam prič (ki je v notarskih instrumentih sicer ponavadi takoj za datacijo) in podpis notarja (*et ego diaconus Marinus et unius notarius interfui et hoc scripsi*), medtem ko obstoj notarskega znaka iz objave na žalost ni razviden. Po svoji vsebini pa se instrument *ne oddaljuje* od pravnega posla in modalitet, po katerih je bil sklenjen, tako, da je za analizo razmer v Duklji v tistem času neuporaben. Z drugimi besedami povedano, pred seboj imamo navadno pogodbo med dvema strankama, kakršnih je (bilo) še na stotine, ki je v svojem tekstu skoncentrirana samo na vsebino pogodbe in nam o nagibih, povodih in vzrokih, ki so pripeljali do nje, ne pove nič (to bi eventualno lahko izvedli iz arenge, še bolj pa iz naracije listine; elementov, ki jih notarski instrument praviloma ne vsebuje). Zato menim, da so zaključki o begunstvu Desislave – ki mimogrede povedano, kar pa za nas ni nepomembno, ob sklenitvi pogodbe ni bila vdova, kot misli Peričič (str. 232) ampak žena (*uxor*) dukljanskega kneza Mihajla, kar avtomatično zavrača vse špekulacije, da je v Dubrovnik prebežala po moževi smrti, kakršna koli naj bi ta že bila – in Gregorja v Dubrovnik na podlagi listine iz 1189 brez prave podlage. Dejstvo, da sta 1189 bila v Dubrovniku, še ne pomeni, da sta tam bila kot begunca.

Tako vidimo, da je Peričičev poskus umestitve nastanka Letopisa v čas barskega nadškofa Gregorja na zelo trhljih nogah. Tudi drugi argumenti so bolj indici kot dokazi za Gregorjevo avtorstvo Letopisa. Na žalost se ni ohranilo, ali pa sploh ni bilo napisano, nobeno (drugo) Gregorjevo delo, ki bi omogočalo primerjavo z Letopisom in na tak način pomagalo razrešiti to težko vprašanje avtorstva. Peričič je v svoje raziskave vložil veliko truda in znanja, prezentiral problematiko v vsej njeni širini, z bistroumno analizo razjasnil marsikatero mesto virov in pokazal, da spada Gregor v najožji krog oseb, ki bi lahko bile avtor Letopisa. Ali je resnično bil prav on, pa ostaja, vsaj zame, še vedno odprto.

Peter Štih

Antun Vramec, **Kronika 1578**. Alojz Jembrih, **O Vramčevoj Kronici**. Zagreb–Varaždin 1992. 144 in ločeno 100 strani.

Leta 1578 je natisnil prvi ljubljanski tiskar Janez Mandelc (Mannel, Manline) prvo hrvaško tiskano zgodovinsko delo: Kronika vezda [= zdaj] znovich zpravljena Kratika Slououenzkim jezikom po D. Antolu Pope Vramcze Kanouniku Zagrebchkom. Stampane v Lublane po Iuane Manline, leto. M.D.LXXVIII. S tem je postal zagrebški kanonik Antun (Antol) Vramec, rojen leta 1538 v Ormožu ali v okolici in ob izidu Kronike župnik v Brežicah, začetnik hrvaške kajkavske književnosti. Od leta 1584 do svoje smrti 1588 je bil Vramec župnik v Varaždinu, kjer je leta 1586 izšla prav tako pri Mandelcu, ko je ta krajši čas deloval v Varaždinu, še njegova Postilla na vsze leto. Oboje, Kronika, ki prinaša zgodovino od začetkov

do avtorjevega časa, in Postilla, ki vsebuje pridige za nedelje in za praznike, sta bogata vira za lingvistične, literarno zgodovinske in zgodovinske raziskave kajkavske književnosti. Od sodobnih raziskovalcev sta velik znanstven interes za Vramca pokazala Zvonimir Junković, Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskog dijalekta, Rad JAZU, knj. 363, Zagreb 1972, in zlasti Alojz Jembrih, ki je v svoji monografiji Antun Vramec i njegovo djelo, Čakovec 1981, v bistvu dopolnjeni in predelani disertaciji dunajske univerze Antun Vramec in seiner Zeit iz leta 1977, pomembno prispeval k poznavanju življenja in dela tega pisca.

Prav tako sodita v sklop Jembrihových prizadevanj faksimilirani izdaji omenjenih Vramčevih del; Postilla je izšla leta 1990, Kronika pa 1992. Tako prvo kot drugo sta izdala Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti iz Varaždina in Kršćanska sadašnjost iz Zagreba. Posebej v zvezi z Vramčevo Kroniko pa sledi, da je bil faksimile pripravljen po edinem popolnem primerku te redke knjige, shranjenem v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani; drugemu znanemu primerku v Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci v Zagrebu manjka namreč naslovni list. V priloženi spremni študiji razpravlja Jembrih o Vramčevi Kroniki kot prvem zgodovinskem delu v hrvaškokajkavskem knjižnem jeziku 16. stoletja, o virih Vramčeve Kronike, o popisu zgodovinskih del in kronik v tako imenovanem Kodeksu 260, o strukturi in vsebini Kronike, o sliki papeštva v Vramčevi Kroniki, o zagrebškem primerku Vramčeve Kronike, o naslovni strani Vramčeve Kronike, o Vramčevi Kroniki v slavistični strokovni literaturi, o jeziku Vramčeve Kronike, o tiskarskih in drugih napakah v Kroniki, o prislovu (adverbu) »prvle« v Kroniki, o pomenu lingvima »slovenski« v Vramčevi Kroniki, o Janezu Mandelcu in njegovi tiskarni v Ljubljani; sledijo nemški povzetek, literatura in še nekateri drugi dodatki.

Izdaja je četrti faksimilirani ponatis iz vrste Mandelčevih ljubljanskih tiskov. Kot prvega je leta 1973 Časopisno in grafično podjetje »Delo« izdalo Jurija Dalmatina prevod svetopisemske knjige Jezus Sirah iz 1575, ki je prvi ohranjen Mandelčev ljubljanski tisk in prva v Ljubljani natisnjena slovenska knjiga. Izjemno lepo opremljena izdaja je bila namenjena za darilo in ni bila v prodaji. Zato je naslednje leto isto delo izšlo tudi v zbirki Monumenta litterarum Slovenicarum pri Mladinski knjigi. Obema izdajama je napisal spremno besedo podpisani. Tretja je faksimilirana izdaja zadnjega Mandelčevega ljubljanskega tiska, to je Jurija Dalmatina Catehismus iz leta 1580. Unikat, shranjen v Evangelisches Diözesanmuseum, Fressach, je bil predloga faksimilu, ki ga je tam leta 1986 izdal Verein für evangelische Glaubensüberlieferung in Kärnten. Spremno besedo je napisal Oskar Sakrausky.

V mojem še neobjavljenem referatu na simpoziju »Reformacija na Slovenskem« v Ljubljani leta 1987, ki vsebuje povzetek dosedanjega vedenja o Mandelcu, seznam evidentiranih ali le po naslovu znanih tiskov v domnevnem časovnem zaporedju, kronološki pregled dosedanjih razprav s kratko označbo rezultatov in nekaterih odprtih vprašanj, navajam za dobro stoletje raziskav o Mandelcu 31 avtorjev v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem in 74 bibliografskih enot, kar je za razmeroma ozko vprašanje enormna številka. Raziskave so intenzivnejše ob koncu prejšnjega in ponovno v zadnjih desetletjih tekočega stoletja. Glavna raziskovalca v prvem obdobju sta bila Theodor Elze, po izgonu zadnjega ljubljanskega predikanta po več kot 250 letih prvi pastor ljubljanske protestantske cerkvene občine, in graški bibliotekar Friedrich Ahn. Za zadnja desetletja pa je značilno povečano zanimanje za Mandelca in njegovo delo tako v Avstriji (Oskar Sakrausky, Karl Semmelweis) kot na Madžarskem (Gedeon Borsá, Evamaria Zsigmondy) in pri nas (Branko Berčič, Branko Reisp, Primož Simoniti, Marijan Smolik). Na dan so prišli še nekateri Mandelčevi ljubljanski tiski, evidentirani so bili njegovi knjigoveški izdelki, zelo je izpopolnjena slika Mandelčevega delovanja na Gradiščanskem in Madžarskem. Zaradi omenjenih raziskav Alojza Jembriha in zaradi novih političnih okoliščin na Hrvaškem pa je postala hrvaška kajkavska knjižna in kulturna preteklost in z njo Mandelčevo delovanje v tem prostoru dodatno interesantna tudi na Hrvaškem, tako da se število avtorjev in raziskav še povečuje.

Poleg raziskav in izdaj iz kajkavske književnosti pa so bili v zadnjem času na Hrvaškem objavljeni tudi novi pogledi na izvor Mandelčeve tiskarne. Vprašanje je načel Milan Pelc v študiji Biblija priprostih, Zagreb 1991, kjer obravnava ilustracije hrvaških in slovenskih knjig 16. stoletja. Na osnovi nekaterih domnev postavlja Mandelčevo tiskarno v kontekst s tiskarno Rudolfa Hoffhalterja, potujočega tiskarja v nekaterih mestih vzhodne Madžarske v letih 1573 in 1574. Vse to pa dokazuje, da sta Mandelčevo življenje in delovanje tako in drugače vseskozi aktualna.

Branko Reisp

Alain Corbin, **Pesthauch und Blütenduft : Eine Geschichte des Geruchs**. Fischer Taschenbuch Verlag, 1991 (1. izdaja 1988), 375 strani.

Corbinova knjiga, ki je v Franciji izšla že leta 1982, je tako doma kot v tujini po pravici naletela na izjemno ugoden odziv. Alain Corbin, profesor zgodovine na univerzi v Toursu, se je v tem svojem delu dotaknil izredno zanimive in precej »šokantne« (glede na še nedavno veljavno pojmovanje zgodovine) teme. Spopadel se je namreč z zgodovino vonjev in vplivov vonja na družbo in odnose v njej. Časovno njegov tekst obravnava približno 150 let, od sredine 18. do konca 19. stoletja, ko naj bi se po njegovem mnenju odigral temeljit preobrat na področju »smradoslovja«. Značilnost tega obdobja je bil tudi prehod k boljše dišeči družbi, ko se predvsem višji sloji trudijo s prikrievanjem telesnega zadaha, začno skrbeti za higieno in se množično selijo v zračnejša in svetlejša stanovanja z ustrezno kanalizacijo.

Ta »renesansa« pa je bila v sredini 18. stoletja še precej oddaljena. Avtor nas tako najprej popelje med »vonjalce« Seine in nas seznanj z vlogo strokovnjakov Société Royale de Médecine pri »razsmrjevanju« greznic in nadzoru nad rvanjem z nesnago, ki so jo imeli za vir kužnih miazem. Vonj je torej kot diagnostično sredstvo ali merilni instrument zapustil sfero živalskega, na področje poželjenja in sle omejevanja čuta. Nos postane po prepričanju higienikov 18. stoletja dragocena alarmna naprava in pripomoček

za analiziranje zraka (gre še seveda za teorije o zraku kot o mešanici organskih in anorganskih snovi), ki nastopa ko krivec številnih bolezni, ki jih povzročajo kužni hlapi – miazme. Nepogrešljiv je vonj tudi pri t. im. »kemiji razkroja«, ki se je ukvarjala, kot že ime pove, predvsem s procesom gnitja organskih snovi (od nesnage do mrhovine in trupel). Razkroju, ki so mu sami pri sebi malce morbidno prisluškovali tudi laiki, je bilo seveda treba stopiti na prste in proces gnitja in razkroja vsaj zavreti, če že ne povsem ustaviti. Protitež gnitju so učenjaki tedaj našli v tekočih, toplih in oljnatih aromatičnih snoveh – začelo se je obdobje dišeče medicine.

Poleg organskih kužil pa je na človeka pogubno delovala tudi cela množica »zemeljskih« izparin, ki naj bi se razširjale predvsem ob potresih – odtod poveza potresov z epidemijami.

Že družba 18. stoletja pa je očitno živela v stalnem strahu pred eksplozijo nesnage, ki se je kot veletok pretakala po pomanjkljivi kanalizacijski mreži. Ni torej naključje, da si je Pariz poleg naziva »center znanosti, umetnosti in mode« prislužil tudi naslov »center smradu«, ki so ga opravičevale tako revne četrti kot dvor v Versaillesu. Higieniki so kot kaže zaman opozarjali, na nevarnost nesnage in odplak po cestah in parkih ter agitirali za sanacijo neustreznih grobnic v cerkvah in za izsuševanje močvirij, ki so jih kljub izsušitvi imeli za preveč »miazmatične« za kakršnokoli kmetijsko ali drugačno izrabo.

Vonj pa je razen v ekologijo zabredel tudi v medicino in sociologijo – v modo je namreč prišlo vonjanje telesnih tekočin in organov. Kopica zdravnikov se je tako z vso resnostjo lotila klasifikacije »moških« in »ženskih« vonjev in prisojala močno dišečim moškim (ali ljudstvom v celoti) moškost in potentnost. Dišavno sliko neke osebe so tako določali: letni čas, prehrana, klima, delo in pa starost te osebe (od mlečnega vonja dojenčkov do kislodolkega vonja starosti). Za življenjsko moč, ki so jo pri kom ugotovili na ta način, je bilo seveda pretirano umivanje (in s tem slabljenje vonja/potentnosti) škodljivo. V tem nauku pa so se za nekaj časa vendarle »znanstvenec« metode srečale z ljudskim zdravilstvom in vražami.

Konec idej o »mladih« in »starih« izparinah so prinesli že poskusi naslednjih desetletij (ok. 1780), ko so raziskovalci ugotovili, da so izparine mladih in starih (tudi moških in žensk) enako »pokvarjene«, medtem ko je ideje o »dišečih« in »smrdljivih« rasah ovrgla antropologija 19. stoletja (tak ali drugačen vonj je predvsem posledica prehrane in življenjskega okolja).

Še najmanj nasprotovanja je denimo doživel nauk o »simpatični atmosferi«, ki jo razširja ljubljena oseba (v začetku gre predvsem za telesni vonj, kasneje pa bolj za izbor dišav) in je kriva za naklonjenost, ki jo čutimo do nje.

Raziskovanje vonjev (bolje rečeno smradu) je imelo že tedaj svoje priljubljene laboratorije – smrdljive jetnišnice, ki so jetnike tako prepojile s svojih zatohlim vonjem, da so pogosto spravili v nezavest tako sodne uslužbenke kot občinstvo, ki se je zbralo k njihovim obravnavam, in ladje, ki so pa itak veljale za prava ploveča močvirja, kar se kužnosti tiče.

Žal ni bilo v »zunanjem svetu« nič bolje. Katastrofalne razmere so vladale tudi v bolnišnicah (avtor navaja, da je Hôtel-Dieu premogel za 583 bolnikov, ki so bili nameščeni v 3 dvorinah, celih 5 stranišč), gledališčih in kasarnah.

Ti ekstremi so služili vendarle le kot nekakšne kontrolne postaje, od časa do časa so se po njih sprehodili zdravniki ali laični higieniki, predpisali to ali ono izboljšavo, nazadnje pa zadevo bolj ali manj pustili pri miru.

Glavna skrb je veljala urbanemu okolju – mestu, ki se je naenkrat želelo otresti srednjeveškega smradu in sproščujoče nemarnosti, kar zadeva osebno in javno higieno. Znanstveniki so se z vso vneto spopadli s težavno nalogo »razsmrajavanja« mest. Pariz, ki ga kot tipičen primer opiše Corbin, je kar pravšno izbrana tema, saj so že popotniki 18. in 19. stoletja hvalili Parižane kot pregovorno neobčutljive na slab zadah domačega mesta. K smradu so največ prispevale številne tržnice z najrazličnejšim blagom – posebej hudo je dišal ribji trg, zaostajal pa ni niti smrad nesaniranih pokopališč in kupov nesnage po ulicah. Higieniki v mestni službi so predlagali specializacijo tržnic (to naj bi omejilo smrad) in zaprtje neurejenih pokopališč v samem mestu. Kljub pravi maniji čaščenja čistega zraka, ki so ji podlegali predvsem višji sloji (nesnago in smrad so enačili z boleznijo), pa so se ti ukrepi le počasi uveljavljali.

Tako gledanje na problem smradu in nesnage je seveda vodilo v logično nadaljevanje – smrdljiv/kuzen zrak je nujno odšavit in tako zatreti pogubno delovanje klic. Sredina 18. stoletja je spet prinesla v modo »zlorabo« najrazličnejših dišav, ki so jih v medicinske namene uporabljali v obliki tekočin (parfumov), dišečih kadih ali posebnih dišavnih blazinic. Na drugi strani so možje kot svoj čas Becher (nemški zdravnik s konca 17. stoletja) v zdravilne namene priporočali raztopino rožne vode in blata zdravih, močnih oseb. Zanimivo je, da se je ta zvrst »ostro dišeče farmacije« še dolgo ohranila v ljudskem zdravilstvu, višji sloji pa so se tej praksi dokončno odpovedali in preko dišav končno dosegli stopnjo uporabe kemičnih zdravil.

Elita pa je svojevrsten kvaliteten vzpon doživela tudi na področju osebne higiene. Strast do parfumiranja in dišav je privedla do absurda – dišavili so celo jedi in pijače, kljub prijetnemu vonju pa so umazano in smrad s tem le prikrivali, bolj malo pa je bilo storjenega na področju resničnega spopadanja z vzroki smradu. Šele konec 18. stoletja sledi odlišavljanju tudi umivanje (četudi so svarili pred pretiravanjem in skušnjavami, ki človeka obidejo predvsem pri kopeli). Na področju javne higiene velja omeniti rojstvo moderne komunalne službe (kot komunalce so v začetku zaposlili predvsem kaznjence iz mestne jetnišnice), ki je skrbela za pobiranje in odvoz odpadkov in praznjenje greznic ter izgradnjo (oziroma povečanje) kanalizacijske mreže in tlakovanje ulic. Vsesplošen zagon se je dotaknil tudi močvirij, izsuševanja so se namreč kot zahtevnega projekta lotili mestni očetje in zdravniki.

Kot spomeniki nove dobe javne higiene so tako rasla urejena smetišča, prijaznejša domovanja (z večjimi okenskimi odprtini za boljše zračenje, širšimi hodniki), neprijetne dejavnosti (klavnice, pokopališča) so bile popolnoma izgnane iz mest, manufakture pa preseljene na njihove robove.

Končno so se lahko higieniki posvetili tudi »laboratorijskemu delu« – nove prijeme osebne in javne higiene so marljivo testirali na mornarjih, jetnikih in bolnikih v javnih bolnišnicah (uvajanje stranišnih školjk, skrb za osebno higieno kot del prevzgojnega procesa v ječi).

V ozadju pa je še vedno tlela antipatija med zagovorniki miazem in kemiki-analitikami, ki so eksperimentalno ugotavljali kemično sestavo zraka ter med higieniki in pobudniki koristne uporabe odpadkov – zbiranje in predelava odpadkov bi namreč zaposlila večino »socialnih odpadkov« (seveda pa bi morali biti odpadki – fekalije in mrhovina v čim bolj naravnem stanju – na to pa higieniki nikakor niso mogli pristati).

Začetek 19. stoletja je končno prinesel nekaj novosti v odnos do manufaktur in obrti – s stališča ekologije jih konec leta 1804 razdele na »škodljive« (uporabniki svinca, živega srebra, bakra) in »koristne«, neformalna delitev po vonju pa je delila obrti na »neprijetne« in »nezdrave«. Od začetka 19. stoletja delujejo po vseh večjih mestih tudi zdravstveni sveti, ki so bili oblikovani kot svetovalni in nadzorni organ, skoraj vedno pa so do onesneževalcev (večjih obratov) preveč prizanesljivi.

Nasploh je značilnost 19. stoletja nekakšna toleranca do »smradu bogatih« (industrijske odplake in izpuhi) in nestrpnost spričo »smradu revnih«.

Svoje »duhanje« zgodovine Corbin zaključuje s poglavjem o družbenih izparinah, o vonju kot o sredstvu sporazuma in oznaki pripadnosti neki skupini.

Smrdijo vedno marginalci, krivci za vse in izločki družbe nasploh. »Izločki revščine« so tako povzročili kolero 1832, smrdijo judje, drugi mornarji, homoseksualci, smrdijo prostitutke. V tretjini 19. stoletja smrdi že ves proletariat (delavce prepoji vonj njihovega delovnega okolja, zasmrajene so že cele soseske v bližini tovarn s stanovalci vred). Smrad drugega družbenega sloja opažajo ponavadi ljudje, ki so na družbeni lestvici malce više – meščani se tako posmehujejo vonju, ki so ga »homines novi« prinesli s seboj iz province, nekadiška večina zabavlja čez smrad pip ali cigar in podobno.

Šele 19. stoletje dodobra usidra pojem javne in osebne higiene in ga posreduje tudi najnižjim slojem – prisilna higiena je ena oblik, s katero si delodajalci podrejuje delavce. Po epidemiji kolere 1832 napovedo higieniki boj umazaniji v revnih četrtih, čist in urejen delavec je tudi miren in ubogljiv. Raven bivalne kulture je znatno višja kot v preteklosti – skupna stranišča so zaklenjena (ključ imajo stanovalci), ločeni so dnevnini in zasebni prostori, pregnane so posteljne niše, težke pernice in blazine.

Higieniki skušajo podoben kvaliteten preskok kot na ravni mest doseči tudi v mikrokozmosu družine – svarijo pred škodljivostjo skupnih ležišč in bivanjske »skupnosti« z živalmi (na podeželju so še vedno verjeli v zdravlilnost živalskih izparin), preko bolnišnic skušajo razširiti angleško iznajdbo – stranišče z vodnim izplakovanjem.

19. stoletje se torej izteče v popolen preporod vonja/smradu družbe, težki živalski vonji se dokončno passé, zopet pa pridobe na veljavi nežni cvetni vonji, devištva, vrlin in nedolžnosti. Pariz, London in Köln – centri novodobne industrije parfumov določajo vonj Evrope. Industrija dišav je dejavnost, ki v novejšem času meji na umetnost in znanost obenem, saj se v njej prepleta umetniško sestavljanje ustreznih vonjev s temeljitim poznavanjem kemije, izdelek tega sinkretizma pa še danes igra nepogrešljivo vlogo pri intimnem doživljanju vsakogar izmed nas.

Tako nas torej Alain Corbin privede od konca svojega popotovanja po »dišečih« plati zgodovine. Resda je v svojem opisu pogosto (razumljivo) omejen na Francijo, kljub temu pa je treba priznati, da pomembnejše procese vključuje tudi v širši evropski okvir. Bralca pritegne zlasti s številnimi, domiselno vkomponiranimi citati virov (medicinski priročniki, zapisniki različnih organov s področja javne higiene . . .) in številnih leposlovnih del, v katerih avtorji razkrivajo svoj odnos do »dišečih« tedanjosti. Zajeten seznam uporabljenih virov in literature pa nas prepriča tudi v znanstveno podlago njegovega dela.

»Zgodovino vonjev« lahko bralec prebira na več načinov – kot lahкотen in sproščujoč pristop k neobičajni temi zgodovinske razprave ali pa kot popolnoma resno mišljeno in strokovno dobro podkovanu delo, ki učinkovito ponuja v razmislek in oceno tudi eno izmed komponent tiste druge pogosto prikrite in zaničevane plati zgodovine, ki smo jo »pravi« zgodovinarji v hlastanju po prelomnicah in dogodkih tako dolgo puščali v nemar.

Aleksander Žižek

Ivan Pederin, **Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima**. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991. 385 strani (Knjižnica Studije, monografije, kritike)

Vedeti, kaj si drugi ljudje ali narodi mislijo o nas, je bilo vedno vprašanje, ki je pritegovalo marsikateroga raziskovalca. Najlažje nam lahko na to odgovorijo popotni dnevniki ali potopisi ljudi, ki so potovali čez določene kraje ali pokrajine. Knjiga Ivana Pederina se ne ukvarja s problemom vloge potovanja. Njen namen je predvsem podati kronološki pregled potopisov in vprašanj, s katerimi se ukvarjajo avstrijski, nemški ali švicarski potopisci, ki so potovali po jadranski obali in njenem zaledju.

V uvodu avtor definira potopis kot »kroniko pokrajine, ki je nastala v kratkem časovnem obdobju, v perspektivi potovanja« (str. 7). Svojo veljavo je potopis dobil v dobi odkritij, ko so raziskovalci pisali poročila (v prvi vrsti vojna) za svojega kralja in so čisto po naključju postala priljubljeno čtivo v širokem krogu bralcev. Potopis je lahko vir za zgodovino, vendar moramo upoštevati, da je situacijsko in politično pogojen ter da se piše z nekim praktičnim namenom. Jezik v potopisu često ni na prvem mestu, ker opravlja le preprosto funkcijo prenosnika.

Svoj pregled potopisov je Ivan Pederin omejil na Jadransko Hrvaško, to je obala današnje Republike Hrvaške, (njene primorske pokrajine Istra, Reke, Hrvaško primorje in Dalmacija). Izraz »Jadranska

Hrvatska« uporablja avtor zaradi kratkosti in da bi se izognil različnim nesmiselnim nazivom preteklih časov (str. 13) O Boki Kotorski govori le, kadar je govora o hrvaških prebivalcih in njihovi kulturi. Tudi Črne gore se dotakne le v povezavi z obravnavano problematiko (o nemških potopisih po Črni gori je pisal Zoran Konstantinović v delu *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro*, ki je izšlo v Münchnu 1960. leta).

Problematiko je Pederin razdelil na osem velikih poglavij: potopisi renesanse in baroka, potopisi v času Marije Terezije in Jožefa II., potopisi v času Napoleonovih vojn ter v obdobju po napoleonskih vojnah (1797–1822), potopisi v času Metternicha, potopisi v času Bachovega absolutizma, potopisi v drugi polovici 19. stoletja, potopisi ob prelomu stoletja ter potopisi v obdobju med obema vojnama.

V vsakem teh obdobjih so popotnike zanimale različne stvari, generalno pa lahko rečemo, da so opisovali deželo, ljudi in njihovo življenje v najširšem pomenu besede. Mnogi se niso zadovoljili s tem, temveč so tudi narisali pokrajino, spomenike, zemljevide. V novejši dobi so se pojavile fotografije, fotoreportaže ter filmi turistične vsebine.

V prvem obdobju razvoja potopisa (renesansa in barok; v tem času izgublja kronika svoj pomen) je bilo potovanje izrazito družabnega značaja. Premožnejši so potovali z velikim spremstvom in nekdo je potem opisal pot v dnevniku, v katerem je množica podatkov o cerkvah, obrti, običajih, noši, ureditvi mest, kuhinji, ženskah (zanimivo je, da so se tudi v kasnejših potopisih pojavljali v večini le opisi žensk in njihovih navad, kot da bi v večini moški potopisci pisali le za moško in ne v veliki meri tudi za žensko bralstvo). Kasneje so potopisi tudi priročniki za pomorce in trgovce, ki obvladujejo sredozemski prostor. Kot primer lahko navedemo delo Mari, golfi, isole, spiagge, porti, città, fortezze ed altri luoghi dell'Istria, Quarnero, Dalmazia, ki ga je napisal Vicenzo Maria Coronelli in je izšlo leta 1688 v Benetkah.

V obdobju 18. stoletja narašča zanimanje Habsburžanov za Dalmacijo. V tem času dobi potopis znanstven značaj in je namenjen predvsem opisu raziskovanja rastlinja in geologiji. Pod vplivom J. J. Rousseauja pa je nastal tudi potopis, ki opisuje planine in planinarstvo. Najznačilnejša teksta tega obdobja sta *Viaggio in Dalmazia* (Alberto Fortis, 1774) in *Physikalisch – politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen im Jahre 1781 und 1783* (Balthasar Hacquet, 1785). Razlika med njima je v tem, da Hacquet opisuje tudi zaledje dalmatinskih mest in da se je ukvarjal s celotnim slovanskim svetom (Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, 1802–1805) in ne le z Dalmacijo kot Fortis.

Konec 18. in v začetku 19. stoletja so poročila o Dalmaciji v prvi vrsti poročila vojnih starešin, ki so bivali tu po propadu Napoleona, ko je Dalmacijo dobila Avstrija. Od tega časa se pojavlja svojevrstna reklama za Dalmacijo: zanj se zanimajo visoke osebnosti z dunajskega dvora. Tako npr. potuje 1818 po Dalmaciji cesar Franc. Zanimivo je, da je zelo pozitivno ocenil francosko upravo v teh krajih. Cesar je podprl tudi ustanovitev Arheološkega muzeja v Splitu.

Kasneje je Dalmacija v Avstriji nekoliko padla v pozabo. Nastaja sicer množica del o Dalmaciji, različni vodniki po Dalmaciji, (1837 Lloyd odpre ladijsko progo Trst-Carigrad, ki pelje ob dalmatinski obali), v večjem številu se pojavijo zemljevidi tega področja. Eden prvih potnikov na novo odprti progi je saški kralj Friedrich Avgust.

Ena redkih žensk, ki pišejo o Dalmaciji, je Ida von Reinsberg – Düringsfeld, Prusinja, ki s svojim možem Ottom ostane v Dalmaciji skoraj dve leti. Je izredno izobrazena, piše zelo lahkotno in z velikim efektom. V času svojega bivanja se je spoznala s številnimi pomembnimi ljudmi, ki so živeli v Dubrovniku in Splitu, bila je povabljena v salone številnih plemiških in meščanskih družin; z načinom pisanja, ki je izredno osebne, je vsa ta svoja srečanja opisala in približala svet in način življenja srednjega in višjega sloja Dalmacije industrijski družbi, ki se je že počasi oblikovala v njeni domovini.

V šestdesetih letih se pojavijo turistična društva, katerih edini cilj je privabiti čimvečje število čim bogatejših gostov. Po odprtju sueškega prekopa odpre Lloyd progo proti Bombayu in turistično potovanje na jug postane razkošje industrijskega meščanstva. Za primer povejmo, da je po uvedbi krožnih potovanj po Sredozemlju (konec 19. stoletja) 100 m dolga ladja »Thalia« nudila svojim potnikom sledeče razkošje: 26 enoposteljnih in 70 dvoposteljnih kabin z električnim in centralnim gretjem, pri čemer moramo omeniti, da je bila to ena prvih ladij, kjer so postelje v kabinah stale druga poleg druge in ne v nadstropje; 4 razkošne apartmaje s salonom, spalnico in kopalnico. Potovanje je trajalo od 20 do 25 dni ter je stalo (s hrano a brez pijače) od 650 do 2500 kron.

Nekako v isto obdobje sodi tudi razmah hotelskega turizma. 1857 je odprta južna železnica, 1873 tudi proga Zagreb–Reka. 1876 dobi železniško povezavo preko Divače še Pulj. Hotelski turizem se prične razvijati v Opatiji, za katero trdijo, da je »avstrijska Nica« in apelirajo na petične prebivalce, naj ne podpirajo Francozov, marveč naj podprejo domači turizem. Poleg Opatije sta glavna centra turizma Hvar (kjer je 1869 ustanovljeno turistično društvo) in Crikvenica. V tem času potopise počasi zamenjajo klasični vodniki, ki so po svoji naravi povsem praktični (odhodi in prihodi vlakov in ladij, oprema in udobnost ladij, podatki o hotelih, znamenitostih). Tak vodič nima podatkov za popotnika, ki hodi peš ali za planinca. V veliki meri črpajo vodiči iz potopisov, še vedno izhajajo zunaj Jadranske Hrvaške, velikokrat pa so razširjeni z opisom severnega dela Hrvaške ter Bosne.

V ta čas sega tudi zbirka »Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«, v okviru katere izide 1891 zvezek o Istri ter 1892 še zvezek o Dalmaciji.

Ob prelomu stoletja se pojavi specializirana, turistična periodika. Poleg potopisne književnosti tudi etnološki, prirodoslovni članki, opisi pustolovskih potovanj. V medicinskih časopisih so često objavljani članki, ki govorijo o prednostih klimatskega turizma. Tako je od 1908 izhajala v Gradcu »Adria«, po podnaslovu ilustriran mesečnik za jadranske primorske dežele. Izhajala je do prve svetovne vojne. Po vojni je nastopilo mrtvilo in šele januarja 1927 so pospeševanje turizma skušali dvigniti z revijo »Turizam na

primorju«, ki se je kot glasilo »Saveza kupališta, banja, lječilišta i mineralnih vrela u Kraljevini SHS« (Zagreb), »Jugoslovenskog turing kluba« (Beograd) in »Centralnog ureda za propagandu Jadrana« (Split) 1928 preimenovala v »Jugoslovenski turizam«, pozneje »Jugoslavija«. List so brezplačno dostavljali potovalnim uradom v Evropi ter konzularnim predstavništvom. Prinašal je informacije, reklame, različne turistične reportaže s številnimi fotografijami, pa tudi strokovne članke. Prispevki so bili v različnih jezikih, največ v nemščini, pa tudi francoščini, angleščini, skandinavskih jezikihtd.

Pederinov pregled nemških potopisov o Jadranski Hrvaški se konča z obdobjem med obema vojnama, ko so klasični potopisi počasi izginjali iz zavesti evropskega človeka, ko so jih vedno bolj nadomestale fotografije ter kasneje tudi filmi.

Knjigo dopolnjujejo: obširen seznam uporabljene literature, bibliografije člankov o Jadranski Hrvaški v časopisu »Adria«, kronološka bibliografija avstrijskih in nemških potopisov po Jadranski Hrvaški ter kazalo imen.

Elizabeta Hriberšek

POVIJEST XIX. I XX. ST. U »PREGLEDU ZGODOVINE ISTRE« DARKA DAROVCA Koper 1992

Povijest Istre obuhvaća veći ili manji dio milenijskog života niza naroda odnosno većih ili manjih etničkih zajednica na Istarskom poluotoku; istodobno obuhvaća i život niza državnih zajednica koje su držale u svojim rukama ovu zemlju gotovo na sredokračić između evropskog sjevera i juga, o čemu govore i priče o mitskim argonautskim putovanjima ili, pak, o onima trgovaca jantarom koji su završavale uz obale Istre – Tršćanskom i Riječkom zaljevu. U mnogočemu se povijesne komponente međusobno prožimaju ili prelamaju, povijesni tokovi su cjeloviti ili pak vezani uz pojedini narod ili državnu zajednicu. Sprepletenost povijesnih zbivanja bitna je odrednica života sve tri osnovne narodne cjeline Istre – hrvatske, slovenske i talijanske, ali ima i znatnih posebnosti ili, pak, paralelnoga povijesnoga hoda. Isto tako ima i različitih pogleda na povijest ove zemlje i među historičarima u ovome kraju – u području na zemljopisnoj i geopolitičkoj razmeđi hrvatstva, slovenstva i talijanstva, a u pozadini i nijemstva – ili, pak, među znanstvenicima i stručnjacima izvan njega koji se više ili manje profesionalno bave istraživanjem i proučavanjem njegove prošlosti. Evo pogleda potpisanoga hrvatskog historika na pregled povijesti Istre u XIX. i XX stoljeću, izašloga iz pera slovenskoga povjesničara.

Povijest Istre sve do 1945. godine bila je veoma slabo istražena u hrvatskoj historiografiji. Za takvo stanje nema uočljivo opravdanog razloga, iako je nepobitno da ga već od kraja VI. st. nastava slavenskog stanovništva koje se postupno profilira u hrvatsko a na sjeveru u slovensko; pokazuje to i apsolutni omjer pučanstva, u čiji sastav do 1945. godine osim većinskoga hrvatskog na najvećem dijelu Istarskog poluotoka ulazi još i spomenuti slovenski te talijanski narod te veoma mala skupina Crnogoraca na samome jugu. Još je začudnija činjenica da se proučavanju povijesti hrvatskog, dakle najvećeg dijela Istre nije prilazilo u matici-domovini Hrvatskoj, tj. u Banskoj Hrvatskoj, ni za njezina postojanja u XIX. stoljeću, kada naglije kroči na svom razvojnog putu i hrvatska historiografija, te ni tada nije bilo dileme oko toga da li taj dio Istre jeste ili nije hrvatska zemlja. Iako su se već poslije 1918 god. osjetile velike teškoće zbog nedostatka povijesnih istraživanja, i to zbog potreba teške diplomatske bitke za zelenim stolovima nakon raspada Habsburške Monarhije, koja je, kako je poznato i izgubljena, iz te se činjenice ništa nije naučilo u periodu između dva svjetska rata; a ni tijekom NOB-a od 1941–1945. go. opet se nije pripremal za tešku međunarodnopolitičku borbu u mirnodopskim uvjetima poslije 1945. godine. Doduše, odmah nakon pobjede anti-fašističke koalicije u svijetu, a time u obnovljenoj Jugoslaviji, već krajem svibnja 1945. godine, hrvatska je pobjednička komunistička vlada osnovala »Jadranski institut« u tadašnjem Sušaku (god. 1948. to je gradsko nasele na lijevoj obali Rječine, odnosno njezina utoka u Jadran, integrirano s tadašnjom Rijekom u današnji grad Rijeku); iako je ta znanstveno-stručna institucija bila osnovana samo na papiru, u praksi je situacija ipak bila sasvim drukčija – uglavnom u Zagrebu okupljena je oveća grupa stručnjaka i znanstvenika te publicista, među kojima je bilo i veoma poznatih imena. Ta je grupa u kratkom razdoblju dala impresivne rezultate koji su s uspjehom korišćeni na mirovnim pregovorima o sudbini Istre; ti rezultati imaju znatnu vrijednost još i danas – s tolikom su studioznošću i velikim marom pribrani, pažljivo proučavani, sustavno obradivani i, potom, iznošeni u javnost.

S druge strane, Slovenci su krenuli u organiziranu i djelotvornu akciju mnogo ranije, već i prije 1945. godine, osobito tijekom NOB-a, – uzimajući u obzir i slovenski, sjeverni dio Istre, ali uglavnom kao onaj dio Slovenije što je od 1918. god. držala u svojim rukama Kraljevina Italija, dakle u cjelini zajedno s tršćanskim, goriškim i beneško-slovenskim područjem; u tom zanimanju slovenski dio Istre prošao je ponešto lošije od, na primjer, tršćanskoga i goriškoga područja.

No, od oslobođenja 1945. god. do danas, od vremena osnivanja i djelovanja Jadranskog instituta (koji je, potom, stvarno i zaživio u istoimenim riječkim i zagrebačkim institucijama u okviru JAZU), hrvatska historiografija o Istri te ona koja se razvila u samoj Istri – dala je impresivne rezultate. Opće je uvjerenje da su u hrvatskoj historiografiji uopće istraživanja o Istri dala najviše, i to najbolje i znanstveno najutemeljeniji rezultata od 1945. god. do danas. To je utoliko značajnije kada se zna da je hrvatska historiografija o Istri započinjala ispočetka – da 1945. god. nije ni postojala.

Slovenska historiografija slovenskoj Istri, međutim, nije pridavala toliko pažnje, pa je i naše znanje o prošlosti toga kraja iz pera slovenskih povjesnika nešto manje. Naravno, podataka ima veoma mnogo, osobito na talijanskoj strani – u talijanskoj historiografiji o Istri u samoj Istri i u talijanskoj historiografiji o Istri u Italiji, uostalom, kao i o hrvatskom dijelu Istre. Talijanska znanstvena, stručna i publicistička pro-

dukcija bila je i još je uvijek toliko golema da ne postoji mogućnosti ni u dogledno vrijeme da je hrvatska i slovenska historiografija kvantitativno dostignu a kamoli je još i prestignu. Dovoljno je reći da je prvi stalni časopis/zbornik i za povijest Istre bio talijanski – to je »Archeografo triestino«, pokrenut u Trstu još 1829. godine, koji izlazi i danas, a da je prvi stalni hrvatski časopis/zbornik i za Istru bio »Vjesnik« Državnog arhiva Rijeke pokrenut tek 1953. godine! Ipak, od 1945. god. do danas – kako je rečeno – objavljeno je na stotine i stotine znanstvenih i stručnih studija, i članaka, te arheografskih priloga iz pera hrvatskih povjesničara, a uz to i veoma visok broj posebnih izdanja – knjiga i zbornika; tu su i prvi pokušaji sinteze, a upravo je u toku i radno nastojanje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu da realizira svoj plan iz sredine 70-ih godina – pripremanje i objavljivanje petotomne sinteze »Povjesti Istre«. Zbog toga se ne bismo mogli sasvim složiti s recenzentskom tvrdnjom dr. Darje Mihelič o najnovijoj knjizi o povijesti Istre, koju je objavio mladi istraživač Darko Darovec (otisnutoj na unutrašnjem dijelu naslovnih korica): »Istra velja v zgodovinopisju za manj preučeno područje. Pa vendar o njeni zgodovini doslej ni bilo malo napisanega. Razlog varljivoga vtisa, da o Istri v preteklosti ne vemo skoraj nič, je iskati v jezikovni in tematski pestrosti del, ki so jo obravnavala. O njej so pisali italijanski, hrvaški in slovenski, pa tudi nemški avtorji, raziskave pa so bile običajno kronološko ali tematsko omejene.« Pa več samo pregled – skroman! – literature koji je dao i D. Darovec (str. 79–84) govori suprotno – o Istri se zna puno, ima objavljeno tekstova i grade raznolikog sadržaja te ima dovoljno i za pisanje sinteze a ne samo za pisanje pregleda koji imamo pred sobom i o kojemu je ovdje riječ.

Darko Darovec je mladi arhivist u Pokrajinskom arhivu u Koprju, a istodobno i jedan od veoma aktivnih povjesnika slovenske Istre i motornih snaga relativno mladoga Zgodovinskog društva za južno Primorsko; autor je više članaka, a ovu knjigu objavio je u izdanju spomenutog Društva i »Primorskih novic«, kao prvi svezak »Knjižnice Annales«, tj. zbornika koje je nedavno to Društvo počelo izdavati (već u prvome broju svojim radovima u njemu sudjeluju i hrvatski historičari). Zapravo je Darovec tekst prvotno tiskan kao podlistak u spomenutim »Primorskim novicama«, ali sada je objavljen u dopunjenom izdanju, s novim ilustracijama i s upotrebljenom literaturom. Podsticaj tome novinskom podlistku i sada dopunjen stručnom tekstu/knjizi zapravo je aktualna situacija – sada je Istra rascjepkana na tri dijela, podijeljena između samostalnih i suverene hrvatske, slovenske i talijanske države, dok je prije samo manji dio bio odvojen državnim granicom prema Italiji – u vrijeme postojanja SFR Jugoslavije. O tome sâm autor instruktivno kaže slijedeće: »Nastanku te knjižice je pravzaprav botroval sklop naključij in dejavnosti, ki so privedli do neizbežne potrebe po tovrstni publikaciji. Najprej gre za proces svetovnonazornega osvobajanja, ki smo mu priča v zadnjem desetletju in ki je tudi na območju istrskega polotoka privedel do bistvenih zasukov v dojemanju preteklosti in sodobnosti. Izoblikoval se je čut regionalne pripadnosti kot sestavine možne bodoče svetovne ureditve, ki ne bo zgolj in na prvo mesto postavljaj vprašanja narodne pripadnosti, temveč prej človekove svoboščine in ekonomsko uspešnost. Kot nujna ovira pri doseganju tega smotra se je pokazala ideološka utesnjenost v okviru nekdanje Jugoslavije, ki sta ju slovanski državi na tleh istrskega polotoka s plebiscitarno osamosvojitvijo ne glede na žrtve presegli. S tem dejanjem pa se je med ljudi zarezala globoka rana, na katero prej verjetno še pomislili niso: meja. Spreminjanje in oblikovanje meja je sicer v človeški zgodovini sila pogost pojav, ki pa posameznika v njegovi kratkotrajnosti doleti kvečjemu nekajkrat v življenju. Zato so te spremembe zanj upravičeno moteče, boleče in lahko tudi tragične. V premagovanju tako nastalega konflikta – ki je verjetno prisoten ob vsej slovensko-hrvaški meji, zaradi večstoletnega občutka regionalni pripadnosti pa je najbolj akuten ravno v Istri – so nekateri poklicali na pomoč zgodovinsko znanost; ta naj bi s svojo široko strokovno zasnovo postregla z odgovori, ki naj bi legitimirali prizadevanja tako zagovornikov kakor nasprotnikov meja ali iz tega nastalih nespo- razumov« (str. 5).

Osim »Predgovora«, knjiga ima deset cjelina – poglavja, koja se dalje dijele na posebne odjelke. Ovom prigodom osvrtn ćemo se u toj knjizi samo na povijest od kraja XVIII. st. do naših dana. Zato samo spominjemo i poglavja »Antika«, »Srednji vek« i »Novi vek«.

Već u uvodnom poglavju pod naslovom »Pregled zgodovinopisja o Istri« autor mora nešto iscrpnije početi s XIX. stoljećem; nabrāja časopise, te one autore koji su se – po njegovu mnijenju – istakli na području historiografije Istre. To su s talijanske strane P. Kandler, T. Luciani, C. Combi, C. De Franceschi, G. De Vergotini i B. Benussi, s njemačke strane W. Lenl i E. Mayer, sa slovenske strane F. i M. Kos, S. Rutar, M. Pahor, F. Gestrin i D. Mihelič, a u grupu hrvatskih istraživača koje valja – kao najznačajnije – spomenuti ubrojio je Danu Gruberu, Vjekoslava Spinčića, Luku Kirca, Branka Marušića, Danila Klena i Miroslava Bertošu. Ovdje moramo otvoriti zgradu: veoma je skroman povijesni opus o Istri prve trijce; usto, Kirac i Spinčić i nisu znanstvenici i stručnjaci, već publicisti (a Spinčić i poznati političar), koji su se samo uzgred bavili poviješću kao publicistikom, dok Gruberov prilog o Istri već je u trenu objavljivanja – između dva svjetska rata – negativno ocijenjen; stoga je suviše spominjanje njihovih imena u užem izboru hrvatskih istraživača, a pogotovo u korelaciji s ostala tri navedena povjesnika koji su zaista zapaženi znanstvenici. Danilo Klen i Slovenac Branko Marušić s pravom su navedeni, kao i Miroslav Bertoša, iako je on uglavnom znanstvenik/istraživač razdoblja od kraja XVIII. stoljeća, a samo povremeno čini znanstvene izlete u 19. i 20. stoljeće. Začuđujuće je da autor ne spominje neke druge, npr. barem jednoga Dragovana Šepića, poznatog i u međunarodnim razmjerama. Nije točan autorov navod kojim među hrvatskim historičarima ističe neki »strokovni kader, ki se je oblikoval okrog revije rovinskoga Središča za zgodovinska raziskovanja – Atti (1970)« (str.8), jer se tu zapravo radi o instituciji naših Talijana pod imenom Centro di ricerche storiche, koji se uglavnom oslanja na znanstvenike i stručnjake iz Italije, a malo na hrvatske istraživače koji su se razvijali samostalno ili u okviru hrvatskih institucija i udruženja, dok sâm Centro ima zaposlena samo dva stručnjaka – pripadnika talijanskih narodnosti; no, ova primjedba, naravno niti najmanje ne umanjuje – upravo – golem doprinos koji je taj Centro pod dugogo-

dišnjim rukovodstvom kolege Giovannija Radossija pridonio povijesti Istre u cjelini (na samo preko zbornika »Atti«, već i preko zbornika »Quaderni«, te više posebnih izdanja), naravno, pretežito povijesti koje bolje osvjetljava talijanski život u Istri.

Autor je uvid u povijest Istre XIX. i XX. stoljeću – točnije rečeno: povijest Istarskoga poluotoka, dakle i njegov talijanski, i slovenski i hrvatski dio, dao u obliku cjeline događanja na cijelom poluotoku, dakle na područjima koji sada pripadaju (najvećim dijelom) Hrvatskoj, (manjim dijelom) Sloveniji i (najmanjim) Italiji; i to u okviru tri poglavlja: »Doba meščanskih revolucij«, »Obdobje utrditve meščanstva in nacionalnih trenj« in »Doba totalitarizmov«. Autor u njima veoma sažeto i gotovo enciklopedijskim rječnikom ukazuje na Istru u doba Napoleonovih osvajanja, na prvo austrijsko razdoblje vlasti od 1797. do 1805. godine, na Istru opet u francuskoj vlasti – u okviru »Kraljestva Italija« (zapravo sjevernog dijela Apeninskog poluotoka), kada je Istra postala vojvodinom; no, uskoro se situacija bila promijenila – Istra je ušla u poznate »Ilirske provincije«, među kojima je jedna pokrajina, ali, zapravo, u statusu je izjednačena s francuskim departmanom. Autor, dalje, ukazuje, na najznačajnije momente iz toga vremena francuske vladavine. U doba austrijske vladavine – od 1813. do 1918. godine – Istra je (nakon početnih uzastopnih upravnih promjena) okružje (od 20-ih godina), sa sjedištvom u Pazinu, te pokrajina (od 60-ih godina) sa statusom markgrofovije, sa sjedištem u Poreču, vlastitim saborom i Zemaljskom vladom, ali u okviru Austrijskog primorja (s Goriškom i Trstom), s namjesništvom u Trstu. Autor, zatim upozorava na osnovne gospodarske smjernice, na razvoj nacionalnih odnosa u prvoj polovini XIX. stoljeća, a, potom, od 1848. god. dalje, na nagliji razvoj nacionalizma od kojih se uskoro na talijanskoj strani uobličio iredentizam (ovdje treba upozoriti da autor iredentizam označuje isključivo talijanskim, međutim, po našem mišljenju iredentizam je u Istri stvar talijanaško-talijanskog uskoga vladajućega kruga).

Darovec, dalje, ukazuje na hrvatski i slovenski pokret u Istri kao na jedinstveno »slovensko narodno gibanje« i »politično uveljavljanje Slovanov v Istri«, što nije točno (očito autor u tome slijedi mišljenje talijanske historiografije), jer se hrvatski i slovenski pokret odvojeno mogu pratiti već za prvoga naraštaja hrvatskih i slovenskih nacionalno-političkih boraca, u 60-im in 70-im godinama, a ne tek od vremena Vjekoslava Spinčića, Matka Laginje i Matka Mandića, »ki so zagovarjali priključitev Istre k Hrvaški«. Oni su to doista i činili, javno insistirajući na tome od 80-ih godina kada su preuzeli u svoje ruke hrvatski pokret, ali »zagovarjali« su sjedinjenje s Hrvatskom i prethodni naraštaji, na čelu s Jurjom Dobrilom in Dinkom Vitezićem. Autor se sada – što je posebna rijetkost u ovakvim dosadašnjim radovima o Istri – podrobnije pozabavio »izoblikovanjem slovensko-hrvaške etničke meje« (vjerojatno je to – u skladu s uvodom – odgovor na aktualne probleme u samoj Istri i na pitanje o granicama suverene hrvatske i slovenske države te na povremene rasprave koje se javljaju u dnevnom i sličnom tisku, pa i u međusobnim »prepućavanjima« odgovornih političara dviju republika); autor (str. 70) donosi narodnosnu tabelu za godine 1846, 1857, 1880, 1890, 1900 i 1910 i to za Slovence, Talijane i – zapanjujuće – za Srbohrvate! Dakle, onako kako su to pisali talijanaško-talijanski i talijanski pisci, tj. iredentisti, tvrdeći da u Istri nema Hrvata; naravno, situacije je tada bila obratna, pa je suvišna ta konstrukcija preuzeta iz razdoblja iredentizma, koju je zadržao i fašizam. Autor ovu cjelinu zaključuje s kratkom bilješkom o zbivanjima za I. svjetskog rata.

Zadnje, treće poglavlje znatno je kraće – već je ranije autor upozorio da je Istra nakon definitivnoga međunarodnopravnog rješavanja u korist Italije podijeljena u tri provincije, te govori o manje-više poznatim povijesnim kretanjima u Istri pod Kraljevinom Italijom od 1918. god. dalje. Isto tako – prekratko – govori i o zbivanjima tijekom II. svjetskog rata. Zanimljivo je da autor ne spominje kako je Istra ušla u II. svjetski rat znatno prije nego velika većina ostalih dijelova Hrvatske i Slovenije, kao ni odluke antifašističkih partizanskih organa slovenskih i hrvatskih istarskih i primorskih organa o prekidanju državnopravnih veza s Italijom i uključivanjem tih krajeva u njihove matice-zemlje – u Hrvatsku odnosno u Sloveniju; ali suvišno spominje osnivanje hrvatskoga komunističnoga rukovodstva za Istru u Karoljbi u ožujku mjesecu 1943. godine, koje tada nije bilo formirano. Isto je tako – jednostavno – netočno da je »celo hrvaški najvišji zakonodajalni organ (ZAVNOH) 20. septembra 1943 priševal k 'hrvaškim krajem' preprosto (vso) Istro in jo v tem smislu hkrati z drugimi po Italiji anektiranimi deli pridružil 'matici zemlji – Hrvatskoj« (str. 73). »Preprosto« – ZAVNOH je potvrdio odluku Okružnog NOO-a za HRVATSKU Istru u Pazinu od 13. rujna, pa je s maticom-zemljom (bez navodnika!) sjedinio HRVATSKU Istru. To se dogodilo na isti način kako je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo preuzeo vlast na svom dijelu Slovenije, dakle, i u SLOVENSKOJ Istri (proglas, 11. rujna 1943), a, potom, osnovno je i devet okružnih NOO-a, među kojima se jedan zvao brkinsko-istrski.

U vezi s ovim pitanjem autor govori i o pitanju slovensko-hrvatske granice, te govori o dogovorima obje strane NOO-a 1944. godine, pri čemu se, pored ostaloga, oslanja u tome i na mišljenje povjesničara Boga Grafenauera. Isto tako kratko – nesrazmjerno s opsegom materije – govori autor i o diplomatskoj borbi za Istru nakon drugog svjetskog rata, ali zato govori više o Slobodnom Teritoriju Trsta, kao o Zonama A i B, te ističe veliku slovensku žrtvu za Jugoslaviju – god. 1954. STT je podijeljen u odnosu 1 : 4 na štetu Slovenaca. Na kraju se autor osvrće na pitanje veoma aktualno u talijanskoj historiografiji i publicistici u Italiji i u Istri – na egzodus, te daje posebni odjelak: »Vzroki izseljevanj«; posebno spominje kao primjer odlazak Talijana iz Pule nakon stupanja na snagu mirovnog ugovora 1947. godine, odnosno u vezi s Informbirom, kada je činjen veliki ideološki pritisak, te poslije 1953. godine, kada je uslijedila snažna propagandna akcija Italije da se ljudi isele. Autor pri tome ne kaže i to – koji su se to Talijani iseljavali (autohtoni ili doseljenici) niti to da su se kao Talijani prijavili i neki Hrvati, a, možemo pretpostaviti, i Slovenci iz slovenske Istre; točna je, međutim, njegova ograda da se o broju iseljenih može govoriti tek nakon uvida u arhivska vrela, te da posebno treba uzeti u obzir popis stanovništva iz 1910. godine. Na kraju autor daje uvid u dio literature, rekospo – pretjerano skromno, te treba reći da nije ni kritički odab-

rana. Tu su još i sažeci na talijanskom (opsežniji), te na njemačkom i engleskom jeziku. Sadržaj knjige obogaćen je i ilustracijama.

Zanimljivo je da mladi autor nije dao nikakvo završno poglavlje, niti neku zaključnu riječ pa tako ni u pogledu nove državne granice koja je bila neposredni povod da objavi ovu knjigu. Završava s iseljevanjem dijela Talijana, no, rekli smo da nisu odlazili samo oni; s pravom podsjeća na državni popis stanovništva iz 1910. godine – jer je nakon toga bilo znatnih promjena. Uprkos tome, može se zaključiti da je Darovčevo djelo zanimljiv i koristan pregled povijesti Istre u 19. i 20. stoljeću, da donosi dosta cjelovitu sliku, ažuriranu nizom novih podataka; ponegdje samo hladno registrira događaje, drugdje autor ide u komentare pa i u analize, na trećem mjestu ulazi u polemičke vode. Uzimajući sve u obzir, možemo se složiti s recenzenticom knjige dr. Darjom Mihelić: »Prinaša povzetek spoznanj o celotni istrski zgodovini. Deloma izhaja iz literature, deloma pa iz lastnih avtorjevih raziskav. Poudarek je na politični zgodovini, določena poglavja pa so posvečena tudi gospodarstvu, družbi, kulturi ipd. Vsekakor je v sedanjem trenutku, ko smo soočeni z delitvijo Istre v tri države, prikaz celovite istrske preteklosti izjemno aktualen. Iz njega so razvidne jezikovne, gospodarske in kulturne veze, ki so nekoč povezovala Istro, nova meja pa jih umetno prekinja.«

Doduše, moramo ustvrditi da su i u prošlosti postojale oštrije granice koje su i znatno dijelile Istru, protivno njezinim prirodno-gospodarskim temeljima; to je bilo i u austrijsko doba, kada je – zahvaljujući i oštroj carinskoj politici – Istra bila jedna od najnerazvijenijih pokrajina u cijeloj Habsburškoj Monarhiji (ne računajući arsenalsku luku Pulu). No, da granica ne mora bitno utjecati na gospodarski napredak, govori i činjenica da je Istra u međuraču u cjelini bila u okviru Kraljevine Italije, ali ona je ipak bila jedna od najzaostalijih pokrajina velike mediteranske savojsko-fašističke imperije, za razliku od vremena kada se našla u okviru Hrvatske i Slovenije, te je – u čvrstom osloncu na svoje nacionalno i prirodno zaleđe – od 1945. god. dalje postala jedna od najrazvijenijih krajeva i cjelokupne SFR Jugoslavije, te se isticala i u evropskim razmjerima – sve do jugosrbske agresije na Sloveniju, i na Hrvatsku.

Dakako, dio uvodne riječi Darka Darovca – koji smo citirali – sasvim je na mjestu. Ipak, Istra nikada nije činila jednu narodnosnu cjelinu – danas je to još manje nego prije; u prethodnom, austrijskom i talijanskom periodu njezina života ovdje su, naime, živjela tri naroda: hrvatski, slovenski i talijanski, a sada, barem u hrvatskom dijelu Istre, znatan je broj poslijeratnih doseljenika iz Srbije, Bosne, Hercegovine i drugih krajeva nekadašnje SFR Jugoslavije. Svakako, autor ima pravo kada sa svojim pregledom – zadnjom riječju slovenske historiografije – podsjeća da je Istra jedna geopolitička gospodarska cjelina, te da treba poraditi na tome da se i sadašnji odnosi između tri granične države – Hrvatske i Slovenije, te Slovenije i Italije uredi tako da kopnene i morske međe budu što manje vidljive, ko što su to bile i niz godina, od šestoga do osmoga desetljeća XX. stoljeća, na korist svega pučanstva Istre u sve tri te države.

Petar Strčić

Maribor skozi stoletja. Maribor : Založba Obzorja, 1991. 712 strani. (Razprave, I.)

Raziskovanje zgodovine slovenskih krajev, ne samo mest in starodavnih trgov, kaže v obdobju po II. svetovni vojni razveseljivo sliko. 1953. leta je bila obnovljena predvojna Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, občasno, pa tudi dokaj redno, so začeli izhajati številni krajevni zborniki. Nekateri med njimi so po oblikovni plati kar razkošni. Zato ni res, da »stari« režim zgodovinopisju ni bil naklonjen, zahteval je le določene »darove« na oltar socialistične domovine. Glede slednjih po kvantitativni plati ni bilo večjih zadreg, težje je bilo tistim urednikom, ki so vztrajali na kvaliteti. Pogosti so bili tudi spori z lokalnimi oblastniki, ki so imeli o bližnji preteklosti svoje vedenje in svoj prav. Neposlušnost se je lahko kaj hitro maščevala. Ukinitelj? Ne, ukinjanja ni bilo. Najprej je bil »tovariški razgovor«, potem »prepričevanje«, zamenjava urednika in kot zadnje presahnitev finančnih virov. Spretni in zviti uredniki so lahko zato objavili marsikaj, tudi iz starejše zgodovine. Lokalnih zbornikov zato ne gre podcenjevati kot tudi ne gre nekaterih izrazito političnih revij proglašati za znanstvene, če je v njih kateri pomembnejši zgodovinarjev objavil svoj članek ali pa zgolj sedel v uredniškem odboru. Prebiranje lokalnih zbornikov kaže, da je v njih zbranega ogromno znanja, ki ga bo treba še kako upoštevati pri pisanju različnih sintetičnih del. Ta kvantiteta na lokalni ravni ima tudi svoj osrednji kvalitetni vrh. V arheoloških, narodopisnih in umetnostnozgodovinskih revijah je, včasih zgolj v oblikah začasnih poročil, zbranih ogromno novih odkritij. Pri zgodovinarjih je treba opozoriti na različne izdaje virov, historične topografije. Bera ni skromna in tisti, ki se loteva krajevne zgodovine, ima bistveno več pripomočkov, kot so jih imeli nekateri starejši zgodovinarji, ki so se morali prebijati skozi neurejene arhive, prepisovati Valvasorja, župnijske in šolske kronike, poslušati in zapisovati ljudsko izročilo in se zanašati tudi na svoj spomin.

Po vsem tem bi moral slediti logičen sklep, da so nastale tudi številne monografije o posameznih krajih. Ne! Ravno obratno. Zborniki ja, monografije ne. Značilno, za avtorja silno pohvalno, za našo generacijo pa ne, je dejstvo, da so morali Kranjčani 1982. leta enostavno ponatisniti Žontarjevo knjigo iz 1939. leta. Vzrokov za take razmere je več. Mnogi so se monografij o posameznih krajih lotili iz lokalpatriotizma: lastnega ali oblastnega. Slednji je zaradi povojnih migracij in menjave vladajočih zelo upadel. Veliko popularnejše so fotomonografije, kjer bolj ali manj spreten publicist ali pisatelj »naštrika« nekaj svojih domislic v povečanje vladajočih struktur. Prave krajevne zgodovine so tudi nastajale iz lokalpatriotizma. Ta je silil Pavleta Blaznika, Ignacija Orožna, Janka Jarca, Jožeta Dularja, Janeza Kramarja, Staneta Stražarja . . . , da so se lotili svojih del. Ti so imeli znanje in pogum.

Znanja tudi po II. svetovni vojni rojenim zgodovinarjem ne manjka, čeprav je dejstvo, da le malokateri od njih obvlada v zadostni meri zgodovino od arheoloških obdobij do danes. Specializacije so preozke. Hujše posledice kot zgoraj na povzroča strah. Ta je v veliki meri utemeljen. Izhaja iz dejstva, da v našem zgodovinoisju ni strokovne kritike. Kadar se ta pojavi, je po dosedanjih izkušnjah ali ideološka ali osebna. Njen cilj je diskriminacija ali celo strokovno onemogočanje tistih, ki ne pišejo všečno. Cilj ni popravljanje napak, zmot, površnosti, ampak »nekoga kresniti po glavici«. Pokojni prof. Zwitner je ob nekem razgovoru to karakteriziral v naslednjem smislu: Slovenskim zgodovinarjem manjka »corpsgeist«. Tega je zamenjalo klanovstvo, interesne skupine idelološkega, institucionalnega ali osebnega značaja, ki stroko uporabljajo za osebne promocije. Nekaj podobnega je povedal tudi v drugem delu svoje diskusije v Tolminu (glej ZČ 41, 1987, str. 171). Nekateri vidijo v tem krizo slovenskega zgodovinoisja, v resnici pa gre za krizo posameznikov, njihovih nerealnih ambicij, posledice pomanjkljivega poznavanja elementarnih pravil obnašanja v civilizirani družbi. Ko bo v ospredju stroka in ne posamezniki v njej, tudi »krize« ne bo več.

Gornje razglabljanje le na prvi pogled nima zveze z delom, ki ga želimo predstaviti. Povezava pa dejansko obstaja. Če bi bili med ljubljanskimi zgodovinarji drugačni odnosi, bi tudi projekt zgodovine Ljubljane bil v drugačni fazi kot je. Enako velja, tudi za nekatere druge skupne ali skupinske načrte. Koliko denarja je bilo v Ljubljani dobesedno zmetanega skozi okno za različne monografije, Pot spominov in tovarištva, Ljubljana v ilegali, njen prebivalec ali obiskovalec ali pa kdorkoli pa ne more vzeti v roke monografije, kjer bi se na enem mestu času primerno poučil o preteklosti Ljubljane. Če bi znotraj stroke obstajali drugačni odnosi, si tudi oblast ne bi mogla privoščiti takega ravnanja, še manj zmerjanj o kompetentnosti, kot je to storil Jože Smole na račun mag. Borisa Mlakarja. Mariborska sredina ni idealna, tudi odnosov med zgodovinarji obdravskega mesta ne gre povečevati. Pa vendar imajo toliko »corpsgeista« in oblast jih toliko ceni, da je bila izdana prva knjiga razprav.

Koncept zgodovine Maribora spominja po razdelitvi tematike na prvi povojni načrt zgodovine Ljubljane. Vsebinsko je verjetno zamišljen kot enotomni, za kar naj bi bile podlaga tudi te razprave, od katerih bi lahko nekatere izšle kot samostojne knjige. Tako Mavricij Zgonik obširno razpravlja o geografskem okolju kot sooblikovalcu zgodovinskega razvoja Maribora. Opozarja na pomen Drave kot tudi bližnjega gričevja in hribovja. Poudarja pomen naravnih danosti, ki so vplivale na izbor prostora za nastanek naselbine in njen razvoj. Zelo so vplivali prometni tokovi. Izgradnja magistralnih cest, zlasti pa železnice je bila ključnega pomena za razvoj mesta. Vse do izgradnje elektrarn na Dravi je bil konstanten faktor tudi vodni promet. Maribor je zrasel v največje slovensko industrijsko mesto. Avtor opozarja na številne probleme, katerih tragičnost se je dokončno izkazala v našem času. Pogrešamo nekoliko več besed o vplivih mesta na gospodarsko, socialno in kulturno podobo bližnje in širše okolice mesta. Če je bila ta še v 19. stoletju lahko vzor mnogim predelom Slovenije, vpliva približno zadnjih sto let izredno negativno. Stanko Pahič opisuje arheološka obdobja Maribora. Na mestnem prostoru ni nekih epohalnih najdb, zelo pomembna pa je okolica. Tudi zaradi visoke strokovnosti avtorja arheologi vse tamkajšnje tvorstvo dogajanje spremljajo izredno pozorno. Priteguje jih problematika kulture žarnih grobišč, železnodobna Poštela, še nepojasnjena cezura med njo in latensko kulturo in seveda rimska doba. Tu ni nastala pomembna ali vsaj znana naselbina, bil pa je tamkajšnji prostor pomemben agrarni in surovinski vir (pohorski kamen). Glede staroslovenskih najdb je podobna večšina kot na večini našega ozemlja.

Jože Koropec opisuje mariborski grajski zemljiški gospodarstvu. Gre za prikaz gospodarskih in socialnih razmer, kot jih je mogoče razbrati iz urbarjev in nekaterih drugih srednjeveških virov. Razprava je izrazito gradivskega in manj sintetičnega značaja. Avtor probleme predvsem razgalja, njihovo analizo prepušča končni sintezi. Razprava Jožeta Mlinariča, Maribor od začetkov do sredine 18. stoletja, je drugače koncipirana in bo gotovo integralno prevzeta v končni tekst. Mestu sledi nazaj do prvih zgodovinskih omemb naselja. Pozorno spremlja njegovo rast, pri čemer veliko pozornost namenja gospodarski problematiki. Ugotavlja, da je bil agrar, kljub številnim obrtem izredno pomemben. To se odraža tudi v številnih dvorih oziroma stavbah nekaterih zemljiških cerkvenih in svetnih gospodstev, ki so cenili štajersko hrano in zlasti pijačo. Opozarja na pomen mariborskih židov, ki so ime mesta, kljub izgonu 1497. leta, ponesli po vsem svetu. Priimek Marpurgo je namreč znan v mnogih židovskih skupnostih. Tudi Mlinarič potrjuje velik pomen prometa za razvoj mesta, ključna je v tem času seveda povezava Dunaj-Jadran. Ta je tudi dvignila pomen Maribora nad ostala srednještajerska mesta.

Antoša Leskovec je prispeval tri obsežne razprave. V prvem govoru o političnem in kulturnem razvoju Maribora v letih 1752–1850. Zdi se, da je avtor nekoliko zašel v poudarjanju razlik med nemškimi mestom in slovensko okolico. Vprašanje je tudi ali smemo tamkajšnjemu prostozidarstvu pripisovati tolikšen pomen. Res je, da obstajajo v našem zgodovinoisju še vedno nekatere šablone, katerih značilnost je v poudarjanju vsega, kar državi in cerkvi (pa samo katoliški) nasprotuje. Čas je že, da zapustimo pot, ki sta jo začrta Kidrič in Prijatelj. Izredno simpatično je avtorjevo pisanje o Rudolfu Gustavu Puffu. Človek dejansko ne razume Mariborčanov, ki se pripravajo o pomenu admirala Tegetthoffa, pozabljajo pa na simpatičnega gimnazijskega profesorja. Njegov pomen je še toliko večji, ker njegovim rojakom, če bi mu sledili, ob koncu I. svetovne voje ne bi bilo treba zapuščati mesta. V zvezi s Puffom naj omenimo, da bi bilo nekoliko več prostora odmeriti dogajanju v Mariboru leta 1848. Tamkajšnji dijaki in profesorji so 17. junija podpisali peticijo za Zedinjeno Slovenijo. Mariborska nacionalna garda sodi med najbolj radikalne na današnjem slovenskem ozemlju, zato je oblast njen razpust še posebej pozorno spremljala. Ogromno podatkov vsebuje razprava o upravi v Mariboru v letih 1752–1941. Ta vprašanja avtorju očitno veliko bolj ležijo in je izredno izčrpen. Leskovec zelo plastično prikazuje nastajanje in razvoj kasnejšega središča slovenskega dela Štajerske, ki je s prenosom oziroma pridobitvijo sedeža lavantinske škofije dokončno zmagalo nad konkurenčnima Celjem in Ptujem. Prav to spoznanje najbolje ilustrira pomen cerkvene »in-

frastrukture« za razvoj mesta. Leskovčev raziskovanje zgodovine Maribora doseže svoj vrh v prikazu razvoja njegovega gospodarstva v letih 1752–1941. Tako dobrega pregleda gospodarske zgodovine nima nobeno naše mesto. Čeprav je tovrstno dogajanje takšno, da se o tem da pisati (marsikje gospodarskega razvoja skoraj ni), je avtor pokazal veliko poznavanje tudi širše problematike. Predvsem moramo poudariti, da ni spregledal oseb, ki so za tak gospodarski razvoj zaslužne.

Mariborsko dogajanje med zadnjo svetovno vojno je opisal mag. Marjan Žnidarič. Iz njegove razprave je razvidno, kako se je mestu maščevala delitev na nacionalni osnovi. Avtor je dokaj podrobno opisal fizičen in političen odpor okupatorju, pogrešamo pa več podatkov o ostalih vidikih življenja v vojnih razmerah. Tu so tudi vprašanja pregnancev, mobilizirancev v nemško vojsko . . . Nič ne zvemo o eventualnem obstoju četništva. Pogrešamo tudi opis zadnjih dnevov vojne, tragedije civilnega prebivalstva, ki se je umaknilo s sovražnimi formacijami. Tudi revolucija, ki je na večini štajerskega ozemlja izbruhnila šele po koncu vojne, bi morala biti nakazana vsaj v najbolj elementarnih potezah. Da ne bi bilo nesporazumov. Razprava je korektno napisana za čas, v katerem je nastajala. Kot vemo, so bile v Mariboru politične razmere pred nekaj leti najbolj zapletene, režim najtrši. Razprava bi morala biti opremljena z datumom oddaje uredništvu.

Druga razprava Jožeta Mlinariča, v njej obravnava mariborsko župnijo sv. Janeza Krstnika do jožefinske dobe, uvaja cerkvenozgodovinski del zbornika. Avtor opozarja na njeno velikost in donosnost, ki ji je v določenem pogledu škodila pri dušnopastirskem delovanju. Zanimivi so zapleti, ki so izhajali iz inkorporiranja župnije krški škofiji menzi. Navaja tudi podatke o naselitvi moških in ženskih redov v Maribor. Mlinaričevo delo zaokroža Anton Ožinger. Razmeroma veliko prostora je odmerjeno cerkveni organizaciji in stavbam, premalo pa tistemu, čemur je namenjeno: verskemu življenju. Tudi opis odnosa oblasti do tamkajšnjih duhovnikov in vernikov po II. svetovni vojni bi zaslužil več pozornosti. Prav ravnanje oblastnikov do vernikov in njihove organizacije na Štajerskem in Primorskem je najboljše spričevalo resnične ideološke naravnosti prejšnjega režima.

Umetnostozgodovinski in »kulturnozgodovinski« del razprav začenja Jože Curk z obsežnim besedilom o urbani in gradbeni zgodovini Maribora. Ker opozarja tudi na gospodarske momente, ki so vplivali na izgradnjo obdravskega mesta, je tekst veliko lažje berljiv, kot so običajno taki prikazi. Bralca pritegnejo zlasti podatki o starejših uglednejših stavbah v mestu, ki jih v Mariboru ni bilo bistveno manj kot v Ljubljani. Žal so bombardiranja v zadnji vojni (mesto je bilo med najbolj prizadetimi slovenskimi mesti) precejšen del tega uničila. Veliko je k temu pripomogla tudi človeška neumnost.

Uredništvo je v ta sklop uvrstilo tudi pregled zgodovine mariborskega zdravstva pokojnega Emanu Pertla. Po njegovi zaslugi, pozabiti pa ne gre tudi legendarnega Franca Minafiaka, je to dokaj znano. Ne sodi ravno med največje znamenitosti Maribora. Preveč je bilo v senci Gradca. Kvaliteta je bila in je verjetno še vedno, podrejena kvantiteti, kar je ena največjih ovir za nastanek medicinske fakultete. Nekoliko nenavadno je, da je bil pred leti najbolj znan mariborski zdravnik zaradi funkcij v nogometnem klubu.

Vladimir Bračič je prispeval razpravi o razvoju šolstva in izobraževanja ter raziskovalni dejavnosti. Zgodovino starejšega šolstva bo potrebno še raziskati, tudi o gimnaziji je mogoče povedati bistveno več. Veliko bolj je obdelano višje in visoko šolstvo, ki ga je avtor soustvarjal. Tu bi se lahko vsaj malo pohvalil. Za mariborske diplomante je vendar marsikje veljalo, da so veliko bolj pripravljeni za prakso kot ljubljanski. Glede raziskovalne dejavnosti? Naj še tako reklamirajo svoje dosežke, najpomembnejši je še vedno stari ČZN.

Da Maribor le ni navadno mesto, potrjujejo raziskave Sergeja Vrišerja o likovni dejavnosti. Bralec dobi vtis, da je bilo najmanj plodno obdobje med obema vojnama. Po zadnji je prišlo do bistvenjšega premika šelo po letu 1954, ko je bila ustanovljena umetnostna galerija. Občasnega obiskovalca mesta ob Dravi v zadnjih letih pritegne predvsem obnavljanje starega mesta. To je veliko bolj pomembno kot marsikateri moderen spomenik. Glasbeno življenje, kot ga je opisala Manica Špental, je zacvetelo šele po I. svetovni vojni. Prihod številnih Primorcev je bil v tem pogledu zelo blagodejen. Sveda pa ne gre spregledati tudi dejavnosti brata znamenitega slavista Franca Miklošiča, Janeza. Pravo glasbeno središče širše regije je Maribor postal šele po II. svetovni vojni. Čeprav nad njimi neprestano visi Damoklejev meč ukinitve, je vendar v nekaterih pogledih pokazalo več intuicije kot ljubljansko. Predvsem je pomembno, da mesto ne želi biti ne provinca Ljubljane, ne Gradca, ne Zagreba. Podobno velja tudi za operne predstave.

Bruno Hartman je prispeval tri razprave. V njih obravnava dramsko gledališče v Mariboru, tamkajšnje knjižnice in tiskarstvo. Glede prvega se lahko dokaj temeljito poučimo, zakaj je v Mariboru prišlo do gledališkega »booma«, ki je zasenčil tudi ljubljanske predstave. Gledano z današnje perspektive, se zdi vse skupaj kot natančno planirano. Povsem gotovo je, da je v Mariboru prišlo do srečnega zlitja želja ambicioznih posameznikov in razumevalojče publike. Vidi se, da je pomembno biti tudi neformalni center. Ker vsi drviijo le v prestolnico, nastane več prostora za svobodo in nova iskanja. Mariborske knjižnice niso pravi odraz mariborske zgodovine. Čeprav so bili znotraj njegovega obzidja številni dvori, to ni imelo kulturnih posledic. Tudi jezuitski kolegij je deloval prekratko dobo. Tako je dejansko vse skupaj povezano z razmahom političnega življenja, sprva na nacionalni, kasneje pa socialni osnovi. Do podobnih sklepov prihajamo tudi pri pregledu zgodovine mariborskega tiskarstva. Nekoliko bolj bi poudarili pomen Narodne tiskarnice Franca Škaze.

Knjiga Maribor skozi stoletja, Razprave I, je že na zunanji pogled monumentalno delo. Ko preberemo razprave, ki se nanašajo na starejša obdobja, se sprašujemo, zakaj niso besedilo zlili v monografski prikaz. V drugi polovici knjige se izleže tudi odgovor. Obdelati je treba še vrsto inštitucij in oseb. Premalo je opisana prisotnost Maribora v slovenskem političnem in kulturnem življenju, nekatera vprašanja so preveč opisovana le z krajevnega zornega kota. Tamkajšnja slovenska inteligenca v 19. stoletju, začetek izhajanja Slovenskega naroda, Slovenskega gospodarja, Tomšič, Jurčič. Mariborski program. Tu so še številna

druga vprašanja, nenazadnje mariborsko bogoslovje. Pogrešamo malo več samozavesti. Nenazadnje je Maribor drugo slovensko mesto. Nekateri pisci so preveč obremenjeni z nemško-slovenskimi odnosi. Ti vendar niso bili ključni momenti v zgodovini mesta. Vse do srede 19. stoletja skoraj niso čutili teh problemov. Bralec se na nekaterih mestih celo ustraši, da imajo nekateri avtorji nekoliko slabo vest zaradi odnosa slovenskih meščanov do nemških. Kje pa je zapisano, da moramo Slovenci vedno le izgubljati? Prvi slovenski zapis imena mesta je iz prve polovice 19. stoletja, Gradec si je v tem času ustvarjal dokončno nemško obliko svoje slovenske osnove. Verjetno tam in tudi pri nas nikomur na misel ne pride, da bi iz tega izvajal politične sklepe. Takšna je pač preteklost.

Ker vemo, da so nekatere razprave za drugi zvezek že v predalih, treba jih je le dokončati in zaokrožiti, upajmo, da bo kmalu izšel drugi zvezek, ki bo vseboval manjkajoči del. Čutiti je tudi osebnost, ki bi lahko vse te razprave zilne v monografijo. Če generacija, ki je sodelovala pri tem zvezku, ne bo pristopila k sintezi, te še dolgo ne bo. Upajmo, da se odgovorni posamezniki in pristojne oblasti ne bodo dale premamiti ljubljanskim strokovnim in finančnim obljubam. Od tod je pričakovati le medvedje usluge. Ključ za sintetično delo o zgodovini Maribora je v vseh pogledih v njem samem in pri njegovih prebivalcih. Še enkrat ali dvakrat bo treba stopiti skupaj. Zaradi stroke in zaradi Maribora!

Stane Granda

Rošte – Kolonkovec. Trst 1991. 155 strani.

V zgoščenem tekstu predstavlja pričujoči zbornik zgodovino tržaškega predmestja Rošte – Kolonkovec na interdisciplinaren način, poslužujoč se metode obravnav lokalne zgodovine. Predstavitev tega dela ima svoj smisel zaradi sporočilnosti in inherentne vrednosti. V zborniku so namreč predstavili vzpon in padec nekega predmestja v časovnem razmaku zadnjih 100 let, ki pomeni obenem vzpon in degradiranje povsem slovenskih krajev tik pod mestnim obzidjem.

Ekonomski razvoj Trsta v 18. in 19. stoletju pomeni tudi velik demografski razvoj tega jadranskega mesta. Naselitveni tokovi, ki so ga oplajali, so prihajali od vsepovsod, kot se to še danes rado sliši, predvsem pa iz neposrednega tržaškega zaledja. Postopoma se je ta slovenski val doseljevanja začel s pomočjo kulture in socializacijskih mehanizmov, stapljati z že obstoječim slovenskim življenjem teh krajev v homogeno celoto, kjer je asimilacija že povsem ponehala.

To veliko uradno središče je iz razlogov, ki jih lahko definiramo v lokalnih potrebah, ampak tudi za ladijski tovorni in potniški promet, potrebovalo velike količine zelenjave in vrtnin. Tržišče je bilo zahtevno, saj je furlanska konkurenca izsilila odlično kvaliteto proizvodov in premišljeno ceno. V tem gospodarskem vzponu je slovenska tržaška okolica nudila nekaj več za razvajane meščane in pretkane trgovce. Ponujala je specializirane »primizie«, torej zgodnje vrtnine v času, ko jih druga območja še niso mogla nuditi. Območje Kolonkovec in Rovt sta, kot nam je dano zvedeti v knjigi, primestni slovenski vasi, kjer je posest, označena v katastru, segala od kraškega roba do morja. Geomorfološke posebnosti so temu predelu tržaškega pomerija dajale prednosti, ki jih npr. Kras ni imel.

V Nacionalni politiki slovenskega Trsta, ki je bil med drugim leta 1910 »največji« slovenski urbani aglomerat, so tudi predmestja igrala pomembno vlogo. Z gospodarsko rastjo je namreč rastla tudi nacionalna zavest. Če je slovenski kapital v Trstu lahko v začetku tega stoletja zgradil Narodni dom »Balkan« za čedno vsoto 1.316.000 kron, pomeni to, da je bila slovenska akumulacija, ki se je vršila preko kapilarne mreže hranilnic in posojilnic, izredno visoka, v bistvu, kot je to ugotovil že Scipio Slataper, enakovredna italijanski.

Od te ugotovitve do planirane akcije priključitve k Italiji in agresivne obravnave slovenske večinske narodne skupnosti je bil le korak. Fašizem je ob vseh drugih raznarodovalnih načrtnih akcijah segel tudi po slovenski zemlji, osnovi za nacionalno samobitnost. Pod krinko velikih ljudskih gradenj je razlaščeval v imenu napredka najbolj produktivno slovensko okolico. Isto so ponavljali po letu 1954 novi italijanski oblastniki in isto se ponavlja še danes z izgradnjo cestne in železniške infrastrukture, ki je Kras spremenila v cementno arabesko.

Iz osnov premišljene lokalne zgodovine lahko včasih razberemo marsikaj, česar si ob taki publikaciji ne pričakujemo. Iz nanizanih člankov in razprav, ki so v tej povsem dvojezični publikaciji objavljeni, vzemo za ključ tihe asimilacije, kateri so Slovenci v Trstu vseskozi izpostavljeni. Gre v bistvu za dokaj enostavno enačbo in sicer za ekonomsko razlastitev ter za kulturno aseufacijo že razslojenega slovenskega prebivalstva. Če definiramo družino Kodrič – Šiškovič za tisti temeljni kamen, ki je s trdim delom, ko je ponujala tržaškemu tržišču na tone sveže solate dnevno, istočasno pa profit investirala v strdivarko ciljno usmerjenega violinista Črta Šiškoviča, lahko razumemo, da je bilo treba: 1. to družino razlastiti, 2. posplošiti, da je glasba nadnacionalna, 3. zanikati samobitnost Slovencev na tem območju, predvsem pa opozoriti manjšino, da so mesta na vrhu že zasedena.

V to tragiko tržaškega vsakdana je zbornik Rošte – Kolonkovec zarezal z govoricu znanosti na nivoju lokalne zgodovine in oral History. Divulgacija ponujenih tekstov med slovenskim in italijanskim prebivalstvom naj bi bila predpogoj za neko hipotetično boljše razumevanje, ki bi raslo na spoznanju, da sta dve kulturi bogatenje, vsiljena monokulturnost pa siromašenje skupnega prostora.

Boris Gombač

Zbornik ob tridesetletnici študija sociologije na Filozofski fakulteti (Univerze v Ljubljani). Zbral, uredil in napisal Alojz Cindrič s sodelavci. Ljubljana: Filozofska fakulteta – Znanstveni inštitut FF, 1991. 92 strani.

Sociologija kot samostojna študijska skupina je dobila svoje mesto na Univerzi v Ljubljani oziroma na Slovenskem z ustanovitvijo Oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti ob začetku študijskega leta 1960/61. »V življenju ljudi so tri desetletja dokaj dolga, v razvoju stroke, njenem strokovnem in družbenem uveljavljanju pa dokaj kratka doba. V tej dobi se je sociologija na Slovenskem uveljavila. Prvi diplomanti sociologije so bili diplomanti našega oddelka«, je v spremni besedi k Zborniku zapisal dr. Ludvik Čarni.

Res je, da so na Filozofski fakulteti že v času med obema vojnama vključevali v učne programe določene sociološke predmete (pa tudi vsebine) kot dopolnilne predmete v filozofsko oziroma pedagoško študijsko skupino. Naj omenimo, da se je predmet z nazivom sociologija (psihološki in normativni temelji človeške družbe) prvič vključil v študijski načrt Filozofske fakultete v študijskem letu 1927/28; predaval ga je prof. dr. Franc Veber, toda le v tem letu. Ta je v študijskem letu 1937/38 predaval predmet Filozofske osnove sociologije, v študijskem letu 1940/41 pa predmet Uvod v sociološko psihologijo. Omenjeni predmeti so bili vključeni v filozofsko študijsko skupino. Na tem mestu velja dopolniti uvodno razpravo k Zborniku s pomembnim podatkom, da je prof. dr. Fran Zwitter, ki je 1937 oziroma 1938 začel predavati na Oddelku za zgodovino predmeta Obča zgodovina novega veka ter Slovenska zgodovina od 16. stoletja naprej, z uporabo – za tedanje medievistično usmerjeno ljubljansko zgodovinsko šolo – povsem novih statističnih socioloških metod in nanje oprtih globinskih analiz (po zgledu francoskega zgodovinopisja), bistveno vplival na preusmeritev slovenskega zgodovinopisja pri obravnavanju zadnjih dveh stoletij zgodovine Slovencev. V okviru pedagoškega študija je prof. dr. Karel Ozvald v študijskem letu 1935/36 predaval predmet Pedagoška sociologija; predmet sta po študijskem letu 1946/47 nadaljevala najprej prof. dr. Stanko Gogala, nato pa prof. dr. Mišica Bergant. V okviru Oddelka za filozofijo, konkretno s študijskim letom 1947/48, je bil uveden predmet Osnove dialektičnega in historičnega materializma. S študijskim letom 1952/53, ko se Oddelek za filozofijo preimenuje v Oddelek za filozofijo in sociologijo, je uveden predmet Uvod v sociologijo s posebnim oziranjem na razvoj družbene zavesti; predmet je predaval prof. Boris Ziherl – do študijskega leta 1960/61, ko se – na pobudo Inštituta za sociologijo pri Univerzi v Ljubljani – ustanovi Oddelek za sociologijo.

Ko govorimo o sociologiji na Filozofski fakulteti, jemljemo za izhodišče čas, ko se je oblikovala sociološka študijska skupina v organizacijskem okviru Oddelka za sociologijo, to je od tedaj dalje, ko so se študenti lahko usmerili v študij sociologije kot posebne stroke ter si pridobili fakultetno diplomato iz sociologije. Način študija oziroma oziroma predmetnik sociologije se je v nadaljnjem strokovnem razvoju oddelka večkrat spreminjal – in sicer kot eno in dvopredmetni A in B študij na I. in II. stopnji. Če je bila sprva naloga oddelka namenjena – v skladu s splošno namembnostjo filozofske fakultete – pedagoškim potrebam (oblikovanju pedagoških kadrov), predvsem za poučevanje sociologije na gimnazijah in srednjih strokovnih šolah, se je postopoma raziskovalna dejavnost članov Oddelka vse bolj usmerjala v predmetno področje sociologije kulture (predvsem po ustanovitvi Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo – FSPN), kot tiste smeri v okviru sociologije, ki je najbližja smerem v humanističnih, družbenih in nacionalnih vedah, ki jih goji in razvija Filozofska fakulteta. S študijskim letom 1981/82 je Oddelek za sociologijo pričel izvajati, poleg pedagoške smeri, še študij sociologije kulture.

Pričujoči Zbornik je vsebinsko razdeljen na tri poglavja. V prvem poglavju je govor o vlogi in pomenu študija sociologije na Filozofski fakulteti, o dodiplomskem in podiplomskem študiju, o raziskovalnem delu (člani Oddelka sodelujejo v raziskavah, ki potekajo v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete: »Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem« in od leta 1991 v dveh novih raziskavah: »Prispevki k ideološki analizi industrijske Evrope« ter v mednarodnem projektu »Zgodovinske raziskave komunizma, stalinizma in kominterne«), nadalje o knjižnici in njenem fondu ter učnem centru. V drugem poglavju »Biografije in bibliografije znanstvenih delavcev in sodelavcev na Oddelku« so podani krajši življenjepisi in celotna bibliografija šestnajstih članov, ki so bili oziroma so še v rednem delovnem razmerju na Oddelku za sociologijo. V tretjem poglavju »Študenti na Oddelku za sociologijo« so zbrani vsi pomembnejši podatki o slušateljih. Iz vrste zanimivih podatkov in tabel je razvidno, da je študij sociologije vpisovalo vse več študentov. Oddelek je začel s 158 vpisanimi študenti, število vpisanih 500 pa je bilo prvič prekoračeno leta 1985, kolikor znaša tudi ob jubileju. Dodiplomski študij sociologije je končalo skupno 1133 diplomantov (A in enopredmetni študij, B-diploma in I. stopnja); Zbornik prinaša tudi poimenski seznam vseh diplomantov z letnico diplomiranja. Zanimivi so tudi podatki o študijski povezavi z A-študijsko skupino; iz njih je razvidno, da je bila najpogostejša študijska povezava zgodovina (335), sledi pedagogika (197), geografija (179), filozofija (136) itn. Zbornik prinaša tudi podatke o podiplomskem študiju; iz podatkov (imena in priimka kandidata, naslova teme oz. naloge, letnice zagovora in članov komisije) je razvidno, da je Oddelku za sociologijo doseglo diplomu III. stopnje (magisterij) devetnajst slušateljev, štirinajst kandidatov pa si je pridobilo stopnjo doktorja socioloških znanosti.

Gradivo, ki ga je za jubilejni Zbornik zbral prof. Alojz Cindrič, ne prinaša samo »statističnih« podatkov o študiju na Oddelku za sociologijo, delavcih, številu študentov, diplomatnih itn., pač pa je obremen tudi dokument o prispevku Oddelka k razvoju in uveljavitvi sociološke znanosti na Slovenskem.

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 214-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.**

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

- Slovenska matica 1864–1964 (zbornik razprav in člankov)
 Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864–1964
 Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964–1983
 Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)
 Vojeslav Molè: Iz knjige spominov
 Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta
 Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom
 Francè Koblar: Moj obračun
 Franc Petek – Janko Pleterški: Spomini koroškega politika
 Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980
 Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja
 Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)
 Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)
 Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)
 Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)
 Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)
 Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)
 Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)
 Anton Novačan: Jeruzalem–Kairo. Spomini 1942–1945 (uredil Bruno Hartman)
 Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta
 Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)
 Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih
 Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)
 Božo Otarepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem
 Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt (korespondenca z E. Kocbekom)
 James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev (o Žužkovih iz Slivnega oz. Vižovelj pri Devinu)
 Janez Strnad: Zgodbe iz fizike (o zgodovini velikih odkritij)
 Niccolò Machiavelli: Politika in morala (prevedel in z opombami opremil Niko Košir; knjiga vsebuje tudi znamenito besedilo »Vladar«)
 Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju
 Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem
 Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju
 Dragotin Cvetko: Slovenska glasba v evropskem prostoru
 Dnevnik cesarja Marka Avrelija
 Platon: Poslednji dnevi Sokrata
 Dušan Pirjevec: Estetska misel Franceta Vebra
 Anton Stres: Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode
 Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku
 Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in poznem srednjem veku
 Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Marjeta Šašel-Kos, Boginja Ekorna v Emoni	5–12
The Goddess Aecorna in Emona	
Andrej Moritsch, »Slovenci« in »Nemci« v koroških mestih 1850–1940	13–31
“Slovenes” and “Germans” in Carinthian Towns 1850–1940	
Antoni Cetnarowicz, Slovenci in politika poljskih poslancev v državnem zboru v letih 1867–1868	33–39
The Slovenes and the Policy of the Polish Deputies to the Vienna Parliament in the Years 1867–1868	
Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko (4. del)	41–64
Historical Society for Carniola (Part 4)	
Jaroslav Pánek, Ludvík Kuba in njegov pomen za razvoj kulturnih odnosov med Čehi in Jugoslovani	65–70
Ludvík Kuba and His Significance for Cultural Relations between the Czechs and the South Slavs	
Dragan Matić, Karantenska postaja za vojne ujetnike na ljubljanskem gradu	71–85
Quarantine Station for Prisoners of War in Ljubljana Castle	
Andrej Vovko, Izseljavanje iz Primorske med obema vojnama	87–92
Emigration from Primorje between the World Wars	
Dušan Nečak, Revija »Nova Evropa« in Slovenci	93–108
Review “New Europe” and the Slovenes	
Nataša Golob, Uvod k umetnostnozgodovinski metodi datacije srednjeveških iluminiranih rokopisov: Gesta Friderici	151–163
Introduction to the Art Historical Method of Medieval Illuminated Manuscript Dating: Gesta Friderici	
Věra Petráčková, Slovenci na českých univerzách před tridesetletno vojno	165–170
The Slovenians at the Czech Universities before the Thirty Year’s War	
Vasilij Melik, Nemci in Slovenci (1815–1941)	171–174
The Germans and the Slovenes (1815–1941)	
Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869)	175–185
German Open Air Meetings in Slovenia (1869)	
Werner Drobesch, Deutscher Schulverein. Njegova ideologija, notranja struktura in delovanje s posebnim ozir na Slovenijo	187–196
Der Deutsche Schulverein. Its Ideology and Activity with Special Regard to Slovenia	
Aleksej Kalc – Majda Kodrič, Izseljavanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozir na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne	197–209
Emigration from Venetian Slovenia in the Context of Emigration from Friuli with Special Regard to the Period in the 19 th Century and till the First World War	
Janko Pleterski, Dejavnost dr. Ivana Šušteršiča v Švici v letih 1917–1918	211–223
Activity of Dr. Ivan Šušteršič in Switzerland in the Years 1917–1918	
Franc Rozman, Praznovanje prvega maja 1918 na spodnjem Štajerskem	225–232
May Day Demonstrations 1918 in Lower Styria	
Igor Grdina, Prispevki k zgodovini slavistike na univerzi v Ljubljani 1919–1930	233–248
Contributions to the History of Slavicism at the University in Ljubljana 1919–1930	
Rajko Bratož, Nekatera nerešena in nerešljiva (?) vprašanja iz zgodovine severnojadrijskih dežel v 6. in 7. stoletju	297–307
Some Unsolved and Unsolvable (?) Problems from History of North Adriatic Countries in the 6 th and 7 th Century	
Peter Štih, Goriški grofje in Devinski gospodje	309–321
Counts of Gorica/Gorizia and Lords of Devin/Duino	
Ignacij Voje, Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turškem obdobju (16. do 18. stoletje)	323–333
Migration Processes in the Slovene Area in the Turkish Period (16 th till 18 th Century)	
Janko Kos, Sapfo, Grillparzer in Prešeren	335–342
Sapfo, Grillparzer and Prešeren	

Harald Heppner, Študenti iz slovenskih dežel na univerzi Gradec (Graz) 1884–1914	343–355
Students from Slovene Lands at Graz University 1884–1914	
Vlasta Stavbar, Izjave v podporo Majniške deklaracije	357–381
Declarations in Support of the May Declaration	
Philipp Wambolt, Klobuk nadvojvode Janeza	383–386
The Hat of Archduke Johann	
Vasko Simoniti, O slovenskem zgodovinisju 1945–1990 ali kako je na zgodovinisju vplivalo staranje oblasti	387–394
On the Slovene Historiography 1945–1990, or: How the Authorities' Aging Affected Historiography	
France M. Dolinar, Cerkevna organizacija ob današnji slovensko-avstrijski meji od jožefin- skih reform do danes	429–435
Ecclesiastical Organization along the Present Slovene-Austrian Border from the Reforms of Joseph II until Today	
Jože Žontar, Zemljiško gospostvo Krumperk pri Domžalah v 17. in 18. stoletju	437–444
The Dominion Krumperk by Domžale in the 17 th and 18 th Century	
Angelos Baš, Posebnosti slovenske in nemške obleke na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne	445–449
Particularities of the Slovene and German Clothes in Slovenia from the Beginning of the 19 th Century till the Second World War	
Janez Cvirn, Celjsko nemštvo in problem nacionalne identitete	451–455
The German Nationality of Celje and the Problem of National Identity	
Harald Heppner, Študenti iz slovenskih dežel na graški univerzi 1884–1914 (2. del)	469–478
Students from Slovene Lands at Graz University 1884–1914 (Part 2)	
Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko (5. del)	457–468
Historical Society for Carniola (Part 5)	
Aleksej Kalc, Prekooceansko izseljevanje skozi Trst 1903–1914	479–496
International transatlantic Migrations through the port of Trieste/Trst in the period 1903–1914	
Vlasta Stavbar, Izjave v podporo Majniške deklaracije (2. del)	497–507
Statements to Support the May-Declaration (2 nd Part)	
Metka Gombač, Beneška Slovenija 1945–1946	509–517
Venetian Slovenia 1945–1946	

ZAPISI – NOTES

Darja Mihelič, Chartularium Piranense Camilla de Franceschija in Codice diplomatico Istriano Pietra Kandlerja	109–111
Chartularium Piranense of Camillo de Franceschi and Codice diplomatico Istriano of Pietro Kandler	
Janez Stanonik, Zgodnji angleški potopisi po Sloveniji	112–118
Early English Travellers through Slovenia	
Janez Šumrada, Kandlerjev »Codice diplomatico istriano« in Kosovo »Gradivo za zgodovino Slovencev«	249–253
Pietro Kandler's »Codice Diplomatico Istriano« and Franc Kos' »Gradivo za zgodovino Slovencev«	
Irena Gantar Godina, Dr. Leopold Lenard	395–400
Dr. Leopold Lenard	
Peter Ribnikar, Slovenski doktorji, promovirani na Karlovi Univerzi v Pragi 1917–1939	519–537
Slovene Doctors, Promoted at the Karl University in Prague 1917–1939	
Neda Pagon, Plaidoyer za zgodovino žensk	539–545
Plaidoyer for History of Women	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

Opravičilo (Vasko Simoniti)	546
An Excuse	
Ocena in ocenjevalec (Matija Žargi)	546
Review and reviewer	

RAZSTAVE – EXHIBITIONS

Kelti in Evropa 92 (Tomaž Nabergoj)	119–122
The Celts and Europe 92	

Kmetje na Bavarskem – od rimskih časov do sedanjosti (Jože Maček)	550–552
Peasants in Bavaria-from the Roman times till now days	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Jože Žontar – šestdesetletnik (Sergij Vilfan)	255–258
Jože Zontar – Sexagenarian	
Bibliografija prof. dr. Jožeta Žontarja	258–260
Bibliography of Prof. Dr. Jože Zontar	
Ferdo Gestrin, Prof. Bogomir Stupan – devetdesetletnik	401
Prof. Bogomir Stupan – Nonagenarian	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY

Študijski seminar »Trst v vojni« in mednarodni posvet »Trst med drugo svetovno vojno« (Marta Verginella)	123–125
Study Seminar "Trieste in the War" and International Conference "Trieste during the Second World War"	
14. zasedanje konference »Evropa regij«: Donavska monarhija kot zibelka evropskega regionalizma (Egon Pelikan)	125–128
14 th Session of the Conference "Europe of Regions": The Danube Monarchy as the Cradle of European Regionalism	
Katoliška obnova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 (Janez Šumrada)	261–263
Catholic Renewal and Counter-reformation in the Inner Austrian lands 1564–1628	
Mednarodni simpozij »Dunaj in Slovenci« (Marjan Drnovšek)	263–265
International Symposium »Vienna and the Slovenes«	
Arhivska praksa in zgodovinska raziskava (Ana Benedetič)	265–266
Practice in the Archives and Researching the History	
Simpozij »Katoliška obnova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 (Vinko Rajšp)	403–405
Catholic Revival and Antireformation in Inneraustrian Provinces	
Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1992 (Olga Janša-Zorn)	405–407
International Cultural-Historical Symposium Mogensdorf (Modinci) 1992	
Dnevi praške zgodovine v Münstru (Andrej Studen)	407–408
Days of Prague History in Münster	
Mednarodni simpozij o Matiji Majarju-Ziljskem (Vasilij Melik)	547
International Symposium on Matija Majar-Ziljski	
Simpozij o lavantinskem škofu Mihaelu Napotniku v Rimu (Marjan Drnovšek)	547–549
Symposium on the Bishop of the Lavanttal Mihael Napotnik in Rome	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Sergij Vilfan, Uvod v pravno zgodovino (Stane Granda)	129
Janez Kranjc, Primeri iz rimskega prava (Marko Kambič)	130
Koper zwischen Rom und Venedig / Capodistria tra Roma e Venezia (Darko Darovec)	130–131
Paolo Santonino, Popotni dnevniki (Vasko Simoniti)	131–133
Dušan Kos, Urbarji za Belo krajino in Žužemberk (15.–18. stoletje) I, II (Peter Štih)	133
Lokalizacija nekaterih gosposčinskih sedežev v knjigi: Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem (Jože Maček)	134
Carlo Ginzburg, Der Käse und die Würmer. Die Welt eines Müllers um 1600 (Andrej Studen)	134–136
Clive Behagg, Politics and Production in the Early Nineteenth Century (Katarina Kobilica)	136–138
Miklošičev zbornik (Stane Granda)	138–139
Mojca Novak, Zamudniški vzorci industrializacije. Slovenija na obrobju Evrope (Oto Luthar)	139–142

Vasja Klavora, Plavi križ. Soška fronta: Bovec 1915–1917 (Petra Svobjšak)	142–143
Ferruccio Fökel, Rižarna, vrata v smrt. Nacistično taborišče pri Trstu (Boris Gombač)	143–145
Dragoljub Jovanović, Muzej živih ljudi (Ludvik Čarni)	145
Science in Slovenia (Jože Maček – Janez Stergar)	145–147
Anja Dular, Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo. Šmarjeta II. (Davorin Vuga)	267
Zosimos, Neue Geschichte (Rajko Bratož)	267–270
Adolf Lippold, Kommentar zur Vita Maximini duo der Historia Augusta (Rajko Bratož)	270–274
Andrej Pleterski, Etnogeneza Slovanov. Obris trenutnega stanja arheoloških raziskav (Sneža Tecco Hvala)	274–275
Josip Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba republike (Ignacij Voje)	275–279
Hermann Wiesflecker, Maximilian I. Die Fundamente des habsburgische Weltreiches (Vasko Simoniti)	279–280
Sette città jugo-slave tra Medioevo e Ottocento (Ferdo Gestrin)	281–282
Janez J. Švajncer, Vojna in vojaška zgodovina Slovencev (Damijan Guštin)	282–284
Franc Rozman, Korespondenca Albina Prepeluha-Abditusa (Janez Cvirn)	284–285
William Greider, Tajne Hrama. Kako Federalne rezerve vode SAD (Igor Grdina)	285–287
Claudio Pavone, Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità della Resistenza (Milica Kacin-Wohinz)	287–290
Ivan Stopar, Mesto Celje in njegovi spomeniki (Janez Cvirn)	290–291
Slavka Ložar, Stare gostilne in gostilničarji v novomeški občini (Stane Granda)	291–292
Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 11. zvezek (Eva Holz)	292–293
Katja Sturm-Schnabl, Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Koresponden- ca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani (Zoran Konstantinović)	409–410
Darko Darovec, Pregled zgodovine Istre (Bojan Balkovec)	410
Annales 1/91 : Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin (Avgust Lešnik)	410–413
Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana (Stane Granda)	413–414
Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni (Stane Granda)	414–415
Acta historico-oeconomica Iugoslaviae (Jože Maček)	415–416
Eric J. Hobsbawm, Nazione e nazionalismo dal 1780 (Boris Gombač)	416–417
James Gow, Legitimacy and the Military. The Yugoslav Crisis (Jože Pirjevec)	418–419
Herwig Weigl, Materialien zur Geschichte des rittermäßigen Adels im südwestlichen Österreich unter der Enns im 13. und 14. Jahrhundert (Dušan Kos)	419–421
»Als der Krieg kam, hatte ich mit Hitler nichts mehr zu tun« (Oto Luthar)	422–424
Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem (Stane Granda)	424–425
Ernst H. Gombrich, Kratka zgodovina za mlade bralce (Bojan Balkovec)	425
Leila Avrin, Scribes, scripts and books : the book arts from antiquity to the Renaissance (Anja Dular)	553–554
Eduard Peričić, Sclavorum Regnum Grgura Barskog. Ljetopis popa Dukljanina (Peter Štih)	554–557
Antun Vramec, Kronika 1578. Alojz Jembrih, O Vramčevoj Kronici (Branko Reisp)	557–558
Alain Corbin, Pesthauch und Blütenduft : Eine Geschichte des Geruchs (Aleksander Žizek)	558–560
Ivan Pederin, Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima (Elizabeta Hri- beršek)	560–562
Povijest XIX. i XX. st. u »Pregledu zgodovine Istre« Darka Darovca (Petar Strčić)	562–565
Maribor skozi stoletja (Stane Granda)	565–568
Rovte – Kolonkovec (Boris Gombač)	568
Zbornik ob tridesetletnici študija sociologije na Filozofski fakulteti (Univerze v Ljubljani) (Avgust Lešnik)	569

OBVESTILA – INFORMATION S

Priprave na 26. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Darja Mihelič)	147
Preparations for the 26 th Meeting of Slovenian Historians	
Obvestila o izdajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	147–148
Informations about the Issuing of the Zgodovinski časopis (Historical Review)	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 46, 1992, 1	I–IV
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 46, 1992, 1	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 46, 1992, 1 in 46, 1992, 2	V–X
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 46, 1 and 46, 1992, 2	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu, 46 1992, 2 in 46, 1992, 3	XI–XIV
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 46, 1992, 2 and 46, 1992, 3	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 46, 1992, 3 in 46, 1992, 4	XV–XX
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 46, 1992, 3 and 46, 1992, 4	

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepljene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi štiri zborniki (št. 13, 14/15 in 20/26). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, njen soizdajatelj je Društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

Situla: razprave Narodnega muzeja

2. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Ljubljana 1957
10. I. Pirkovič, Crucium: rimska poštna postaja med Emono in Nevioudunumom, Ljubljana 1968
13. Kmečki panti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov, 1973
- 14./15. Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, 1974
16. M. Slabe, Dravlje: grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, 1975
17. D. Svoljšak – T. Knific, Vipavska dolina: zgodnjerednjeveška najdišča, 1976
18. P. Kos, Keltski novci Slovenije, 1977
19. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, 1978
- 20./21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, 1980
- 22/1–2. D. Breščak – L. Plesničar, Antične bronaste posode Slovenije, 1982
23. A. Jeločnik – P. Kos, Zakladna najdba Čentur – C: folisi Maksencija in tetrahije, 1993
25. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, 1986
26. Studia numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata, 1988
27. M. Žvanut, Knjige iz 16. stoletja v knjižnici Narodnega muzeja, 1988
28. P. Kos – A. Šemrov, Rimski republikanski novci, 1990
29. P. Kos, Ig: najdba antoninijanov tretjega stoletja, 1991

Katalogi in monografije

9. J. Klemenc – V. Kolšek – P. Petru, Antične grobnice v Šempetru, 1972
10. V. Stare, Prazgodovina Šmarjete, 1973
11. M. Urleb, Križna gora pri Ložu, 1974
13. I. Mikl Curk, Poetovio I, 1976
14. V. Kolšek, Vzhodni del antične nekropole v Šempetru, 1977
15. S. Petru – P. Petru, Nevioudunum: Drnovo pri Krškem, 1978
16. J. Dular, Podzemelj: katalog najdb, 1978
17. M. Guštin, Notranjska: k začetkom železne dobe na severnem Jadranu, 1979
18. V. Stare, Kranj: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, 1980
19. L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče, 1981
20. Z. Kujundžič, Poetovijske nekropole, 1982
21. L. Plesničar-Gec in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, 1983
22. S. Gabrovce – D. Svoljšak, Most na Soči: zgodovina raziskovanj in topografija, 1983
23. B. Teržan – F. Lo Sciavo – N. Trampuž Orel, Most na Soči II: Szombathyjeva izkopavanja, 1985
24. M. Sagadin, Kranj križišče Iskra: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja, 1988
25. B. Teržan, Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem, 1990
26. A. Dular, Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo, 1991
27. M. Guštin, Posočje: Posočje in der Jüngern Eisenzeit, 1991

Argo

20–21. številka je posvečena stoletnici Pokrajinskega muzeja v Celju (1982–1982);
22. številka je posvečena 70-letnici delovanja Pokrajinskega muzeja v Kopru
(1911–1933); 23–24/1984–1985; 25/1986; 26/1987; 27/1988; 28/1989, 29–30/1990;
31–32/1991

Razstavni katalogi

V. Šribar – V. Stare, Karantansko-ketlaški kulturni krog, 1974
Promet na Slovenskem, 17.–19. stoletja, 1975
Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848, 1978
V. Šribar – V. Stare, Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi, 1981
M. Žargi, Kositer na Slovenskem: obrt in izdelki, 1981
H. Štular, Tapiserija v Sloveniji, 1982
Secesija na Slovenskem, uporabna umetnost, umetna obrt in njej sorodni pojavi
v obrtni in industrijski proizvodnji, 1984
V. Bučič, Meščanska skrinja v Sloveniji, 1984
M. Žvanut, Slovenci v 16. stoletju I-II, 1986
P. Kos, Denarništvo v antiki na Slovenskem, 1990
V. Bučič, Ure skozi stoletja, 1990
T. Knific – M. Sagadin: Pismo brez pisave: arheologija o prvih stoletjih krščanstva
na Slovenskem, 1991
Gradovi minevajo, fabrike nastajajo: industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na
Slovenskem, 1991

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
tel.: (061) 214-190

Božo Otorepec SREDNJEVEŠKI PEČATI IN GRBI MEST IN TRGOV NA SLOVENSKEM

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskih in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM **po posebnih članskih cenah**, ki sicer veljajo samo za člane Matice.

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije **nudi po svojih članskih cenah** tudi:

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 – 800 SIT

Iz vsebine: Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, L. Čermelj – Fizik Nace Klemenčič (1853–1901), V. Murko – Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, F. Minařik – Ptujске lekarnе, lekarnarji in njihove hiše, A. Stefančič – Kratek pregled zdravstvenega nadzora živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 – 800 SIT

Iz vsebine: V. Murko – Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini – astronomi, M. Matičetov – Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, F. Adamič – Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 – 800 SIT

Iz vsebine: D. Mušič, J. Batis – Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), P. Borisov – Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, V. Zavrnik – Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 – 800 SIT

Iz vsebine: J. Pučnik – Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Z. Bufon – Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, K. Bajc – Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, F. Sevnik – Žagarstvo na Slovenskem, J. Maček – Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, F. Adamič – Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5–6/1981 – 850 SIT

Iz vsebine: F. Habe, A. Kranjc – Delež Slovencev v speleologiji, E. Pertl – Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, F. Adamič – Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, S. Turk – Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, S. Turk – Mihael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 – 850 SIT

Bleiweisov zbornik s prispevki B. Grafenauerja, V. Melika, P. Vodopivca, F. Rozmana, F. Adamiča, S. Bavdka, M. Dolenca, J. Batisa, P. Borisova, B. Štiha, M. Orožen, D. Moravca, S. Grande, V. Gjurina, Š. Barbariča in M. Kambiča

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 – 850 SIT

Iz vsebine: A. Ramovš, V. Kochanovsky-Devidé – Marko Vincenc Lipold (1816–1883), prvi slovenski geolog, J. Strnad – Kako je Jožef Stefan odkril zakon o sevanju, V. Murko – Resslerovi načrti za izkoriščanje vetrne energije, A. Hribovšek, E. Petrl – Dr. Štefan Kočevar, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, A. Poznik – Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptujju, J. Zadravec – Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Sloveniji

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 9/1987 – 930 SIT

Iz vsebine: S. Sitar – Rusjanov poskus letalske industrije, T. Kurent – Merski sistem v arhitekturi na Slovenskem, E. Faninger – Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem, J. Jurca – Poročilo dr. Marka Gerbca o goveji kugi na Kranjskem

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 10/1989 – 1050 SIT

Iz vsebine: J. Strnad – Ernst Mach kot fizik, V. Ribarič – Albin Belar (1864–1939) in začetki slovenske seizmologije, P. Svetik – Oris razvoja geodezije na Slovenskem, L. Bezljaj-Krevel, Pregled zgodovine razvoja poštnе službe na slovenskem ozemlju

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 11/1991 – 1715 SIT

P. Borisov, A. Dolenc – Razvoj sodnomedicinskega izvedenstva v Evropi, F. Adamič – Razvoj agrotehniških znanosti na Slovenskem, B. Ozvald – Ljubljancan baron Anton Codelli – eden najplodovitejših izumiteljev na Slovenskem, S. Sitar – Slovensko letalsko pionirstvo, J. J. Ferber – Opis živosrebrnega rudnika v Idriji na Srednjem Kranjskem

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

SI-61000 Ljubljana, Poljanska 4

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. Instrukcija papeža Klemena VIII. iz leta 1592 (Benedik); Opravičilno pismo škofa Janeza Karla Herbersteina iz leta 1786 (Dolinar); Spomenica salzburškega nadškofa Tarnoczyja o novi razdelitvi škofij na Štajerskem in Koroškem iz leta 1858 (Grafenauer); Izvirna poročila in zapisi jezuitskih misijonov v krajini med Muro in Rabo v letih 1607–1730 (Škafar). **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. Maksimilijan Jezernik, Friderik Baraga. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov; France M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v Ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiaconata.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 257 strani. Jože Gregorič, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožetu Tomlju 1761–1784.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. Jože Mlinarič, Prizadevanja škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina za katoliško prenovo na Štajerskem; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Frančiškani v Murski Soboti.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Martin Jevnikar, Ivan Trinko 1902–1923; Vilko Novak, Ivanu Škafarju v spomin; Ivan Škafar, O delovanju luteranov na Petanjcih 1592–1637.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Grafenauer); Italska legenda (Perko); Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V. (Dolinar); Žitje Konstantina, Žitje Metoda (Benedik); Pohvala sv. Cirila in Metoda (Dolinar); Anonimna ali Metodova pridiga v Clozovem glagolitu (Zor).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986, 395 strani. Rajko Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987, 464 strani. Jože Mlinarič, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburške nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidiaconata med Dravo in Muro 1656–1764.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 10, 1988, 254 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Primož Kovač, Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožeških župnij na Slovenskem (Radovljica, Kranj).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, 1989, 239 strani. France M. Dolinar, Slovenska cerkvena pokrajina.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 12, 1990, 432 strani. Lavrič Ana, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632.

Acta Ecclesiastica, št. 13, 1991, 116 strani. Ivanka Tadina, Ignacij Knoblehar 1819–1858.

Redovništvo na Slovenskem, 1. zvezek: Benediktinci, kartuzijani, cistercijani. Zbornik predavanj na simpoziju: Stična, Pleterje, Kostanjevica, 23. do 25. maja 1984, Ljubljana 1984, 250 strani.

Redovništvo na Slovenskem, 2. zvezek: M. Smiljana Kodrič – B. Natalija Palac, Šolske sestre svetega Frančiška Kristusa kralja. Zgodovina, poslanstvo, življenje, Ljubljana 1986, 256 strani.

UDK 929 Lenard L.

GANTAR GODINA Irena, mag., asistentka, Pedagoška fakulteta Maribor, Koroska 160, SI-62000 Maribor

Dr. Leopold Lenard

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 3, s. 395–400, 35 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

V prispevku je prikazana življenjska in idejna pot slovenskega katoliškega intelektualca Leopolda Lenarda. Osrednji poudarek je na njegovem pojmovanju panslavizma in mestu Slovencev med Slovani in na pregledu obsežne dediščine, shranjene v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Avtorski izvleček

UDK 262.12 (497.12 – 17) "1777/1964"

DOLJNAR France M., dr., svetovalec direktorja, Arhiv Republike Slovenije, SI-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Cerkvena organizacija ob današnji slovensko-avstrijski meji od jožefinskih reform do danes

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 4, s. 429–435, 19 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V sestavku so kronološko predstavljene spremembe škofijskih meja lavantinske oz. mariborske škofije od Jožefa II. do danes. Če so Slomškova prizadevanja vodili predvsem pastoralni razlogi, pa so vse ostale spremembe pravzaprav prilagajanje političnim spremembam državnih meja med nekdanjo Jugoslavijo in Avstrijo, oziroma Madžarsko.

Avtorski izvleček

UDK 347.236 (497.12 Krumperek) "1617"

ŽONTAR Jože, dr., univ. prof., Arhiv Republike Slovenije, SI-61000 Ljubljana, Tomšičeva 5

Zemljiško gospodarstvo Krumperek pri Domžalah v 17. in 18. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 4, s. 437–444, 28 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Gospoščino Krumperek so imeli v 17. in 18. stoletju v posesti krajiš čes Ravbarij, večinoma pa Raspi, ki so si s finančnimi posli, nakupi in prodajami gospoščin ustvarili znatno premoženje. Pri podložniških dajatvah do 18. stoletja ne opazimo znatnejših sprememb, tedaj pa so Raspi vpeljali dnevno ilako oziroma znatno denarno nadomestilo zanjo. Ko od tega stoletja Raspi ne bivajo več stalno na Krumpereku, ampak se preselijo v Ljubljano, postane gospoščina, ki jo upravlja uradnik, predvsem vir dohodkov.

Avtorski izvleček

UDK 391 (=863=30) "1800/1945"

BAŠ Angelos, dr., upok. znanstveni svetnik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, red. prof. – Filozofska fakulteta v Ljubljani, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Posebnosti slovenske in nemške obleke na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 4, s. 445–449, 47 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Spis govori povečini o povezavi slovenske kmečke obleke z narodnim gibanjem v obravnavanem času. Slovenska kmečka obleka je sprito materlov in videza, na katerega ni vplivala sodobna moda, štela takrat za slovenski kulturni element, pa tudi za eno slovenskih značilnosti. Takšno so začeli proti koncu 19. stoletja ob slavnostnih priložnostih nositi nekateri narodno zavedni meščani; sledili so jim posamezni kmetje, ki so ob tem ohranjali dotedanjo praznično obleko. Nemci na Slovenskem so med svetovnima vojnama včasih nosili »štajersko nošo« kot izraz pripadnosti k nemštvu in povezanosti s tretjim rajhom.

Avtorski izvleček

DOLJNAR France M., Dr., Adviser to Director, Archives of the Republic of Slovenia, SI-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Ecclesiastical Organization along the Present Slovene-Austrian Border from the Reforms of Joseph II until Today

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 4, pp. 429-435, 19 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The contribution chronologically presents the changes of the diocesan borders of the Diocese of Ljavanthal respectively of the Diocese of Maribor from Joseph II until today. If strivings of Štokelj were of pastoral reasons in the first place, all other changes, however, are actually adjustment to political changes of the state borders between the former Yugoslavia and Austria respectively Hungary.

Author's Abstract

BAŠ Angeles, Dr., Retired Scientific Councilor of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Full Professor, Faculty of Arts in Ljubljana, SI-61000 Ljubljana, Askercева 12

Particularities of the Slovene and German Clothes in Slovenia from the Beginning of the 19th Century till the Second World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 4, pp. 445-449, 47 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The contribution treats mostly the connection of the Slovene peasant clothes with the national movement in the time dealt with. Due to the materials and appearance, not being influenced by the contemporary fashion, the Slovene peasant clothes were considered at that time the Slovene cultural element and also one of the Slovene characteristics. Towards the end of the 19th century such clothes were worn by some nationally conscious citizens on festive occasions; they were followed by individual peasants who kept their up till then festive clothes. Between the World Wars the Germans in Slovenia were sometimes wearing the «Slyrian costume» as expression of their appartenance to the German nationality and connection with the Third Reich.

Author's Abstract

GANTAR GODINA Irena, M.A., Assistant, Pedagogical Faculty Maribor, SI-62000 Maribor, Koroska 160

Dr. Leopold Lenard

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 3, pp. 395-400, 35 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The article is a biographical and bibliographical Survey of Slovene catholic intellectual, Dr. Leopold Lenard. Central accent is on his notion of panslavism and the status of the Slovenes among other Austrian Slavs, and also on the survey of the huge heritage kept in National and University Library in Ljubljana.

Author's Abstract

ŽONTAR Jože, Dr., University Professor, Archives of the Republic of Slovenia, SI-61000 Ljubljana, Tomšičeva 5

The Dominion Krumppek by Donzale in the 17th and 18th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 4, pp. 437-444, 28 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The Dominion Krumppek was in the 17th and 18th century for a short time in possession of the Raybars, mostly, however, of the Rasps, who made quite a fortune by means of financial transactions, dominions buying and selling. As for the villicn tributes, there were no greater changes until the 18th century, but then the Rasps introduced a daily soccage-service respectively considerable financial compensation instead. As from this century on the Rasps no longer lived in Krumppek permanently, but moved to Ljubljana, the dominion, administered by an official, became mostly an income source.

Author's Abstract

UDK 325.15 (497.12 Celje =30)

CVIRN Janez, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Celjsko nemštvo in problem nacionalne identitete

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 4, s. 451–455, 18 cit.

Sn. (De., Sh., En.)

Čprav z vidika vsakdanjega življenja ne moremo govoriti o obstoju samostojne nemške in slovenske kulture, ki da se razlikujeta druga od druge in sta celo v hierarhičnem odnosu, sta na ideološkem nivoju kultura in jezik (kot njen znak) dolgo časa najpomembnejša elementa nacionalne identitete celjskega nemštva. S povečanim občutkom ogroženosti, ki ga povzroča spreminjanje obstoječih razmerij družbene moči na škodo še vedno dominantnega nemštva, pa prihajajo vedno bolj v ospredje nekateri drugi elementi (izvor, zgodovina), ki prej ne igrajo vidnejše vloge.

Avtorski izvleček

UDK 061.22:949.712 "1843/1862"

JANŠA-ZORN Olga, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Kardejeva ploščad 16

Historično društvo za Kranjsko (5. del)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 4, s. 457–468, 141 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Na mesečnih sestankih Historičnega društva za Kranjsko v letih 1856–1861 so obravnavali zgodovinske, literarno-zgodovinske in filioške narodopisne probleme ter prinašali poročila o historični literaturi in novo odkritih virih. Mesečni sestanki v dobi neosabsolutizma so bili zelo dobro obiskani.

Avtorski izvleček

UDK 325.252 (453.33:73) "1903/1914"

KALC Aleksej, raziskovalec, Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, I-34138 Trst/Trieste, Ul. Petronio 4

Prekoceansko izseljevanje skozi Trst 1903–1914

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 4, s. 479–496, 44 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava migracijske procese skozi tržaško pristanišče in njegovo vlogo pri čezatlantski migraciji iz vzhodne in jugovzhodne Evrope. Osredotoča se na prvo, najvažnejšo, izmed treh faz v zgodovini Trsta kot emigracijskega pristanišča; na leta od 1903 do srede 1914, ki sovpadajo z najvidnejšim izseljevanjem iz Avstro-Ogrske in vzhodne ter jugovzhodne Evrope kot celote v Novi svet.

Avtorski izvleček

UDK 329.63 (497.12) "1917/1918"

STAVBAR Vlasta, dipl. zgod., bibliotekarka, Univerzitetna knjižnica Maribor, SI-62000 Maribor, Gospejina 10

Izjave v podporo Majniške deklaracije (2. del)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 4, s. 497–507, 43 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtorski nadaljuje z analizo popisnih pol v podporo Majniški deklaraciji 30. maja 1917. V tem nadaljevanju se ukvarja s Kranjsko. Tudi zdaj posebej opozarja na avstrijsko klavzulo, sicer pa ugotavlja kraje, iz katerih so ohranjene popisne pole, število podpisov, spol podpisnikov in organizacije.

Avtorski izvleček

UDC 061.22:949.712 "1843/1862"

JANŠA-ZORN Ogrš, Dr.: Senior Lecturer, University in Ljubljana, Pedagogical Faculty, SI-61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Historical Society for Carniola (Part 5)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 4, pp. 457–468, 141 notes

Sn. (De., Sn., En.)

At the monthly meetings of the Historical Society for Carniola in the years 1856–1861 historical, literary-historical philological and ethnological topics were discussed, and the reviews on historical literature and newly found sources were presented. The monthly meetings were attended by a large audience in the time of neobolshevism.

Author's Abstract

UDC 329.63 (497.12) "1917/1918"

STAVBAR Vlasta, Graduate Historian, Librarian, University Library, Maribor, SI-62000 Maribor, Gospejina 10

Statements to Support the May-Declaration (2nd Part)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 4, pp. 497–507, 43 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The authoress continues with the analysis of the signatures lists in support of the May-Declaration on May 30th, 1917. In this continuation she deals with Carniola. She especially calls attention to the Austrian clause here as well, otherwise she states the local provenience of the lists, the number of signatures, the sex of signatories and the organisations, which supported the May-Declaration.

Author's Abstract

UDC 325.15 (497.12 Celje =30)

CVIRN Janez, Dr., Assistant Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Akerceva 12

The German Nationality of Celje and the Problem of National Identity

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 4, pp. 451–455, 18 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Though from the aspect of everyday life we can not speak of existence of independent German and Slovene culture, which are said to differ from each other and are even in a hierarchic relation, the culture and language (as its symbol) are on ideological level the most important elements of the national identity of the German nationality of Celje for a long time. Along with the increased feeling of being threatened because of the changes of existent relations of social power to the detriment of the still dominant German nationality, some other elements (origin, history), earlier playing not exactly a visible role, are more and more coming in the fore.

Author's Abstract

UDC 325.252 (453.33:73) "1903/1914"

KALC Aleksej, Researcher, History Section at the National and Study Library in Trieste, I-34138 Trieste/Trieste, V. Petronio 4

International transatlantic migrations through the port of Trieste/Triest in the period 1903–1914

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 4, pp. 479–496, 44 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The contribution examines the migratory processes through the port of Trieste and the role the latter held within the transatlantic emigration from Eastern and Southeastern Europe. It focuses on the first and the most prominent among the three phases in the history of Trieste as a port of emigration, i.e. the years from 1903 to the middle of 1914, which coincided with the most conspicuous emigration from Austria-Hungary and from Eastern and Southeastern Europe as a whole to the New World.

Author's Abstract

UDK 325.15 (453.18=863) "1945/1946"

GOMBAČ, Metka, prof., višja strokovna sodelavka, Arhiv Republike Slovenije, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Beneška Slovenija 1945–1946

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 4, s. 509–517, 30 cit.

Sn. (It., Sn., En.)

Avtorica na osnovi arhivskih dokumentov (predvsem iz fonda Pokrajinskega narodno-osvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst) osvetli dva problema, ki sta izstopala v Beneški Sloveniji po drugi svetovni vojni. To je vprašanje italijansko-jugoslovanske (slovenske) državne meje in pa delovanje italijanskih nacionalistov proti slovenski skupnosti v Beneški Sloveniji.

Avtorski izveček

UDK 378.18 (437.10=863) "1917/1939"

RIBNIKAR Peter, arhivski svetnik, Arhiv Republike Slovenije, SI-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Slovenski doktorji, promovirani na Karlovi Univerzi v Pragi 1917–1939

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 46/1992, št. 4, s. 519–538, 108 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor podaja v članku zgodovinski oris Karlove Univerze v Pragi in njen pomen pri izobraževanju slovenske inteligence. Navaja številni in kronološki prikaz slovenskih doktorjev, ki so promovirali v letih 1917–1939 na pravni, medicinski in filozofski fakulteti imenovane univerze. Posreduje nam tudi pomen in vlogo promoviranih doktorjev za politično in kulturno zgodovino slovenskega naroda ter podaja biografske podatke o njihovem službovanju ter o drugem osebnem udejstvomljanju posameznih doktorjev.

Avtorski izveček

UDC 378.18 (437.10=863) "1917/1939"

RIBNIKAR Peter, Archive Councillor, Archives of the Republic of Slovenia, SI-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Slovene Doctors, Promoted at the Karl University in Prague 1917–1939

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 4, pp. 519–538, 108 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author gives in his contribution a historical description of the Karl University in Prague and deals with its significance for education of the Slovene intelligence. He gives a numerical and chronological review of the Slovene doctors, who promoted in the years 1917–1939 at the Faculty of Law, of Medicine and of Arts of the mentioned University. He also states the significance and role of the promoted doctors for political and cultural history of the Slovene nation and gives biographic data on their employment and other personal activities of individual doctors.

Author's Abstract

UDC 325.15 (453.18=863) "1945/1946"

GOMBAČ Melka, Professor, Superior Collaborator, Archives of the Republic of Slovenia, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Venetian Slovenia 1945–1946

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 46/1992, No. 4, pp. 509–517, 30 notes

Sn. (It., Sn., En.)

The authoress on the basis of the archive documents (mostly from the records groups of the Regional National Liberation Committee for the Slovene Coastland and Trieste) enlightens two problems, being of importance in Venetian Slovenia after the Second World War. This is the question of the Italian-Yugoslav (Slovene) state border and activities of Italian nationalists against the Slovene community in Venetian Slovenia.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

– osrednja slovenska historična revija
– glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon 061/150-001, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) – 216 SIT	33/1979, št. 4 – 128 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 288 SIT	34/1980, št. 1-2 – 232 SIT
4/1950 (1987) – 268 SIT	34/1980, št. 3 – 120 SIT
5/1951 (1987) – 348 SIT	34/1980, št. 4 – 120 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 500 SIT	35/1981, št. 1-2 – 180 SIT
8/1954 (1990) – 332 SIT	35/1981, št. 3 – 128 SIT
9/1955 (1989) – 268 SIT	35/1981, št. 4 – 100 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 308 SIT	36/1982, št. 1-2 – 168 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 332 SIT	36/1982, št. 3 – 120 SIT
14/1960 – pred ponatisom	36/1982, št. 4 – 100 SIT
15/1961 (1989) – 216 SIT	37/1983, št. 1-2 – 156 SIT
16/1962 (1991) – 280 SIT	37/1983, št. 3 – 100 SIT
17/1963 (1978) – 268 SIT	37/1983, št. 4 – 108 SIT
18/1964 (1980) – 268 SIT	38/1984, št. 1-2 – 156 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 332 SIT	38/1984, št. 3 – 100 SIT
21/1967 (1992) – 600 SIT	38/1984, št. 4 – 108 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 156 SIT	39/1985, št. 1-2 – 168 SIT
22/1968, št. 3-4 – pred ponatisom	39/1985, št. 3 – 144 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 180 SIT	39/1985, št. 4 – 120 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 144 SIT	40/1986, št. 1-2 – 196 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 144 SIT	40/1986, št. 3 – 144 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 168 SIT	40/1986, št. 4 – 168 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 180 SIT	41/1987, št. 1 – 180 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 168 SIT	41/1987, št. 2 – 180 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 216 SIT	41/1987, št. 3 – 168 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 196 SIT	41/1987, št. 4 – 168 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 180 SIT	42/1988, št. 1 – 156 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 196 SIT	42/1988, št. 2 – 156 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 180 SIT	42/1988, št. 3 – 168 SIT
28/1974, št. 3-4 – pred ponatisom	42/1988, št. 4 – 144 SIT
29/1975, št. 1-2 – razprodan	43/1989, št. 1 – 156 SIT
29/1975, št. 3-4 – 300 SIT	43/1989, št. 2 – 156 SIT
(kmalu razprodan)	43/1989, št. 3 – 156 SIT
30/1976, št. 1-2 – 180 SIT	43/1989, št. 4 – 168 SIT
30/1976, št. 3-4 – 168 SIT	44/1990, št. 1 – 156 SIT
31/1977, št. 1-2 – 300 SIT	44/1990, št. 2 – 168 SIT
(kmalu razprodan)	44/1990, št. 3 – 156 SIT
31/1977, št. 3 – 268 SIT	44/1990, št. 4 – 168 SIT
(kmalu razprodan)	45/1991, št. 1 – 168 SIT
31/1977, št. 4 – 136 SIT	45/1991, št. 2 – 168 SIT
32/1978, št. 1-2 – 196 SIT	45/1991, št. 3 – 156 SIT
32/1978, št. 3 – 144 SIT	45/1991, št. 4 – 180 SIT
32/1978, št. 4 – 144 SIT	46/1992, št. 1 – 240 SIT
33/1979, št. 1 – 180 SIT	46/1992, št. 2 – 320 SIT
33/1979, št. 2 – 168 SIT	46/1992, št. 3 – 320 SIT
33/1979, št. 3 – 156 SIT	46/1992, št. 4 – 400 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1400 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 1400 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 30 SIT zaračunamo dejanske pošne stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 120 SIT. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas .A
1992

941/949

120030125,4

COBISS •